

ประวัติตรุษ

❖ คุรุสภาจัดพิมพ์ในวันตรุษ ❖

๑๖ มกราคม ๒๕๐๒

ประวัติตรุษ

๑๑ ❖ ตรุษสงกรานต์เพิ่มพูนในวันตรุษ ❖

๑๖ มกราคม ๒๕๐๒

หอสมุดคุรุสภา

คำผิด

หน้า	บรรทัดที่	คำว่า	แก้เป็น
๑๑	๘	คแล	คแล
๑๖	๑๖	หฤทัย	หฤทัย
๓๕	๑๓	แลว	แลว
๓๘	๔	ชอเสียง	ชอเสียง
๕๐	๒๐	คร	คร
๕๕	๘	ความรก	ความรก
๖๐	๗	ร	ร
๗๗	๖	ชน ๔	ทง ๔
๗๘	๖	ปอตร์เสศ	ปอตร์เสศ
๘๐	๑๑	กด้วยท่านเหล่านทาง	กด้วยท่านเหล่านทาง
๑๐๓	๒	คนเคบ	คนเคบ
๑๐๗	๑๑	คร	คร
๑๑๑	๑๔	กอลฟ์	กอลฟ์
๑๑๗	๘	lives	lives
๑๒๓	๔	Fot	Fort
๑๕๓	๓	ลำข	ลำข
๑๕๕	๔	เบน	เบน
๑๕๗	๓	พค	พค

หน้า	บรรทัดที่	คำว่า	แก้เป็น
๑๕๗	๕	ผู้	ผู้
๑๕๗	๑๒	เบน	เบน
๑๖๐	๑๘	ท่านอาจารย์	ท่านอา
๑๘๔	๑๓	รัฐาภิเศก	รัฐาภิเศก
๑๘๕	๑๐	พิธี	พิธี
๑๘๕	๒๐	(C. D. I.)	(D. I. C.)
๑๘๘	๑๑	อุตสาหกรรม	อุตสาหกรรม
๑๘๘	๑๒	พณิชศาสตร์	พณิชยศาสตร์
๒๐๐	๒	พค	พค
๒๐๐	๗	พค	พค
๒๐๔	๑๕	มหาวิทยาลัย	มหาวิทยาลัย
๒๑๖	๒๐	ชน	ชน
๒๒๗	๒๑	ชนภาค	ชนภาค
๒๓๑	๗	electronics	(electronics)

คำนำ

ด้วยคณะกรรมการจัดงานวันครู ๑๖ มกราคม ๒๕๐๒ ได้มีอ
บายให้คณะอนุกรรมการประวติคร เรียบเรียงประวติครส่งลงขไปแล้วท
มีความสามารถในหน้าที่ เพื่อกิจพมพชนบนทระลกในวันครู ๑๖ มกราคม
๒๕๐๒ เช่นเคยวกขทไคจคทำไปแล้ว เพื่อเป็นการเผยแพร์เกยรคคคุณของ
ครุในอศิต

รายนามคณะอนุกรรมการแผนกประวติคร

๑. นายรช ศยามานนท์	ประธานอนุกรรมการ
๒. ขุนวิรุฬหจรรยา	อนุกรรมการ
๓. นายพงศ์อนันท์ ศุขขจร	อนุกรรมการ
๔. นายระบิล สัตถ์สุวรรณ	อนุกรรมการ
๕. ม. ร. ว. แสงไสย เกษมศรี	อนุกรรมการ
๖. นายภักดี นวสุข	อนุกรรมการ
๗. นายอุทัย สิงห์ศักดิ์	อนุกรรมการ
๘. น. ส. ขุญเจือ อองคประดิษฐ์	อนุกรรมการและเลขานุการ

ในคณ คณะอนุกรรมการได้เรียบเรียงประวติครรวม ๒๐ ท่าน โดย
เลอกรผู้มีความสามารถเด่นในด้านต่าง ๆ กัน เป็นต้นว่า ด้านการอบรม
สั่งสอน การปกครอง การแต่งแบบเรียน การอบรมกุลสตรี การวิเริมและ

สร้างสรรค ๖๓๖ ส่วนรายชื่อคนเรียนฝึกหัดครูที่สอบไล่ได้เป็นครูประกาศนียบัตรกนามาลงพิมพ์ขายเล่มต่อจากประวัติครูเล่ม ๒ โดยคัดจากทะเบียนและแบบ ก ๒ ก. ของกองส่งเสริมวิทย์ฐานะกรมการฝึกหัดครู สำหรับรายชื่อผู้ได้ประกาศนียบัตรครุมีรับมาจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คัดจากทะเบียน และ หลักสูตร คณะอักษรศาสตร์ และ วิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยประจำการศึกษา พุทธศักราช ๒๔๘๕ (พ.ศ. ๒๔๘๕ - ๒๔๘๖)

ในการเรียบเรียงครั้งนี้ คณะอนุกรรมการได้รับความช่วยเหลือจากบรรดาท่านผู้ทรงหลาย ตลอดจนเจ้าหน้าที่ของหน่วยราชการ และโรงเรียนต่าง ๆ เป็นอันมาก นอกจากนี้ยังมีผู้อุปการคุณอีกหลายท่านที่ได้ช่วยเหลือให้หนังสือประวัติครูเล่มนี้สำเร็จเป็นเล่มขึ้น ดังมีรายพระนามและนามต่อไปนี้

๑. หม่อมเจ้าหญิงสมรศรีโสภาทเวกุล	ทรงนิพนธ์พระประวัติหม่อมเจ้าหญิงจันทร์นิภา ทเวกุล
๒. ศาสตราจารย์พระยาอนุมาณราชชน	เขียน ประวัติพระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป)
๓. ศาสตราจารย์หม่อมราชวงศ์สถิตย์ ลดาวัลย์	เขียน พระประวัติหม่อมเจ้ารัชฎาภิเศก โสณกุล
๔. พระยาเพชรพิสัยศรีสวัสดิ์	เขียน ประวัติพระยาอนุกุลวิธาร (ชม จันทร์พิสมัย)

๕. พระยาราคันราทร
เขียน ประวัติน่า อาจารย์เฉน
(ขุน วัฑฒะสุวรรณ)
๖. ศาสตราจารย์เจริญ อรรถ-
พานิช
เขียนประวัติหลวงพรตพิทยพยัต
(พรต เทศา)
๗. นายชยันต์ เกยูร ผลาชีวะ
เขียนประวัติพระย้านาญ วรวิจน์
(ตาบ ผลาชีวะ)
๘. นายโชค สุกันธวิษ
เขียนประวัติพระยาวิฑิตกรณกุล
(แหม่ม สุกันธวิษ)
๙. นายเปลื้อง ณ นคร
เขียนประวัติหลวงอรรถมาภิรักษ์
(ฉิก จิตรกลัก)
๑๐. นายสวัสดิ์ จันทรวงม
เขียนประวัตินายอรแมน ชาติกัน
๑๑. นายกำแหง พลังกร
เขียน ประวัติ พระยาผดุง วิทยา
เสริม (กำจัก พลังกร)
๑๒. นายสท กุรมโรหิต
เขียนประวัติพระยาจรลชวณะเพท
(หม่อม จรลชวณะเพท)
๑๓. นายแพทย์ญาณ อินทรางกูร
ณ อยุธยา
เขียนประวัติพระยาศัภษาสมบุรณ์
(ม. ส. แหม่ม อินทรางกูร)
๑๔. นายสมบุรณ์ แสงวิเชียร
เขียนประวัติพระยาวิเศษคุภิวทร์
(เทศสุนทร กาญจนคัพท์)

๑๕. นางสาวโรจน์ สวัสดิ์กุล ณ
อยุธยา

เขียนประวัติพระพิสดารพิทยา
(โชติ ผลช้วน)

๑๖. นางสาวศรีสอาด ยุนนาค

เขียนประวัตินางสาวเอ็ดด๊ะ ชา-
วา โคล

๑๗. นางสาวปทุม เปรมกมล

เขียน ประวัติ พระ ยาราช โยธา
(ทิพ เปรมกมล)

๑๘. นางสาวนธิ พุกกระเวส

เขียนประวัติพระยาพิรุฬห์พิทยา-
พรพรณ (สวน พุกกระเวส)

คณะอนุกรรมการขอขอบพระทัยและขอขอบคุณบรรดาท่านผู้มีอุปการคุณ
ทั้งหลายไว้ ณ ทนทวย

อนึ่ง ตามที่เดิมสภททวงขอขกพร่องในหนังสือประวัติครุ ๑๖ มกราคม
๒๕๐๑ บางตอนนั้น คณะอนุกรรมการขอขอบคณบรรดาท่านทกรณา
แจ้งไปให้ทราบ ได้พิมพ์แก้ไขไว้ท้ายประวัติครุเล่มนั้นแล้ว และขอเรียนว่า
ประวัติครุ ๑๖ มกราคม ๒๕๐๒ ทจคพิมพ์ใหม่ หากท่านผู้ใดพบข้อบก
พร่องประการใด ก็ขอได้โปรดแจ้งไปให้ทราบด้วย เพาะจะได้แก้ไขให้ถูก
ต้องในการพิมพ์คราวต่อไป

คณะอนุกรรมการแผนกประวัติครุ

สารบัญ

	หน้า
นางสาวเอ็ดน่า ซารร โคล์	๑
พระยาวิจิตรวรศาสตร์ (พุ่ม อังคกสิกร)	๑๕
หลวงธรรมาภิมณฑ์ (ถึก จิตรกถึก)	๒๒
พระยาอนุกูลวิธาร (ชม จันทร์พิสมัย)	๒๘
ท่านอาจารย์เฒ่า (ขุน รักตะสุวรรณ)	๓๒
พระขำนาญวรวรจัน (ตาบ ผลาชีวะ)	๔๑
พระยาพิรุฬห์พิทยาพรพรณ (สวน พุกกระเวศ)	๔๖
พระพิสดัรพิทยาภณ (โชติ ผลชีวัน)	๕๕
พระยาวิฑิตครุณกุล (แชนม์ สุกันธวณิช)	๖๔
พระยาศึกษาสมบรม (หม่อมหลวงแหยม อินทรางกูร)	๗๕
พระยาจรัสชวณะเพท (ชุ่ม จรัสชวณะเพท)	๘๓
พระยาราชโยธา (ทิพ เปรมกมล)	๑๐๐
นายนอรแมน ชัตตัน	๑๐๗
พระยาผดุงวิทยาเสริม (กำจัต พลากร)	๑๑๕
หม่อมเจ้าหญิงจันทร์นิภา เทวกุล	๑๒๖
พระขำนาญอนุสาสน์ (ทองคำ โคบาลสุท)	๑๓๓
พระสารประเสริฐ (ศรี นาคะประทีป)	๑๔๖

หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศก โสณกุล	๑๘๐
พระยาวชิรมุขีวัชร (เทศสุนทร กาญจนะศัพท์)	๒๑๑
หลวงพรตพิทยพยัต (พรต เกษา)	๒๒๒
บรรณานุกรม	๒๓๔
รายชื่อนักเรียนฝึกหัดครูชายที่สอบไล่ได้เป็นครูประกาศนียบัตรครูมูล และครูประถม พ.ศ. ๒๔๖๘ — ๒๔๗๔	๒๓๘
รายชื่อนักเรียนฝึกหัดครูหญิงที่สอบไล่ได้ประโยคครู ครูประกาศนียบัตร พ.ศ. ๒๔๕๖ — ๒๔๖๘	๒๔๓
รายชื่อผู้สอบไล่ได้ประโยคครูมัธยมชายหญิง พ.ศ. ๒๔๖๘ (เพิ่มเติม) — ๒๔๗๔	๒๕๔
รายชื่อผู้ได้ประกาศนียบัตรครูมัธยม จากโรงเรียนมหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๔๗๓ — ๒๔๗๔	๒๖๓

นางสาวเอ็ดนะ ซารา โคล

พ. ศ. ๒๓๕๘ — ๒๔๕๓

เมื่อพูดถึงมิสโคล ผู้เข้ามาแก่และผู้ที่ได้รับการส่งสอนอบรมมาจาก
ท่าน จะเรียกท่านว่า “ผู้ปกครองหญิง” ขอพิสูจน์คำกล่าวขวณนี้ คือ
ที่โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย ไม่มีแผ่นโลหะจารึกชื่อ มิสโคล ไว้เลยสักแห่ง
เดียว มีแต่ชื่อของ มิสซิส แซเรียต เอ็ม. เฮาส์

โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ซึ่งปัจจุบันคือโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย
มีกำเนิดมาตั้งแต่ พ. ศ. ๒๔๑๗ มิสซิสเฮาส์ ภรรยาของหมอเฮาส์ ซึ่ง
เป็นคนสำคัญที่สุดคนหนึ่งในบรรดามิชชันนารีทั้งหลายที่เข้ามาอยู่ในประเทศ
ไทย เป็นผู้ตั้งขึ้น โดยได้ทุนจากสหรัฐอเมริกา ๓,๐๐๐ เหรียญ ชาวทาง
อเมริกายังกำหนดชื่อโรงเรียนให้ด้วยว่า Harriet M. House School for Girls
แต่ในเมืองไทยรู้จักกันแต่ในนามว่า โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ทั้งนี้ เรียก
ตามสถานที่ตั้งโรงเรียนตั้งอยู่ คือ ตำบลซึ่งเคยเป็นที่ตั้งพระราชวังบรมสถาน
พิมุข หรือพระราชวังหลัง ต่อมากำว่า โรงเรียนวังหลัง ก็เป็นแต่ชื่อตาม
ระเบียบราชการเท่านั้น ที่เรียกติดปากคนทั้งประเทศไทยก็คือ “โรงเรียน
หม่อมโคล” ทั้ง ๆ ที่มิสโคลมิได้เป็นพระบรมชนกเลย ท่านเป็นแต่ตัว
จักรกลชิ้นหนึ่งเท่านั้น แม้จักรกลชิ้นนี้จะทองเป็นชิ้นสำคัญที่สุดก็เถอะ คน
ทั้งหลายจึงทุ่มเทเกียรติยศไปให้แก่ท่านคนเดียว

มิสเอ็ดนะ ซารา โคล (Edna Sarah Cole) เกิดที่เมืองเซนต์โยเซฟ

มลรัฐมิสซูรี สหรัฐอเมริกา เมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๓๙๘

มาประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๑ ขณะมีอายุได้ ๒๓ ปี หลังจาก

โรงเรียนวังหลังทรงชนแลวลง ๔ ปี ช่างานของท่านก็มีไคอยูที่โรงเรียน

วังหลังด้วย ทททานจะตองไปอยุคอง จังหวัคเชียงใหม แต่ระหว่างพักอยุ

ที่โรงเรียนวังหลัง รอดอยเรอที่จะชนไปเชียงใหม่นั้น ท่านไคไปช่วยสอนอยุ

ชั่วระยะหนงที่โรงเรียนคิงส์คอลเลจ ค่ายลสวนนนท์ อันเป็นโรงเรียนชาย

(เข้าใจว่าคือโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษ ซึ่งทรงชนที่พระราชวังนนทอุทยาน)

ใน พ.ศ. ๒๔๒๒ มิสโคล ก็เกินทางชนไปถงเชียงใหม ลงมือค้ำเนิน

งานในโรงเรียนสตรี ซึ่งในขณะน มิสซิมเมกกลวาร เป็นผู้ค้ำเนินงาน

อยูก่อนแล้ว ไคผลงานอยุคอง คอมาโรงเรียนนไคชื่อว่า โรงเรียน

พระราชชายา หรือ โรงเรียนคาราวินทาลัย ระหว่างที่มิสโคลอยุเชียงใหม

๔ ปี โรงเรียนวังหลังมัสตรมีชชนนารมาค้ำเนินงานถง ๘ คน แต่

เพราะมีความเปลี่ยนแปลงเกิดชนแก่คนเหล่านอย ๆ โดยแต่งงานไปยั้ง

กลบชานเกิดเมองนอนพราระทนอากาศไมไคยั้ง การงานของโรงเรียน

จึงค้ำเนินไปอยุคองกะปลกกระเปลี่ย จนระลมีมิลมีเหลืออยุแล้ว ก็ไค

มิสโคลซึ่งย้ายมาจากเชียงใหมมาช่วยชบชีวิตชน อคารโรงเรียนขณะน

ทรุดโทรมเต็มท เครองมือเครองใช้ชาคแคลน รายไคของโรงเรียน

ก็เพียงเคอนละ ๘ บาท ด้วยความเก็ดชาคของมิสโคล จึงเปลี่ยนวิธี

ค้ำเนินงานของโรงเรียนเสียใหม่ โดยยกเลิกการให้นกเรียนเรียนและอยุ

โดยไมตองเสียเงิน มาเป็นเสียเงินเคอนละ ๕ บาท รวมทงค้ำเรียนและ

นางสาว เอ็ดนา เอส. โคล์

ค่าอาหารเสร็จ ทงนทำให้ผปกครองโกรธเคืองมาก ถึงกับเอาขรหลานออก
 เสียหลายคน คงมีคนเรียนเหลืออยู่เพียง ๑๖ คนเท่านั้น แต่มีสโคลล์ก็ได้
 ย่อท้อ ยังกงคยคนโยบายนมนคนงอยู่ ในที่สุดโรงเรียนกมนกเรียนเพิ่มจน
 จนกระทั่งมีสโคลล์ของซอรองให้คณะมีชชนนารยกตกลสองชนกขบรเวณทงหมค
 ให้เป็นโรงเรียน และให้มีชชนนารทงหลายทงทพกอยู่ ในบริเวณนนออกไป
 เสียควย มีสโคลล์ทำงานสำเร็จ โรงเรียนจึงมีบริเวณเป็นของตัวเองแท้ ๆ

พ. ศ. ๒๔๒๓ สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารรัตน สันพระชนม
 โดยประสยขบคเหตุเรือลม ทค้ายลขางพค อำเภอลปากเกร็ด จงหวค
 นนทขร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้
 พระอจวทยาควม (คอกเคอว ยอรัช แมกฟาลแลนค) ทำเนนการจกคตง
 โรงเรียนศตรชนเบนนสรณถววยสมเด็จพระนางเจ้าพระองคนน มีสโคลล์
 ไครบเชญให้ไปเป็นครใหญ่ แต่ท่านปฏิเสชไม่ยอมละทงโรงเรียนวังหลง
 ซงกาลงการหนาไปควยคในชณะนน ประจกษพยานในชอนกคค พระเจ้า
 ขรมวงค์เชอ กรมพระนราธิปประพันคพงค์ ผู้ทรงเห็นว่าในภายหน้าการ
 คึกขามควมจำเป็นต่อศตรเทากยขรช ได้ให้หม่อมเจ้าหญิงพรพรรณพิมล
 วรรวรณ พระธิดาองคใหญ่เข้าเรียนในโรงเรียนวังหลง โดยมีไค้ทรง
 รงเกยจทให้พระธิดาปะปนอยู่กยเด็กสามญทงหลาย พระเจ้าขรมวงค์เชอ
 กรมหมนราชค้กคสโมสว สมเด็จเจ้าขบรมวงค์เชอ กรมพระยาเทววงค์
 วโรปการ สมเด็จเจ้าขบรมวงค์เชอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
 พระเจ้าขบรมวงค์เชอ กรมหมนทวากรวงค์ประวคิ พระขบรมวงค์เชอ พระ
 องคเจ้าสายสนทวงค์ และขำราชการอน ๆ ก้ส่งพระธิดาและขค้รมาให้

มีสโคลอบรมสั่งสอนอีกเขื่อนอันมาก นักเรียนเหล่านั้นอยู่ร่วมกัน กินนอน
 เรียนและทำงานร่วมกันอย่างอิสระ โดยไม่มีใครไต่ถามสิทธิ์เหนือกว่า หรื
 น้อยกว่ากัน และมีความใกล้ชิดสนิทสนมราวกับมาจากตระกูลเดียวกันและ
 ทำให้กุลสตรีไทยในขณะนั้น ใ้รับการอบรมแบบประชาธิปไตยจากมีสโคล
 โดยมีรูปตัว

นอกจากมีสโคลจะให้ช่วงเวลาแห่งความรู้ภายในสถานทีแล้ว ท่านยัง
 เพราะนิสัยความเป็นผู้ร่้างและความเจตคติต่อสถานทีภายนอกให้อีกด้วย แ
 ก่อนบุตรหลานของท่านผู้คุมเงินเท่านั้น จึงจะมีโอกาสได้ติดตามบิดามารดา
 ท่องเที่ยวไปในที่ต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเวลาที่ท่านเหล่านั้นไปตรวจ
 ราชการ แต่ที่ “โรงเรียนหม่อมโคล” นักเรียนทุกคนจะได้ท่องเที่ยวไป
 กับมีสโคลถึงสถานทีไกลที่สุดทีคนจะไปตากอากาศกันในสมัยนั้น คือที่ธา
 ทะเลเกาะหลัก หนองแก ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ บางทะเล เพชรบุ
 อ่างศิลา และศรีราชา ในจังหวัดชลบุรี ส่วนที่ไกล ๆ ก็คือ สมุทรปราการ
 นครปฐม บางปะอิน และอยุธยา ตามสถานทีเหล่านักเรียนได้เรเียบ
 ปรเรียนจากของจริง คือ เห็นแม่น้ำ ภูเขา ทะเล ภูเขา หอย พระเจดีย์
 พระราชวัง ฯลฯ ด้วยตาของตนเอง ซึ่งเป็นวิชาที่คนศึกษาในปัจจุบัน
 การท่องเที่ยวทำให้มีความอดทนต่อความไม่สะดวกสายนานาประการ อัน
 เกิดจากการเดินทาง ผลที่ได้จากด้านสังคมเล่าก็มากมายล้นค่า เพราะ
 ทำให้รู้จักปรับปรุงตนเองให้เข้าได้กับสิ่งแวดล้อมและชุมชนทุกชน

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒๕๓๓ ๒๕๓๔ ๒๕๓๕
 มาเยี่ยมเมืองไทยอยู่เรื่อย ๆ นอกจากทางราชการจะให้การรับรองกันใน

พระมหานครแล้ว ยิงมังกอนรขบทพระราชวังข้างปะอินอีกด้วย ในคราวที่
 พระเจ้าซาร์นโกลด์ ๒ ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งมกุฎราชกุมารแห่งประเทศ
 รัสเซีย กับ เจ้าชายยอรัช พระเจ้าอาเสด็จมา พระบาทสมเด็จพระเจ้า
 อยู่หัวพระบรมราชโองการให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์-
 พงศ์ เมื่อครั้งยังดำรงพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนราธิป-
 ประพันธ์พงศ์ ขอครุฑไทยจากมิสโคลไปต่อนรขเจ้านายต่างประเทศที่พระ
 ราชวังข้างปะอิน พร้อมทั้งพระราชทานเสื้อผาเครื่องแต่งกายลงน่องรองเท้า
 สำหรับงานสโมสรสันนิบาตให้พร้อม เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ
 นำแขกเมืองมาลงลกศิษย์แห่มโคลซึ่งต่างก็กำลังประหม่าพคไม่ออก ก็ทรง
 ยืนพระหัตถ์แตะบ่าครพวกนนั้น ริมสังว่า "พคกับเขาซ" ถึง ๒-๓ ครั้ง
 จึงได้พิศราชาศัพทตามทมิสโคลสอนไว้ มี Your Majesty, Your Royal
 Highness, Your Excellency. ได้อย่างคล่องแคล่ว ถึงกับเจ้านายต่าง
 ประเทศต้องถามว่า เรียนจากที่ใด ไม่ได้ไปเรียนในต่างประเทศดอกหรือ
 เมื่อเสร็จงานสโมสรสันนิบาตแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงส่งกษัตริย์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา เมื่อครั้งดำรง
 พระอิสริยยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดาว่า "เท็ก
 หลานทาด พรุ่งนี้พาไปตคคล้องข้างทกรงเก่าด้วย" และเมื่อคราว เคนต
 แห่งทวีป เจ้าแห่งประเทศอิตาลีเสด็จมา ก็มีพระบรมราชโองการให้คร
 ุฑไปทพระราชวังข้างปะอินอีก พร้อมทั้งพระราชทานเครื่องแต่งกายให้เช่นเคย
 กำหนดว่าให้ไปเพียง ๒ คน ก็จะส่งตัวคนมิสโคล ในคืนวันงานขณะ
 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช เมื่อ ครั้ง ดำรง พระ

อิสริยยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นนครไชยศรีเขต ทรงเป็นผู้นำร้อง
เพลงฝรั่ง พวกครูกไคเขาร่วมร้องด้วย แต่พอถึงเวลาเห็นว่า พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสถามว่า “ยังไร พวกนักเรียน เห็นว่า
เป็นไหม” ทูลตอบไปว่า เห็นไม่เป็น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรม
พระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช เมื่อยังทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้า
น้อยยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช รัชสมัยอย่างสนุก ๆ ว่า
“ยายเหม่มโคล้ จะนำพวกนไปเป็นนางชเสียบหมคแล้ว” พอถึงเวลาพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จขึ้น ทรงเห็นมารบส่งกับพวกครวว่า “น พวก
นักเรียน พรุ่งนอยอกคนนะ” เหม่มโคล้ขณะนั้นนทเป็นทเกรงขามของคร
เหล่านนเสียบยงกว่าเจ้าชวตเจ้าแผนดินทเคยว เหตุฉะน คนหนึ่งจึงกรวยทล
ไปทันทว่า อยไม่ไต้ เพราะมีสโคล้ส่งให้กลยในวรุ่งชน ทุกคนทอย ฌ
ทนนตทละลงมองคุดากันไปหมค เพราะไม่เคยมีใครเลยจะกล้าชคพระบรม
ราชโองการไต้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีทรงเบียมไปค้วยพระมห
กรุณาธิคุณ มีพระราชดำรัสว่า “พวกนมนค เชอพงครเอาจริง ๆ” แล้ว
รัชสังให้กรมวงมีโทรเลขมายอกมีสโคล้ว่า มีพระราชประสงค์ให้ครอย
ปฏิบัติงานอกคนหนึ่ง อักสงขคตอมา หลังจากงานสโมสร์สันนิษาคเฉลิม
พระชนมพรรษาในพระราชอุทยานสราญรมย์แล้ว มีสโคล้พคกับครคนหนึ่ง
ว่า “ฉนจะบอกระไรให้ แต่ไม่อยากให้คนอนรู เดยวเขาจะหาว่าฉนอวด
เมอคนนพระเจ้าอยู่หัวมาจับมอฉน แล้วบอกว่า มีสโคล้ ขอบใจมากทไต้
มาสังสอนคัก ๆ โทษของฉนให้มีความรู้ไซ้ไต้คมาก”

พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงเฉิดโฉม พระธิดาในพระบาท
 สมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นมีตรสนิททของมัสโคล โดยคอกเตอร์ ยอร์ช
 แมกฟาร์แลนด์ ผู้เป็นนายแพทย์ประจำพระองค์เป็นผู้แนะนำ เสด็จพระองค์หญิง
 ไปรศปรานมัสโคลมาก เพราะนอกจากจะไต่เรียนภาษาอังกฤษแล้ว มัสโคล
 ยังไต่เล่าเรื่องโลกภายนอกที่เสด็จพระองค์หญิงไม่เคยไต่รู้ไต่ฟังเลยให้ทรง
 ทราบดีด้วย วันหนึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรับสั่งถึงเสด็จพระองค์หญิง
 เฉิดโฉมว่า "เฉิดโฉม อะไรทำให้เธอเปลี่ยนไปนะ เธอเคยเป็นคนอารมณ์
 ร้าย เคยชวนเธอเป็นคนละคนไปทีเคย" เสด็จพระองค์หญิงกราบบังคมทูล
 ว่า หมอยอร์ชกับหม่อมโคลเป็นคนฉวยความเปลี่ยนแปลงน

ถ้าจะว่าถึงความเข้มแข็งและเข้มงวดแล้ว ก็คือการทรงกันขำกับ
 รปร่างโปร่งบางของมัสโคลที่เคย เมื่อโรงเรียนขยายชั้นจนจนลงจน
 มิชยฆททุกแล้ว มัสโคลก็ไต่จกนักเรียนของโรงเรียนเข้าสอบในสนาม
 สอบไล่โรงเรียนสวนกุหลาบอังกฤษพร้อมกันนักเรียนชาย นับว่าเป็นการ
 ส่งเสริมฐานะนักเรียนหญิงให้เท่ากันนักเรียนชาย อีกเรื่องหนึ่งทแสดงให้
 เห็นความเข้มแข็งของมัสโคลก็คือ แม่นาคอนทเป็นทตงของโรงเรียนวงหลัง
 นั้นแคชมาก ทกลางแม่นามเรอรรหลวงจอตทอศดมออยู่ ยามนาชนลง
 ทายเรอจะเขนเข้ามาจนแทยจะจคสระพานไปะโรงเรียนทีเคย เป็นธรรมทา
 ของชายหนุ่มอยู่เองทจะคองทะ โทนอะอะลือเลี่ยน หรือกระเนะกระแทน
 นักเรียนหญิงทววจาระคายห มัสโคลไต่ทำค้ำร้องจนทลสมเด็จเจ้า
 ราชวรวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินท ชงชณะนททรงมีพระอิสริยยศ
 ยนสมเด็จพระเจ้านองยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินท ค้ำรง

ตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงทหารเรือ เสนาบดีรับสั่งถึงปลัดทูลฉลองว่า
 “เล่นกบเข็มมีโคลไม่ไ้ แก่เอาจริง ต้องเขียนจดหมายและให้นายทหาร
 ไปขอโทษแทนะ” ต่อมาอีกราว ๒ - ๓ วัน ก็มีนายทหารเรือออกจดหมายไป
 หามิสโคล เรื่องนรกกนกระฉอนไปทวงเรือรบที่จอดอยู่ในน่านน้ำเจ้าพระยาว่า
 ทหารเรือถูกฟ้องและถูกลงโทษ แทนนั้นมาจรรยามรรยาบทของทหารเรือเกิดขึ้น
 เพราะรู้จักสงขยปากคำไ้

มิสโคลเปรยประตุงแสงสว่างทฉายเข้าไปทกซอกทุกมุมของโรงเรียน
 การงานทุกอย่างที่มอขให้ใครไปทำแล้ว ไม้ว่าจะเป็นงานทำด้วยมือหรือ
 งานสอน ท่านเป็นตองติดตามผลอย่างใกล้ชิดที่เคี้ยว และมีไ้แต่จะเผือก
 เท่านั้น บังลงมือทำเองเสียด้วย กฎของโรงเรียนมอขว่าเด็กทุกคนจะตอง
 ปฏิบัติงานกวาด ล้างจาน ซักฟอก ฯลฯ ด้วยตนเอง ท่านก็แลให้กฎอนัน
 คำเนินไปด้วยดี ใครซัดซันไม่ทำก็ออกจากโรงเรียนไป ผู้ที่อยู่ตองปฏิบัติ
 ตามทกคน ทท่านอบรมเช่นนี้ทกรกขผลทว่า ก่อนทจะรู้จักเป็นนายเขา
 ตองเป็นบ่าวทกเสียก่อน ผลกคือนักเรียนโรงเรียนหม่มมีโคลไ้ไปเป็น
 หัวหน้าคนอยู่มากมายนเวลาท่ไป มิสโคลก็กวตซันในเรื่อง ใ้จ่ายสรุ่ย
 สรุ่ยานิก เมอดงเวลาเงินเคอนออก ท่านจะแนะนำให้ครฝากเงินไว้กับท่าน
 คนละเล็กละน้อย เพื่อเป็นเงินก้อนไว้ใ้ใช้ในยามตองการท่ไป ท่านให้ค
 เรอการใ้เงินไว้ขอทงว่า “เงินเป็นของพระเจ้า ไม้ใ้ของเรา ถ้านำไป
 ใ้สรุ่ยสรุ่ยในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ก็นับว่าบาป ในโลกนยังมคน
 ยากจนมากมายนัก เป็นหน้าทของเราจะตองช่วยเขา” ความรู้จักใ้เงิน
 นี้เองทำให้โรงเรียนสามารถทำงานสำคัญไ้หลายอย่าง เป็นต้นว่า

๑. ส่งเงินไปบำรุงสภาภาษาชาติของสัมพันธมิตรขณะเกิดสงครามโลก
ครั้งที่หนึ่ง

๒. คราวน้ำท่วมใหญ่ พ.ศ. ๒๔๖๐ ชาวนาและคนยากจนอดข้าว
อย่างน่าเวทนา เพราะข้าวขึ้นราคาถึงกระสอบละ ๕๐ บาท มีสโกล์จัดทำ
ช้อปหลายข้าว และรำ ผสมน้ำตาลและเกลือเล็กน้อย ทำเป็นขนมขบถ
บรรทุกเรือไปแจกแก่คนที่อยู่ตามคลองแค้นแค้นหลายครั้ง

๓. โรงเรียนวังหลังมีนักเรียนเพิ่มจนจนไม่มีที่ทักเรียน แม้จะไ้
เช่าโรงย่อนตำบลบ้านขมนเอามากัดแปลงเป็นทเรียน โดยให้ชื่อว่า โรงเรียน
“อุทิศสถาน” ก็ยังไม่พอกับจำนวนนักเรียน มีสโกล์วิ่งแสวงหาที่ขยับขยาย
โดยชอทนาแปลงหนึ่งประมาณ ๒๕ ไร่จากพระอาววิทยาคม ทิศคลอง
แค้นแค้น ห่างจากพระนครไปทางทิศตะวันออกราว ๒๘๐ เส้น ไม่มี
การคมนาคมทางอน นอกจากทางน้ำ ด้วยประการฉะนี้ มีสโกล์จึงทำหนังสือ
ขอนถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอพระราชทานถนน ซึ่ง
พระองค์ท่านทรงรับว่าจะพระราชทานให้ พร้อมกันมีพระราชกระแสรับสั่ง
ถามมาอีกว่า ต้องการให้ถนนอยู่ใกล้โรงเรียนเท่าใด ถนนสุขุมวิทตั้งแต่
ทางรถไฟมาจนถึงถนนวิวัฒนาเข้าโรงเรียนควรจะได้ถือว่าเป็นผลงานของ
มีสโกล์อีกอย่างหนึ่ง ถนนวิวัฒนาควรจะได้ชื่อว่า ถนนหม่อมโคล์ เพราะ
ทุกคนเห็นพ้องกันดังนี้ แต่เจ้าของช้อกไม่ยอมรับ แม้จะชราลงสักปานใด
ก็ตาม นิสัยดื้อมตัวและไม่ชอบโอ้อวดยังมีอยู่อย่างไ้ เมื่อแรกมาถึง
ประเทศไทย จนบัดนี้ซึ่งใกล้อยู่ในวัยชราแล้ว ก็ยังมีอยู่อย่างนั้นไม่
เปลี่ยนแปลง ท่านว่า ถนนหนทอดเข้ามายังโรงเรียน ก็ควรได้ช้อกเกยอกัน

กับโรงเรียน การที่มีสติโคลชอทกินแปลงใหม่ไกลลิบลิบในสมัยนั้นทำโรงเรียน
 ท่านผู้ใหญ่บางคนผู้มีสายตาไม่ยาวกว่ามีสติโคลชอทออกปากว่า มีสติโคลชอทวิระเ
 อะไรให้เด็กกิน ใครเขาจะส่งลูกเข้าไปเรียน แต่มีสติโคลชอทเฝ้าตักกินทีละก้อน
 อีจู้ทีละแผ่น เสาทีละต้น เพิ่มขึ้นมาจนตักกินจนเป็นคอกเรียน ตักอำนวยการ
 ใต้ ๒ หลัง ครั้นแล้วท่านก็กำกับการขนย้ายสรรพวัสดุออกจากโรงเรียน
 กุลสตรีวังหลัง อันเป็นที่พักนักเรียนมาถาง ๔๕ ปี ข้ามแม่น้ำเจ้าพระยา
 เข้าคลองใหญ่ออกคลองน้อยไปสู่โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย สำเร็จภายในสอ
 สปีคาห์

เรื่องซอชอทสร้างโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัยนี้ นางสาวเกอ ศาลิคุปต์ ซึ่ง
 เคยสอนในโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย เล่าเพิ่มเติมว่า ขณะที่ยังอยู่ใน
 สหรัฐอเมริกานั้น ได้ไปเยี่ยมเยียนและคุยกับมีสติโคลชอทในระหว่างวันหยุดเรียน
 หลายครั้ง มีสติโคลชอทเล่าว่า ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
 คุณหลวงวิมเนตรฯ มาหาและรบเร้าให้ท่านซอชอทกินบางกะปิไว้ คุณหลวง
 มาหาที่โรงศพแต่เรื่องของตน วันนั้นมีสติโคลชอทซึ่งพกก่อนว่าคงพกเรื่องตัก
 กิจจริงอย่างว่า คุณหลวงแนะนำว่าควรซอชอทกินตักบางกะปิ โดยอ้าง
 ต่อไปว่าอีกหน่อยราคาตักกินจะแพง ขณะนั้นมีสติโคลชอทเพิ่งปฏิเสธผู้
 ปกครองนักเรียนหน้าลูกมาฝาก เพราะที่โรงเรียนวังหลังควรรับนักเรียน
 ประจำเพียงร้อยเดียว แต่มีนักเรียน ๑๒๐ คนแล้ว ท่านจึงตกลงใจซอ
 ตักกินดังกล่าวเพื่อขยายโรงเรียน แต่เมื่อนำเรื่องเขาที่ประชุมคณะมิชชัน
 ไม่มีใครเห็นด้วยเลยแม้แต่คนเดียว ท่านจึงตกลงซอชอทกิน ๒๕ ไร่ โดย
 เงินส่วนตัว เรื่องนี้มีสติโคลชอทเคยสั่งห้ามเล่า ถ้าท่านยังมีชีวิตอยู่ แต่ขณะ

ต้องสวมถุงเท้า ส่วนนอกคนหนังนูนถูกท่านกำหนดว่า “นั่นคือ เวลาเธอ
กลิ้งไปแล้ว ฉันทักผู้ช่วยของฉันทหาของใช้ยากเหลือเกิน” ทำให้ศิษย์คนนั้น
ไม่เสลดเรอวางฝ่าหม้อ งาน ซาม ฯลฯ ให้ผิดที่อกเลย

มิสโคลเป็นมิชชันนารี งานอันดับแรกของท่าน คือ การเผยแผ่
คริสต์ศาสนา ศาสนาและศีลธรรม เป็นของค่าน ท่านได้กวัดขุ่นให้เด็ก ๆ
ของท่านมีศีลธรรมเป็นอย่างดีทีเดียว ทางด้านศาสนาท่านได้กวัดขุ่นฉันท
ส่วนการทักเรียนคนโตจะเขารวดหรือบวชคริสตศาสนาหรือไม่ ฉันทใช้เช่น
การขังค้ำ มิสโคลต้องถามความเห็นชอบของผู้ปกครองก่อนเสมอ ถ้าไม่
การขังค้ำของฉันทได้แล้ว จึงยอมให้ฉันทบวชหรือศีลเป็นคริสต์ศาสนิกชน และถ้า
คริสต์ศาสนิกชนคนโตจะทำพิธีสมรสในโรงเรียน มิสโคลก็ไม่ขังค้ำของ ท่าน
จะประกอบพิธีให้อย่างเอิกเกริกทีเดียว คือ ให้แตรวง ให้การเลี้ยงอาหาร
คู่สมรสจะทำพิธีตามประเพณีไทย คือ หลงนำสังฆด้วย ทำพิธีทางคริสต์-
ศาสนา คือ มีศาสนาจารย์เป็นผกกล่าวต่อหน้าพระคัมภีร์ด้วยก็ได้

นักเรียนของมิสโคลใช้แต่จะ “ไซงานไต่ค้ำ” เฉพาะวัยแขกเมืองดั้งเคย
ได้รับพระราชดำรัสสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติเจ้าท้าวหนักหาไม่
ใน พ.ศ. ๒๔๔๓ นักเรียนของมิสโคลยังได้ออกไปเป็นครูตามโรงเรียน
รัฐบาลต่าง ๆ ถึง ๑๘ แห่ง และไปเป็นครูตามโรงเรียนมิชชันนารี
พระราชอาณาจักอีกหลายแห่ง เป็นต้นว่า ครูทิม กาญจโนวาท
ศิษย์มิสโคลได้ไปเป็นครูใหญ่โรงเรียนสตรีวิทยาและเขมุนมราชาลัย ได้รับ
พระราชทานเงินเดือนถึง ๒๘๐ บาท นับว่าเป็นผู้หญิงไทยที่มีเงินเดือนสูง
ที่สุดในขณะนั้น นอกจากนแม่กรมไปรษณีย์โทรเลขตงทองโทรศัพทกลางชน

ทางราชการขอให้มีสโตร์ส่งศิษย์ไปเป็นพนักงานโทรศัพท์ ท่านก็หาส่ง
 ไปให้ได้อีกหลายคน นับเป็นพนักงานสตรีรุ่นแรกในกองโทรศัพท์ที่เคียว
 ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๘ มาจนถึง พ.ศ. ๒๔๖๖ มีมิชชันนารีสตรีฝรั่ง
 มาร่วมงานกับมีสโตร์หลายคน แต่ทั้งในค่านิชาการค่านการปกครอง
 จรรยาบรรยาทและจิตใจแล้ว จะหาใครเป็นเอกไปกว่าเอ็ดคินะ ซารา โคลล์
 เป็นไม่มีเลย

หม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล อาจารย์ใหญ่โรงเรียนราชินี
 ซึ่งเป็นศิษย์หญิงของมีสโตร์ ได้ทรงเขียนคำอวยพรในจดหมายฉบับสุดท้าย
 ที่ทรงเขียนลงมีสโตร์ดังต่อไปนี้

Hail revered Lady I greet you,

Education you have established
 With generous kindness true,
 Many Thai Women were accomplished.
 They owe their knowledge to you.
 This would bind all the hearts
 Of the Thai to be grateful
 That you live long and last.
 We are quite joyful.

.....

etc.

มิลโคล์ตกลงใจลาเมืองไทยกลับอเมริกาใน พ.ศ. ๒๔๖๖ เพราะ
 ได้ทราบข่าวพี่สาวคนใหญ่ถึงแก่กรรม ก็เศร้าโศกมาก ประจวบกับที่ท่านได้
 ก่อสร้างโรงเรียนวังหลังจนย้ายมาเป็นวัดมณีวิทยาลัยสำเร็จแล้ว พอที่จะให้
 คนอื่นทำงานนั้นสืบท่อไปได้ ท่านจึงลาออกวัยชานอายุ ๖๘ ปี นับ
 เวลาที่ท่านอยู่ในเมืองไทยมาได้ ๔๘ ปี มิลโคล์กลับไปอยู่บ้านที่มลรัฐมิสซิว
 สี่ปีต่อมา จนถึงแก่กรรมลงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ อายุได้ ๙๕ ปี

(ในการรวบรวมและเรียบเรียงประวัติมิลโคล์นี้ นางสาวอาชะตากรีนกุล
 ศิษย์ผู้ใกล้ชิดมิลโคล์มาตั้งแต่อายุยังน้อย จนสำเร็จการศึกษาและทำการสอน
 อยู่ในโรงเรียน วัดมณีวิทยาลัย หลายปี แล้วจึงไปศึกษาต่อ ณ ประเทศ
 สหรัฐอเมริกา และไปเยี่ยมเขียนพยานก็อยู่กับมิลโคล์ ได้มีส่วนช่วย
 รวบรวมอยู่มาก.)

หอสมุดศรีสุวณนาค

พระยาวิจิตรวรสาส์น

(พุ่ม อังศุกสิกร)

พ. ศ. ๒๔๐๐—๒๔๗๒

พระยาวิจิตรวรสาส์น มี เกียรติไต่เป็น อาจารย์ใหญ่ โรงเรียน วัดสุทธิ-
วรารามเป็นคนแรก ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไต่
โปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงการศึกษาเป็นการใหญ่ แต่ในแขวงพระนครใต้ของ
กรุงเทพพระมหานครยังไม่มีโรงเรียนรัฐบาล เมื่อ พ. ศ. ๒๔๕๔ คณะ
บุตรธิดาของขุนนางชั้น ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐
หัวหน้าได้ร่วมกันบริจาคเงินรวมทั้งสิ้น ๒๒,๕๔๐ บาท สร้างโรงเรียน
วัดสุทธิวรารามและมอบให้เป็นโรงเรียนรัฐบาล เกี่ยวกับความเป็นมาของ
โรงเรียนวัดสุทธิวรารามนี้ เติมบริเวณที่ดินของ โรงเรียนวัดสุทธิวราราม
และบริเวณวัดสุทธิวราราม เป็นบริเวณของ “วัดลาว” มีโบสถ์เดิมตั้งอยู่
คอกกเรียนขงขุน ครนค่อมารคนทรุคโทรมลงมากไม่มีผู้ใดปฏิสังขรณ์และ
ในที่สุดไม่มีภิกษุอาศัย ใน พ. ศ. ๒๔๒๔ ท่านผู้หญิงสุทธิ ภริยาเจ้าพระยา
วิเชียรศิริ (เม่น ณ สงขลา) ได้สร้างโบสถ์ขึ้นใหม่คือโบสถ์วัดสุทธิวราราม
ปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานนามวัดว่า
วัดสุทธิวราราม ตามชื่อของท่านผู้หญิงสุทธิ อนึ่งในประกาศพระราชนิพนธ์

นำส่งเกตุคอก

“กระทรวงธรรมการได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชกระแสมาว่า แต่ก่อนมาผู้ใดใคร่ศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ก็มักจะสร้างวัดขึ้น การสร้างวัดขึ้นใหม่เช่นนั้นโดยมากก็คงอยู่ได้ชั่วคราวยุคชั่วอายุ และกำลังของบุคคลที่จะปกครองรักษา ถ้าขาดความทะนุบำรุงเมื่อใดวัดก็สร้างขึ้นไว้กรกร้างว่างเปล่าเป็นข้าพวง อันเป็นที่พึงสลดใจแห่งพุทธศาสนิกชน ไซ้แต่เท่านั้นแม้วัดซึ่งเป็นที่อาศัยโดยอยู่ข้างแต่ขาดความปกครองอันดี ปล่อยให้ทรุดโทรมรกรอกเลวทราม ก็กลายจะเป็นช่องที่อาศัยแบายแฝงของผู้ประพฤติชั่ว สถานท่งซึ่งตกอยู่ในลักษณะเช่นกลบเป็นทางชั่วร้าย มิได้นำความเจริญรุ่งเรืองมาสู่ทางพุทธจักรและอาณาจักรเลย การทพอกบตรของชนใดมีนาใจศรัทธาข้าพญูกุล โดยวิชาสร้างโรงเรียนอันเป็นสิ่งที่ต้องการในสมัยชนให้เป็นการศึกษาสำหรับประชาชน นั้นว่าเป็นการแผ่ผลให้สาธารณประโยชน์ต่อไปเช่นนี้ ทรงพระราชดำริเห็นมั่นในพระราชหฤทัยว่า จะมผลคทงฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักรจะเป็นผลอันดีสั่งสอนงามจริง เป็นอันพอพระราชหฤทัย และต้องด้วยพระราชนิยมมยงนิก จึงทรงสรรเสริญและทรงอนุโมทนาในส่วนกุศลอันนี้ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศพระราชนิพนธ์อนให้ทราบทวงกันว่า ถ้าผู้ใดใคร่ศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ประสงค์จะข้าพญูกุลให้เป็นผลอันดีสั่งสอนจริงแล้ว ก็ควรจะถอเอาการสร้างโรงเรียนว่าเป็นการกุศลที่จะพึงกระทำอันหนึ่งใด ถ้าหากมีความประสงค์จะทำการ

พระยาวิจิตรวรสาสน์ (พุ่ม อังศุกสิกร)

อนใดซึ่งเป็นทางสร้างวัด ก็ควรจะช่วยกันปฏิสังขรณ์วัดที่หมดอายุแล้วให้กลับมา
และสืบอายุให้มั่นคงถาวรต่อไป ดีกว่าที่จะสร้างชนใหม่แล้วไม่รักษาปล่อยให้
ทรุดโทรมเป็นที่น่าสังเวช อันเป็นทางที่จะชักพาให้คนมีใจหมิ่นประมาทใน
พระพุทธศาสนา ประกอบไปด้วยโทษทั้งกล่าวแล้วนั้น

กระทรวงธรรมการจึงได้รับพระบรมราชโองการ เชิญกระแสพระราช
ดำริและพระราชนิพนธ์ออกประกาศใหม่หาชนทราบทั่วกัน

กระทรวงธรรมการ

วันที่ ๒๘ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๓๐

พระยาวชิรธรสวัสดิ์ (พุ่ม อังศุกสิกร) เกิดเมื่อวันที่ ๑๙ มีนาคม
พ.ศ. ๒๔๐๐ ศึกษาวินิจฉัย โรงเรียนสำหรับ จังหวัดนครบุรี เข้ารับ
ราชการเป็นพนักงานแปลอังกฤษ กรมศึกษาธิการเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๑ กรม
ศึกษาธิการได้ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐ มีหน้าที่จัดการศึกษาและกำลัง
ต้องการพัฒนาคุณภาพของอังกฤษเข้ารับราชการ ท่านมีความรู้ภาษาอังกฤษ
ใช้การได้จึงมีโอกาสดำเนินเข้ารับราชการ ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๒ ท่านได้รับแต่งตั้ง
เป็นครูโรงเรียนสุนันทาลัย ต่อมาอีกสองปีไปเป็นครูประจำชั้นในโรงเรียน
พระตำหนักสวนกุหลาบ ปรากฏว่าท่านทำการสอนได้ผลดี ครั้น พ.ศ. ๒๔๔๔
ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงวิจิตรวรสวัสดิ์ ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗
ท่านได้เป็นผู้ปกครองโรงเรียนราชแพทยาลัย และได้อยู่ในตำแหน่งนั้นเป็น
เวลา ๗ ปี แล้วเลื่อนตำแหน่งเป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนวัดสุทัศนวราราม เมื่อ

พ.ศ. ๒๔๕๔ ดำรงตำแหน่งอยู่นอกจากราชการรับพระราชทานบำนาญ
 ในระหว่างนั้นท่านได้รับพระราชทานเลื่อนยศเป็นอำมาตย์ตรี พ.ศ. ๒๔๕๕
 เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระในราชทินนามเดิม พ.ศ. ๒๔๕๗ เลื่อนยศเป็น
 อำมาตย์โท พ.ศ. ๒๔๕๘ และในปีต่อมาได้เลื่อนยศเป็นอำมาตย์เอก
 ครั้น พ.ศ. ๒๔๖๑ ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยาในราชทินนามเดิม
 เครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่ท่านได้รับพระราชทานก่อนออกจากราชการคือ ตติย-
 จุลจอมเกล้าวิเศษ ทริตาภรณ์ช้างเผือก และทริตาภรณ์มงกุฎไทย เฉพาะ
 เครื่องราชอิสริยาภรณ์ทตยจุลจอมเกล้าวิเศษที่ท่านได้รับพระราชทานนั้น นับว่า
 เป็นการปูนบำเหน็จความดีความชอบในราชการของท่านเป็นพิเศษ มีอาจารย์
 ใหญ่โรงเรียนต่าง ๆ น้อยคนในสมัยนั้นที่ได้รับพระราชทาน เครื่องราชอิสริ-
 ยาภรณ์อนันต์ชฎาเกียรติท่านบำรุงให้สกุลวงศ์ยั่งยืนต่อไป

พระยาวิจิตรวรสาส์นมีชื่อเสียงในการสอน และรักษาระเบียบวินัยของ
 โรงเรียนสอคล้องความประพฤติของนักเรียนอย่างใกล้ชิด บิดาของผู้เขียน
 ซึ่งต่อมาได้มีบรรดาศักดิ์เป็น พระยาราชนกุล (วัน ศยามานนท์) และเคย
 ดำรง ตำแหน่ง ปลัด ทูลฉลอง กระทรวงศึกษาธิการ และ กระทรวง มหาดไทย
 เล่าว่า ท่านเคยเรียนหนังสือกับพระยาวิจิตรวรสาส์นที่โรงเรียนพระตำหนัก
 สอนกุหลาบ พระยาวิจิตรวรสาส์นชำนาญในการสอนภาษาอังกฤษ ให้ความรู้
 วิชาภาษาอังกฤษอันเป็นรากฐานแก่ท่าน ซึ่งต่อมาท่านก็สอบชิงทุนเล่าเรียน
 หลวงได้ ไปศึกษาวิชาต่อ ณ ประเทศอังกฤษ นอกจากนั้นพระยาวิจิตรวรสาส์น
 ยังได้แสดงความสนใจในการแต่งกายของนักเรียน บิดาผู้เขียนเล่าต่อไปว่า
 วันหนึ่งท่านได้เล่นหัว กยเพื่อน นักเรียนมาก จนเหง้อออก และผม เหม็นเปรี้ยว

พระยาวชิรธรวรสารสินไต่เรียกไปพบและเอานาชาล้างผมให้ บิดาของผู้เขียน
แสดงความภูมิใจมากที่สุด เป็นศิษย์ของพระยาวชิรธรวรสารสิน และก่แสดง
ความเคารพท่านอย่างศิษย์กษัตริย์เสมอไม่เปลี่ยนแปลง เมื่อเดือนพฤษภาคม

พ.ศ. ๒๔๖๓ บิดาผู้เขียนได้นำผู้เขียนไปสมัคร เข้าเรียนเป็นนักเรียน

ชั้นมัธยมปีที่ ๑ โรงเรียนวัดสุทธวราราม ซึ่งพระยาวชิรธรวรสารสินเป็น

อาจารย์ใหญ่อยู่ในเวลานั้น บิดาผู้เขียนแสดงความเคารพคารวะแก่ท่านอย่าง
ศิษย์กษัตริย์ แม้ว่าจะดำรงตำแหน่งปลัดทูลฉลองกระทรวงศึกษาธิการ

ผู้เขียนไต่เรียนภาษาอังกฤษกับพระยาวชิรธรวรสารสิน เช่นเดียวกับที่บิดา

ผู้เขียนเคยเรียนมาเหมือนกัน ท่านบอกอยู่เสมอว่าท่านใช้วิธีสอนเหมือนอย่าง

ที่เคยสอนบิดาผู้เขียนมา เช่นตนว่าถ้าไม่จำกัดหรือประโยชน์ที่ท่านบอกให้

ไปเรียนมาท่านก็หยกขา หนังสือที่ท่านใช้สอนภาษาอังกฤษไต่แก่นั้นไต่แบบ

สอนอ่านอังกฤษเล่ม ๑ และบนไต่แบบหัดแต่งอังกฤษเล่ม ๑ ของเซอร์โรเบิร์ต

มอแรนต์ เซอร์โรเบิร์ต มอแรนต์นั้นเคยเป็นที่ปรึกษาทางการศึกษาของไทย

ในตอนต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หนังสือทั้งสองเล่ม

ดังกล่าวมาแล้วให้ประโยชน์แก่นักเรียน ในการเรียนภาษาอังกฤษไต่อย่าง

แจ่มแจ้ง เช่นการสอนแปลไทยเป็นอังกฤษ และแปลอังกฤษเป็นไทย ในทัน

ชอยกตัวอย่างแบบฝึกหัดที่ ๓ ของหนังสือบนไต่หัดแต่งอังกฤษเล่ม ๑

มาให้

“ให้นักเรียนหาคำแปลของคำเหล่านี้จากปทานุกรมเขียนไว้ในสมุด แล้ว
เล่าท่องไปกว่าจะจำได้”

Bed	The	Book
Hot	Box	Me
In	Very.	Has
Fan	Too	Where
Is	Sun	Not very

จงแปลประโยคเหล่านี้เป็นอังกฤษ

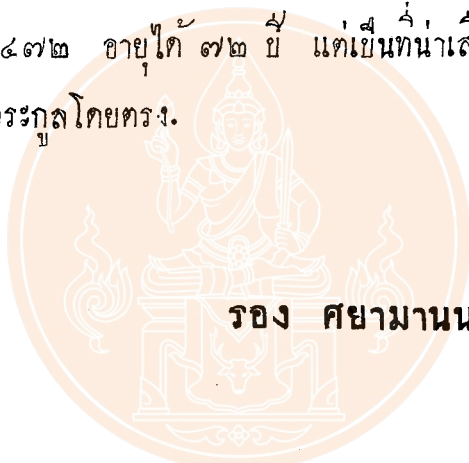
(ก) ถ้าในที่แห่งใดมีเครื่องหมายอย่างนี้ “O” ให้ใช้คำว่า “the”

(ข) ถ้ามีอย่างนี้ “X” ให้ใช้คำว่า “is”

๑.	๒	๑	๓	๔	
สุนัข	ของฉันทัน	X	อ้วน		
๒.	๒	๑	๓	๕	๔
แมว	ของฉันทัน	X	ใหญ่	นัก	
๓.	๑	๒	๔	๓	
น	X	พด	ของเขา		
๔.	๑	๒	๕	๔	๓
เขา	มี	สุนัข	ใหญ่	ตัวหนึ่ง	
๕.	๑	๒	๓	๕	๔
O	แตก	X	ร้อน	นัก	
๖.	๑	๒	๔	๓	
น	X	หมวก	ของฉันทัน		
๗.	๑	๒	๓	๕	๔
สุนัข	ของฉันทัน	X	ใหญ่	นัก	
๘.	๑	๒	๓	๕	๔
นน	X	หนังสือ	ของฉันทัน		
๙.	๒	๑	๓	๔	๖
พด	ของฉันทัน	อยู่	ใน	หีบ	ใบนน

๑๐. สุนัข ^๕ น X ^๕ ใหญ่ ^๕ นก
๑๑. หมู ^๔ X ^๓ ของเขา ^๒ อ้วน ^๑ นก
๑๒. หมวก ^๓ ของฉัน ^๒ อยู่ ^๑ ที่ไหน?

พระยาวิจิตรวรสาสน์ บัณฑิตเป็นโรคชราถึงแก่อนิจกรรม เมื่อนท ๒๕
 กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๒ อายุได้ ๗๒ ปี แต่เป็นทนายเสียทายาทท่านไม่มี
 บุตรหรือธิดาที่จะสืบตระกูลโดยตรง.

รอง ศยามานนท์

หอสมุดคุรุสภา

หลวงธรรมาภิมณฑ์

(เด็ก จิตรกรเด็ก)

พ. ศ. ๒๔๐๑ — ๒๔๗๑

เมื่อ พ. ศ. ๒๔๕๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำรา

ราชานภาพ เมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศเป็นพระเจ้านองยาเธอ กรมหลวง

ตำราราชานภาพ ทรงนำครูฝึกหนึ่งจากจังหวัดจันทบุรีเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระ

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระราชดำรัสปฏิสันถารว่า

“อ้อ ครูฝึก จงมารับราชการ ให้เงินเดือน ๕๐ บาท ทั้งแต่
เป็นคนเป็นต้นไป”

โดยประการนั้น ครูฝึกจึงได้รับพระราชทานเงินเดือน ๕๐ บาท

ทั้งแต่อายุ ๕๑ ปี จนถึงอายุ ๖๘ ปี และเมื่อออกจากราชการเพราะป่วย

ก็ยังคงได้รับเงินเดือน ๕๐ บาทตลอดชีวิต ทั้งนี้เพราะเป็นพระบรมราช

โองการ นักศึกษาส่งสารครูฝึก ที่ข้างไม่มีใครนำความกราบบังคมทูลขอ

พระราชทานพระบรมราชานุญาตลดเงินเดือนให้ แม้ครูฝึกจะได้อำนาจ

ความชอบอย่างไร ๆ ก็ตาม

ครูฝึกเป็นกวีที่ได้รับความยกย่องจากผู้หนึ่งในรัชกาลที่ ๕ และต่อมา

งานของท่าน แม้จะไม่สู้แพร่หลายนัก แต่ก็เป็นที่ได้รับความยกย่อง

จากหม่อมกวี ในงานพระราชพิธีฉัตรมงคลในรัชกาลที่ ๖ ครูฝึกก็ได้รับ

หลวงธรรมาภิมนตรี (ถึก จิตรถึก)

หน้าที ให้เป็นผ้แต่งตั้งคนทีสำหรับใช้สวดในพระรราชพิธีครั้งนควย กงน
ยอมเป็นเครื่องแสดงคณวคทีทางกวีของครดกเป็นอย่งค

ครดกเป็นคณเมืองจันทบุรี เกิดเมือวณท ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๐๑
ทีต่ายลบ้านตะปอนน้อย อำเภอลง บิคาคือ ชนมณียปลา (จก) ครดก
ไคเขามาอยกบอาจารย์บุญ ผู้เป็นลงตงแต่เล็ก ๆ และไคเล่าเรียนหนังสือ
กยลง จนไคบวชเป็นสามเณรอย ณ วัดขยปลาราม จังหวดจันทบุรี

อาจารย์บุญผู้เป็นอาจารย์สอนพระปริยตธรรมอย่งเยยมยอก มคษยท
ไคเป็นยคคลสำคัญหลายท่าน เช่น พระสาสน์โสภณ (อ่อน) วัดราชประคษย
สมเด็จพะพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ภาณวโร) วัดเทพศิรินทร์ และ
เจ้าพระยายมราช (ชน สุขุม) เป็นต้น อาจารย์บุญผู้ต่อมาไครับพระรชทาน
ยวรตาคักกคเป็นพระยาศรรมปรีชา (บุญ)

ครดกบวชเป็นสามเณรอยในสำนักของลง จนไคบวชเป็นพระภิกษุ
จำพรรษาอยทวคเต็ม ๗ พรรษา จึงไคลาสิกขาบท การทไคอยอยรมกยลง
ผู้แตกฉานในทางพระปริยตธรรมเช่น เป็นเหตุหนังสือยรมยป็นสยครดกให้
การงชวตอยคยควมสัมลละ และยคมนอยในศีลธรรม มควมมานะ
พากเพียรและค้ำเนินชวตคงเส้นคงวา เป็นทยกย่องแก่ผู้คณเคยไกลชค

เมือลาสิกขาบทแล้ว พระยาศรรมปรีชา (บุญ) ผู้เป็นลงไคนำทว
ไปฝากสมเด็จกรมพระยาคำรงราชานุภาพ ไคโปรดให้เขำทำงานเป็นเสมียน
ในกรมคักษาธิการเมือ พ.ศ. ๒๔๒๗ ทำหน้าทเสมียนอยู่ประมาณหนังสือ
ก็ย้ายไปเป็นครโรงเรียนวัดประยวรวงศาวาส ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๓๑ ก็ไค
ลั่นตำแหน่งเป็นครใหญ่โรงเรียนวัดจักรวรรคิราชาวาส นยว่าครดกเป็น

ผู้ที่มีความสามารถมากอยู่ เพราะบรรพชาการเพียง ๔ ขัแทนนิกโคไลเออ

ตำแหน่งจากครนน้อยเป็นครใหญ่

ครดกไม่เป็นเพียงครสอนหนึ่งส้อเท่านั้น ในทางกวี ครดกมลูกคัย

ลูกหา ในระหว่างเป็นคร ครดกโคแต่งโคลงฉันทไปลงหนึ่งส้อวิชา

วเคษ โคแต่งโคลงถวายพระพรให้โรงเรียนหลวงต่าง ๆ สำหรับครให้

อ่านถวาย เมื่อเวลาเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานผ้าพระกฐิน ใ้

ทางโคลงฉันทของครดกกเขียนทรจกกันชน สมยนั้นครดกมทางกวีเป็นครอ

เศิศชชอเสียงโคอย่างหนึ่ง

ต่อมาครดกโคช่วยเป็นโรคเรอรัง จึงโคออกจากตำแหน่งไปรักษา

อยุทยานเดิมทจหวตจันทบูร หายป่วยแล้วโคเข้าเป็นครในโรงเรียนช

กรมทหารเรือทอาเภอชลง ภายหลังสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง

วชิรญาณวงศ์ ขณะนั้นดำรงสมณศักดิ์เป็นพระสังฆคณาภรณ์ เจ้าคณ

สังฆมณฑลจันทบูร โคชวนให้ไปเป็นครใหญ่ทโรงเรียนวัดจันท ในจังหวัด

จันทบูรนั่นเอง

หอสมตครสภา

ครดกน่าจะต้องเป็นครข้านนอกอยุทลคชวต หากมิโคได้แสดงความ

อะไรให้ปรากฏไว้อย่าง แต่ครรวมคาคณคิกยอมนโคผอมช คังนใน พ.ค

๒๔๕๒ สมเด็จพระอมพระยาดำรงราชานุภาพ ขณะนั้นทรงเป็นกรมก

หอพระสมตวชิรญาณ ทรงนกลงครดกขนโค ครนสยโคควมว่าเป็นค

อยุทเมืองจันทบูร จึงโคเรียกตัวเข้ามารับราชการในกองแต่งตำราเว

กระทรวงธรรมการ และในตอนนเองทครดกโคเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระ

พระเจ้าอยุทวรัชกาลที่ ๕ โยรบปฏิสันถารคล้ายกับทวงจูกครดกมาก่อน

“อ้อ ครูดึก จงมารับราชการ ให้เงินเดือน ๔๐ บาทคงแก่ยคน
เป็นต้นไป”

สืบทาลงหรือครึ่งซึ่ง สำหรับสมัยนั้นเป็นจำนวนมากไซ้ ครตาม
ห่วยานห่วยเมืองโตเงินเดือนเดือนละ ๔ บาทหรือ ๕ บาทเท่านั้น การท

ครูดึกโตมีโอกาศเข้าเฝ้า และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดกำหนด
เงินเดือนให้โดยพระองค์เองเช่นนี้ นับเป็นโชคลาภอันยิ่งใหญ่ และต้อง

เข้าใจว่าครูดึกโตขำเพื่องานความดีไว้ ควรที่จะได้รับพระกรุณาโดยแท้
ทอนเข้ารับราชการใหม่ในพระนครน ครูดึกมีอายุ ๔๑ ปีแล้ว

พอดัง พ.ศ. ๒๔๔๖ ครูดึกก็โตเป็นหลวงธรรมมาภิรมย์ ตำแหน่ง
ในกรมราชบัณฑิต ได้รับราชการอยู่ถึง พ.ศ. ๒๔๗๐ จึงโตออกจาก

ราชการ เพราะความขบถเจ็บทพพลภาพ ออกจากราชการโตขี้เคยวกถึง
แก่กรรมเมื่อวันท ๒๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๑ อายุโต ๗๑ ปี

นับตั้งแต่ครูดึกเข้ารับราชการใน พ.ศ. ๒๔๒๗ จนถึงบทยลาออก
จากราชการก็เป็นเวลาานถึง ๔๓ ปี ทออกจากราชการเพราะป่วยระยะ

หนึ่งน เขาใจว่าคงไม่นาน ชีวิตของครูดึกกล่าวโตว่าเป็นครู่แท่งหน้าท
และนิสัยใจคอ

คำว่า ดึก แปลว่า เป็ลยว หนุ่ม มีความหมายถึง ใหญ่โต
แข็งแรงด้วย ครูดึกเป็นคนร่างใหญ่สมชื่อ ท่านเป็นคนฉลาด ใจเย็น ดำเนิน

ชีวิตอย่างสม่ำเสมอ ไม่คิมสุรา เคยคิมเมือหนุ่ม ๆ แต่วูลูกเห็นโทษ ก็เลย
งดเว้นจนตลอดชีวิต ท่านเป็นผู้รักเกียรติ ประหยัด รมิตระวงการใช้จ่าย

ไม่ยอมเป็นหนี้ใคร และไม่เห่นแก่โต บ้านทครูดึกอยู่ในพระนครน

พระยาอนุกุลวิจารณ์

(ชม จันทรพิสมัย)

พ. ศ. ๒๔๐๔ - ๒๔๘๔

พระยาอนุกุลวิจารณ์ (ชม จันทรพิสมัย) เป็นบุตรขุนภักดีสมยศ (จันทรพิสมัย) และนางภักดีสมยศ (ปรีก จันทรพิสมัย) เกิดเมื่อวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ. ศ. ๒๔๐๔ ณ บ้านข้างวัดสุทัศน์เทพวราราม จังหวัดพระนคร เมื่อเยาว์วัยได้เข้าศึกษาในโรงเรียนหลวง ในพระบรมมหาราชวัง เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้ว ในเดือนพฤษภาคม พ. ศ. ๒๔๒๑ ได้เริ่มเข้ารับราชการเป็นครูประจำชั้นในโรงเรียนหลวงในพระบรมมหาราชวัง

พระยาอนุกุลวิจารณ์ ได้อุปสมบทในพระบวรพุทธศาสนา เมื่อวันที่ ๒๘ พฤษภาคม พ. ศ. ๒๔๒๕ ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และได้ศึกษาพระธรรมวินัยในสำนักพระพิมลธรรม (อิน) ผู้เป็นอุปัชฌายาจารย์ ท่านได้ลาสิกขาบทเมื่อวันที่ ๑๔ มกราคม พ. ศ. ๒๔๒๕ และได้กลับเข้ารับราชการตามเดิม

ขณะที่เป็นครูอยู่ในโรงเรียนหลวงนั้น ท่านได้รับความไว้วางพระราชหฤทัย ให้มีหน้าที่ถวายพระอภิธรรมแก่พระเจ้าลูกยาเธอ และพระเจ้าลูกยาเธอ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ พระที่นั่งเอนก

พระยาอนุกุลวิธาน (ชม จันทรพิสมัย)

ฝ่ายนี้ มีเขมสั่นเขมยาวหม่นไต่สำหรับให้นกเวียนหัดคนาฬิกา การ
 ลงโทษนกเวียนที่ไม่จำ คุณครูไซ่หยิกเป็นพน พอนกเวียนเอากกระดานชนวน
 ไปส่งให้ตรวจ คุณครูมักยกขานนักเรียนชนไวบนแท่นทศกรนงแล้วเอามือลูบขา
 ไปมา พออ่านตรวจจบตวัดผัดไม่จำ ก็หยิกขาขบตันท จะร้องดังไม่ได้
 ถูกขบใหญ่ ไต่แต่ร้องทำเสียงซัดๆ เท่านั้น คุณครูมาโรงเรียนนุ่งผ้าพัน
 สีน้าเงิน สวมเสื้อราชปะแตนขาว ถอร่มไม่สวมหมวก สวมรองเท้าคัช
 คุณครูกินหมากจืดไม่ใคร่ขาดปาก จึงต้องมีผาแดงใส่กระเป๋าสื่อมาไว้เซต
 ปาก ไม่สู้ขยหรือ

พระยาอนุกูลวิจารณ์ ได้รับพระราชทานยศชั้นอำมาตย์โท และได้รับพระ
 ราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ทวีตมาภรณ์มงกุฎไทย ก่อนออกรับพระ
 ราชทานย้านาญได้รับพระราชทานเงินเดือน เดือนละ ๒๔๐ บาท

พระยาอนุกูลวิจารณ์ ได้ทำการสมรสกับคุณหญิงอนุกูลวิจารณ์ (ลำไย
 พุกกานนท์) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ แต่ไม่มีบุตร

พระยาอนุกูลวิจารณ์ เป็นครูในสมัยแรกที่ทางราชการได้เปลี่ยนแปลง
 และปรับปรุงแผนการศึกษาของชาติใหม่ ตามแบบอย่างอารยประเทศทั้งหลาย
 คือจัดตั้งโรงเรียนชนแทนการส่งกุลบุตรไปศึกษาตามวัด อย่างเช่นที่ท่าน
 อยู่ในครั้งนั้น พระยาอนุกูลวิจารณ์ ได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณมาด้วย
 ความขยันหมั่นเพียร และด้วยความเรียบร้อยโดยตลอดจนกระทั่งออกจาก
 ราชการ เป็นผู้ที่มีความเมตตาการุณามิंनाใจโดยอ้อมอารแก่มีตรสหายและ
 บุคคลทั่วไป เอาใจใส่ในการศึกษาของกุลบุตรเป็นอย่างดี จนเป็นที่เคารพ

และรักใคร่ของบรรดาศิษย์มิตรสหายและผู้ร่วมงานทั้งปวงโดยทั่วกัน เมื่อ
 อกรับพระราชทานบำนาญแล้ว บรรดาศิษยานุศิษย์ ได้ช่วยกันเรียไรสร้าง
 เรือนให้ท่านอยู่ใหม่ที่บางขุนพรหม แล้วมุงงานทำบุญฉลองอายุและฉลอง
 เรือนด้วย ท่านได้ถึงแก่อนิจกรรมลงด้วยโรคชรา ณ บ้านเลขที่ ๘๖๔ ตำบล
 บางขุนพรหม จังหวัดพระนคร เมื่อวันที่ ๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๘๔
 สิริรวมอายุได้ ๘๐ ปี.

พระยาเพชรพิสัยศรีสวัสดิ์

หอสมุดคุรุสภา

ท่านอาจารย์เนร

(ปุ่น รักตะสุวรรณ)

พ. ศ. ๒๔๐๕ — ๒๔๕๘

ด้วยประธานอนุกรรมการประวัติกวีแห่งครุสภา ขอให้ข้าพเจ้าช่วย
เขียนประวัติท่านอาจารย์เนรแห่งวัดจันทนาราม ซึ่งเป็นผู้มีชื่อเสียงในการ
อบรมสั่งสอนศิษย์ มลลิกษยมาก เป็นที่รู้จักกันทั่วไปในจังหวัดมุกก่อน
แต่การเรียบเรียงประวัติท่านนั้น จำเป็นต้องกล่าวถึงประวัติการศึกษาของ
จังหวัดจันทบุรีไว้โดยสังเขปด้วย เพราะเรื่องเกี่ยวโยงกัน

ตามประกาศพระบรมราชโองการ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว พระบรมหาราชรัชกาลที่ ๕ ลงวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๗
(พ.ศ. ๒๔๔๑) ทรงพระราชปรารภที่จะจัดการศึกษาในหัวเมือง และ
ทรงอาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสให้ทรง
รับพระภาระ อำนวยการศึกษาในหัวเมืองทั่วราชอาณาจักร สมเด็จพระมหา
สมณเจ้าได้ทรงคัดเลือกพระเถรานุเถระ ผู้ทรงคุณวุฒิสามารถ ให้เป็นผู้
อำนวยการศึกษา ในหัวเมืองประจำมณฑลต่าง ๆ ในขณะนั้น ๘ มณฑล
สมเด็จพระมหาสมณเจ้าได้ทรงเลือกพระสุคุณคณาภรณ์ (ม.ร.ว. ชน นพวงศ์
ฉายา สัจจิตโต คือสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์) ไป

ในผู้บัญชาการศึกษาระจำมณฑลจันทบุรี ท่านผู้บัญชาการศึกษาได้ออกไป
 ศึกษาศึกษาในจันทบุรีเป็นครั้งแรก ตั้งแต่เดือนมีนาคม ๒๔๔๑ โดยเรือ
 ลวงกลยาประเวศ พร้อมด้วยพระปลัดแสง สุภภาโส (ต่อมาเป็นพระครู
 ภูนาถสมาจาร) ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้าได้ทรงโปรดให้ไปครอง
 ที่จันทนาราม ที่กำลังว่างเจ้าอาวาส เพราะเจ้าอาวาสองค์เก่าถึงแก่กรรม
 ทัพ วัดจันทนารามตั้งอยู่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำจันทบุรี ตรงข้ามกับวัดโบสถ์
 ของศาลารัฐบาลมณฑลเก่าเล็กน้อย วัดจันทนารามเป็นวัดฝ่ายธรรมยุติก
 กายวัดเดียว ในมณฑลจันทบุรีสมัยนั้น

ท่านผู้บัญชาการศึกษาได้จัดการศึกษาฝ่ายฆราวาส โดยตั้งโรงเรียน
 ในทิววัดจันทนาราม เป็นโรงเรียนตัวอย่างแห่งหนึ่งในจันทบุรี เมื่อราว
 พ.ศ. ๒๔๔๓ ชั้นแรกใช้หลักสูตรของมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งแบ่งการ
 ศึกษาดอกเป็น ๓ ชั้น คือ ชั้น ๓ ชั้น ๒ และ ชั้น ๑ ต่อมาหลักสูตรการศึกษา
 ได้เปลี่ยนแปลงไปตามระเบียบของกระทรวงธรรมการคือ จัดเป็นชั้นมูล ชั้น
 กำมัญ ชั้นประถม และชั้นมัธยม ในการจัดโรงเรียนชนทิววัดจันทนาราม
 ขึ้นผลสำเร็จด้วยดีนั้น ด้วยความอุตสาหะวิริยะอย่างแรงกล้าของท่านพระครู
 ภูนาถสมาจาร (แสง สุภภาโส) เจ้าอาวาส เพราะท่านต้องออกไปติด
 คุกหากไม่ในข้ายนเขาสะยาปมาปรัชบุรุษ และปลุกสร้างโรงเรียนเป็นอาคาร
 สองชั้นหลังใหญ่จุนนักเรียนหลายร้อย และทำโต๊ะเก้าอี้สำหรับนักเรียนและ
 ารด้วย ท่านเป็นผู้วงเตนหาครุหาอุปกรณสิ่งต่าง ๆ เพื่อย่างโรงเรียน
 ุกประการมาเป็นเวลานาน ครุถก จิตรกรถก หรือ หลวงธรรมภิมณฑ์

แห่งหอพระสมุดวชิรญาณหรือราชบัณฑิตยสถาน ซึ่งเป็นชาวตำบลตะปอน-
 น้อย อำเภอคลอง ผู้ชำนาญการแต่งตั้ง กาศย์ กลอน และโคลงอัน
 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาตำรากรราชานภาพทรงยกย่อง เคยเป็น
 ครูใหญ่ของ โรงเรียนนวมยวมนแรก โดยท่านผู้อำนวยการศึกษาเซอเซียมมา
 นอกจากการตั้งโรงเรียนชนบทวัดจันทารามแล้ว ด้วยความพยายามของท่าน
 ผู้อำนวยการศึกษา ทำให้โรงเรียนเกิดขึ้นตามวัดในอำเภอต่าง ๆ ทุก
 อำเภอ และบางตำบลเป็นลำดับมา ถึงคราวสอบไล่ประจำปี หลังมาพบชา
 รวเดือนมีนาคมหรือต้นเดือนเมษายน ท่านผู้อำนวยการศึกษาได้ออกไปเป็น
 ประธานในการสอบไล่ พักอยู่ที่วัดจันทาราม มีท่านเจ้าคณะจังหวัด เจ้า
 คณะแขวง และเจ้าคณะหมวด นำนักเรียนจากโรงเรียนต่าง ๆ ในความ
 ตกผลของท่านไปสอบไล่ โดยใช้โรงเรียนวัดจันทารามเป็นสนามสอบไล่
 ทางฝ่ายบ้านเมืองมีสมุหเทศาภิบาล ผู้ว่าราชการจังหวัด และข้าราชการ
 ชั้นหัวหน้า ไปให้การรับรองและร่วมเป็นกรรมการด้วย ชาวบ้านช่วยกันนำ
 ภัตตาหารมาถวายพระภิกษุมาในงานนี้ด้วยความซื่อ ภายหลังเมื่อประกาศ
 ใช้พระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๔๕) แล้ว
 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ท่านผู้อำนวยการศึกษาดำรงตำแหน่งเจ้าคณะ
 มณฑลจันทบุรี และเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระญาณวราภรณ์ และท่านเจ้า
 คณะมณฑลก็ยังจัดการศึกษาอยู่ต่อมาอีกเป็นเวลานานหลายปี ทำให้การ
 ศึกษาในมณฑลจันทบุรี โดยเฉพาะอย่างยิ่งจังหวัดจันทบุรีก้าวหน้าและรุ่งเรือง
 มาก ประชาชนมณฑลจันทบุรีและคณะสงฆ์โมทนาสาธุ รู้สึกถึงพระคุณ

การพำเรงและเลื่อมใส ในท่านเจ้าคณะมณฑลเป็นอย่างยิ่ง ต่อมา
กระทรวงธรรมการได้แต่งตั้งกรมการมณฑลชน กรรมการมณฑลจันทบุรี
คนแรกคือ ขุนชำนาญอนาสาน์ (ภู สุขกสิกร) ภายหลังได้รับพระราชทาน
บรรดาศักดิ์เป็น พระยาธรรมเสนา เจ้ากรมสังฆการี

ในสมัยกรมการมณฑลคนแรกนั้น การศึกษายังคงอยู่กับเจ้าคณะ
มณฑล ต่อมาในสมัยกรมการมณฑลคนที่สองคือ พระวิภาชวินวิฑฒนกิจ
(สังข์ พุกกระเวส) ได้จัดตั้งโรงเรียนชนบทวัดกลางซอกเขมรราชูทิศ เป็น
โรงเรียนตัวอย่างประจำมณฑลจันทบุรี แล้วย้ายนักเรียนจาก โรงเรียน
วัดจันทนารามข้ามฟากไปอยู่โรงเรียนใหม่ โรงเรียนวัดจันทนารามก็เปลี่ยน
สภาพไป

ในวัดจันทนารามมีสามเณรของคหิงชช บน สามเณรองค์เคย
ปลื้มขทเป็นพระภิกษมาแล้ว แต่ไ้ลาสามเณรเพศออกไปประกอบอาชีพทำ
การค้าขายเช่นเคยภพของของท่าน ภายหลังท่านกลับเห็นความทุกข์
และการบำเพ็ญชีวิตอยู่ในทางโลก จึงตั้งใจจะอยู่ในเพศพรหมจรรย์ต่อไป
จนตลอดชีวิต แต่เนื่องจากท่านมีสุขภาพอนามัยไม่สมบูรณ์นัก มีโรคภัย
ประจำอยู่บ้าง ไม่สะดวกที่จะอยู่ในภาวะแห่งความเป็นพระภิกษุ ในครั้งหลัง
ท่านจึงเพียงขอบรรพชาเป็นสามเณร สามเณรขึ้นไ้ไ้เขตสำนักสอนหนังสือ
บทกฏของท่านซึ่งอยู่หลังพระอุโบสถ กุฎีหลังนี้โยมของท่านเป็นผู้สร้าง
ถวายวัด ตามทางสันนิษฐานเข้าใจว่าท่านเ้ก้การสอนหนังสือมาก่อน พ.ศ.
๒๔๕๑ คือก่อนจัดตั้งโรงเรียนวัดจันทนารามหลายปี ชนแรกท่านสอนแต่

เด็กวัด ภายหลังมีชาวบ้านนำครุฑมาฝากให้เรียนด้วย ท่านกรีย
สำนักเรียนของท่านเจริญขึ้นโดยลำดับ ชั้นแรกท่านทำการสอนแต่ผู้เดียว
เมื่อมีคนเรียนมากขึ้น ท่านก็ขอให้พระและเถรอน ๆ ซึ่งท่านอบรมสั่งสอนไว้
ให้ช่วยทำการสอนด้วย และสำหรับเด็กวัดยังคงเรียนตอนกลางวัน

สามเณรขึ้นได้สอนหนังสือ สอนลูกคิด และเลข ก็ทำการอบรมสั่งสอน
เด็กในทางจรรยา มรรยาท หัดให้สวดมนต์ไหว้พระ สวดค่านมีสการ

คุณานคุณ สอนจนเด็ก ๆ อ่านหนังสือออก เขียนได้ ทำเลข บวก ลบ คูณ
หาร ได้ เมื่อมีโรงเรียนวัดจันทนารามขึ้นแล้ว ก็ให้เด็กไปเรียนต่อที่

โรงเรียนใหญ่ ทั้งนี้เป็นการสะดวกแก่โรงเรียนวัดจันทนารามขึ้นอนมาก
เพราะเท่ากับเป็นสถานศึกษาของตนของโรงเรียนวัดจันทนาราม สามเณรขึ้น

เป็นคนใจดี พดจาอ่อนหวาน เกือบจะไม่ได้ใช้ไม้เรียวเป็นเครื่องช่วยอบรม
สั่งสอน ทำให้เด็ก ๆ มีแก่ใจเรียน สามเณรขึ้นได้ทำการสั่งสอนฝึกอบรม
เด็ก ให้การศึกษาของตนแก่เด็กมาเป็นเวลาช้านานโดยมีไม้หวงผลดอย

แทนประการไถนแม่แต่่น้อย ทำด้วยใจกุศลแท้ ๆ

นอกจากนั้นผู้ที่จะบรรพชาเป็นสามเณรหรืออุปสมบทเป็นพระภิกษุ ทวด
จันทนาราม จะต้องไปหัดขานนาคและรับการอบรมสั่งสอนทางปฏิบัติจาก

ท่านเป็นส่วนมาก เพราะท่านรู้พระวินัยแตกฉาน ด้วยคุณธรรมเหล่านี้
ท่านจึงเป็นทนายชอชื่อนาม ใคร ๆ ก็รู้จักและให้สมญาแก่ท่านว่า "ท่าน
อาจารย์เถร" ทวเมืองจันทบุรี

ท่านอาจารย์เถร (ขึ้น) เกิดที่ตำบลคลองท่าช้าง อำเภอเมือง จังหวัด
จันทบุรี เมื่อชชาติ พ.ศ. ๒๔๐๘ ในสกุลรักตะสุวรรณ บิดามารดาของ

านคือ นายทองสุก และนางแสง วัคคะสุวรรณ มีพี่น้องร่วมบิดามารดา
 หลายคน ทั้งยังมีชวตอຍคนหนึ่งคือชุนนิคมชุนานกุล (เทียบ วัคคะสุวรรณ)
 านอาจารย์เฉว เป็นน้องของนางเทศ วิชาภย ขุนนาค มารดาพลเรือโท
 ญ วิชาภย ขุนนาค เจ้ากรมต๋นยมิวิทยาปัจจุบัน ท่านอาจารย์เฉวได้ศึกษา
 ่งสือไทยทวดจันทนาราม และเข้ามาเรียนหนังสือไทยและภาษาบาลีที่
 ัดโสมนัสวิหาร ท่านบรรพชาเป็นสามเณรเมื่ออายุ ๑๕ ปี และต่อมา
 ัสสมทบเป็นพระภิกษุ สมัยนั้นวัดโสมนัสวิหารรุ่งเรืองมาก สมเด็จพระวันรัต
 ทย พุทธสิริ) เป็นพระอุปัชฌาย์ บวชอยู่ราวสามพรรษาจึงได้ลาสิกขาบ
 อกไปประกอบการค้าขายที่จังหวัดจันทบุรี แล้วท่องเที่ยวไปตามที่ต่าง ๆ จนถึง
 ังหวัดตาก และได้ไปขอบรรพชาเป็นสามเณรที่วัดสถลาราม จังหวัดตาก
 ด้ลงมาอยู่วัดโสมนัสวิหารอีก ญาติโยมของท่านนิมนต์ให้ออกไปอยู่ที่
 จังหวัดจันทนาราม และท่านก็อยู่ทวดจนตลอดมาหลายสิบปี จนถึงแก่มรณภาพ
 ือเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๘ อายุได้ ๙๐ ปี ท่านอาจารย์เฉวเป็น
 ปฏิบัติตามวินัยบัญญัติและทางศาสนกิจอย่างเคร่งครัด แม้จะเป็นเพียง
 วมเณรก็เป็นที่เคารพนับถือของพระภิกษุสามเณร และทายก ทายิกาเป็นอย่างดี
 าก เพราะท่านมีภูมิธรรมสูง เป็นผู้เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ พุดจาอ่อนหวาน สมบูรณ์
 วยสังคหวัดลัส ท่านมีใต้สะสมทรัพย์สังของที่โตมา และฉันจึงหันมอเคยว
 ือเอกา) ท่านเป็นธรรมกถึกชนิด บรรยายธรรมได้กว้างขวาง ในเวลา
 ัดคงพระธรรมเทศนามีเสียงกังวานไพเราะ จึงทำให้เกิดศรัทธาปลื้มแก่
 ึ่ง ทกฏของท่านเป็นสำนักสนทนาธรรมด้วย

บรรดาศิษย์ซึ่งเคยเรียนหนังสือในสำนักกุฎท่านอาจารย์เฉว นัชื่อว่า
 วิชาการอบรมศึกษาของท่านด้วยดีจากท่าน ซึ่งภายหลังเมื่อไ้รับการศึกษ
 ต่อชั้นสูงขึ้นไป ก็มีบางคนทมิชอบเสยงปรากฏในราชการและในวงการพ่อค
 คหบดี เช่น นายกำจาย ศรีสุกรี บ้านเสนาภิคม บางเขน และหลว
 มศิษย์จิตรกร (ประสพ ตระนนท์) พ่อค้าพลอยมชอบ เป็นต้น ที่เป็นนา
 พลเรือและกำลังรบราชการอีกหลายท่าน เป็นต้นว่า พลเรือโทชั้น สิงหาคม
 รองสมุหราชองครักษ์ พลเรือโทจรูญ วิชาภัย ขุนนาค เจ้ากรมอศุนิย
 วิทยา ที่เรียนกฎหมายก็ได้เป็นผู้พากษา ศาลการ และเป็นถึงผู้พากษ
 ศาลสูงหลายท่าน และเคยเป็นอธิบดีกรมอัยการก็มี ที่เป็นทนายความ
 ชอบเสยงคช หลวงประกอบนิสิตสาร (ประกอบ ขุนยัมสุติ) ที่เป็นผู้ว่าราชการ
 จังหวัด และเป็นชั้นหัวหน้าในแผนกราชการต่าง ๆ อีกมากคน ที่พาเพอ
 ทางสมณเพศก็เป็นถึงพระราชาคณะชั้นเทพ หลวงประโมทย์จรรยาวิภา
 อธิบดีอธิบดีกรมอาชวศึกษา ผู้มชอบเสยงในวงการครูผู้หนึ่ง ซึ่งปัจจุบันเป็น
 ปริญญาการวัฒนธรรม ประจำสถาน เอก อัคร ราชทูต ไทย ณ ประเทศ อังกฤษ
 กเริ่มการศึกษาที่สำนักเรียนกุฎท่านอาจารย์เฉว ข้าพเจ้าผู้เรียบเรียงประวัติ
 นี้ก็เป็นศิษย์ของท่าน.

หลวงบริหารพินิจยกิจ (บาร์ล ตระนนท์) ผู้พากษาศาลอุทธรค
 ซึ่งเป็นศิษย์ผู้หนึ่งของท่านอาจารย์เฉว ได้แต่งคำโคลงสดุดีมาให้ดังต
 ไปนี้

ขอรออันศิโรตม์อัน
 แต่ท่านบูรพาจารย์
 สามเณรชั้นเวียงขาน
 ระลึกพระคุณแต่ก

อันปวงวิฑยะ
 ท่านกอบประวิริยะเพียร
 ตังแต่อกขระเขยน
 สำนคิษยทางทิศ

นกรชนชีพ
 ย่อมสลายสันลง
 ไม่มั่งคั่งใดคง
 เปรียบท่านอาจารย์ด้วย

บรรดาสำนคิษยพร้อม
 ไตขอขมกอบปรักภัย
 ไ้ลมหพระคุณคร
 ขอคุณผลให้

ปวงผองสำนคิษยอ้าง
 เทาทนภยบรรดา
 คอพระทพิษประชา
 หลวงบริหารหน่งไซร์

นมัสการ
 ชอช
 นามท่าน เณรแฮ
 ทราบซึ่งตรงตรง

แรกเรียน
 ประสาทให้
 จบหลัก สัตร์แฮ
 เเนองนาคาสอน

ย่นยง อยู่ญา
 หมคม้วย
 สภาพอยู่ ย่นนา
 เค้นแท่งธรรม

กตัญญ
 ชิตให้
 ระลึกคำ เข้าแฮ
 ส่งเต้าตามสันอง

นำมา
 ชอไต
 หลวงวุฒิ ธรแฮ
 อิกผมนาม

สามท่านตั้งกล่าวผู้
ศาลอุทธรณ์ทรงตรา
ส่วนขุนอภิมยุตลา
หลวงวรสารพิจิตรน

พิพากษา
ผู้
ชชช
การกับ
กล้วนตุลาการ
อภิม
อภิม
ประทิน นนา
พลาตพลงหลงลม.

ขอประทานโทษให้
หากจะมีศิษย์ใด
ที่มีกล่าวนามใน
ไปรตระลักษณเขยนข้าง

พระนารายณ์

หอสมุดคุรุสภา

พระบำนาญวรวัจน์

(ตาม ผลาชีวะ)

พ.ศ. ๒๔๑๘ — ๒๔๖๕

พระบำนาญวรวัจน์ เกิดเมื่อวันที่ ๒๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๑๘
ที่ตำบลท่าซอก อำเภอเมือง จังหวัดพระประแดง บ้านเดิมอยู่ที่บางวัดคอกไม้ ตำบลโพธิ์พวง

ทรงแรกเริ่มการศึกษาศึกษาที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ใ้รับประกาศ-
ศรภาษาไทยประโยคหนึ่งและประโยคสองซึ่งเป็นประโยคสูงที่สุดในสมัยนั้น
ที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบในพระบรมมหาราชวัง สอบได้ภาษาอังกฤษ
ที่โรงเรียนวัดมเหยงคณ์ และสอบได้วิชาราชการบางอย่างใน
กระทรวงมหาดไทย

หอสมุดคุรุสภา

อุปสมบท ณ สำนักสมเด็จพะพุฒาจารย์ห่มอัมเจ้าพระพุทธรักษา-
ธนาภรณ์ วัดพระเชตุพน เมื่อวันที่ ๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๘
๓ พรรษา ได้ศึกษาพระธรรมวินัยตามกิจของพระภิกษุสงฆ์ตลอดมาซึ่ง
บัดนี้จักเป็นประโยชน์แก่ธรรม ท่านได้ประพฤติพรตพรหมจรรย์อันเป็น
สังสัสมควรแก่ผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา มีอุปนิสัยใจคออดปรักไถ่
มะ มีจิตใจเยือกเย็นสุขุม ซื่อตรงซนหมั่นเพียรทงในส่วนที่ปฏิบัติต่อ
ยครว และผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา ตลอดจนบุคคลทั่วไป

เริ่มบรรณาการเมอวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๖ อายุ ๑๘
เป็นครูในโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุล
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงนันทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงกา
ศึกษาเป็นการใหญ่ ได้บรรณาการอยู่เป็นเวลา ๒ ปี

พ.ศ. ๒๔๔๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรางราช
านุภาพ ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย โปรดให้
พระยานาญรวรวัจน์ไปบรรณาการในกระทรวงมหาดไทย ตำแหน่งค
ข้าราชการพลเรือน โดยเหตุที่ท่านจึงมีศรัทธาเป็นเจ้าเมือง ซึ่งขณะ
เรียกว่าผู้ว่าราชการจังหวัดหลายคน ท่านได้บรรณาการอยู่ในกระทรวง
มหาดไทยรวม ๓ ปี

พ.ศ. ๒๔๔๔ ได้ย้ายไปเป็นครูโรงเรียนมหาดเล็กในพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งต่อมาเปลี่ยนช
เรียกว่า โรงเรียนข้าราชการพลเรือน แล้วมาเป็นเจ้าพนักงานวิชา
ครจนถึง พ.ศ. ๒๔๔๗ เป็นครูโรงเรียนสวนกุหลาบ (วังหน้า) จนถึง

พ.ศ. ๒๔๕๐ ในขณะนั้นกระทรวงธรรมการมีคำสั่งแต่งตั้งท่านให้ไปเป็น
ข้าหลวงธรรมการมณฑลราชบุรีคนแรก ดูแลการศึกษา รวม ๕ จังหวัด
คือ จังหวัดราชบุรี จังหวัดเพชรบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ จังหวัดกาญ
จนบุรี และ จังหวัดสมุทรสงคราม ในจังหวัดเหล่านี้ไม่มีตัวโรงเรียนที่
ถาวรเลยแม้แต่จังหวัดราชบุรีเองอาศัยศาลาวัดเป็นสถานที่เรียน มี
นิยมเรียนหนังสือน้อย ในตัวจังหวัดราชบุรีมีนักเรียนเรียนอยู่ที่วัดศันาร
ปรัวทร ซึ่งเป็นวัดเอกในจังหวัด ตั้งอยู่ไกลจากสถานราชการและ

พระบำนาญวรวงศ์ (ตาบ ผลาชวะ)

ชมรมชน บริเวณใกล้เคียงวตจึงเป็นสถานที่ง่ยบสง่ยเหมาะแก่การศึกษา
 ถานจึงเริ่มให้ห้กร่างถางพงสร้างโรงเรียนตัวอย่างประจำจังหวัดชนในท่น
 และชานนามว่า "โรงเรียนเบญจมราชูทิศ" เพื่อเป็นการเฉลิมพระปรมาภิไธย
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากตัวโรงเรียนยังได้
 สร้างสนามใหญ่หลังโรงเรียน สำหรับการกีฬาของนักเรียน เช่น
 ฟุตบอล ราวเคียว ราวคู้ ฯลฯ คำนหลังสุดของสนามก็ได้สร้างยานพัก
 ศึกษาดูการชน ๑ หลัง พร้อมยกยานพักครหลายหลังเรียงกันเป็นแถว
 ชุดสระใหญ่สำหรับใช้น้ำในเวลาหน้าแล้ง ประชาชนก็ได้อาศัยใช้น้ำใน
 สระนี้ด้วย ท่านจัดการขออนุญาตจัดโรงเรียนนี้เป็นโรงเรียนสหศึกษาเป็น
 ครั้งแรก เพราะในขณะนั้นยังไม่สามารถสร้างโรงเรียนหญิงชนได้

ต่อมาได้สร้างเรือนเรียนชนอกหลังหนึ่ง เป็นอาคารไม้ชั้นเดียวสูง
 ๒ ราวฐานมั่นคง บรรจุนักเรียนได้ประมาณ ๓๐๐ คน มีลักษณะเป็น
 อาคารแบบปัจจุบัน ค่อมมชชนออกสองข้าง มีทางห้องเรียนและเวทละคร
 เรือนนชอว่า เรือนแก้ว สวรรคตชช "ประวัติของเรือนแก้ว เป็นเรื่องทนา
 เล่าส่นพงค่งน นายแก้วเบนชาราชการผนอยชนเส่มยนพนกงาน ชอ
 ลอชเตอรฝรั่ง ๑ ใบ ราคา ๕ บาท ปรารภกัยท่านว่าอยากถูกลอชเตอร
 ที่ ๑ ท่านถามนายแก้วว่า ถ้าถกจริงจะให้โรงเรียนเท่าไร จะได้ชชชฐาน
 ชอพระพรพระพทชเจ้าหลวงให้ นายแก้วสัญญาว่าจะให้เงินสร้างโรงเรียน
 หนึ่งหม่นบาท ท่านจึงกล่าวคำชชชฐานว่า "ขอพระพทชเจ้าหลวงทรงพระ
 กรณาโปรดเกล้าฯ ให้นายแก้วถูกลอชเตอรที่ ๑ เพื่อจะได้เงินสร้าง
 โรงเรียน" ครนถเวลาลอชเตอรออก นายแก้วถูกลอชเตอรที่ ๑ จริง ๆ

ท่านดีใจมาก จึงได้ช่วยเหลือพยานายแก้วเข้ามากรุงเทพฯ นำเงินมาฝาก
 ธนาคารให้โดยเรียบร้อย และขออนุมัติทางราชการสร้าง "เรือนแก้ว สุวรรณ-
 ภิษย์" ขึ้นดังกล่าว นับเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าสิ่งใดอันควรสมควรใดแก่
 ราชการแล้วท่านยินดีปฏิบัติอย่างยิ่ง สมควรเป็นครุत्वอย่างแก่นอนชนรุ่นหลัง
 ส่วนการศึกษาในจังหวัดต่าง ๆ อีก ๔ จังหวัด ท่านก็ได้ไปสร้าง
 โรงเรียนชนทุก ๆ จังหวัด การคมนาคมในสมัยนั้นยังไม่สะดวก เวลาไป
 ตรวจราชการลำบากมาก เช่นไปตรวจในจังหวัดเพชรบูรณ์ต้องขมาไป ถึง
 กัยเคยตกมาไ้ครึ่งขาดเจ็บ ถ้าไปตรวจจังหวัดกาญจนบุรี และจังหวัด
 สมุทรสงครามต้องลงเรือไป ในขณะที่คนกลัวทางน้ำวนที่จะไปยังกาญจนบุรี
 แต่ท่านตั้งใจทำราชการด้วยความมานะอดทน ไม่เคยย่อท้อต่ออันตรายใด ๆ
 อันจะเกิดขึ้นแก่ตัวท่าน และท่านเป็นผู้นำร่วมงานกับผู้อื่นอย่างใกล้ชิด
 และสม่ำเสมอ ดัง เช่นมีการซ้อมรบเสือป่าและลูกเสือ ถึงแม้ขณะนั้นท่านจะ
 มีอายุถึง ๔๕ ปีแล้ว ก็ยังรอนแรมไปร่วมซ้อมรบกับลูกเสือและครูด้วย
 เสมอ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดปรานการซ้อม
 รบมาก จนถึงแก่ไ้รับพระราชทานเหรียญรัตนาภรณ์ชั้น ๔ ต่อพระมหากษัตริย์
 เวลาเป็นศึกษาธิการมณฑลราชบุรี ๑๗ ปี เป็นที่คุ้นเคยกับพ่อค้า
 ประชาชนข้าราชการทั่วไปในมณฑลนั้นเป็นอย่างดี

พ.ศ. ๒๔๖๖ ท่านได้ย้ายจากตำแหน่งศึกษาธิการมณฑล เข้า
 มาประจำกระทรวงศึกษาธิการ เวลานั้นมีอายุ ๔๘ ปี ท่านถึงแก่กรรม
 เมื่อวันท ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๘ รวมอายุได้ ๕๑ ปี รวมเวลา
 รับราชการ ๓๑ ปี ไ้รับพระราชทานยศเป็นอำมาตย์โทเมธ พ.ศ. ๒๔๖๑

และไต่รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยำนานาญวรวรจินเมธ พ. ศ. ๒๔๖๒
 เครื่องราชอิสริยาภรณ์สูงสุดที่ไต่รับพระราชทานคือ จตุรตถาภรณ์มงกุฎไทย
 บุตรีที่ไต่เป็นครูเจริญรอยตามท่านคือ นายชยันต์ เกษร ผลาชีวะ
 อาจารย์ใหญ่โรงเรียนพาณิชย์การพระนคร นางสาวส่อง ผลาชีวะ เคย
 เป็นครูโรงเรียนสาขัญญา นางใส่วลัย วัฒนพงศ์ อาจารย์ใหญ่โรงเรียน
 สตรีราชบุรี “ราชโยริกาณเคราะห์” นางสงวนสุข ฉันทวงศ์ ครูพยาบาล
 มหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ นางสาวสนองจิตต์ ผลาชีวะ ครูโรงเรียน
 สตรีวิทยา และนางโชติกา มงคลลักษณ อาจารย์คณะพาณิชย์ศาสตร์และ
 การบัญชี จฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 นคชชวตศรเกาศนหนงทเรยบรอย สฎภาพ ใจเย็น มัจจใจเต็ม
 ไปทวยความเมตตากรณา ลุกคษบรวิกและเคารพ เป็นขาราชการทงรกกกต
 หวงคตอหนาทอยางจรงจรง ตลอดเวลารบราชการจนสนชวตและเขนขา
 ราชการทเสนาบคกระทรวงธรรมการ สมเด็จพระเจ้ายบรมวงศ์เธอกรมพระยา-
 คัรงราชานุภาพทรงพอพระทัย โดยเฉพาะเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี
 เสนาบดีกระทรวงธรรมการ เล็งเห็นความซอตรงในราชการของพระยำนานาญ-
 วรจัน ไต่กรณาเขนไวไต่ภาพถายของท่านว่า “ให้หลวงยำนานาญผู้ซอ
 สัตย” ซึ่งนบเขนอนุสรณอนมเกยรคเพิ่มพูนความภุมใจให้แก่บุตรีที่
 ตลอดมา.

ชยันต์ เกษร ผลาชีวะ

พระยาพิรุฬห์พิทยาพรรณ

(ส่วน พุทธะเวส)

พ.ศ. ๒๔๒๐ - ๒๔๕๕

พระยาพิรุฬห์พิทยาพรรณ เป็นบุตรนายพุก นางหนู พุทธะเวส
เกิดเมือวันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๐ ตรงกับวันอังคาร เดือนอ้าย
แรม ๕ ค่ำ ขนิษฐ นพคก จุลศักราช ๑๒๓๙ ณ บ้านปากคลอง ตำบล
ท้ายบ้าน อำเภอเมืองสมุทรปราการ จังหวัดสมุทรปราการ

เมือเยาววัยได้เรียนหนังสือไทยกับบิดาท่านพออ่านออกเขียนได้ ใน
ระหว่างที่อยู่วัดกษัตริย์ราชอุปถัมภ์ทวดกลาง จังหวัดสมุทรปราการ
ได้เล่าเรียนภาษาบาลีเริ่มแต่ต้นฉินามและธรรมบทกับพระมหาเป็ล่ง
เป็นญาติ เนื่องจากในเวลานั้นโรงเรียนหนังสือไทยยังไม่แพร่หลายในต่าง
จังหวัด เมือเรียนอยู่ ๒ ปีเศษถึง พ.ศ. ๒๔๓๖ จึงออกจากวัดมาช่วยบิดา
ประกอบการค้าทางบ้าน ครั้น พ.ศ. ๒๔๔๐ ได้อุปถัมภ์ทวดกลาง
จังหวัดสมุทรปราการ สำนักพระปลัดทองผู้เป็นลุง พระอุบาล์คุณูปมาจารย์
เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเป็นพระอุปัชฌาย์ ได้เล่าเรียนธรรม
วินัยอยู่พรรษาหนึ่ง ถึงเดือนตุลาคม ๒๔๔๐ ออกพรรษาแล้ว จึงไปเรียน

พระยาพิรุฬห์พิทยาพรณ (สวน พุกกะเวส)

ทรงสอบไทยที่โรงเรียนอเนกมณฑล เมืองนครเขื่อนขันธ์ คืออำเภอพระประแดง
 ในปัจจุบัน ในปลายชั้นเข้าสอบไล่ได้ประโยคหนึ่ง และใน พ.ศ. ๒๔๔๒
 เข้าสอบไล่ได้ชั้น ๕ ของประโยคสอง แล้วสมัครเป็นนักเรียนฝึกหัดครู
 ที่โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์กรุงเทพ ฯ ในปลายปี พ.ศ. ๒๔๔๔ สอบไล่ได้
 ประโยคครูประถม และใน พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้เลื่อนเป็นครูประกาศนียบัตร
 ชั้นมัธยม

ในค่านความรู พระยาพิรพีฬพิทยาพรณได้เคยเรียนภาษาบาลีมาอย่าง
 ส่วนวิชาภาษาไทยซึ่งสมยนั้นทางการศึกษาจัดการเรียนเป็นประโยค ๆ ท่าน
 ก็ได้เรียนถึงประโยค ๒ จึงสามารถแต่งและย่อความได้ดี ครั้นสำเร็จ
 การศึกษาจากโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ไทรยประกาศนียบัตรประโยคครูประถม
 ใน พ.ศ. ๒๔๔๔ แล้ว ท่านก็ได้แสดงความสามารถว่าเป็นครุคณหนึ่ง
 ครั้นได้เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพนักงานตรวจโรงเรียน ก็ทำหน้าที่ได้เหมาะสม
 นอกจากหลักความรูทว่าแล้ว พระยาพิรพีฬพิทยาพรณยังเป็นผู้มีนิสัยละเอียด
 ลอด เจาระเบียบ โรงเรียนทชนในแขวงตรวจการของท่านต้องระมัดระวัง
 ทั้งระเบียบการสอน การจัดชั้น การสหวิชาบาล ตลอดจนการเงิน จะใช้สอย
 อะไรก็พิระเบียบไม่ได้ พระยาพิรพีฬพิทยาพรณ เป็นผู้รงานในหน้าที่
 จนผู้บังคับบัญชาเห็นชอบไปไว้วางใจเป็นอย่างดี ดังจะเห็นได้จากบันทึกการ
 ตรวจโรงเรียนในสมุดทหมายเหตุรายวันของโรงเรียนทท่านไปตรวจถึงต่อไปน
 ๒๙ มี.ย. ๒๘ จากข้าน ๘.๓๐ ถึง ร.ร. ๘.๔๐ ตรวจชั้นทุกชั้น
 สังเกตเห็นครุชั้นต่ำ ๆ นั่งทำงานในชั้นเวลาสอนมากไป

ทำให้เสียเวลาเรียน ถ้าใครไม่ใคร่มีตำราสำหรับชั้น
 เพื่อสอนนักเรียน ขอนเห็นครุยมหนังสือจากนักเรียน
 ทง๒ ขอนไม่ฉกฉก ครุควรทำงานในชั้นนอกเวลาเรียน
 จะต้องมีตำราสำหรับครุทงเล่มในชั้นทุกคนขอให้ครุใหญ่
 ช้แจงแก่บรรดาครุให้เข้าใจ และควรสำรวจหนังสือครุ
 ต้องใหม่ครุสำหรับชั้นที่ตนสอน

อนึ่ง นักเรียนหญิงซึ่งมอยู่ตามชนต่าง ๆ ถ้ามี
 จะไปเรียนต่อใน ร.ร. สตรี ควรจะไปเสียแต่เคยวัน

๒๘ ตุลาคม ๒๘

จากบ้าน ๘.๔๕ ถึงเวลา ๘.๕๐ สำรวขบัญญัติเรียกขอ
 ตลอดจนรวมท่ายทงประณมและมีขมทกชั้น ฉกของก

อนึ่ง การปกครองนักเรียนเวลาก่อนเข้าเรียนและ
 หยคพกกลางวัน ครุประจำชั้นไม่ใคร่เป็นอิสระ เข้าใจว่า
 ครุใหญ่คงได้กำหนดไว้ เป็นเวรกันทุกวันตลอดสัปดาห์
 แล้ว คณะนขอเทอนให้ช่วยกันคแลปกครองตามวันและ
 เวลาที่ครุใหญ่กำหนดไว้ เพื่อให้รู้ความเป็นไปของ
 นักเรียนในการกิน การเล่นและความประพฤติ ฯลฯ
 ครุใหญ่ต้องชี้แจงให้ครุประจำชั้นเข้าใจทุกคนเพื่อให้ช่วย
 กันอย่างจริงจังเสมอไป กลับเวลา ๑๒.๑๕ น.

๒๑ พฤศจิกายน - ๒๑

ถึง ร.ร. ๘.๐๘ ก.ท.

๑. สำรวจำนวนนักเรียนในขบัญญัติเรียกขอ กัยในทะเขียน

ทรงกันทงพแนกมีชัยมและประณมแล้ว การรยนกเวรยน
และจำหน้ายตองมหลกฐานเขนทเชอนเน่ เช่น ฝากกตอง
มยคทา มารคทา หรือฝปยกครองนำฝาก และลาออก
กตองมจคหมาย หรือฝปยกครองมาลาเอง จงถูกตอง
ตามระเบบย ขอสำคญโรงเรยนตองรกษาระเบบย
ให้เครงครท ควรให้โยมอยทวเสมอ

๒. ครทกคนตองเตรยมการสอนรายวันเสมอและสอน
ให้ตรงตารางสอนและตรงเวลาเรยนทว้ย

๓. การเขยนเลขประจำทวของนกรเรียนทกช่น ตองให้
ถูกตองตรงกบโยทะเบยยนเสมอ อย่ำให้ฝคพลาคไค้

๔. ตารางสอนทกช่นควรทำเสยใหม่ ส่วนวชชาไคทไม่
สะทวกกให้แกใจหรือย้ายไปให้เหมาระไค้ แต่เวลาเรยน
ตองเทำกน

หอสมุดคุรุสภา

กลย ๑๑ ก.ท.

พฤษห

สั่งห - ๒๘

ถึง ร.ร. ๘.๒๐ ก.ท. ครวจสมครายงานประจำทว
นกรเรียนทกช่น แต่ขางช่นครยงนำไปทำทชาน มขอ
ยคพร่องเลกนอย กยยังทำไม่แล้วทนตามรอบสยคทา
เวลาพกกลางวันไค้เชญครุใหญ่กบครุประจำช่นมาประชุม

เพื่อขจัดแรงขอยกพร่องเหล่านั้น และสั่งให้ทำให้เสี
คามรอบสัปดาห์

อนึ่งได้ตรวจสมุดทำเลขทุกชั้นด้วย การทำก็พอไ
แต่ระเบียบยังไม่ลงกันทุกคนทุกชั้น ตลอดทั้งโรงเรียน
โตช้แรงแก่ครูให้ช่วยกัน พยายามให้เป็นไปตาม
ระเบียบด้วยถูกต้องจริง ๆ ขอให้ครูใหญ่ตักเตือน
ครูประจำชั้น อาย่าให้เฉื่อยชา ทำอะไรต้องรีบทำให้เป็น
การเสร็จไป

กลับ ๑.๐๐ ล. ท.

พิรุฬห์

๓๐ พฤศจิกายน - ๒๕๔ ถึง ร.ร. ๘.๑๐ น. ความสนทวแล้ว ดยบัญญัติ
เรียกชอชทกชน การตงโตะเรยนขางชนยงไมไ้ดแนวกน
โยรวน บัญชเรียกชอชยงทำไ้ดไมเรยบรอย มอยชน
มขยม ๑ ทำไ้ดก ชนอนควรทำไ้ดไ้ดเรยบรอยเชนชน
มขยม ๑

เวลาพักกลางวันได้ประชุมครทุกคน ช้แรงงข
ยกพร่องในการทำบัญญัติ การตงโตะเรยน การลงเวลา
ไปมาของครให้เข้าใจ และให้ช้ชวยกันทำเป็นระเบียบ
เรยบรอยตามทโตช้แรงไว้ และให้ค้งเป็นอยู่เสมอ

นักเรียนยังไม่ได้ส่งเงินค่าเล่าเรียนอีกหลายคนควร
รบกวนให้เสร็จก่อนปีถัดมา

กลีบ ๑๒.๓๐ น.

พระยาพิรุฬห์

ประวัติการรับราชการของพระยาพิรุฬห์พิทยาพรณ จากกล่าวได้โดย

ลำดับดังนี้

- พ.ศ. ๒๔๔๕ เป็นครูโรงเรียนมัธยมวัดนวลนรดิศ แล้วย้ายมาเป็นครู
โรงเรียนมัธยมราชบูรณะ
- พ.ศ. ๒๔๕๑ เป็นว่าที่ครูใหญ่โรงเรียนมัธยมราชบูรณะ และเป็นครู
ผู้ปกครองโรงเรียนมัธยมราชบูรณะ แล้วย้ายไปเป็นเจ้า
พนักงานสอบไล่ในกระทรวงธรรมการ
- พ.ศ. ๒๔๕๒ เป็นผู้ช่วยผู้ปกครองโรงเรียนราชแพทยาลัย ในโรง
พยาบาลศิริราชเป็นการชั่วคราว แล้วย้ายกลับมาเป็นเจ้า
พนักงานสอบไล่ตามเดิม
- พ.ศ. ๒๔๕๔ เป็นข้าหลวงตรวจการการศึกษา
- พ.ศ. ๒๔๕๕ เป็นข้าหลวงจัดการศึกษาแขวงตะวันตกใต้
- พ.ศ. ๒๔๖๑ เป็นพนักงานจัดการศึกษาแขวงจังหวัดฉะบับใต้
- พ.ศ. ๒๔๗๔ เป็นพนักงานจัดการศึกษาแขวงจังหวัดฉะบับเหนือ
ตำแหน่งหนึ่ง

พ. ศ. ๒๔๗๕ เป็นผู้ทำการแทนในตำแหน่ง ผู้ช่วยอธิบดีกรมศึกษาธิการอีกตำแหน่งหนึ่ง ภายหลังได้เป็นผู้ทำการแทน ผู้ช่วยอธิบดีกรมศึกษาธิการตำแหน่งเดียว

อนึ่ง พระยาพิรุฬห์พิทยาพรณยังได้ปฏิบัติหน้าที่ราชการพิเศษอีกหลายอย่าง กล่าวคือทำการแทนตำแหน่งเจ้ากรมสามัญศึกษา ในระหว่างที่เจ้ากรมสามัญศึกษาตามเสด็จเสนาบดีตรวจราชการฝ่ายเหนือ ทำการแทนผู้ช่วยอธิบดีกรมศึกษาธิการ ระหว่างผู้ช่วยอธิบดีไปตรวจราชการใน พ.ศ. ๒๔๗๓ นอกจากนั้นในขณะนั้นยังเป็นรองผู้ตรวจการลูกเสือกรุงเทพ ฯ เป็นที่รัญญิกคณะลูกเสือกรุงเทพ ฯ เป็นผู้ดำเนินการหมวดกองอาสาภาคแขวงจังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นวิทยากรวัดกลางและวัดจุฑาทิศจักรวมสภา (เกาะสีชัง) จังหวัดสมุทรปราการ ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นผู้ตรวจการลูกเสือกรุงเทพ ฯ เลขานุการสภากรรมการจัดการลูกเสือกรุงเทพ ฯ เป็นผู้ดำเนินการกองอาสาภาค จันทบุรีรับเหรียญกาชาดสมนาคุณชนบท ๒ (กาไหล่ทอง) จากสภากาชาดไทย

เมื่อเริ่มรับราชการเป็นนักรบยศหัตถ์ตรี ได้รับพระราชทานเงินเดือนเดือนละ ๘ บาท และได้เลื่อนขั้นเป็นลำดับมา ในพ.ศ. ๒๔๗๖ ได้ลาออกจากราชการ รับพระราชทานบำนาญ รวมเวลาที่รับราชการ ๓๓ ปีเศษ ก่อนออกรับพระราชทานบำนาญได้รับพระราชทานเงินเดือนเดือนละ ๕๐๐ บาท ได้รับพระราชทานยศและบรรดาศักดิ์เป็นอำมาตย์โท พระยาพิรุฬห์พิทยาพรณ เศวตรองราชอิสริยาภรณ์ทพท. ได้รับพระราชทานคือ จตุรดาภรณ์ช้างเผือก จตุรดาภรณ์มงกุฎไทย เสมอ ร.ร. ๖ ชั้นที่ ๔ ทองลั่น และแหวน

พระปรมาภิไธย ป.ป.ร. ๒ ทงลวัน ในราชการเสวยตำแหน่งยศเป็น
นายกองตรี ในกองเสนารักษาดินแดนกรุงเทพฯ ฯ

พระยาพิรพีทพิทยาพรณ ไต่ขำเพญคุณงามความดี เพื่อประโยชน์
แก่ราชการด้วยความซื่อสัตย์สุจริต และอดึกเวลาให้แก่ราชการจนได้รับความ
ยกย่องนับถือ จึงไต่เลอนตำแหน่งหนาทการงานด้วยดีตามลำดับมา ไต่

แนะนำสั่งสอนและอบรม ผู้อยู่ในบังคับบัญชา ให้ตั้งตนและประพฤติปฏิบัติชอบ
โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เรองความละเอียดถี่ถ้วนรอบคอบต่องานในหนาท และ
ไต่ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างด้วย จนเป็นที่ประจักษ์แก่บรรดาข้าราชการ ท
ใกล้ชิดคุ้นเคย และผู้เคยติดต่อการงาน นอกจากนี้ยังเป็นผู้ประกอบด้วย
พรหมวิหาร ๔ มีอุปการคุณแก่บรรดาผู้น้อยโดยเสมอหน้า

พระยาพิรพีทพิทยาพรณ มีบุตรธิดาทงมีชวทอยู่ คือ

๑. นางสาวนธิ พุกกระเวส
๒. นางพนศุข ทงอิน
๓. นางสาวจาเนยจรต พุกกระเวส บัจุบันเป็นครู
โรงเรียนวัดเขมยุมพิตร
๔. นายแพทย์สุจิต พุกกระเวส
๕. เด็กชายสุมิตร พุกกระเวส

พระยาพิรพีทพิทยาพรณ เป็นผู้รักความสงบ เมอออกจากราชการ
แล้วก็อยู่กษาน และไต่ขำเพญตนเป็นประโยชน์แก่บุตรหลาน โดยอบรม
สั่งสอนบุตรหลานให้มีความซื่อสัตย์สุจริต มีความสามัคคีรักใคร่กลมเกลียว
กัน ทงช่วยเหลือในกิจธุระของบุตรหลานเท่าที่ทนสามารถจะช่วยเหลือ เป็น

ทพธoonคของบคุตรหลานและเบันทนบถอของญาคิมคทร นอจากนนทานยง
 ผกใใในพระพุทธรคาสนาอู่เสมอ เป็นผมอนามยค วัจกขรหารร่างกาย
 เมอรุสกว่าเจบช่วยกหารอแพทยทนท และคไยปฏิบัติคนตามคาสงของแพทย
 โดยเคร่งครคค ทลอคจนม่ความมคททนคอการเจบช่วย ฐนนจงเป็นผทม
 ร่างกายแ่งแรงทลอคมา ครนเมอ พ.ศ. ๒๔๙๗ คไยเวมช่วยด้วยโรคชรา
 คไยวัจการรักษาพยาบาลเป็นอย่างค แต่อการม่แต่ทรงกษทรคเรอขมาจนจง
 วันอาทคยท ๔ พศจิกายน ๒๔๙๙ เวลา ๑๑.๑๐ น. กถงแกอนจกรรม
 ค้วยอาการสงข สิริรวมอายุคไย ๗๙ ปี ๑๐ เกอน ๑๐ วัน.

นค พุกกะเวส

หอสมุดคुरुสภา

พระพลัดถิ่นพทยาภรณ์

(โชติ ผลชีวิติน)

พ.ศ. ๒๔๒๒ — ๒๔๕๓

พระพลัดถิ่นพทยาภรณ์ เกิดที่หมู่บ้านชน อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี
เมื่อวันที่ ๑๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๒ เป็นบุตรนายขยมและนางหม การ
ศึกษาชั้นต้นดำเนินไปตามแบบชาวชนบทในสมัยนั้นคือเรียนจากวัด เมื่อเขียน
ได้อ่านออกแล้ว ก็พยายามชวนชวรายหาความรู้ด้วยตนเองต่อไป ความรัก
หนังสือและวิชาการได้ทำให้เขามาศึกษาต่อในกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔
คืออุปถัมภ์เป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาอยู่ ณ วัดบพิตรพิมุข มีพระครู
พรหมจริยาจารย์ เป็นอุปัชฌาย์ พระพลัดถิ่นพทยาภรณ์ได้พยายามศึกษาหา
ความรู้ด้วยตนเองตลอดมาด้วยความขยันหมั่นเพียร จนเมื่อลาสิกขาบทแล้ว
ก็เขาศึกษาในโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์บ้านส้มเค็งเจ้าพระยา เมื่อเรียนสำเร็จ
ก็เข้ารับราชการเป็นครู
ประจำอยู่ ณ โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗

พระพลัดถิ่นพทยาภรณ์เป็นครูของกรมมาช้านาน เริ่มแต่โรงเรียนฝึกหัด
อาจารย์ จนโรงเรียนได้ย้ายมารวมกับโรงเรียนชั้นครุศึกษาและโรงเรียนอื่น ๆ

เรียกชื่อใหม่ว่า โรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ ตำบลวังใหม่ ปทุมวัน อันเป็นข้อเกิดของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยทุกวันนี้ ต่อมาภายหลังกระทรวงธรรมการได้โอนแผนกการศึกษาหรือโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ไปขึ้นกับกระทรวงโดยตรง พระพิสดัษพทยาภรณ์จึงได้ย้ายตามโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ไปอีก และเมื่อจบโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์แล้ว ก็เข้ารับตำแหน่งเป็นอาจารย์ประจำกระทรวงศึกษาธิการ เป็นอาจารย์สอนวิชาภาษาไทย และอาจารย์ผู้ปกครองโรงเรียนมัธยมวัดเทพศิรินทร์ ในระหว่างที่เป็นครูโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์เรื่อยมา จนได้รับตำแหน่งอาจารย์ประจำกระทรวงศึกษาธิการนั้น ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นขุนพิสดัษพทยาภรณ์ในลำดับมาจนเป็นพระในราชทินนามเดิม อันเป็นบรรดาศักดิ์สุดท้ายของชีวิตราชการ ครั้น พ.ศ. ๒๔๗๖ ก็ลาออกจากตำแหน่งราชการในขณะที่มีอายุได้ ๕๓ ปี ต่อมากระทรวงศึกษาธิการได้จ้างเป็นข้าราชการวิสามัญ มีตำแหน่งเป็นอาจารย์ประจำกรมศึกษาธิการมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๘๐ ก็ล้มป่วยเป็นอัมพาตเพราะเป็นโรคความดันโลหิตสูง จึงลาออกมาใช้ชีวิตอยู่กับบ้าน และถึงแก่กรรม ณ วันที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๐ รวมอายุได้ ๗๐ ปี

พระพิสดัษพทยาภรณ์ สมรสกับหม่อมหลวงหญิงสมบุญ เกษาศิวง เกิดบุตรธิดาด้วยกัน ๑๐ คนคือ

๑. นางสมโรจน์ สวัสดิ์กกุล ณ อยุธยา
๒. นายสักร ผลชวน

พระพิสัยพิทยากุล (โชติ ผลช้วน)

- ๓. นางสาวจุงจันทร์ ผลช้วน
- ๔. นางประจวบจิตร จักกะพาก
- ๕. เรืออากาศตรีสุมพล ผลช้วน
- ๖. นายสังสุทธ ผลช้วน
- ๗. นางสาวจันทน์ ผลช้วน
- ๘. นายทินนาถ ผลช้วน
- ๙. นายกาจโถม ผลช้วน
- ๑๐. นายไสมสีทธิ ผลช้วน

พระพิสดมภ์พิทยากรต้องหมกมุ่นอยู่กับงานนครตลอดชีวิต นอกจาก

ราชการอื่นเช่นงานประจำแล้ว ในยามว่างก็มักเขียนบทละครพวกชวนหัวอยู่
 เสมอ เพราะสมัยนั้นการแสดงละครพวกกลางเป็นทนายมกนแพร์หลาย สยามค
 มหาวิทยาลัย และโรงเรียนต่างๆ ได้นำบทละครพวกชวนหัวของพระพิสดมภ์
 พิทยากร ออกแสดงกันทั่วไป ตัวพระพิสดมภ์พิทยากรเองก็เคยแสดงละครร่วม
 กับมิตรสหายอยู่เนืองๆ บางครั้งก็เคยแสดงถวายหน้าพระที่นั่ง ในรัชสมัย
 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หลายสยามก็ได้้นำบทละครพวก
 ของพระพิสดมภ์พิทยากรแสดงเก็บเงินก่อตั้งสยามคณ เช่น พุทธธรรม
 สยามคณ สยามคณนักเรียนเก่าเทพศิรินทร์ และสยามคณนักเรียนเก่ากรุงเทพ ฯ
 คริสต์เตียนวิทยาลัย เป็นต้น นอกจากนการแสดงละครของนสิตจุฬาลงกรณ-
 มหาวิทยาลัยซึ่งเคยถือเป็นงานประจำ ก็ได้อาศัยบทละครของพระพิสดมภ์-
 พิทยากร ทั้งท่านยังได้ไปช่วยจัดการฝึกซ้อมสลับคองกันมาเป็นเวลา

หลายปี โดยได้รับคำสดมภ์เพียงคำชมเชยจากบรรดานักคิดและกรรมการ
 สโมสรฯ ฟังลงกรณมหาวิทยาลัยและผู้ชมละครเท่านั้น ซึ่งคำชมเชยเพียง
 เท่านั้นทำให้พระพิสดมภ์พทยาภรณ์ ใจและเต็มใจทำให้โดยมิได้คำนึงถึงความ
 เหนื่อยยากเลย

บทละครที่พระพิสดมภ์พทยาภรณ์เขียนไว้มาก ทั้งเรื่องยาวและเรื่องสั้น
 ประมาณ ๑๐๐ เรื่องเศษ เรื่องที่นิยมแสดงกันทั้งในพระนครและต่าง
 จังหวัดก็มีเช่นเรื่อง "ฉวีระบวช" "หมอล่องนวล" "สัญญาขงคัย"
 "ปลกรก" "ราหิโรธ" "วนชย" "อำนาจเสือโคร่ง" "ต่อนริศคุณหญิง"
 "ไม่ใช่ใครที่ไหน" "กลบใจ" เป็นต้น ส่วนบทละครที่เขียนให้โรงเรียน
 ต่าง ๆ แสดงประกวดในงานประจำปีเช่น งานวันกาชาต งานฉลอง
 รัฐธรรมนูญ และงานรื่นเริง ของโรงเรียนต่าง ๆ นั้น ได้แต่งเป็นประจำ
 ทุกปี หลาย ๆ เรื่อง โดยเหตุที่เป็นบทละครสมัครเล่นเช่นนั้น จึงได้รับ
 เกียรติเป็นกรรมการตัดสินการประกวดละคร ทั้งในงานฉลองกาชาต และ
 งานฉลองรัฐธรรมนูญทุกปีได้ขาด ในการนสภากาชาตไทยได้ให้เหรียญ
 กาชาตสดมภ์แด่พระพิสดมภ์พทยาภรณ์ด้วย

งานอดิเรกอีกอย่างหนึ่งคือ ความรักในทางดนตรีไทย พระพิสดมภ์-
 พทยาภรณ์ชอบเข้าช้อยและร้องส่งจนปรากฏว่าเป็นโรคหลอดลมอักเสบ ไม่อาจ
 เล่นช้อยต่อไปได้ จึงเปลี่ยนมาเป็นหีบเพลงชักที่ฝรั่งเรียกว่าแอกคอร์เดียน
 เคยได้ดำรงตำแหน่งนายกสโมสรบันเทิงของสามัคยาจารย์สมาคม เคยนำ
 ดนตรีของสามัคยาจารย์สมาคมไปแสดงในงานต่าง ๆ หลายแห่ง เช่น งาน
 ฤกษ์หนาวสวนจิตรลดา เป็นต้น

นอกจากงานอดิเรกทั้งสองอย่างที่ให้ความบันเทิงใจแก่ผู้อื่นแล้ว พระ
พิสดารพิทยากูญยังได้แต่งหนังสือที่เป็นตำราไว้ ๖ เล่ม ดังนี้

ทำปทานุกรมของกรมตำรา กระทรวงธรรมการ เป็นกรมการแต่ง
ตำราวิชาครู ตรรกวิทยา ตลอดจนได้ทำตำราเลขเส้นหน้าไม้ไว้ ความรู้
เย็บเล่มเกี่ยวกับวิชาภาษาไทย เช่น หลักภาษา และวรรณคดีไทย การ
ประพันธ์โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ทั้งประเภทขบขันและไพเราะก็ทำไว้
มาก ในการประพันธ์บทกวีหรือบทละคร ส่วนมากใช้ชื่อบรรดาศักดิ์ บาง
ครั้งใช้นามแฝงว่า “นายรุ่ง ผลิตานุเคราะห์” งานด้านการประพันธ์ บทละคร
และบทกวีของพระพิสดารพิทยากูญนั้น ทำให้สำนักวัฒนธรรมทางวรรณกรรม
สภากวีนิพนธ์แห่งชาติ (เดิม) ยกย่องท่านให้อยู่ในตำแหน่งนักแต่งบทละคร
และกวีคนหนึ่งของไทย

จะขอยกบทประพันธ์ของท่านมาเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

มารดาเป็น “พรหม” ของบุตรเหมือนบิดาเป็น “พรหม” ของบุตร

อันมีมาใน สพรหมกสูตร ติกนิขาตและจตุกกนิขาต อังคุดตริกนิขาต

(พรหุมาติ มาตาชัตโร ปุพฺพาวริยาติ วุจฺจเว)

๑. พุทธองค์เผยโอยสุเออน

อาคม พจนเสย

มาตุรเป็นพรหม

พฤทธิไท

แห่งบุตรคุณุตม

โตเปรียบ เสมอฤา

เป็นขพพจารย์ให้

บุตรช่อมศึกษา

(ยถา หิ มหาพรหมโน จตฺสฺโส ภาวนา อวิชฺหิตา โหนฺติ
ตถา มาตา ปุํณฺํ ปุํตฺเตสุ จตฺสฺโส ภาวนา อวิชฺหิตา)

๒. มารดาข้อนวัน เจริญพรหม วิหารเลย

แม่เมตตาอนุกรม

กอปร้ทัง

กรุณฺมฺหิตารมณฺ์

อุเบก ขาแซ

แก่บุตรฤๅรู้ง

แม่น้มน้มนพรหม

(กฺุณฺดิกตฺสฺมิณฺหิ ปุํตฺเต กทา นุํ โข ปุํตฺตํ อโรคํ ปสฺสฺสฺสฺสฺสมาติ
เตสํ เมตฺตาทิจิตฺตํ อปฺปชฺชฺติ)

๓. อารมณฺ์ห้วงลกนํอัย นิจจวัน คินนอ

เกรงว่าบุตรในครรภ์

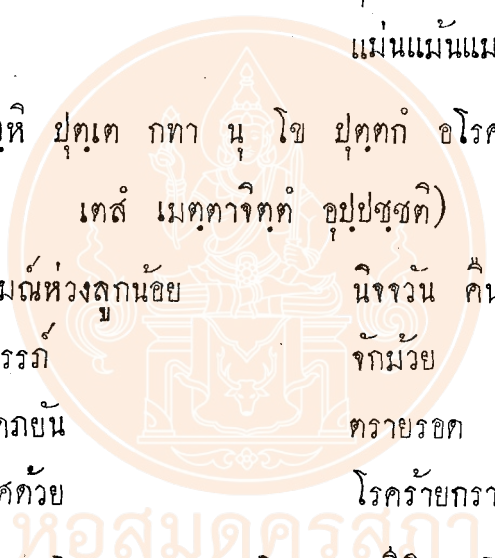
จักม้วย

ควรวาดลอดปลอดกลบ้น

ตราयरอด

อฆากจะเห็นปราศด้วย

โรคร้ายกรายกริ่ง

(ยथा पन्थे मनुतो अकुतानसेययो अकुगतहि षण्णुञ्चि त्पुञ्चसेयया
वा पिपितो रोक्ति कथा त्सुत् सत्तु सुत्वा गरुण्णं अप्पचชत्ति)

๔. รักริ่งขหน้ายนอัย หนึ่งไน บุตรเลย

ถนนมิให้เล่นไร

ไต่ต้อง

ขามนอนเห่กล่อมไกว

เปลปลอย

ขามแจ้ไข้บุตรร้อง

แม่เศร้าสงสาร

(อาชวาทิตวา วิชวาทิตวา กัพันกาเล ปน ไสภณียวสุมี วา จิตกาเล ปุตุตถัก
โธโลเกตุวา เศล จิตัก มุทุกั โทธิ อาโมทิตปุโปมทิตัก ตทา เนลั ลพุกติ)

๕. เอภากรพิทกษเลียง

ลัมนอน กินนา

โธลักรแม่อาวรณ

รักแท้

ครนเมอชุกรโตสอน

เคินวั้ง พดแฮ

แมกัมีแต่แปล

ปลายปลมเอนตุ

(ยทา ปเนล ทารภรณ กตุวา วิลั เคหิ อชุนาวลติ ตทา เนลั
สกุโกติ ทานิ โน อตุตโน อมุตาย ยาเปตุนติ มชุนตตุตา
อุปุชชติ ตทา เนลั อุเปกษา ลพุกติ)

๖. หนูน้อยกลอยสวาทเจ้า

เจริณวิย แล้วเฮย

ควรแก่พรากจากไป

ต่างเหี้ย

ครของคู้ยู่ห่างไกล

ต่างฉิน เติมแฮ

แม่พ้อให้ทรพยเจ้า

ส่วนเจ้าไปควรอง

๗. ผ่องใสใจท่วงน้อย

นอนตา หลับนา

เพราะว่าชุกรแลคองสา

มารอดแล้ว

ฉะนนักชวรา

แรมครบี ช่าวแฮ

แม่ชุกรทุกชฎาแคล้ว

คัชรอนผื่อนเชอญ

มารดาเป็น "พรหม" ของบุตร เหมือนบิดาเป็น "พรหม" ของบุตร

๘. ชีเนนทรพุทธเจ้า

เผยพระโอษฐ์ประกาศ

มาตรคือนาถ

สมเทศและผลช

๙. แม่ะ! ตูกรบุตรผู้

ผิวกิดเห็นเป็นธรรม

มณษย์ยอมเกิดประจำ

ไยจกมีคุณอ้าง

๑๐. บุตรผู้หนีไกลชื่อ

ความชวกลวสันทาน

เลวเท่าศิริจำน

ไอ้อนาถใจ อ้า!

จอมปราชัญญ์

๕๕
ตงน

พรหมแห่ง บุตรนา

ใช้แสรังแต่งสอน

เอากำ เนิดเซย

ชาติสร้าง

๕๖
สยข้อ พันธุฎา

๕๗
กิดค้องต่อกัน

๕๘
ชนพาล แท้แล

๕๙
มุ่นกล้า

๖๐
ในโลก

๖๑
มณษย์นมีไย

หอสมุดครุสภา ศักดิ์จาก แม่เจ้า

ในชั้นปลายของชีวิตพระพิสดห์พิทยาภณได้ทำงานหนักตรากตรำในกอง
สอบไล่ กรมศึกษาธิการซึ่งเป็นงานท้อวนและมีปริมาณงานมากจนกว่าแต่ก่อน
ข้างคราวกตของกลขยานตกตน เพราะเผชิญกับการซ่อมละครทางโรงเรียน
และสถานทต่าง ๆ ในฤดูงานหรือฤดูสนย ข้างที่กลขจากงานทแสดนเห็นอย
มาถึงขานแล้วแทนที่จะไคพักผอน ก็มีผลมารยไปฝึกซ้อมละคร ข้างครงกมผ
มารยขยไปฝึกซ้อมพร้อม ๆ กันถึงกยไคเฉยงแย่งควกนกม แต่พระพิสดห์-

พทยาภณ ตักสิน ผักผ่อนเปลี่ยน เวลาผ่านไป เป็นการ ไกล่เกลี่ย ให้สิ่งของใต้ทั้ง
 ของฝ่าย ด้วยเหตุที่ของตรากรทราจเงินไปเช่นนั้น จึงลมช่วยลงเมือเดือน
 มษายน พ.ศ. ๒๔๘๐ ด้วยโรคความดันโลหิตสูงและกลายเป็นอัมพาต
 ้วยอยู่กับบ้านเป็นเวลา ๑๐ ปีเศษ ด้วยเหตุที่เป็นผู้กำลังใจเข้มแข็ง
 ยายามต่อสู้กับโรคตั้งแต่พูดไม่ได้เดินไม่ได้ จนพูดได้เดินได้ ทำงานบ้าน
 ลึก ๆ น้อย ๆ ได้ มีร่างกายและอนามียึดตลอดมา และมาสิ้นชีวิตลงอย่าง
 ึ่งจันทน์ทันท่วงในวันอาทิตย์ที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๓

พระพิสดรพิทยาภณ เป็นบุคคลที่เคารพ ครบอาจารย์ของตน และเป็นท
 ักใคร่ชอบพอของมิตรสหายและบรรดาศิษยานุศิษย์ ฉะนั้นในเวลาที่เขาไป
 ึ่งมีครูบาอาจารย์ของพระพิสดรพิทยาภณ เช่น พระยาอุปกิตศิลปสาร
 ลกคิษย์ม หลวงสุวรรณวาจกกสิกิจ หลวงแจ่มวิชาสอน นายขาว
 โกลมมิตร และขุนสมรรถครุการ เป็นต้น พวกนี้ไปมาหาสู่เยี่ยมเยียนอยู่เสมอ
 ึ่งได้ขาด และเมื่อพระราชทานเพลิงศพพระพิสดรพิทยาภณ บรรดา
 ศิษยานุศิษย์ก็ช่วยเหลืรวมเป็นเจ้าภาพโดยพร้อมเพรียง เพื่อเป็นการ
 ระลึกถึงคุณงามความดีของพระพิสดรพิทยาภณที่ได้กระทำไว้ การร่วมมือ
 ร่วมใจกันทำให้เห็นว่า พระพิสดรพิทยาภณมีเสียดทเกิดมาเป็นครู มีชีวิต
 เพื่อความเป็นครู และตายลงอย่างครูแท้ ๆ คนหนึ่ง

สมโรจน์ สุวดีกุล ณ อรุณยา

พระยาวิฑิตตรุณกุล

(แหม่ม สุกันธวณิช)

พ. ศ. ๒๔๒๓ — ๒๕๐๐

ในบรรดาผู้ที่มีส่วนอยู่ในวงการบริหารราชการของกระทรวงศึกษาธิการ
สมัยหนึ่งนั้น มีอมาตย์เอก พระยาวิฑิตตรุณกุล (แหม่ม สุกันธวณิช)
ด้วยคนหนึ่ง ท่านผู้นั้นมีชีวิตก่อนสมควรแก่การศึกษา เพราะท่านเป็นครู
ทุกกระเบียดนิ้ว ท่านเริ่มอาชีพด้วยการเป็นครูธรรมดา จนถึงได้เป็น
ข้าหลวงตรวจการการศึกษา คือเป็นทั้งครูของกุลบุตรกุลธิดา และเป็นครูของ
ครูด้วย ตลอดชีวิตของท่านทั้งในราชการและนอกราชการ ท่านไม่เคยเป็น
อะไรอื่นนอกจากเป็นครู เพราะชีวิตจิตใจของท่านมุ่งมั่นอยู่อย่างเดียวแต่ว่า
ทำอย่างไรจึงจะให้การศึกษาของกุลบุตรกุลธิดา และการอบรมสั่งสอนของครู
ได้ขึ้นไปโดยสมบูรณ์ และมีสัมฤทธิ์ผลอย่างแท้จริง ท่านได้ใช้เวลา
ตลอดชีวิตของท่านเพื่อความมุ่งหมายอันนี้ โดยการใช้ความศรัทธาอย่างสุด
ซึ้งมาบริหาร และการทำงานอย่างไม่ยอมถอยหลัง ท่านเคยโตมาในวง
ราชการด้วยศรัทธาประจักษ์ใจของท่านอย่างเดียวและอย่างเด็ดเดี่ยวเสมอมา
คือ จงประจบงานให้มากที่สุด

พระยาวิฑิตดรฤณกุล (แหม่ม สุกันธวณิช)

พระยาวิฑิตถรณกุล ผู้เป็นต้นตระกูล "สุคนธวิเศษ" เกิดที่ตำบลปากคลองตลาด จังหวัดพระนคร เมื่อยังมีอายุน้อย

พ.ศ. ๒๔๒๓ เป็นบุตรนายสอน และนางพ่วง ท่านได้รับการศึกษา

จนสอบไล่ได้ประโยคสองชั้น ๓ จากโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ แล้วเลื่อนเป็นครู

ประกาศนียบัตรครูมัธยม เมื่อวันที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ ท่าน

ได้เริ่มเข้ารับราชการในกระทรวงศึกษาธิการตั้งแต่อายุ ๑๗ ปี คือเมื่อวันที่

๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๐ ในตำแหน่งครูโรงเรียนสายสวัสดิสถานบูรพา

และได้รับมอบหมายหน้าที่สอนภาษาไทย เพนชนกตามลำดับ จนกระทั่งได้เป็น

ข้าหลวงตรวจการศึกษาประจำภาคที่ ๑ มียศเป็นอำมาตย์เอก และบรรดาศักดิ์เป็น

พระยาวิฑิตถรณกุล ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์

บริติชราชบัณฑิต เมื่อวันที่ ๑๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๒

ได้รับพระราชทานบำนาญเดือนละ ๓๐๐ บาท รวมเวลา

รับราชการ ๓๑ ปีเศษ

การที่พระยาวิฑิตถรณกุล ได้ก้าวหน้าในราชการเรื่อยมาเป็นลำดับนั้น

เป็นผลของการปฏิบัติงานอย่างทุ่มเทชีวิตจิตใจให้ทั้งหมด ท่านเป็นผู้ซื่อตรง

ต่อหน้าที่ เกลดยกความเกียจคร้านเอาเปรียบราชการ คุณลักษณะพิเศษอัน

สำคัญของท่านอีกประการหนึ่งก็คือ ชอบคิดค้นและศึกษาหาความรู้จากตำรับ

ตำราต่างประเทศด้วยตนเอง แม้ท่านจะมีได้เคยไปต่างประเทศก็ตาม ทั้งนี้

ย่อมเป็นผลดีแก่การศึกษาที่ท่านมีส่วนเกี่ยวข้องอยู่ โดยเหตุที่พระยาวิฑิตถรณกุลเป็นผลผลิตของการ "ประจักษ์งาน" เป็นสำคัญอย่างหนึ่ง และประกอบกับข้อป็นนิสัยแบบ ขวานผ่าซากของท่านเองอีก

อย่างหนึ่ง ผู้นั้นจึงเข้าใจท่านได้ง่าย ท่านพูดจาตรงไปตรงมา ไม่เกรงใจใคร
แม่แต่ผู้บังคับบัญชา ท่านก็ยกย่องสรรเสริญและคัดค้านถ้าเห็นเป็นการไม่

เหมาะสม ท่านถือเหตุผลสำคัญว่าการประจบประแจงเพื่อเอาใจ ตัว
เหตุนี้ ถึงแม้จะไม่ถูกใจผู้บังคับบัญชา แต่ผู้บังคับบัญชาก็เกรงใจ ท่านจึง
สามารถเป็นตัวของตนเองได้ตลอดมา และท่านก็ยอมรับสั่งสอนให้ผู้อื่น
ผู้บังคับบัญชาของท่านตั้งใจทำงานให้ดีกว่าคนอื่น โดยไม่คำนึงถึงกา

ประจบประแจงอย่างใด ๆ ท่านเป็นผู้ทรงเกียรติการประจบและการถูกประจ
วันไว้แต่จะเป็นการ "ประจบงาน" ตามคติของท่านเท่านั้น

พระยาวิฑิตกรณกุลพยายามเอาชนะความคิดด้วยการทำดี เมื่อขอข
สั่งสอนผู้อื่นอย่างไรท่านก็ประพฤติปฏิบัติตามนั้น ท่านเป็นผู้ที่มานะอดทน
เพียรพยายาม แสดงความสามารถยิ่งขึ้นตามลำดับ จนได้เป็นพระยาอ
ผู้สละยศไปเป็นสามัญชน ที่ไม่ไปศึกษาต่อ ณ ต่างประเทศ เพื่อนขอ
ท่านที่ยังมีชีวิตอยู่แล้วว่า เมื่อครั้งที่พระยาวิฑิตกรณกุลได้รับแต่งตั้งให้เป็นนา
ตรวจแขวงโรงเรียนนั้น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีซึ่งขณะนั้นเป็นพระไพศาล
ศิลปศาสตร์และดำรงตำแหน่งเจ้ากรมตรวจ ได้เรียกบุคคลที่เป็นนายตรวจ
แขวงบ้าง และผู้ดำรงที่จะไปเป็นศึกษานิเทศก์มาประชุมรวม
ด้วยกัน เมื่อได้อ่านรายงานแล้ว จึงปรึกษาหารือถึงการงานในโรงเรียน
ต่าง ๆ ที่ไปตรวจมา พร้อมทั้งกิจการที่จะจัดการอย่างไรต่อไป พระย
วิฑิตกรณกุลก็ได้แสดงความสามารถ แสดงความคิดเห็นได้ด้อยกว่า
พระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้มากกว่าคนอื่น พอเสร็จการประชุมแล้ว เจ้าพระย

ธรรมคัคคตมนทรวกบ่องว่า ท่านเป็นผีทลทกแหลทกว่าคนอื่น ๆ ทงนแสดง
ว่าพระยาวททครณกลุทความสามารถก่เก้น จ้งได้รบความยกย่องสรรเสริญ
ในสมยทท่านเป็นนายทรวจแขวง เม่อไปทรวจตามโรงเรียน พยช้อบกว่รอง
ในการสอนหรือครูชาก ครูสอนไมได้มาทรวจ ท่านก็เข้าสอนเป็นทว้อย่าง
สอนให้ทว่าควรสอนอย่างไร ทงนทำให้นกเรียนม่ความเข้าใจและสนใจ
ยงชน

ในชีวิตการเป็นครูของท่าน ท่านได้กระทำความดี ธรรมสั่งสอน
อนุชนรุ่นหลังมาแล้วหลายสักรุ่นให้เป็นผรวจรจริง จ้งนว่าท่านมีลักษณะ
ควรแก่การเป็นครูทกอย่าง สม่กับราชทินนามว่า วิทิตครณกลุ ในระหว่าง
ทท่านประจำอยู่ในกระทรวง ท่านก็ได้ช่วยเหลือเสริมสร้างหลกวิชาและทฤษฎี
ในอนทจะดำเนินการคักษาของกลุขทรวจลลิกา ให้ม่ความเจริญก้าวหน้า
ยงชน งานชนสำคัญชนหนงของท่านก็คือ การสร้างประมวลการสอนไว้ใช้
ในราชการ ซึ่งท่านได้วางแนวทางไว้อย่างร้ทกม จนผู้ใหญ่ในกระทรวง
สมยนั้น ตลอดจนครูบาอาจารย์ยกย่องชมเชยว่า ประมวลการสอนของท่าน
ท้ใดทงไว้ ใช้ได้ผลดีมาก นอกจากนั้น ท่านก็ยังได้แต่งบทเรียนให้แก่กระทรวง
คักษาธิการอกหลายเรื่อง เป็นต้นว่า

๑. แบบสอนจรรยา ป. ๑ — ป. ๔
๒. แบบสอนอ่านวิทยา ป. ๑ — ป. ๔
๓. แบบคักทลายมือไทย
๔. เลขคณิตมัธยมใหม่ ม. ๑ — ม. ๖

๕. แยกเขียนเรียงความไทย ม. ๔ — ม. ๖

จะขอคัดแยกเขียนบางเรื่องที่ท่านใดเรียบเรียงมาเป็นสิ่งเชยดังต่อไปนี้

การประหยัด

๑. ถามความรู้เดิม — ครูถามนักเรียนว่า “ใครเคยเห็นผึ้งบินไปจับตามดอกไม้บ้าง?” (เคยเห็น) ถาม “ทำไมมันจึงบินไปจับตามดอกไม้?” (เพื่อไปดูดเอาน้ำหวานในดอกไม้) ถาม “มันดูดเอาน้ำหวานในดอกไม้ไปทำไม?” (มันดูดเอาน้ำหวานในดอกไม้ไปกิน) ถาม “น้ำหวานที่ผึ้งดูดเอาไปนั้น มันกินหมดหรือเหลือเก็บเอาไว้บ้าง?” (มันเหลือเก็บเอาไว้บ้าง ไม่ได้กินหมด) ถาม “ดอกไม้มีมากในฤดูไหน?” (ฤดูฝน) ถาม “ฤดูไหนดอกไม้ไม่ใคร่มี?” (ฤดูแล้ง) ถาม “ผึ้งเหลือน้ำผึ้งเก็บไว้บ้าง เป็นประโยชน์อย่างไร?” (เป็นประโยชน์ที่ได้เอาไว้กินในคราวกันดาร)

ครูบอกนักเรียนว่า การที่ผึ้งเหลือน้ำผึ้งเก็บไว้ในรังของมันสำหรับเอาไว้กินในฤดูแล้ง ซึ่งเป็นเวลากันดารดอกไม้ นั้น เรียกว่า ผึ้งรู้จักประหยัดของมันนั้นหามาได้

ถามต่อไปว่า “ใครเคยเห็นคนขอทานบ้าง?” (เคยเห็น) ถาม “ทำไมเขาจึงต้องขอทาน (เพราะเป็นคนจน) ถาม “เหตุไรเขาจึงเป็นคนจน?” (เพราะเขาไม่ได้เก็บเงินที่หามาได้ให้เหลือไว้บ้าง จึงต้องเป็นคนจน) ถาม “คนมั่งมีเป็นคนอย่างไร?” (คนมั่งมีเป็นคนมีเงินทองและสิ่งของมาก) ถาม “เขามั่งมีเช่นใด

อย่างไร?" (เขามั่งมีจนได้เพราะรู้จักการประหยัด) ครูเขียนคำว่า "การประหยัด" ลงบนกระดานดำ

(คัดจากหนังสือตำราหัตถ์ครู แบบสอนจรรยาวัจนประถมปีที่ ๒ บทที่ ๑๒ การประหยัด)

คำอธิบายการสอนวิทยา

การสอนวิทยาหรือบทเรียนด้วยของ เป็นวิชาที่สอนยากเพียงไร ผู้ที่เคยเรียนวิชาครุมาแล้ว คงจะทราบได้ดี ถ้าสอนไม่ถูกทางแล้ว จะไม่ได้ผลอะไรเลย แต่ถ้าสอนถูกทางดี เมื่อได้สอนจบไปบทหนึ่ง จะทำให้เด็กเกิดความรู้กว้างขวางออกไปในสิ่งอื่น ๆ ทคล้ายคลึงกันอีก เป็นอันมาก ทั้งจะทำให้เด็กมีความฉลาดไหวพริบ มีความพิริยพิเคราะห์รู้เหตุรู้ผลคุ้นเคย และชำนาญในการสัมผัสด้วยอาการทั้ง ๕ เหล่านี้ เป็นประโยชน์ใหญ่ยิ่งแก่เด็กต่อไปภายหลัง

ถ้าจะให้การสอนวิชานสำเร็จตามความมุ่งหมาย ต้องพยายามสอนตามวิธีสอนในหนังสือเล่มนี้ให้ได้มากที่สุดที่จะทำได้ ครูคนใดมีความรู้ในวิธีสอนบทเรียนด้วยของดีมีใจว่าจะสอนดีแต่บทเรียนด้วยของท่านนั้นเมื่อไร ย่อมจะช่วยให้การสอนวิชาอื่น ๆ ดิชนด้วยเพราะบทเรียนด้วยของเป็นบทเรียนที่ฝึกหัดให้ครูเป็นผู้ที่สอนดียิ่งกว่าบทเรียนอื่น ๆ ส่วนการใช้หนังสือเล่มนี้นั้น จะได้แนะนำไว้พอเป็นทางดังต่อไปนี้

(๑) เด็กชั้นนี้เป็นเด็กเล็กๆ และเพิ่งแรกเรียน การสอนต้องหนักไปในทางฝึกหัดนิสัย ให้บังเกิดความฉลาดไหวพริบยิ่งกว่าทาง

เนื้อเรื่องที่จะสอน ชั้นสูงจนจึงควรให้หนักไปในทางวิชา ลดทางทัศนสัยให้น้อยลง เป็นลำดับไป

(๒) การสอนของครูอย่าให้เฉพาะเรื่องจะไม่ได้ประโยชน์มากนัก ควรจะสอนให้นักเรียนมีความรู้มองเห็นลักษณะของสภาพทั่วไปด้วย เช่นสอนเรื่องพื้นเมฆว่าแหลมคม เพราะเป็นสัตว์ที่กินเนื้อสัตว์เป็นอาหาร ก็ทำให้เด็กรู้ว่าสัตว์อื่น ๆ ที่มีฟันเช่นแมว ก็ชอบกินเนื้อสัตว์เป็นอาหารเหมือนกัน หรือสัตว์ที่ชอบกินเนื้อสัตว์เป็นอาหาร ก็ต้องมีฟันแหลมคมเหมือนแมว เช่นนี้เป็นตัวอย่าง

(๓) จะสอนเรื่องใดควรหาเครื่องใช้มาให้ครบ ทั้งเครื่องใช้ที่ต้อใช้เฉพาะบทนั้น และเครื่องใช้ที่นำมาเปรียบเทียบให้เห็นว่าต่างกันหรือเหมือนกัน เช่นจะสอนเรื่องแมวกก็ควรหาแมวจริง ๆ ที่เชื่องๆ มาตัวหนึ่ง ภาพขยายส่วนต่างๆ ของแมว เนื้อสด ข้าวสูก ฟันนิ้ว หรือฟันม้า ฟันสุนัข เป็นต้น มาให้เด็กเห็น จะทำให้เด็กเข้าใจบทเรียนดีกว่าบอกให้เปล่าๆ ทั้งจะเร้าให้เด็กอยากเรียนด้วย

(๔) การสอนวิทยาศาสตร์ต้องมีเครื่องใช้มาก จึงควรสะสมเครื่องใช้เหล่านั้นไว้ก่อน เมื่อถึงคราวต้องการจะได้หยิบฉวยได้ง่าย เช่นต้นไม้บางอย่างที่หายาก ควรหาปลูกไว้ข้างๆ โรงเรียน ส่วนสัตว์และวัตถุก็ควรหารวมไว้และจัดให้เป็นหมวดหมู่ทำนองพิพิธภัณฑ์

(๕) เนื้อความและวิธีสอนซึ่งมีอยู่ในหนังสือเล่มนั้น บางเรื่องมีเนื้อความและวิธีสอนมาก บางเรื่องมีเนื้อความและวิธีสอนน้อย

ถ้าเรื่องใดเนื้อความไม่ละเอียดถี่ถ้วน ครูควรหามาเพิ่มเติมขึ้น แต่ถ้า
 เรื่องใดเนื้อความมาก ต้องแบ่งสอน ๒ ครั้งหรือ ๓ ครั้ง คำถาม
 ทุกคำถามนักเรียนตอบไม่ได้ ครูต้องตั้งคำถามใหม่ให้ง่ายเข้า จะเป็น
 ำถามนำหรือถามเปรียบเทียบก็ได้ ไม่ควรบอกคำตอบแก่เด็กเร็วเกินไป
 ด้ยครูไม่ได้ใช้ความพยายามเสียเลย และเมื่อได้สอนไปแล้วตลอด
 ้อม จะไปหมดลงในเดือนใดก็ตาม ต้องสอบทวนต้นตั้งแต่บทหนึ่ง
 ใหม

(๖) คำตอบในวงเล็บชนิดตัวเอน สำหรับเขียนบนกระดานดำ
 ็นการย่อเรื่อง และนักเรียนไม่จำเป็นต้องตอบให้เหมือนคำตอบใน
 วงเล็บ เป็นแต่เพียงให้เข้าใจความอย่างเดียวกันก็พอ ส่วนคำตอบ
 วงเล็บชนิดตัวตรง ไม่ต้องเขียนบนกระดานดำ เพราะเป็นคำตอบ
 ำจะนำไปสู่เรื่องที่ต้องการ

คำถามตอบที่ได้เรียนมาแล้ว ให้ถามเมื่อได้สอนจบแล้วบทหนึ่ง ๆ
 ้อที่ควรจำ ครูจะบอกให้นักเรียนเขียนหรือครูจะเขียนบน
 ะดานดำ แล้วบอกให้เด็กคัดลอกไปได้

(คัดจากคำนำแบบเรียนวิทยาศาสตร์ แขนงสอนวิทยา ชั้นประถมศึกษา ๑)
 ในระยะหลังที่ท่านได้ลาออกจากราชการแล้ว ท่านก็ยังมิได้หยุดยั้ง
 ำนํางานครูของท่าน มีใจรักการเป็นครูอยู่ตลอดมา จะเห็นได้จากภาระต้ง
 รงเรียนราษฎรชน เพื่อเป็นการแบ่งเบาภาระกิจของกระทรวงศึกษาธิการ
 ็คชื่อว่า โรงเรียนปทุมวัน ภายหลังเมื่อกระทรวงศึกษาธิการรับรอง

วิทยาลัยนาระแลวจังไคเปลี่ยนชื่อเป็น โรงเรียนสตรีปทุมวัน ซึ่งทำการสละ
 ทอเนองตลอดมาจนปัจจุบันนี้ รวมเป็นเวลา ๓๒ ปีเศษ

เพื่อให้ชาวประวตน์สัมพันธ์ในทุก ๆ ด้าน จึงได้นำอุปนิสัยใจคอของ
 พระยาวชิตรัตนกุลมาลาตย์ไว้ในทนต์ด้วย คือ

๑. เป็นผู้ไม่ถือตัว แม้จะมียศถาภรณ์อันมาตย์เอก และมีบรรดาศักดิ์
 ถงชั้นพระราชา แต่ก็มีโศกมความหยองผยองในบรรดาศักดิ์คินนุเลข บุคคล
 สามีญหรือครุษาอาจารย์รบทมาตคตอด้วยประการงาน ท่านก็เรียบร้อยและโอบ
 ปราศศรัยอย่างเย็นกั้นเองทุก ๆ ราย แต่คำพูดของท่านนั้น บางเรื่องบางราว
 ผู้ฟังอาจไม่พอใจก็ได้ เพราะเป็นคนพูดตรงไปตรงมา ไม่ใคร่เกรงใจใคร
 เห็นอย่างไรก็พูดอย่างนั้น ท่านมีใจเป็นผู้ถือตัว แม้แต่กับเด็กถ้าทำความ
 เคารพท่านแล้ว ท่านจะต้องรับทอขออย่างเรียบร้อยทุกคราวไป มีใจถือว่าเข
 ผู้ใหญ่หรือผู้สูงศักดิ์ จะรับการเคารพนั้นไม่ได้ ท่านคิดว่า ทุกคนควรเข
 คนเสมอกัน มิใช่ว่าใครต่ำกว่าก็ดกดเหยียดหยาม หรือเห็นว่าตัวเองเข
 คนวิเศษเหนืออยู่บุคคลอื่น ใจจริงของท่านคิดว่า ทุกคนย่อมมีจิตใจเหมือนกัน
 การถือตัวของคตก็เข็นสิ่งไม่ควรกระทำ การยกคนข่มท่าน เป็นสิ่งทท่าน
 รังเกียจขงนิก ฉะนั้นท่านจึงเข็นทรกขงทุกคน และก็ได้รับความยกย่อง
 สรรเสริญว่า เป็นผู้ไม่ถือตัว ทงน เพราะท่านมีคุณธรรมประจำใจ คือ
 ความมรตถกถอมและเจียมตน แต่ไม่ใช่ปล่อยตนไปตามยถากรรม

๒. เป็นผู้มีเมตตากรุณา ผู้ใดทใครรับความทุกข์ ความลำบาก
 สิ่งไร ถ้าไปหาท่านแล้วจะใคร่รับความช่วยเหลือตามควรแก่กรณี ขงผู้

ขี้ก้นเรื่องเงินที่จะศึกษาเล่าเรียนแล้ว ท่านก็พอใจที่จะช่วยเหลืออย่างจริงใจ
 เป็นต้นว่า เมื่อท่านได้ตั้งโรงเรียนของท่านแล้ว เด็กคนโตผู้ปกครองยากจน
 ไม่มีเงินจะเสียค่าเล่าเรียน ท่านก็ช่วยยืมไว้ให้เรียนโดยมิได้เก็บค่าเล่าเรียน
 เลยตงแต่จนจนลงจนสุดท้ายของโรงเรียน การให้วิทยาทานแก่เด็ก เพื่อ
 ทำคนให้เป็นผู้มีการศึกษาคือต่อไป นับว่าเป็นกุศลกรรมอันประเสริฐ ถึงแม้
 โรงเรียนจะขาดรายได้ไปอย่างมากมาย เพราะมีเด็กยากจนจำนวนมาก

ท่านก็เคยยื่น กลยข้อใจที่ช่วยเหลือผู้อื่นให้โตคืบต่อไปในภายภาคหน้า
 ในสมัยนั้นโรงเรียนราษฎรมหาสารคามไม่สู้ดีอย่างปัจจุบันนี้ แต่ท่านก็อดทนทำ
 เรื่อยมา จุดมุ่งหมายก็เพื่อการศึกษาของเด็กที่ยากไร้ และไม่มทเรียน
 เท่านั้น มิได้มุ่งหวังกำไรอย่างการค้าชนคือน โรงเรียนของท่านจึงเกิดโต
 โตช้ามาก แต่ผลแห่งความเมตตาที่ท่านได้ประกอบไว้ โรงเรียนก็ได้เจริญรุ่งเรือง
 ชน สามารถที่จะเลี้ยงตัวเองและช่วยเด็กที่ซัดสนได้ด้วย จึงนับว่า ท่าน
 เป็นผู้ให้วิทยาทานแก่เด็กเป็นอย่างดี

๓. เป็นเพื่อนที่น่าไว้วางใจ เพราะไม่เคยเกรงใจใคร ในเมื่อพบ
 ความไม่สะดวกจากผู้อื่น และจะไม่ยอมให้กระทำสิ่งไม่ถูกต้องหน้าเลย ทั้งจะห้าม
 ปราบหรือตักเตือนอย่างซื่อสัตย์และยุติธรรมที่สุด

๔. เป็นคนง่ายเมื่อควรง่าย แต่ก็ยากเมื่อจำเป็นต้องยาก คือพอ
 พิณเหมาะแก่ภาวะและกาลเทศะ

๕. เป็นคนรักการศึกษาจริง ๆ เป็นจริง และมีความมุ่งหวังใน
 อนาคตของการศึกษามาก จึงลงทุนและลงแรงเพื่อการศึกษา ทั้งส่วนของ
 รัฐและส่วนตัวท่านเอง

๖. เป็นคนจริง ทงกาย วาจา ใจ รับเป็นรับ ปฏิเสธเป็นปฏิเสธ

๗. เป็นคนแข็ง แต่มีใช้กระต้าง เป็นคนอ่อนโยน แต่มีใช้อ่อนแ
เมื่อไม่ผิดไม่ยอมใคร แต่ถ้ายอมก็ยอมอย่างสุภาพ ไม่ทอคงหรือรอนอย่า
ไรเหตุผล

๘. เป็นคนที่เห็นตัวของตัวเองตลอดมา ไม่ยอมให้ใคร หรือสิ่งใ
มาลากมาจูงให้ขึ้นไปนอกเหนือเจตนารมณ์ได้เลย จึงดกล้าย ๆ เป็นคน
เจ้าทษฐูมานะและขณป่ง แต่ทจริงเป็นผู้เคร่งทอะระเบียบวินยตนเอง

พระยาวิตทตรุณกุล สามารถปฏิบัติงานใดเรื่อยมา จนถึงวาระ
สุดท้ายแห่งชีวิตของท่าน ท่านได้ลงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ ๑๓ พฤษภาคม
พ.ศ. ๒๕๐๐ รวมอายุได้ ๗๗ ปี เป็นอนวาชวคของท่านผู้ไ้บำเพ็ญ
ประโยชน์เพอการศึกษาของชาติอย่างทุ่มเทชีวิตจิตใจ อันควรแก่การยกย่อง
และเป็นตัวอย่างแก่ชนรุ่นหลัง ๆ สืบไปนั้น ได้ยกลงแต่เพียงนี้.

โชค สุคนธ์วนิช

หอสมุดคุรุสภา

พระยาศึกษาศาสตร์มบูรณ

(หม่อมหลวงแหยม อินทรางกูร)

พ.ศ. ๒๔๒๓—๒๔๕๑

พระยาศึกษาศาสตร์มบูรณเกิดเมอวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๓ เป็น
บุตรคนโตของพระยารัตนสมบัติ (หม่อมราชวงศ์เสนาะ อินทรางกูร)
และหม่อมราชวงศ์หญิงดวงแข ดวงจักร สกลอินทรางกูรสืบต่อจาก
พระเจ้าบรมวงศ์เธอชน ๑ พระองค์เจ้าทบทม กรมหมื่นอินทรพิพิธ ส่วน
ทางมารดาของพระยาศึกษาศาสตร์มบูรณสืบต่อจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอชน ๑
พระองค์เจ้าดวงจักร กรมหมื่นนเรศวรราช

พระยาศึกษาศาสตร์มบูรณเป็นนักเรียนโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ
โตเขาราชการเป็นเสมียนกองล่าม กระทรวงการต่างประเทศ เมอวันที่
๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๐ ต่อมาได้ศึกษาวิชาครูในโรงเรียนฝึกหัด
อาจารย์ และสอบไล่ได้ประกาศนียบัตรครูวิชาภาษาอังกฤษที่โรงเรียน
สวนกุหลาบวัดมหาธาตุ ครั้นเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๒ ได้ย้ายไป
เป็นครูโรงเรียนราชวิทยาลัย ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้รับทุนกระทรวง
ธรรมการไปศึกษาวิชา ณ ประเทศอังกฤษ พลตรีพระยาตำราวงแพทยาคุณ

(ชั้น พุทธิแพทย์) ซึ่งเป็นศิษย์และเพื่อนของพระยาภิบาลศึกษาสมุทรโศกเขียนไว้ว่า

“หม่อมหลวงแหยมเป็นอาจารย์สอนวิชาภาษาอังกฤษในโรงเรียนสวนกุหลาบเมื่อข้าพเจ้ากำลังเรียนในโรงเรียนนั้น ได้อยู่ประโยคสามชั้น ๑ (ในสมัยนั้นการศึกษามีประโยคหนึ่งและประโยคสอง เป็นจบหลักสูตรเข้าข้าราชการได้) ต่อมาจัดให้มีประโยคหนึ่งแบ่งเป็นชั้น ๑, ๒, ๓ ประโยคสองชั้น ๑, ๒, ๓ ประโยคสามชั้น ๑, ๒, ๓ และ ๔ นักเรียนประโยคสามชั้น ๑ คือชั้นปีที่ ๗ (นตองเรียนภาษาอังกฤษด้วย) ใน พ.ศ. ๒๔๔๒ ม.ล. แหยมก็ได้สอนภาษาอังกฤษให้ข้าพเจ้า (มีนักเรียน ๑๕ คน) ที่ชั้นสอน เอ. บี. โดยใช้ไม้ขีดไฟหักออกมาต่อกันเป็นตัวอักษร อันเป็นวิธีที่เข้าใจง่ายและสนุก สอนอยู่ได้ ๑ ปีก็เลิกสอนกัน เพราะข้าพเจ้าย้ายไปอยู่โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ ฉะนั้นนับได้ว่าครุแหยมเข่นผู้ให้ความรู้ภาษาอังกฤษเป็นรมแรก และข้าพเจ้าก็เคารพนับถือว่าเป็น “ครุทศ” ของข้าพเจ้าแก่แน่นอนมา จนถึงเวลาทีไปนอกด้วยกัน จึงขวักคำว่า “ครุทศ” ด้วยกันไปด้วยเป็นทั้งครุและมิตรทศ

การศึกษาในประเทศอังกฤษ ใน พ.ศ. ๒๔๔๕ มีนักเรียนที่ไปนออกรวม ๔ คน คือ

๑. คิงส์กอลลาซิปท์ ๑ หม่อมเจ้าเขจรจรสิฎฐิ ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ
๒. คิงส์กอลลาซิปท์ ๒ หม่อมเจ้าฉัตรมงคล ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา

พระยาศึกษาสมบุรณ์ (หม่อมหลวงแหยม อินทรางกร)

๓. นักเรียนครุองักฤษ หม่อมหลวงแหยม บุตรพระยารัตนสมบัติ

๔. นักเรียนพิเศษ นายชน บุตรหมื่นศรีโกศา

ตามระเบียบราชการก่อนออกเดินทาง นักเรียนจะต้องกราบถวาย

บังคมลา พระยาศรีสุริยวงศ์ (ต่อมาเป็นเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรน-
ทราธิบดี) อธิบดีกรมศึกษาธิการได้นำนักเรียนชั้น ๔ ไปคอยเฝ้าพระบาท

สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ พระราชวังดุสิต เมื่อวันท ๕ พฤษภาคม

พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า นักเรียนทั้ง ๔ นั้น (บอก

ชื่อ อายุ ตำแหน่งบิดา การศึกษา) ขอกราบถวายบังคมลาออกไปศึกษา

วิชา ณ ประเทศอังกฤษ มีพระราชดำรัสว่า จงออกไปเล่าเรียนให้สำเร็จ

ความปรารถนาและให้หมั่นเล่าเรียนจะได้กลับมาโดยเร็ว เพื่อช่วยกัน

บำรุงบ้านเมือง

ต่อจากนั้นมา นักเรียนก็ไปเที่ยวลาเจ้านาย ญาติมิตรด้วยตนเอง

หรือส่งบัตรลา และมีการฉลองเลี้ยงกันจนถึงกำหนดวันเรือออก ม.ล. แหยม

กับข้าพเจ้าแต่งตัวอย่างฝรั่งและไปกินกับชาวฝรั่งตาม โฮเต็ลหรือภัตตาคารเพื่อ

ให้คนเคยจะได้ไม่เกอเขินเมื่อไปลงเมืองฝรั่ง และมักจะมาแถวข้างรั้ว

เพราะมีฝรั่งอยู่มาก

กระทรวงพระคลังมหาสมบัติจ่ายค่าโดยสารเรือให้คนละ ๑๐๐ ปอนด์

เพื่อเป็นค่าเดินทางเรือชั้นที่หนึ่งจากกรุงเทพ ฯ จนถึงกรุงลอนดอน (เงิน

เหลือจ่ายต้องส่งคืนกระทรวงพระคลัง) และจ่ายค่าเครื่องแต่งตัวให้คนละ

๘๐๐ บาท ห้างแบคแมนแอนด์โกซิงเป็นห้างฝรั่งใหญ่ในกรุงเทพ ฯ

ห้างเดยวเยนผู้จัดเครื่องแต่งตัว หีบ กระเป๋า ฯลฯ ให้ในจำนวนเงินนั้น

วันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ เวลาบ่าย ๓ โมง พวก
 เราได้จัดของขนมาลงเรือ "เกล" ของบริษัทเยอรมันท่าทางस्ता มีญาติ
 มิตรมาส่งที่ท่าเรือคยคง เรือออกจากท่าเวลาบ่าย ๕ โมง ๑๐ นาที
 ครนถึงเวลา ๒ ยาม เรือจอดที่เกาะสซึ่งบรรทุกสินค้าเพิ่มเติม แล้ว
 เดินทางต่อไปยังเมืองสิงคโปร์

ขณะอยู่ในเรือ เราหัดพูดภาษาอังกฤษกัน ข้าพเจ้าพูดได้เล็กน้อย
 เพราะเป็นนักเรียนภาคภาษาไทย หม่อมเจ้าทรงสองพระองค์เป็นนักภาค
 ภาษาอังกฤษ และสอบแข่งขันคิงส์คอลาร์ชิปไปไ้รภาษาอังกฤษเป็นเท ๒
 ม.ล. แหยมเป็นครูสอนภาษาอังกฤษจตุวารคเป็นเท ๑ และเป็นผู้ใหญ่กว่า
 เพื่อน เป็นคนนครอบค้วแล้ว พวกเราจึงเคารพนับถอยกให้เป็นหัวหน้า

การเดินทางไปประเทศอังกฤษกินเวลาถึง ๖ อาทิตย์ และไม่มีใคร
 เคยไปในพวกเรา จำต้องมฝควบคุมดูแลและนำไป เราได้นายโอเวนซึ่ง
 เขาจะกลับไปเมืองอังกฤษเป็นผู้นำ และเราเสียค่าจ้างให้เขาคนละ ๖
 ปอนด์สำหรับพาเราไปจนสุดทางเรือเมืองเซาส์แอมปตัน เพอจะไ้มอข
 พวกเราให้แกผู้จัดการนักเรียนคือ นายเจ. แอลเยอรอนน ยรวาน
 ดงสิงคโปร์รุ่งเช้าเราขนขกไปเที่ยวหาช้อของทขงขาตททางจอหนลค-
 เทอลแล้วกลับมาขนของไปลงเรือใหญ่ชื่อ "ปรีนเซสส์ไอริช" เรือนี้ใหญ่
 โทมาก ใหญ่กว่าเรือ "เกล" ถึง ๕ เท่า ห้องขนทหนงสะอาดแต่คยแคข
 นอนได้ห้องละ ๒ คน ข้างล่างคนหนง ข้างบนคนหนง ม.ล. แหยมกย
 ข้าพเจ้าอยู่ห้องเดียวกัน

เรือออกจากท่าเวลาเย็น เดินทางต่อไป เรือหยุดที่เมืองยั้ง (เกาะ
หมาก) เมืองโคลัมโบ (เกาะลังกา) เมืองเอเดน (คาบสมุทรอาหรับ)
เมืองสุเอซ และเมืองปอร์ตเสก (อียิปต์) เมืองเนเชิลส์ และเมืองเขนัว
(อิตาลี) เมืองยิวรอลตา และเมืองเซาส์แอมป์ตัน (อังกฤษ) เป็นสุดทาง
เรือ เราชนสมยานเมืองทเมืองยั้ง เมืองโคลัมโบ เมืองปอร์ตเสก เมือง
เนเชิลส์ เมืองเขนัว

วันที่ ๑๗ มิถุนายน เวลาบ่ายเรือถึงท่าเรือเมืองเซาส์แอมป์ตัน
นายโอเวนมอบเงินทิเหนลและบัญชีค่าใช้จ่ายให้นายบราวน์ซึ่งมารับเราและพาเรา
มาขึ้นรถไฟไปกรุงลอนดอน กุหลาบของทสถานรถไฟ เราให้รางวัลเพียง
๖ เพนนีกังพอใจ ในระหว่างเดินทางในรถไฟ นายบราวน์นั่งหลับ เรา
พักไทยนินทาแกกตลอดทาง จนถึงสี่ทุ่มนอนหลับในลอนดอนเวลา ๔ ทุ่มเศษ
จึงขึ้นรถมาขึ้นที่ ๔ ล้อไปส่งที่บ้านครอบครัวนายแมคเคลวเลขที่ ๓๖ ถนน
บิชการ์เทนซ์

รุ่งขึ้นเวลาเช้านายแมคเคลวกรวมทศลงให้ทำเลข สอยความรู้ภาษา
อังกฤษเวลา ๘ โมงเช้าทกว้น หยุดกินอาหารกลางวันแล้วเรียนต่อไป
ถึง ๔ โมงเย็นเพื่อใหรู้วเราซาอะไรบ้างจะได้เรียนเพิ่มเติมสำหรับเข้า
โรงเรียนต่าง ๆ

บ้านครทพทชวครวณ เขากินอาหารกันเล็กน้อยอย่างหนึ่งหรือสอง
อย่างเท่านั้น ในมือหนึ่งเราเคยกินกันในเรือหลายอย่าง ฉะนั้นเราต้อง
ซื้อลูกแอปเปิ้ล ลูกเชอร์รี่ หรือขนมปังหวานมาสำรองกันหิว ว่างได้ของ

เราทั้งคู่ อากิตยละ ๒ ซิลลิง ๖ เพนต์ พอสซอลกไม่กินเท่านั้น เค้า
 นักเรียนชั้นเล็กได้ค่าขนมอากิตยละ ๑ ซิลลิง ต่อมาได้ขึ้นเป็นอากิตยละ
 ๑๐ ซิลลิง ค่อยยังชั่วหน่อย พอสครย ๓ เดือน ผู้จัดการนักเรียนก็
 ให้เดือนละ ๕ ปอนด์เลย เฉพาะ ม.ล. แหยมกับข้าพเจ้าซึ่งมีอายุเกิน
 ๒๐ ปีแล้ว แต่ต้องตัดเสื้อผ้าไซของตนเองในจำนวนเงินนั้น

เมื่อหยุดพักร้อนตามชายทะเลแล้ว พอโรงเรียนเปิดเรียน หม่อม
 เจ้าเขจร ฯ และหม่อมเจ้าฉัตร ฯ ซึ่งมีพระชนมายุยังน้อยและเป็นเด็ก
 เขาจึงให้ไปเข้าโรงเรียนกินนอนเช่นโรงเรียนนวิธราชูเพื่อเตรียมเข้ามหา
 วิทยาลัย ม.ล. แหยมกับข้าพเจ้าเป็นเด็กโตและมีอายุมากเข้าโรงเรียนเด็ก ๆ
 ไม่ได้ ต้องไปอยู่กับครอบครัวเรือนภาษาอังกฤษคนละ ๑ ปี แล้วจึงจะไป
 เข้าโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์

เราทั้ง ๔ ต้องแยกกันต่างคนต่างไป แต่ ม.ล. แหยมกับข้าพเจ้า
 มักไปพักผ่อนเมื่อโรงเรียนหยุดด้วยกันและพบปะกันเสมอ จึงยังรักษาความ
 เคารพอย่าง ครุ และมีตรรกต่อกันมาจนมีเรื่องน่าเล่าหลายเรื่อง หลายครั้ง
 หม่อมเจ้าเขจร ฯ และหม่อมเจ้าฉัตร ฯ นาน ๆ จึงจะพบเมื่อท่านผ่านกรุง
 ลอนดอน แต่ไม่ได้เที่ยวด้วยกัน ไม่เหมือนครและมิตรทศของข้าพเจ้าคือ
 ม.ล. แหยม ไปไหนมาไหนด้วยกัน ไปประเทศฝรั่งเศสและประเทศสวีเดน
 ก็ได้ไปด้วยกัน

ข้าพเจ้าแยกไปอยู่เมืองบริสตอล ม.ล. แหยมไปอยู่เมืองนอคคิงแฮม
 ห่างกันหลายร้อยไมล์อยู่ในครอบครัวทเป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนมัธยมของ

รัฐบาลทั้งสองแห่ง ครนลงเดือนธันวาคม ๒๔๔๕ ซึ่งเป็นเทศกาลตรุษ
 ฝรั่ง ม.ล. แหยมได้ข้อมาอยู่ด้วยกนทเมืองบริสตอล เราบุตรนเริงกันอย่าง
 สก่นาน ในครอบครัวนายแครงคซงมลูกสาวอยู่สองคน อายุเลย ๒๐ ปี
 เป็นคนช่างพูด เราได้หัดพูดภาษาอังกฤษกันตลอดเวลา เมื่อ ม.ล. แหยม
 จะจากกลับไปเมืองนอตติงแฮม ได้ให้ข้อสั่งเกตว่าเราไม่ควรยอมให้ตาเจ้า
 ของบ้านรวมทงยายแม่เรียกเราว่า "ซันน" แปลว่าลูก เพราะเราเป็นผู้ใหญ่
 แล้ว และเราเป็นลูกคนไทยไม่ใช่ลูกฝรั่ง ทำให้คิดไปว่า "หมั้นเรา" ยิ่ง
 นางลูกสาวพลอยเรียกเรา "ซันน" ตามพ่อแม่ด้วยแล้ว เราขอมไม่ได้
 เป็นอนชาค เรอกรไปดงนายบรวาน ต้องลงมาจากกรให้เขาเรียกเสียใหม่
 คอใช้คาน่า "มัสเตอร์" หรือ "นาย" นาหนาซอ นเป็นความเข้าใจผิด
 ของเรา เพราะครอบครัวฝรั่งทชอบเรารกเราจึงเรียก "ซันน" เพื่อให้สนิท
 เป็นครอบครัวเดียวกัน แต่เรามองไปอกแง่หนึ่งทเขาเข้าใจว่าเราเป็นเด็กก็
 เพราะเรารปร่างเล็กหน้าอ่อนพลทพ่อแม่มา เขาจึงเรียกเช่นนั้นอย่างลกเขา
 ทงแต่เกิดเรองนชน เขาจึงเรียกข้าพเจ้าว่า "นายซัน" ข้าพเจ้ามารสีก
 เสียใจภายหลัง และขอบใจเขาเป็นอนนมากทคอบระมกัระวงไม่ให้ข้าพเจ้า
 พลาคพลงเสียคนใด

การหยดโรงเรียนในฤดไปไม้ผลิ พ.ศ. ๒๔๔๖ ข้าพเจ้าโตชน
 ไปทางเหนือเพื่ออยู่กัย ม.ล. แหยมทเมืองนอตติงแฮม ในครอบครัว
 คอกเตอร์คลินซซงมลูกสาวอยู่คนหนึ่งอายุมากแล้วและยังไม่ได้แต่งงาน เรา
 ก็ได้พากันไปเที่ยวในที่ต่าง ๆ เขารับรองข้าพเจ้าอย่างผู้ใหญ่ใหม่เสร์ภาพ

เต็มที จะไปเที่ยวตระครและการเล่นกลางคืน เขาก็ไม่ห้าม ไม่เหมือ
 บ้านข้าพเจ้าที่เมืองบริสตอล ครอบครัวย้ายแครงคเห็นว่าข้าพเจ้ายังเขี
 ้เด็ก ไปไหนโดยลำพังไม่ได้ ยิ่งเห็นเวลากลางคืนแล้วไปไหนคนเดียวไม่ได้
 เลย นอกจากไปคุละครกัันทั้งครอบครัว หรืองานตามบ้านเพื่อนสนิท
 เท่านั้น

ในครั้งกระโน้นคนอังกฤษมักตื่นคนไทย และบางคนเข้าใจว่าประเทศ
 สยามอยู่ในอินเดีย เพราะมีคนไทยน้อยไม่มากเหมือนอินเดียวัน ุเหมือนไม่
 ด้ถึง ๔๐ คน กระจายกันอยู่ทั่วประเทศ ในบ่หนึ่ง ๆ ก่อนไปพักผ่อน
 ฤตร้อน นักเรียนมาอยู่รวมใกล้ ๆ ลอนคอนประมาณ ๑๐ วัน ตั้งเป็น
 สสมาคมเรียกว่า “สามัคคีสมาคม” ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้า
 อยหัว รัชกาลที่ ๖ ได้ทรงริเริ่มขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๔๔ เมื่อครั้งยังเป็น
 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ และทรงดำรงตำแหน่ง
 ผู้ปลัดมณฑลพระองค์แรก

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๖ โรงเรียนหทยฤตร้อน ๑ อาทิตย์ เรา ๔
 คน คือนายยา (พระพินิจจักรภดิษฐ์) นายแป๊ะ (อาจารย์สอนภาษาอังกฤษ
 ออกมาก่อนหน้าเรา ๑ ปี) ม.ล. แหยมและข้าพเจ้านักกันไปพักผ่อนที่
 เมืองชองกอนอร์ เมืองชายทะเลขนาดเล็ก นายขรรค์จติให้เราอยู่บ้านใน
 โรงเรียนมิกเทิลตันเป็นโรงเรียนเตรียมสำหรับเด็ก นายไวลด์เป็นเจ้าของ
 และเป็นอาจารย์ใหญ่เมื่อเราไปถึงเจ้าของบ้านรูปร่างสูงใหญ่มองดูเรา เห็น
 พวกเราหน้าอ้อน ๆ และเตยเล็ก ๒ คน คือ นายยากับ ม.ล. แหยม ก็เลย

เดาเอาว่าเป็นเด็ก เวลากินอาหารเช่น นายโวลสตีมเบียร์และวีสกีจนหน้า
 แดงทุกวัน พวกเราคมนำเช่น นายข่าอยู่นอกมาก่อนและคงรู้สึกวิตกให้
 ความเห็นว่า คิมเบียร์ทำให้โลหิตงามและเจริญอาหาร เราควรจะหามาคม
 ย่าง หน้าคางจะโตมัสแดง ม.ล. แหยม นายแป๊ะและซาฟเจ้าเห็นฟ้องด้วย
 แล้วเขาหุ่กันไปซื้อเบียร์มา ๑ หีบ เพื่อดมกินในเวลาเย็น เจ้าของบ้าน
 ไม่ยอม บอกว่ามีคำสั่งจากนายบรรานหามนักเรียนคิมสุว่าทุกชนิด ห้าม
 เกิดขาด แล้วกรบซอเบียร์หยนในวคิมเสียบเอง พวกเราซักจะไม่พอใจ

เพราะศักดิ์เสรีภาพเรามากเกินไป แต่คงนั่งทนไว้
 อยู่มาวันหนึ่งพวกเรานัดกันไปเที่ยวทเมืองไฮรตัน ซึ่งเป็นเมืองใหญ่
 ชายทะเล เขาเรียกว่า "เมืองลอนคอนริมทะเล" อยู่ใกล้ ๆ กับเมือง
 ยลคอนรทเราอยู่เคยวน ไปรถไฟเข้าเป็นกลบไค้ เราไปเที่ยวกันอย่าง
 สันถสนานเห็นผู้คนมากมายเล่นนาคทะเล ตามชายหาดมีการเล่นหลาย
 อย่าง มีรถอาขานา มีแตรวง มีสะพานยาวยวนลงไปในทะเลถึง ๒ สะพาน
 และอื่น ๆ อีกเหลือที่จะพรรณนา พอกลับมามากบ้านก็เกิดเรื่อง คือเจ้าของ
 บ้านหน้าแดงถามว่า "ทำไมไปถึงเมืองไฮรตันจึงไม่ขออนุญาต" รุ่งซันเขา
 ก็รายงานฟ้องนายบรรานว่า พวกเราไปเที่ยวเมืองใหญ่มีผู้หญิงมากมาย
 อาจทำให้เสียคนไค้ นายบรรานฟังความข้างเดียว ก็ตัดสินว่าพวกเรามี
 ความผิดให้ตัดเงินเดือนคนละ ๑ ปอนด์หนึ่งเดือน พวกเราใจหายเพราะ
 เงิน ๑ ปอนด์สำหรับพวกเรานักเรียนเป็นเงินมากมายนัก แต่เรื่องตัดเงิน
 ๑ ปอนด์ก็ยังไม่สู้เท่าไร เราไม่โกรธเท่ากันหนึ่งสัปดาห์เขียนมาอยู่คาหนง

ว่าพวกเรา “Fool” คำนี้พจนานุกรมอังกฤษ—ไทยแปลว่า “โง่” เราว่า ถ้าเราโง่ รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะส่งพวกเราให้เสียเงิน หลวงทำไม เราเรียนสอyleikee และสองคนในพวกเราคือนายแป๊ะก๊ี้ ม.ล. แหยมก็เข็นถึงอาจารย์สอนภาษาอังกฤษด้วย บ่ยอมต้องเป็นคนฉลาด มาว่าเราโง่ไม่ยอมแน่ จึงช่วยกันแต่งจดหมายคัดค้านส่งไปยังนายขรรค์ นายขรรค์ คงนึกซนหรือส่งสารอย่างไรไม่ทราบ เขียนจดหมายตอบมา โดยคัดแล้วคืนเงิน ๑ ยอนค์ให้ พวกเราดีใจเป็นหมดเรื่องการเข้าใจผิดอีก ครั้งหนึ่ง ภายหลังข้าพเจ้านักขอขอบคุณทั้งนายไวลด์และนายขรรค์ซึ่งพยายาม ส่งสอนพวกเราเพื่อให้เป็นคนดี

ส่วน ม.ล. แหยมกับข้าพเจ้าได้เข้าโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ไกล ๆ ลอนดอนพร้อมกัน ใน พ.ศ. ๒๔๔๖ และได้ไปเรียนการช่างไม่ถึง ประเทศสวีเดนด้วยกัน อยู่วรรณอาจารย์ ๒ ปี สอyleikee แล้วแยกทาง กัน ข้าพเจ้าคงเรียนวิชาแพทยต่อไปอีก ๗ ปี ม.ล. แหยมกลับกรุงเทพฯ เพื่อรับราชการเป็นอันว่าเราทั้งสองไม่ได้ออกนอกจนถึง พ.ศ. ๒๔๕๖ เมื่อ ข้าพเจ้ากลับกรุงเทพฯ ม.ล. แหยมมมบรรดาศักดิ์เป็นหลวง เล่นเป็นพระ แล้วเป็นพระยาศึกษาสมบูรณ เราได้ไปเที่ยวด้วยกันอีกบ่อย ๆ ต่อมา เมื่อต่างคนต่างมีตำแหน่งรับผิดชอบมีครอบครัวเป็นหลักแหล่ง และมีอายุ มากแล้ว การเที่ยวด้วยกันก็ค่อย ๆ เห็นห่างไปจนกระทั่งภายหลังหยุกเลย พระยาศึกษาสมบูรณกลับจากประเทศอังกฤษมารับราชการในกระทรวง ธรรมการเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้เป็นอาจารย์โรงเรียนสวนกุหลาบอังกฤษ

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ ได้เป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนมัธยมวิทาศวน-
 กหลาย แล้วย้ายไปเป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนมัธยมพิเศษปทุมคงคา ครั้น
 เดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้เป็นรองผู้อำนวยการโรงเรียนราช-
 แพทยาลัย ต่อมาอีกสองปีได้เป็นหัวหน้าพนักงานจัดการศึกษา แล้วเป็นปลัด
 กรมศึกษาธิการ ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้เป็นรองเจ้ากรม
 สามัญศึกษา แล้วเป็นเจ้ากรม ได้อยู่ในตำแหน่งนี้เป็นเวลา ๑๒ ปี ใน
 ระหว่างนั้นได้เป็นรักษาการเจ้ากรมวิสามัญศึกษา และผู้ตรวจการโรงเรียน
 วิชาครูวิทยาลัยออกด้วย ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๑ เป็นเจ้ากรม
 วิสามัญศึกษา อยู่ในตำแหน่ง ๑ ปี แล้วย้ายไปเป็นอาจารย์ใหญ่
 โรงเรียนวศุทธวิถาราม ได้ขอกราบบังพระราชทานบำนาญฐานราชการ
 นานเมื่อวันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๔
 พระยาศึกษาสมบรมได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงอนพนธิ-
 สักยานสาสนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ แล้วเป็นพระในราชทินนามเดิมเมื่อ พ.ศ.
 ๒๔๕๗ ได้เลื่อนเป็นพระยาศึกษาสมบรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ สำหรับ
 ยศที่ไต่รับพระราชทานนั้น พระยาศึกษาสมบรมได้เป็นอำมาตยตรีเมื่อ
 พ.ศ. ๒๔๕๔ แล้วได้เลื่อนยศขึ้นเป็นลำดับ เป็นมหาอำมาตยตรีเมื่อ
 พ.ศ. ๒๔๖๕ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ทักษิณจุลจอมเกล้า
 ทวีติยาภรณ์มงกุฎไทย ทวีติยาภรณ์ช้างเผือก และรัตนภรณ์ ว.ป.ร. ๔
 นอกจากนั้นพระยาศึกษาสมบรมยังได้เป็นองคมนตรีในรัชกาลที่ ๖ และรัชกาล
 ที่ ๗ ด้วย

ในระหว่างที่รัชการ ไทปฏิบัติหน้าที่พิเศษหลายอย่างเช่น เป็น
นายเสนาชั้นนายกองเอกประจำกรมเสนา รักษาดินแดนกรุงเทพฯ เลขา-
นาการศาลากลางกรุงเทพฯ กรรมการสภามัคคุเทศก์ และผู้ดำเนินการ
การกองอนตภาภาษา เป็นต้น

พระยาศึกษาสมุหระณได้แต่งตั้งชื่อไว้หลายเล่ม เช่น หนังสือวิทย
เข่งตน หนังสือแปลภคกมลพิสดาร นอกจากนั้นยังได้เขียนบทความลงใน
หนังสือวิทยารายและหนังสือพิมพ์ลูกเสือ

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๖ พระยาศึกษาสมุหระณได้ลาราชการอุปสมบท
ณ วัดบวรนิเวศวิหาร มีฉายาว่า วิโชน โดยมิได้แจ้งพระมหาดมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเป็นอุปัชฌาย์ และสมเด็จพระสังฆราชเจ้า
กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (ม.ร.ว. ชน นพวงศ์) ทรงมัสมณคึกคึกเป็น
พระญาณวราภรณ์เป็นกรรมวาจาจารย์ ในระหว่างอุปสมบทเป็นเวลา ๑๒๑ วัน
พระยาศึกษาสมุหระณได้ศึกษาวินัยบัญญัติ ธรรมะ พุทธประวัติ และเวียงความ
แก้ปัญหาคหกรรมสอยไส้ ไทในวชนอก

พระยาศึกษาสมุหระณเป็นคนทมนัสยเป็นของตัวเองตลอดมา ตั้งแต่
หนุ่มจนแก่ มีอคตคติประจำใจอย่างแน่วแน่อยู่ว่าจะต้อง โชคดี โชขุมจิต
ของตนได้ตามปรารถนา มีความอดทนและเสียสละ ตั้งมั่นจึงไม่มีอคตพิผล
ใด ๆ ทั้งจากบุคคลหรือวงงานมาฝ่าฝืนจิตใจท่านได้ ท่านจึงควรเป็นครู
สมุหระณควยการศึกษา คือ สมุหระณทั้งพหุศึกษ วิชาศึกษา และ พหุศึกษา
ผู้ทรงมงานในกระทรวงศึกษาธิการ อาทิเช่น พระยาวิทยาปริชาตยา
(ศิริ เทพหัสดิน ณ อยุธยา) เขียนไว้ว่า "มหาอำมาตย์ตรี พระยา

ศึกษาศาสตร์เคยเป็นนักเรียนครูแห่งประเทศอังกฤษในสมัยเดียวกันและได้
 กลับมาร่วมราชการอยู่ในกระทรวงธรรมการตลอดมา เจ้าคุณศึกษาศาสตร์
 เป็นผู้มีนิสัยเยือกเย็น ร่าเริง ซอซนุก ใจคอกว้างขวาง ไม่เห็นแก่ตัว
 เห็นตรรกใคร่นับถือ สนิทสนมกับคนทุกชั้นไม่ว่าผู้ใหญ่ผู้น้อย ตลอดจนคน
 ต่างชาติ

พระชำนานอุณสาสน์ (ทองคำ โคปาลสุต) กล่าวถึงพระยาศึกษาศาสตร์
 สมบูรณ์ไว้ว่า “เมื่อประมาณ ๓๐ ปีที่ผ่านมาแล้ว ข้าพเจ้าเคยรับราชการ
 ร่วมกับเจ้าคุณศึกษาศาสตร์ในฐานะที่ท่านเป็นผู้บังคับบัญชา เห็นท่านเป็น
 ผู้มีจิตเมตตากรุณาโดยอ้อมอารีต่อลูกน้องเป็นอย่างดี ใครทำผิดสันนิษฐาน
 ยักยอก ใครทำผิดกตกรัตอนว่ากล่าวสั่งสอนไม่เกรงขอรากเกินควร เวลา
 เลิกทำงานแล้วบางครั้งก็ไปเที่ยวสนทนากลั่นอง ไม่ถือเหน็ดอดตัว ถอดเสื้อมือ
 เป็นเพื่อนข้าราชการด้วยกัน ไม่ถือตัวว่าเป็นผู้บังคับบัญชาเลย วางตนได้
 เหมาะสมในเวลาราชการอย่างหนึ่ง และเวลานอกราชการอีกอย่างหนึ่ง
 ไม่เอามาปะปนกัน งานเป็นงาน เล่นเป็นเล่น

คราวหนึ่งท่านไปตรวจโรงเรียนที่ข้าพเจ้าเป็นครูใหญ่ ได้ไปดูการสอน
 ของครูประจำชั้นคนหนึ่งจะเป็นใครก็จำไม่ได้เสียแล้ว ครูเสร็จแล้ว ออกจากชั้น
 นายออกข้าพเจ้าว่า นั่นแน่ คุณ ผมไปดูการสอนของครูคนนั้นหลายครั้ง
 แล้ว เห็นแต่สอนอย่างเดียวและสอนเอามากเสียด้วย ไม่ให้นักเรียนทำ
 แบบฝึกหัดเลย การสอนอย่างนั้นไม่ได้ผลแน่ดอก การสอนที่จะให้ได้ผล
 นั้น เมื่อสอนแล้วต้องให้นักเรียนทำแบบฝึกหัดและครูต้องหมั่นตรวจตรา

แก้ไขในสิ่งหนักเรียนท่านนเสมอ ข้าพเจ้าเห็นชอบด้วย เลยก้าไค้มา
งานคน และถือเป็นคดีปฏิบัติว่า สอนแล้วต้องฝึกด้วยเสมอ”

นายเปลื้อง ณ นคร เล่าถึงขณะทบทวนราชการได้บังคมขัญษาของ
ท่านว่า “เมื่อข้าพเจ้าเรียนนครสำเร็จ ทางราชการส่งไปประจำโรงเรียน
มัธยมวัดพระนั่งโมสีคาราม อยู่ถนนโคกเพียง ๗ วัน ก็คำสั่งให้ย้ายไป
อยู่โรงเรียนมัธยมวัดสุทธิวาราม ข้าพเจ้าได้ทราบวาทโรงเรียนนี้ พระยา-
ศึกษาศมบรมณเป็นอาจารย์ใหญ่ และท่านเคยเป็นถึงเจ้ากรมมาก่อน ข้าพเจ้า
เคยได้บันทึกคดีพิพาทของท่านว่า ท่านเป็นนักเรียนครในอังกฤษ วันราวคราว
เคยอยู่กับท่านเจ้าคุณธรรมศักดิ์ ฯ เป็นผู้แทนชาวสยาม และเมื่อท่านกลับ
เข้ามารับราชการ ท่านก็เป็นผู้มีชื่อเสียงในวงราชการ ฉะนั้นข้าพเจ้าจึงมี
ความศนกันมาก

เมื่อข้าพเจ้าไปรายงานตัว ท่านได้ปราศรัยอย่างเป็นกันเอง อย่าง
ข้าพเจ้าเป็นลูกหลาน ไม่มีท่าทาง เจ้าคุณ ให้ข้าพเจ้าตกใจ นเป็น
ยทเรียนนอนแรกทข้าพเจ้าได้จากท่าน ไม่มีความจำเป็นต้องทำใหญ่โต

ต่อมาข้าพเจ้ารู้สึกวาท่านออกจะแลเห็นชีวิตจะเร่งจนปลงตกเสีย
แล้ว จึงดูแล ๆ เรื่อย ๆ ต่างก็ยข้าพเจ้าได้ว่าตกภาพไว้ บางททำให้ข้าพเจ้า
ตกใจ เพราะท่านไปครั้นขอกเวลาเอง เมื่อมีโทรศัพท์มาถึงใครท่านไป
คามให้เสร็จ

ในระหว่างทข้าพเจ้าอยู่กับท่าน ๑ ปี ไม่เคยเห็นท่านคู่ใคร เพื่อน
ของข้าพเจ้าคนหนึ่งนอนหลับกลางวัน พอดังเวลาสอนท่านเข้าไปปลุกออก

ว่าถึงเวลาแล้ว ก็ริยาทำทางและสีหน้าไม่บอกเลยว่า จะตัดเงินเดือนกัน
 ละ ภายหลังไม่เคยปรากฏว่า ต้องทำให้ท่านเจ้าคุณคึกษา ฯ ต้องไปบอก
 เพื่อนคนนอกเลย ทั้ง ๆ ที่ดูเหมือนท่านไม่ได้เอาใจใส่เครื่องครัดในระเบียบ
 วินัย แต่ที่พวกเราครู ๆ ingshanatngatayuyitnganoyangkitwakan ไม่เคยถือเอา
 เหตุ ใจดี ของท่านมาเป็นเครื่องเฉลไฉล ข้าพเจ้าได้เขียนอีกว่า
 ความเมตตากรุณาเป็นเครื่องปลุกความรักใคร่ยำเกรง

อยู่มาวันหนึ่ง โรงเรียนเลิกแล้ว ท่านให้เรียกประชุมครูทั้งหมด
 ครู ๆ นกวางจะมเรองสำคัญขงยวค เพราะไม่เคยปรากฏว่าท่านเรียก
 ประชุมสักที พอครมารวมหน้ากัน ท่านถามว่าครูทงอยู่ทนใครทอยได
 ใหม่ว่า คำถาม What are you? ก็ย Who are you? ต่างกัน
 อยางไร พวกเรางและคเหมือนไม่มีใครทอยไดสักคนเคียว ท่านจึงว่า
 What ก็ย Who นี้เห็นสอนผิด ๆ กันมากนิก แล้วอธิบายว่า What are you?
 หมายความว่า ท่านเป็นอะไร? ต้องตอบว่า I am a boy, I am a soldier
 I am a clerk. แล้วแต่เรื่อง ถ้า Who are you? หมายความว่าท่าน
 คือใคร ต้องบอกว่ I am Nai Dang. หรือ Nai so and so แล้วก็บอก
 เลิกประชุม การประชุมวันนั้น ข้าพเจ้ายงจำคคทออยู่ขบคน
 พันเอก หลวงวาทวิทยาวคณ (วาค เข้มประยร) เขียนไว้ว่า
 “เรื่องของหัวนอกในประเทศไทยจะมีมานานสักเท่าไคนนี้ ผมเองไม่ทราบ
 หัวนอก นักเรียนนอก คือผู้ทกษทริยหรือรัฐบาลไทยให้ทุนไปคึกษาต่าง
 ประเทศ และผู้ทลอว่ามีเกียรทคังคือผู้สอยขงทุนเล่าเรียนหลวงได อยางไร

กติก เมื่อประมาณ ๔๐ ปีมาแล้ว อาจารย์ใหญ่โรงเรียนมัธยมพิเศษวัด
 ปทุมคงคา (ม.ล. แหยม อินทรานุกร) ผู้ได้รับทุนกระทรวงธรรมการ
 พระพุทธศักราช ๒๔๔๔ เป็นไทยหัวนอกคนหนึ่งขณะนั้น และอีก
 หลายปีต่อมา มีชาวอังกฤษหลายท่านซึ่งกระทรวงธรรมการได้จัดส่งไปเป็น
 อาจารย์ประจำชั้นดงแคชั้นมัธยม ๕ ถึงชั้นมัธยม ๘ ของโรงเรียนขนาด
 ส่วนๆหลาย เทพศิรินทร์ และวัดปทุมคงคา เป็นต้น ครั้นแล้วไทยหัวนอก
 ก็เริ่มทยอยกันเข้ามาแทนฝรั่ง และเปิดโอกาสให้โรงเรียนอื่น ๆ ทยอยมี
 ได้เคยชินกับการสอนภาษาอังกฤษทุกแบบ ใ้รับอาจารย์อังกฤษเหล่านั้นไปทำ
 การควบคุมตามคำสั่งของกระทรวงธรรมการ แล้วในที่สุดเมื่อนักเรียน
 นอกคนไทยเรียนสำเร็จจากต่างประเทศมีเพิ่มขึ้น ก็ช่วยท่านเหล่านั้นทาง
 ราชการได้เอาเข้าทำหน้าที่แทนอาจารย์ฝรั่งที่มีสัญญาเพียงคนละไม่กี่ปี ซึ่ง
 ต้องเดินทางกลับบ้านเกิดเมืองนอนในที่สุด สำหรับนักเรียนจวกรุ่นผมก็ได้
 ได้แต่ความสังเกต ว่าผู้ที่สามารถเจรจากับฝรั่งทั้งสิ้นโดยไม่มีความสะดวก
 สะเทือนและไม่ตะกุกตะกักคือ พวกนักเรียนนอก และเข้าใจว่านักเรียน
 มัธยม ๗-๘ ของทุก โรงเรียนวาทภาพนักเรียนนอกเป็นผู้ชำนาญภาษา
 สุภาพอ่อนโยนแบบคนอังกฤษ แ่ทั้งกายสะอาดสะอาด นั่งผ่าม้วงเสื่อแบบ
 ราชการชาว สวมถุงน่องรองเท้า และสวมหมวกสักหลาดที่เคยสวมมาแล้ว
 จากนอก นอกจากนั้นนักเรียนทุกคนยังนิยมในการทำงานอย่างเคร่งเครียด
 ของสภาพขบขะเหล่านั้น และทุกคนรักใคร่นับถืออาจารย์หัวนอกทั้งสิ้น เพราะ
 เห็นว่าทางรับราชการอย่างเต็มความสามารถเพื่อชาติไทย และใ้รับ

พระราชทานยศ บรรดาศักดิ์ ตลอดจนเครื่องราชอิสริยาภรณ์ จึงเป็น
การแสดงความงามความดีของแต่ละบุคคลซึ่งนักเรียนมัธยมปีที่ ๗-๘ คอย
สักขีถวญฟังอยู่ด้วยเสมอ

เมื่อกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับอาจารย์ที่เป็นห่วงนอก ใน
สมัย ๕๐ ปีโน้นเป็นไปอย่างใกล้ชิด มีความรักใคร่อย่างบิดากับบุตร ผม
ยังจำได้ว่า เมื่้ออาจารย์ใหญ่ หลวงอนพนธ์สถิตยานุศาสตร์ ต้องจากหน้าที่
อาจารย์ใหญ่ของโรงเรียนมัธยมพิเศษวัดปทุมคงคาเพื่อไปรับหน้าที่ตามคำสั่ง
ของราชการในตำแหน่งที่สูงขึ้น ก็ใคร่ว่าลาถึงกษัตริย์มาหาทยกกันไปหลาย ๆ
คนรวมทั้งศิษย์และบรรดาอาจารย์ประจำชั้นในยังศิษย์ผู้ชานของท่าน

ผมไม่เคยมีโอกาสติดตามท่านต่อ ๆ มา แต่เคยได้เห็นท่านแต่ง
เครื่องแบบผู้ตรวจราชการลูกเสือ เสือยา และเครื่องแบบข้าราชการพลเรือนชั้น
ผู้ใหญ่ และแม่เป็นเพียงนักเรียนมัธยม ๘ ก็สนใจเป็นอย่างมากเมื่อ
ทราบว่าท่านเป็นพระยาศึกษาสมบูรณและเป็นเจ้ากรมสามัญศึกษา เพราะเหตุ
ว่าสิ่งที่จับใจผมที่สุดตลอดเวลาที่ผมเป็นเด็ก ไม่ว่าจะพบปะท่านเจ้าคุณ-
ศึกษาสมบูรณ ตำแหน่งใดของพระนครกรุงเทพฯ ท่านก็คงปรากฏแว
มตตาทิถแก่บรรดาศิษย์เก่าของท่านอย่างแจ่มชัด และทำให้ระลึกอยู่เสมอ
ว่า น้แหละตัวอย่างของห่วงนอกที่คทหนงรอยเปอรเช่นค

ในชั้นปลายแห่งชีวิต พระยาศึกษาสมบูรณได้ดำรงความเป็นอยู่
อย่างปกติชนสามัญ ใช้ชีวิตแสวงความสุขในระหว่างครอบครัวด้วยความ
สงบสุข ท่านเป็นผู้ชอขใฝ่ใจในนาฏคุรียางคคิลป์ ดังนั้นท่านจึงชอขไป
ปล่อยอารมณ์ตามสถานทมหรสพทคคอยู่เสมอ จนท่านเจ็บตง ใ้รับการรักษ

พยาบาลจากบุตรชายผเอนนายแพทย์ แต่ด้วยอาการของโรคภัยทวยงชน จึง
ถึงอนิจกรรมเมื่อวันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๑ เวลาประมาณ
๑๔.๐๐ น. ที่บ้านท่าขลกลาดขอก ถนนจักรพงษ์ อายุได้ ๖๘ ปี

พระยาศึกษาสมบุรณ์ ไท้สมรสกับคุณหญิงทองสุก ศึกษาสมบุรณ์
และมีบุตรชายคือ นายแพทย์ญาณ อินทรางกูร ณ อยุธยา และบุตรหญิง
คือ ญาณ อินทรางกูร ณ อยุธยา.

ญาณ อินทรางกูร ณ อยุธยา

หอสมุดคุรุสภา

พระยาจรัสชวณะเพท

(ชุ่ม จรัสชวณะเพท)

พ. ศ. ๒๔๒๓ — ๒๔๘๖

พระยาจรัสชวณะเพท (ชุ่ม จรัสชวณะเพท)

เกิดเมื่อวันที่ ๒๘

ธันวาคม พ. ศ. ๒๔๒๓ ในตระกูลเดิม กสิกรรม ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อ

วันพฤหัสบดี ที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ พ. ศ. ๒๔๘๖ ด้วยโรคเนื้องอก คำนวณ

อายุได้ ๖๔ ปี

พระยาจรัสชวณะเพท เกิดมาเพื่อเป็นศรี ความจริงชอบแลเห็นได้

ชัดแจ้งจากสมเด็จพระเชษฐาธิราชเจ้ากรุงสยามว่า พระยาจรัสชวณะเพท เริ่มรับ

ราชการเป็นครูช่วยโรงเรียนวัดจักรวรรดิ เมื่ออายุได้ ๑๘ ปี (พ. ศ.

๒๔๔๐) โดยได้รับพระราชทานเงินเดือนเพียงเดือนละ ๓๐ บาท พระยา

จรัสชวณะเพทได้ทำหน้าที่ครูเรื่อยมา จนถึงวันสุดท้ายที่ออกจากตำแหน่ง

อาจารย์ผู้ปกครองโรงเรียนเทพศิรินทร์ไป เมื่อวันที่ ๕ กรกฎาคม พ. ศ.

๒๔๗๕ ทั้งแต่คนจนจนถึงวันมรณะ พระยาจรัสชวณะเพทได้ใช้ชีวิตอยู่ที่ย

บ้านเฉย ๆ ณ บ้านกล้วย ซึ่งแวดล้อมไปด้วยทุ่งนาและเรือกสวน จะเห็น

ได้ว่าส่วนใหญ่ของชีวิตท่านบรรพชาจารย์ผู้นี้ ได้ทุ่มเทเปลืองไปในการอบรม

สั่งสอนเด็กไทยให้เป็นพลเมืองของชาติ ความกตัญญูของพระยาจรัสชวณะเพท

ขึงคางชายชงอยู่ในชีวิต วิญญาณของญาติมิตร และศิษยานุศิษย์ทั้งหลาย

โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวเทพศิรินทร์

พระยาจักรีชวณะเพทเกิดที่เมืองพระตะบอง บิดาชอสมบุญ มารดา

ชอสมัน แม่นก้านีคร้อยห่างไกลจากกรุงเทพ ฯ อันเป็นศูนย์กลางการ

ศึกษาของไทย เหตุการณ์กบฏขึ้นศาลให้พระยาจักรีชวณะเพทได้เข้ามาอยู่

ในกรุงเทพพระมหานคร จนได้เป็นครูของเด็กไทยเป็นจำนวนมาก ทั้งน

พรพรหลวงตากย ซึ่งเป็นตาของพระยาจักรีชวณะเพท มาขอข่าวของ

ต่าง ๆ ในเมืองไทยไปแลกเปลี่ยนลานในเมืองเขมร แล้วจารหนังสือขอมหรือ

ขาลชายในเมืองเขมร เมื่อหลวงตากยเดินทางไปมาบ่อย ๆ ก็เลยนำนาย

มัยมซึ่งเป็นบุตรชายคนโตของท่าน มา ให้เล่า เวียน อรรมะ และ อุปสมบทที่

วัดจักรวรรดิราชาวาส จนพระภิกษุแม่สอดได้เป็นมหาจึงนำนายคิมชูบุตร

คนที่สองของท่านเข้ามาเรียนอีก ครั้นต่อมาจึงได้นำหลานชายคือนายชัม

ซึ่งเป็นบุตรของนางขันเข้ามา ขณะนั้นพระยาจักรีชวณะเพทอายุได้ ๑๒ ปี

หลวงตากยมาฝากไว้กับพระมหาแม่ผืนน้าชาย ให้เรียนหนังสือไทยและ

ขาลทวดจักรวรรดิราชาวาส ต่อมาพระมหาแม่ผืนน้าแก่กรรม จึงได้มอ

ให้นายคิมชูซึ่งขณะนั้นมีบรรดาศักดิ์เป็นหลวง รัยอุปการะเลี้ยงดูและให้

เล่าเรียนที่โรงเรียนวัดจักรวรรดิราชาวาสตั้งขมา นายคิมชูผืนเล่าเรียน

หนังสือเก่งมาก สอดได้เป็นมหาตั้งแต่ยังเป็นสามเณร สมเด็จพระยา-

ดำรงราชานุภาพ เห็นท่วงท่าจะดีคือไปภายนอก จึงส่งไปเรียนที่ประเทศ

ฝรั่งเศส พอสำเร็จการศึกษากลับมาก็ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นหลวง ภายหลังได้

เลื่อนเป็นพระยาภิกษุศิครันทรราช ันตระกูล "โกมลบุตร"

พระยาจรัลชวนะเพท (ชุ่ม จรัลชวนะเพท)

พระยาจรลชวณะเพทไคศึกษาทรงสอไทยและทรงสอขาลิ ที่โรงเรียน
 วิกจักรวรรดิวิชาชาวสประมาณเศษ ก็ออกไปเรียนหนังสือไทยที่
 โรงเรียนหลวง ซึ่งตามบันทึกของพระยาจรลชวณะเพทไค คือโรงเรียน
 วิกเทพศิรินทร์เอง เรียนอยู่ ๑ ปีก็สอบประโยคหนึ่งอย่างเก่าได้ แล้ว
 ก็ออกไปเรียนที่โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์สายสวัสดิ์สุภาคาร รุ่งขึ้นออกหนังสือ
 ก็สอบประโยคสองไค จากนั้นก็เริ่มเข้ารับตำแหน่งครูผู้ช่วยโรงเรียนวิก-
 จักรวรรดิที่เคียว พระยาจรลชวณะเพทไคเห็นเริ่มการศึกษาในชั้นต้นของ
 ชีวิตมุ่งไปทางการเป็นครู ความตั้งใจอันแนบแน่นเปลี่ยนแปลงเป็นอัน
 คงพยายามที่จะทำหน้าที่ครูที่คอบ้างแน่นอน เพราะฉะนั้นตลอดเวลา ๓๕ ปี
 ของชีวิตในหน้าที่ราชการ พระยาจรลชวณะเพทไคคลุ่คล้ออยู่กับเด็ก
 แยกภาระอันหนักด้วยการสั่งสอนดูแลและอบรมเด็กอย่างออกหน้ามือไคเขือหน้า
 ปร่าสอนปร่าว่าปากเขือกปากแฉะ เหนื่อยใจเหนื่อยกายตั้งแต่เข้างานเย็น
 ความเอาใจใส่ของพระยาจรลชวณะเพทไค เป็นความเอาใจใส่ชนิดที่ผู้ใหญ่มีต่อ
 เด็ก ลูกเทพศิรินทร์หลายคนเมื่อโตเป็นผู้ใหญ่ขึ้นแล้ว มีความคิดเห็น
 เช่นนี้ บังผิดถูกพระยาจรลชวณะเพทไคบ่นว่า หรือทำโทษเอาหนัก ๆ หลายคน
 ก็ยังสำนึกในเจตนาดีอันบริสุทธิ์ของพระยาจรลชวณะเพทไคมาจนบัดนี้

ก่อนจะมารับตำแหน่งอาจารย์ผู้ปกครองโรงเรียนวิกเทพศิรินทร์ พระ
 ยาจรลชวณะเพทไคผ่านชีวิตครูและชีวิตเจ้าหน้าที่การศึกษามาติดต่อกันมไค
 ชาติตอน คือ เป็นครออยู่โรงเรียนวิกจักรวรรดิ ๑ ปี ก็ย้ายไปเป็น
 อาจารย์ใหญ่โรงเรียนวัดมหาพฤฒาราม ๒ ปี แล้วย้ายไปเป็นนายตรวจ

มช่วงอีก ๓ ปี จึงได้ย้ายไปรับตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนวัดเทพศิรินทร์
 ซึ่งขณะนั้นตัวโรงเรียนมตกแมนณมิตรเพิ่งสร้างเสร็จใหม่ ๆ สมเด็จพระเจ้า
 บรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช
 ทรงเรียกให้ไปสอนพิเศษถวายพระโอรสธิดาสองพระองค์ คือ พระองค์เจ้า
 ศิริวงษ์วัฒนเดช และ พระองค์เจ้าหญิงเฉลิมเขตมงคล ทรงแตนนต่อมา
 ภาพระราชมารดาที่ให้อยู่ในวังบูรพาภิรมย์เลยทีเดียว พระยารัตนวงษะเพทได้
 สโมสรกับขยับ บุตรสาวเจ้ากรมจ้อย (พระภาณุพันธุวงศ์วรเดช) เมื่อนท
 ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ พระยารัตนวงษะเพทมีความใกล้ชิดกับศิษย์
 ๒ พระองค์นั้นเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะพระองค์เจ้าศิริวงษ์วัฒนเดช ซึ่ง
 ภายหลังไปศึกษาต่อ ณ ประเทศเยอรมันนี้ ได้มีหนังสือติดต่อกันเสมอ
 จนกระทั่งพระองค์เจ้าศิริวงษ์วัฒนเดชสิ้นพระชนม์เสียในต่างประเทศ พระ
 ยารัตนวงษะเพทและครอบครัวจึงกราบทูลลาไปตั้งบ้านเรือนของคนอยู่นอกวัง
 ทรงแตนนมา พระยารัตนวงษะเพทกับชายเฒ่านายโดยใกล้ชิดตลอดมา
 หลายพระองค์ ความสามารถในการอธิบายตรรกศาสตร์ต่าง ๆ นั้นแต่คนธรรมดา
 สามารถจนถึงลูกเจ้านายเห็นประจักษ์แจ้ง ทำให้โรงเรียนวัดเทพ-
 ศิรินทร์มตชอเสียงดี การสอนพิเศษขอบรมลูกเจ้านายยังปฏิบัติตลอดมา แม้
 ตอนหลังพระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธสาสน์นาฏ ยัชมหาราชปติวรศา
 ขอให้ไปสอนพระนัดดา ๓ พระองค์ คือ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล พระองค์
 เจ้าเฉลิมพลทิมมพร และพระองค์เจ้าอนุสรรมงคลการ ซึ่งเป็นโอรสของ
 พระองค์เจ้าหญิงเฉลิมเขตมงคล ศิษย์เดิมของท่าน

พระยาจรลชวนะเพทได้รัยตำแหน่งเป็นอาจารย์ผู้ปกครองโรงเรียนวัด
เทพศิรินทร์เมื่อวันที่ ๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๐ และดำรงตำแหน่ง
เรื่อยมาจนถึงวันที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๕

พระยาจรลชวนะเพทปกครองโรงเรียนวัดเทพศิรินทร์อยู่ ๒๕ ปี เป็น
เวลานานพอที่จะทำให้ชาวเทพศิรินทร์สาึกโตโดยแน่แท้ ว่าท่านเป็นผู้
ก่อสร้างวิญญูณของชาวเทพศิรินทร์คนสำคัญยิ่งคนหนึ่ง ๒๕ ปีของสมัย
พระยาจรลชวนะเพทได้ผลิตชาวเทพศิรินทร์ออกมาเป็นจำนวนพัน ๆ ชาวเทพ-
ศิรินทร์เหล่านี้ไม่เคยลืม "เจ้าคุณจรลฯ" ซึ่งมักถลไม่ตระพคขนาดของ
สวมหมวกกะโล่สีขาว นุ่งผ้าพนด้นาเงินแก่ เกินท้องอยู่ในสนามล่อมรอยไป
ท้วยคันมะชอกกระนค่อนหยคพกกลางวัน "เจ้าคุณจรลฯ" มักชอยเข้าไป
สนทนาปราศรัยกับศิษยทวงเล่นอยู่ในสนามบ้าง นิ่งอยตามชอบสนามใต้ต้น
มะชอกกระนและต้นมะชามบ้าง บางครั้งหรืออาจจะชอยครั้ง มักมเห็น
"เจ้าคุณจรลฯ" ค่อย ๆ ค้อมเข้าไปทาง "ห้องยม" และทางสวม เพชรย
เด็กสับขห "เจ้าคุณจรลฯ" ไม่เคยเกยควอยู่ในห้องทำงานเลยเวลานักเรียน
หยคพกกลางวัน ท่านใช้เวลาทุกขณะลมหายใจคลุกเคล้าอยู่กับเด็ก แนะนำ
สั่งสอนถามทกขัสชและทกทายปราศรัยไปในตัว ในวันเสาร์ถา "เจ้าคุณ-
จรลฯ" ชนเวทห้องโถงใหญ่ นักเรียนทชนเข้าแถวตามลำดับชนักมักจะ
ถอนใจไปตาม ๆ กันเป็นส่วนมาก เพราะรัทวว่าจะต้องฟัง "เทศน์" อย่างน้อย
๑ ชั่วโมง ซึ่งนานพอที่จะทำให้เมอยและทรนทรายเพราะเป็นห้วงกฟ้าใน
สนาม และในโรงพลศึกษา "เทศน์" ของ "เจ้าคุณจรลฯ" มักยาวเสมอ

แต่ทุกคนเมื่อเทียบโตเป็นผู้ใหญ่แล้ว บ่อมสำนักโตกว่า "เทศน์" ของท่าน
มีคุณ ยากที่จะประมาณได้ "เจ้าคุณวรลัษ" ปกครองเด็กเทพศิรินทร์ด้วย
ความกังวลห่วงใย เต็มไปด้วยความเมตตาอาวี ลูกเทพศิรินทร์ทุกคนยังไม่
ลืมบุญคุณของท่านบูรพาจารย์ผู้

พระยาจรลชวณะเพทอยู่ในราชการ ๓๕ ปีเต็ม ได้ทำความดีความ
ชอบในหน้าที่ราชการประจำและราชการพิเศษไว้มากมาย ซึ่งปรากฏอยู่ใน
สมุดทะเบียนประวัติ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ตั้งแต่ขุนจนกระทั่ง
พระยา สำหรับเครื่องราชอิสริยาภรณ์สูงสุดที่ได้รับคือ ทวีติยาภรณ์ช้างเผือก
เหรียญจักรพรรดิมาลา และ รตนนาภรณ์ พ. ร. ชั้น ๔

พระยาจรลชวณะเพท มีบุตรธิดารวม ๘ คน คือ ระเบียบ ชมจิต
ชมเจตน์ ชมจินต์ ชมจุล ชมสุข ชมสัน ชมสันต์ ชมศรี ชวีทใน
ชั้นปลายของพระยาจรลชวณะเพท เป็นชวีทที่ตรงข้ามกับชวีทเมื่อเป็นอาจารย์
ผู้ปกครอง กล่าวคือได้พักผ่อนอยู่ในความสงบจริง ๆ ไม่ต้องรบกับเด็กตงแก่
เข่าจนเข็นอกคอกไป คิษยทไปเยี่ยมท่าน ณ บ้านพักเล่ากันว่า ท่านอาจารย์
มีบ้านทานอยู่ มีเงาไม่ร่มเย็นในเวลากลางวันมลมพัดโกรกไปมาไม่ขาดสาย
และสำคัญที่สุดมีความเมตตาดีแก่เข่าจนค้ำ ไทโยนแต่เสียงโก่งขันและนก
ร้อง เหมาะสำหรับฝึกตองการจะสงบอารมณ์และพักผ่อน เพื่อยืดฉาก
ชวีทฉากสุดท้ายด้วยจิตใจที่สงบใสบริสุทธิ์

พระยาจรลชวณะเพทช่วยเป็น โรคไตพิการและเนื้องอกมาหลายปีแล้ว
อาการแต่ทรงกยทรุดเรื่อยมา พระยาจรลชวณะเพทรู้ตัวว่าชั่วโมงสุดท้าย
ได้ใกล้เข้ามาเต็มที แตกมได้หว่าคหวนพรมพรงแต่ประการใด เพราะ

เข้าใจว่าชีวิตเมื่อเกิดแล้วก็ต้องขยับไปตามธรรมชาติ ในขณะที่ช่วยได้เคย
 ไปทำการผ่าตัด ณ โรงพยาบาลศิริราชครั้งหนึ่ง แต่นายแพทย์ไม่อาจจะเอา
 เนื้อร้ายออกได้ เพราะถ้าขยับออกก็จะเป็นอันตรายแก่ชีวิต ทกกลางของขยับ
 แผลและกลีบขาน ตอนนั้นพระยาจรลชวณะเพทแน่ใจยิ่งขึ้นว่า ในไม่ช้าก็จะ
 ต้องจากโลกนี้ไปเป็นแน่ จึงเตรียมตัวในเรื่องการปฏิบัติงานศพของตนเองเท่าที่
 จะเตรียมได้ เช่นมีการจดชอญาติมิตรเก่า ๆ เพื่อสะดวกแก่ผู้อยู่ข้างหลัง
 จะได้จัดการติดต่อเมื่อถึงมรณกรรมแล้ว พระยาจรลชวณะเพทได้ต่อสู้กับ
 ความทรมาณของโรคต่อมาอย่างไรเย็น ไม่ได้ขยับหรือแสดงกิริยาที่ขมขื่นแต่
 ประการใด เมื่อใกล้จะมรณะได้เรียกบุตรธิดาเข้ามา ให้โอวาทคามวิสัยของ
 ครุและของพ่อผู้มีความห่วงใยอยู่นิ่งๆ ในตอนนั้นบุตรธิดาได้แลเห็นหยาด
 น้ำตาของบิดาเป็นครั้งแรกและครั้งสุดท้าย

พระยาจรลชวณะเพท สิ้นชีวิตลงด้วยความสงบ ในท่ามกลางความ
 ศรัทธาของบุตรธิดาและญาติมิตร ณ บ้านพักตำบลบ้านกล้วย เมื่อวัน

พฤหัสบดีที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๖ เวลา ๙.๐๐ น.

สถ กุรมะโรหิต

พระยาราชาโยธา

(ทิพ เปรมกมล)

พ. ศ. ๒๔๒๔ - ๒๔๘๖

คุณพ่อเป็นบุตรหลวงวิวัฒน์สมบัติ กับ นางใจ เปรมกมล เกิดที่ตำบล
บางต อำเภอกาบัง จังหวัดลพบุรี เมื่อนานาชาติรบ ชน ๑๓ ค่ำ เดือน ๖
ตรงกับวันที่ ๓๐ เมษายน พ. ศ. ๒๔๒๔ ท่านเป็นบุตรคนที่ ๘ ใน
จำนวนพี่น้องร่วมบิดามารดาด้วยกัน ๑๓ คน

คุณพ่อเข้ามาเล่าเรียนอยู่กับพระภิกษุทรัพย์ผู้เป็นพี่ชายและเรียนอยู่
ณ โรงเรียนนวมราชูปถัมภ์ ตั้งแต่อายุ ๑๒ ปี สอบไล่ได้ประโยค ๑ จาก
โรงเรียนนวม พ. ศ. ๒๔๓๘ สอบไล่ได้ประโยค ๒ ในโรงเรียนพระ
ตำหนักสวนกุหลาบเมื่อ พ. ศ. ๒๔๓๙ เมื่อจบประโยค ๒ แล้ว คุณพ่อมี
ความตั้งใจจะเรียนกฎหมาย แต่หนังสือเรียนที่กระทรวงศึกษาธิการ
เงินทองสนทนแทบจะหมดไปเสีย จึงเปลี่ยนความมุ่งหมายเดิมไปสมัคร
เป็นนักเรียนโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ เพราะสมัยนั้นเรียนในโรงเรียนฝึกหัด
อาจารย์เสียค่าใช้จ่ายน้อย ผู้เขียนได้เคยถามความรู้สึกของท่านว่า ท่านมี
ความเสียใจมากหรือไม่เมื่อเดิมอยากเรียนกฎหมาย แต่ก็ต้องเปลี่ยนแปลง
ความมุ่งหมายนั้นในที่สุดท้าย เพราะไม่สามารถขอเงินหรือความช่วยเหลือ

พระยาราชโยธา (ทิพ เปรมกมล)

จากใคร ๆ ให้ช่วยหาหนังสือกฎหมายได้ทันความต้องการ และที่เรียนใน
 โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์นั้นเรียนอย่างสิ้นใจหรือไม่ ท่านเลยถือโอกาสขอรวม
 ผู้เขียนว่า ทุกคนมีความปรารถนาเป็นของตัว แต่อาจไม่สำเร็จทุกราย
 เมื่อความประสงค์เปลี่ยนแปลงไป ก็ต้องทำจิตใจของคนให้แน่วแน่ในหนทาง
 ใหม่อย่างจริงจัง ถ้าจะต้องทำหน้าที่อะไรก็มุ่งทำหน้าที่นั้นอย่างดีที่สุด

คุณพ่อสอบไล่ได้ประโยคครุชนชั้นที่ ๑ ในโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์เมื่อ
 พ.ศ. ๒๔๔๐ เริ่มเข้ารับราชการเป็นครูในกรมศึกษาธิการ เมื่อวันที่ ๑๑
 เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๑ ในตำแหน่งครูผู้ช่วยโรงเรียนวัดราชบพิธ ใ้รับ
 เงินเดือนเดือนละ ๓๐ บาท

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ ย้ายไปเป็นครูใหญ่โรงเรียนวัดสุทัศนศอกมาเมื่อ
 พ.ศ. ๒๔๔๕ เป็นครูใหญ่โรงเรียนวัดมหาพฤฒาราม ซึ่งสมัยนั้นเป็น
 โรงเรียนชาย ครั้น พ.ศ. ๒๔๔๖ ย้ายไปเป็นครูโรงเรียนสายสวัสดิ-
 สันธุคารา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ เป็นผู้ช่วยข้าหลวงตรวจกรมการมณฑลอยุธยา
 และต่อมาได้ย้ายไปเป็นครูใหญ่โรงเรียนวัดเขมุนิยมพิตร

คุณพ่อได้ลาอุปสมบทในสำนักวัดโสมนัสวิหาร ระหว่างวันที่ ๑๒
 พฤศจิกายน ถึงวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ สมเด็จพระมหาธีรวงศ
 (ยัง) เป็นอุปัชฌาย์ ครั้นลาอุปสมบทแล้วได้กลับไปเข้ารับราชการเป็นพนักงาน
 งานสอบไล่ กระทรวงธรรมการ ต่อมาเป็นพนักงานตรวจการ กระทรวง
 ธรรมการ ในระบายนคุณพ่อได้รับพระราชทานเงินเดือนเดือนละ ๕๕ บาท
 จนถึง ๓๒๐ บาท ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นชนประภคอนุสิฐสารภ
 เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ เป็นหลวงในราชทินนามเดิม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖
 และเป็นพระในราชทินนามเดิมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑

คุณพ่อโตเขียนบทความระคนกบขยทสนทนาเรื่อง "หน้าทของลูกขาน"

๔ ตอนลงในหนังสือพิมพ์วิทยาคารย คอ

ตอน ๑ เล่ม ๑๖ ตอน ๒๓ หน้าทพลเมืองกบขยทชว และ
ข้ญหาการกนทานขนา

ตอน ๒ เล่ม ๑๗ ตอน ๗ ว่าทวย หน้าทของประชาชนเมอ
ชอกนอกทองทและกลวชการสอยสวนฝราย

ตอน ๓ เล่ม ๑๗ ตอน ๑๘ ว่าทวย หน้าทของราษฎรในการข้อง
กนไขทวพิช และกาฟโรคกบโรคระยาตอน ๆ

ตอน ๔ เล่ม ๑๗ ตอน ๒๑ เหตุผลของการทชวยลกรวททุกคน
ทองเป็นทหาร

กอไปนคอคานาเรอง หน้าทของลูกขาน

ข้าพเจ้าได้ย่นพวกบ้านนอกโดยมากบ่นกันต่าง ๆ นานา ใน
เรองถูกเกณฑ์ไปขนดินถมทานบับคาน้ำ้าง ถูกเกณฑ์ไปเก็บผักตบชว
บ้าง ข้าพเจ้าคั้นปาก อยาจะข้แจงให้เขาฟังเสียให้เบ็นทเข้าใจเพอจะ
ได้ไม่หลงผิดอยู่อก แต่ก็มีเวลาพอและท้งเขาจะทราบจำเพาะตัวเท่า
นน จึงคิดหาทางทจะข้แจงเรองนี้ในทใดทหน่งให้พวกบ้านนอกทราบ
ทว ๆ กัน เห็นว่าหนังสือพิมพ์วิทยาคารย เป็นหนังสือทครูอาจารย์
ขงมอยู่เกือบทวพระราชอาณาจักรได้อ่านโดยมาก เมอครูอาจารย์ได้
อ่านทราบความแล้วคงจะนำไปสอนบุตรหลานชาวบ้านขงเป็นศิษย
ของตน ถ้าเด็กเหล่านั้นได้ย่นชาวบ้านบ่น บางทจะข้แจงให้เขาฟัง

ได้บ้าง หรือบางทีถ้าครูคนเคยกับผู้บ่น ก็คงช่วยชี้แจงให้เขาฟังได้
เหมือนกัน เมื่อคิดเห็นฉนั้นแล้วข้าพเจ้าจึงขอเล่าเรื่องของนายบุญช่วย
นายอำเภอส่งมาลงในหนังสือพิมพ์วิทยากรต่อไปนั้ หวังว่าคำอธิบาย
ของนายบุญช่วยจะช่วยชี้แจงแทนข้าพเจ้าได้พอแก่ความต้องการ

เรื่อง "หน้าตาของลูกบ้าน" ทั้ง ๔ ตอน ท่านใช้นามแฝง "อินมาสโย"
เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ (เซย กลยาณมิตร) ซึ่งขณะนั้นเป็นเสนาบดี
กระทรวงมหาดไทยได้อ่านวิทยากรลงเรื่องดังกล่าวนี้ ก็ให้คนของท่านสืบ
หาตัวผู้เขียน เมื่อสืบทราบแล้ว จึงเชิญตัวคุณพ่อไปพบท่านที่บ้าน และว่า
"คุณสนใจในหน้าที่การปกครองภายใน ข้าพเจ้ากลัววิธีเจ้าหน้าทีผู้ใหญ่จะ
ปกครองผืนน้ยด้วยวิธีอธิบายชี้แจงเหตุผล มิใช่ใช้อำนาจกฎหมายประการเดียว
คุณวิญญูหมายคและเขียนเหมือนคนเคยงานในกระทรวงมหาดไทย คุณมาทำ
งานกษัตริย์" คุณพ่อขอเวลากลับไปตรกตรองก่อน แต่ก็มีใต้ตอบตกลงตาม
คำขอของท่าน เจ้าพระยาสุรสีห์ฯ จึงมีหนังสือขอตัวโดยตรงกัเจ้าพระยา
ธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ การขอด้วยคเยอมาเป็นเวลา
นานมาก ในที่สุดเมื่อเจ้าพระยาสุรสีห์ฯ มีใต้ละลิมรอนน หมั้นเดือนไปยัง
กระทรวงศึกษาธิการเสมอ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีจึงเรียกคุณพ่อเข้าไป
แจ้งว่า "อนุญาตให้ไปอยู่กับเจ้าคุณสุรสีห์ เพราะท่านสนใจตัวพระประภอย
จริง ๆ ทวงถามมาบ่อย ๆ ไปอยู่กับท่านเถิด"

คุณพ่อจึงย้ายจากกระทรวงศึกษาธิการไปอยู่กับกระทรวงมหาดไทย ตั้ง
แต่ พ. ศ. ๒๔๖๔ ในตำแหน่งผู้ตรวจการแผนกสำรวจ ซึ่งตงเป็นกรม
สำรวจ เมื่อ พ. ศ. ๒๔๖๖ คุณพ่อทำงานในตำแหน่งปลัดสำรวจ และ

ไต่รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาราชโยธา เมื่อ พ. ศ. ๒๔๖๗
 ขณะนั้นพระยาอุดมพงษ์เพ็ญสวัสดิ์ (ม.ร.ว. ประยูร อิศรศักดิ์) เป็นอธิบดี
 ระหว่าง พ. ศ. ๒๔๖๕ ถึงกัน พ. ศ. ๒๔๖๘ คุณพ่อเป็นบรรณาธิการ
 หนังสือพิมพ์เทศาภิบาล ในตอนต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้า-
 อยู่หัว มีการทลยภาพข้าราชการครั้งใหญ่ กรมตำรวจถูกยุบ คุณพ่อไม่
 สัมผัสใจจะย้ายสังกัดกรม เนื่องจากสุขภาพไม่ดี เพราะระหว่างทำหน้าที่ปลัด
 ตำรวจ ท่านเดินทางโดยพาหนะช้างและม้าออกสำรวจในท้องที่ทุกกันดาร
 ทั้งภาคตะวันออก ภาคกลาง และภาคเหนือ ทำให้เป็นไข้ชอยู่เนือง ๆ จึง
 ลาออกจากราชการเพื่อรับพระราชทานบำนาญ ขณะลาออกจากราชการ
 คุณพ่อไต่รับพระราชทานเงินเดือนเดือนละ ๕๐๐ บาท ไต่รับพระราชทาน
 ยศเป็นอำมาตย์โทและบรรดาศักดิ์เป็นพระยาราชโยธา เครื่องราชอิสริยาภรณ์
 ทไต่รับ คือ จตุรตถาภรณ์ช้างเผือก จตุรตถาภรณ์มงกุฎไทย และ เหรียญ
 จักรพรรดิมาลา

ต่อมา เมื่อพระบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าฉานนวัต กรมหมื่นพิทยลาภ-
 พิฤกษ์ยากร ซึ่งขณะนั้นทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ทรง
 ทราบว่าคุณพ่ออยู่ว่าง ๆ จึงชวนกลับไปเข้ารับราชการในกระทรวงธรรมการ
 ในฐานะเป็นข้าราชการวิสามัญ คุณพ่อกลับมาทำงานกระทรวงเดิม เป็น
 เวลา ๒ ปีเศษ ทำหน้าที่แผนกสอบไล่บ้าง หน้าที่พิเศษแล้วแต่เสนาบดีจะ
 ทรงสั่งบ้าง ระยะเวลาสุขภาพของท่านยังไม่ดี มีอาการไข้คลุ้มเครืออยู่เสมอ
 จึงขอลาออกกลับมากพักผ่อนตามเดิม

ในระหว่างที่คณพ่อบรรณาธิการสังกัดกระทรวงศึกษาธิการ ได้แต่งแบบ
 เรียบไว้ดังนี้

๑. เลขคณิตชั้นมัธยมร่วมกับพระยาวิทิตกรณกุล (แถม สักนัชนวนิช)
เรียกว่า "เลขมัธยมของพระยาวิทิตกรณกุล กับพระประภคยวุฒิสารท"

๒. นิทานสมัยที่ ๓ เรื่อง คือ

- ๑. เต่าแข่งกระต่าย มุ่งสอนมิให้ประมาทกำลังและความสามารถของผู้อื่น
- ๒. สามเกลอ สอนให้รู้จักบุคคลและกาลเทศะ
- ๓. คีตกกลางเมือง สอนให้ระงับเหตุเล็กน้อย เพราะเหตุเล็กน้อยอาจเป็นชนวน ให้เห็นเหตุใหญ่ร้ายแรงได้

เมื่อออกจากราชการแล้ว ได้แต่งเรื่อง

๑. พระรัตนตรัย แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ ปีเกษมณกษัตริย์

หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย คีตกกลุ ทรงแพนธ์ เรื่องศาสนคุณ ได้รับพระราชทานรางวัลที่ ๑ คนพอได้รับเพียงคำชมเชย เมื่อคุณพ่อบ้านศาสนคุณของท่านหญิง แล้วได้เรียกพี่เขยนเข้าไปบอกว่า "ท่านหญิงเก่งมาก สมควรชนะ"

๒. ขนทนกวาส์ลอนดอน แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ ร่วม

กับพระยาภรตราชา (ม.ล. ทศทิศ อิศรเสนา)

วิชาความรู้ของคุณพ่อบอก นอกเหนือจากที่ใช้ไปในราชการ ยังมีวิชาพิเศษซึ่งท่านบอกกับพี่เขยนว่า "ยังเป็นครูคนอนไม่ได" เพราะครูเองยังไม่สามารถบรรยาย "วิชานักคิ้ววิชาขบร้องเพลงไทยเดิม ท่านเข้าใจกลวิธีกระบวนการขบร้องเพลงไทยเดิมดีมาก แต่ไม่สามารถจะร้องออกมาให้เสียงไพเราะได้ แม้เพลงสรรเสริญพระบารมี ท่านก็ร้องเสียงแปร่ง ท่านจึงถ่ายทอดกลวิธี

การร้องเพลงไทยแก่ลูก ๆ ด้วยการเขียนเส้นตามความเข้าใจของท่าน และ
วาดภาพการใช้ริมฝีปาก เรียกว่า สอนวิธีใช้ไตผลพอสมควร

ตามคำบอกเล่าของบรรดาศิษย์ของคุณพ่อ กล่าวถึงกันตรงที่ว่า
ท่านเป็นผู้สอนทอริบายขจิตความคลุมเครือของศิษย์อย่างละเอียดถี่ถ้วนทุก
ครั้ง ท่านถืออยู่ประการการสอนเท่าที่จะหาได้เป็นปัจจัยของการสอนแต่ละครั้ง

คุณพ่อเป็นครุฑศิษย์เกรง ข้างท่านบอกว่า เห็นหน้าท่านก็ขงจะมอดสัน
แต่แท้จริงคุณพ่อเป็นพ่อที่จิตใจต่อลูกและรักศิษย์ของท่าน หน้าของท่านเท่านั้นที่
น่าเกรงขาม

คุณพ่อสมรสกับคุณแม่ (หอม เกษแม่นกิจ) เมื่อวันที่ ๑๔ มิถุนายน
พ.ศ. ๒๔๔๒ มีบุตรธิดา ๔ คน คือ

๑. เด็กหญิงทิว เปรมกมล ถึงแก่กรรมเมื่ออายุ ๓ เดือน
๒. นายประธาน เปรมกมล
๓. นางสาวชอุ่ม เปรมกมล
๔. พันเอก ประทีป เปรมกมล

คุณพ่อนับว่าเป็นโรคปอดบวมเมื่อเดือนสิงหาคม ๒๔๘๖ ใ้รับการ
รักษาจนหายเป็นปรกติ แต่หัวใจเริ่มทำงานผิดปกติตั้งแต่หายป่วย ครั้น
วันที่ ๗ พฤศจิกายน มีอาการหอบ แพทย์ตรวจแล้วแจ้งว่าหัวใจหมดกำลัง
ทำงาน ท่านหอบถี่เข้าจนถึงแก่อนิจกรรม เมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน
พ.ศ. ๒๔๘๖ เวลา ๐๕.๒๐ น. คำนวณอายุได้ ๖๑ ปี ๖ เดือน ๑๑ วัน.

นาย نورแมน ซัตตัน

พ.ศ. ๒๔๒๔ — ๒๔๕๓

นาย نورแมน ซัตตัน (Norman Sutton) หรือทบรธาคิษย์เกาเรียก
ว่า ครุซัตตัน เกิดวันที่ ๑๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๔ ที่ตำบลโคมซัล
(Gomesal) ใกล้เมืองลีดส์ (Leeds) ในมณฑลยอร์กเชียร์ (Yorkshire) เมื่อ
อายุ ๑๔ ปีเข้าเรียนที่โรงเรียนแบตเลย์ (Batley Grammar School)
เรียนอยู่ ๔ ปีสอบชิงทุนเล่าเรียนหลวงของอังกฤษ (Queen's Scholarship) ได้
และไปเข้าศึกษาวิชาครูที่วิทยาลัยเบอโรโรด (Borough Road College)
ที่ไอเชิลเวิร์ธ (Isleworth) ใกล้กรุงลอนดอนตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๓ จนถึง
พ.ศ. ๒๔๔๖ สำเร็จแล้วไปเป็นครูที่โรงเรียนมิดเดิลเซกซ์ (Middlesex
County High School) อยู่พักหนึ่งแล้วกระทรวงธรรมการจึงได้ขอมารับ
ราชการในประเทศไทย

วิทยาลัยเบอโรโรดนี้เป็นวิทยาลัยฝึกหัดครู และเป็นวิทยาลัยแห่งแรก
ที่กระทรวงธรรมการในครั้งนั้นได้ส่งนักเรียนไทยไปเรียนวิชาครู และใน
เวลาเดียวกันก็จ้างครูชาวอังกฤษที่สำเร็จการศึกษาจากวิทยาลัยนี้มารับ
ราชการเป็นครูในเมืองไทย บรรดาครูชาวอังกฤษที่สำเร็จการศึกษาจาก
วิทยาลัยเบอโรโรดที่มารับราชการเป็นครูในประเทศไทยมี นายคยลิว.บี.
ยอนสัน นายอี. เอส. สมิธ นายเอฟ. บี. เทรยด์ นายเจ. เอช. เซตจิวิก

นายเอน. ซัทตัน นายเอน. แอล. เซลลีย์ และ นายเอ. ซี. เซอร์วิลล์ เป็นคน
 ส่วนคนไทยก็มี เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)
 พระยาราชนกุล (วัน ศยามานนท์) พระยาศึกษาสมบุรณ์ (ม.ล. แหยม
 อินทรางกูร) พระยาเมธาธิบดี (สาทร สุทนต์เถียร) พระยาภรตราชา
 (ม.ล. ทศทิศ อิศรเสนา) พระยาผดุงวิทยาเสริม (กำจัต พลังกูร)
 หลวงสนั่นธานีวิทยาลัย (กำจาย พลังกูร) ฯลฯ จึงนับได้ว่าวิทยาลัย
 เบริโรวีโรคนมีส่วนเกี่ยวข้องของการศึกษาในประเทศไทยขณะนั้นมาก

เมื่อครูซัทตันมาถงเมืองไทยใน พ.ศ. ๒๔๔๘ ได้รับตำแหน่ง
 เป็นผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่โรงเรียนสวนกุหลาบหลายแผนกภาษาอังกฤษ ช่งนายเอช.
 อี. สไปว์ เป็นอาจารย์ใหญ่ (ขณะนั้นโรงเรียนตั้งอยู่ท่าอาคารเดิม ของ
 โรงเรียนสุนันทาลัย) แล้วจึงย้ายไปเป็นผู้รักษาการอาจารย์ใหญ่โรงเรียน
 มัชฌิมวัดปทุมคงคา เมื่อวันที่ ๒๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ ครั้นเมื่อนาย
 สไปว์ถึงแก่กรรมใน พ.ศ. ๒๔๕๘ ครูซัทตันจึงได้ย้ายกลับมาเป็น
 รักษาการอาจารย์ใหญ่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยสืบต่อมา พ.ศ. ๒๔๖๐
 จึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นอาจารย์ใหญ่ ครูซัทตันดำรงตำแหน่งนี้เรื่อยมาจนถึง
 พ.ศ. ๒๔๗๓ จึงได้กราบถวายบังคมลาออกจากราชการ รับพระราชทาน
 ข้าราชการและกลัยประเทศอังกฤษ นับได้ว่าครูซัทตันมีส่วนสัมพันธ์กับโรงเรียน
 สวนกุหลาบวิทยาลัยกว่า ๒๒ ปี

ครูซัทตัน มัชฌิมบาทสำคัญ เกี่ยวข้องการศึกษาของเมืองไทย สมัยเมื่อ
 ๕๐ กว่ามาแล้วผู้หนึ่ง และเป็นผู้รับผิดชอบเฉพาะอย่างยิ่งในวิชาภาษาอังกฤษ

นายนอร์แมน ชัตตัน

และพลศึกษาในโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย ขณะนั้นโรงเรียนใหญ่ ๆ ของ
 รัฐบาลมีไม่กี่แห่ง และครูฝรั่งก็มีไม่กี่คน เป็นที่เข้าใจกันว่าสมัยก่อน
 นักเรียนที่สำเร็จการศึกษาแล้ว ส่วนมากจะต้องออกมารับราชการ ทอดอกไป
 ประกอบอาชีพส่วนตัวน้อย ณะนั้นครูชุตินิจจึงพยายามผลิตนักเรียนใหม่
 คุณภาพที่สุด ทั้งทางด้านวิชาการและอนามัย โดยไม่เห็นแก่ความเหน้อย
 ยาก เพื่อให้สมัยที่นักเรียนจะเป็นผลทาคความเจริญให้แก่ชาติในกาลต่อไป

สมัยเมื่อครูชุตินิจอยู่โรงเรียนสวนกุหลาบอังกฤษ ได้เคยเสนอความ
 เห็นให้กระทรวงธรรมการสมัยนั้นแก้ไขระเบียบการสอบชิงทุนเล่าเรียนหลวง
 ซึ่งกำหนดให้นักเรียนชั้นมัธยมปีที่ ๘ เข้าสอบแทนที่จะเป็นชั้นมัธยมปีที่ ๖
 อย่างแต่ก่อน กระทรวงธรรมการเห็นชอบและอนุมัติ ครูชุตินิจเป็นผู้
 วางโครงการและเพิ่มหลักสูตรวิชาคำนวณและภาษาฝรั่งเศสให้สูงขึ้นกว่าเดิม
 มาก วิชาตรีโกณมิติก็ได้นำมาสอนเป็นครั้งแรกในเมืองไทยสมัยขยายชั้น
 เรียนนั้นด้วย เป็นการจกระดิกการศึกษาให้เท่าเทียมกับโรงเรียนชั้นมัธยม
 บริบูรณ์ในประเทศอังกฤษ (Matriculation) และคงรักษามาตรฐานหลักสูตร
 นั้น ตลอดเวลาที่ครูชุตินิจรับราชการอยู่ในเมืองไทย การสอบชิงทุนเล่าเรียน
 หลวง ก็เข้มงวดขึ้นกว่าเดิมอีกเป็นอันมาก ทั้งนี้เพราะต้องการให้เด็กเรียน
 ที่เก่งจริง ๆ ออกไปศึกษาวิชา ณ ต่างประเทศ

ครูชุตินิจได้วางหลักสูตรให้นักเรียนโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยได้
 เรียนวิชาหลัก ซึ่งหนักทั้งภาษาอังกฤษและคำนวณ รวมทั้งจรรยาศึกษาและ
 พลศึกษาควยคู่กันไป แทบทุกย้ายวันจันทร์มีการสอนตัวอย่างให้บรรดาครู

ทั้งหลายในโรงเรียนเพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติ นักเรียนทุกคนต้องเป็นลูกเสือ และต้องลงนามผูกติดทุกป้ายวันเสาร์ โดยครุชัตกันเองจะต้องลงมาเก็บ ตรวจดูแลสอดส่องอยู่ด้วยเสมอ ครุชัตกันได้จัดทำกระดานป้าย "จาริก นสรณ" ติดตั้งไว้ที่ห้องสมุดของโรงเรียน เพื่อให้เห็นได้ง่าย ๆ กระดาน ป้ายซึ่งครุชัตกันเรียกว่า Honour Boards นี้ จาริกนามของนักเรียนส่วน ากหลายวิทยาลัยทุกคนตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๘ ที่สอบได้ทุนเล่าเรียน หลวง หรือทุนกระทรวงเพื่อไปศึกษาวิชาสาขาต่าง ๆ ณ ต่างประเทศ นาม ของท่านเหล่านั้นต่อมาภายหลังปรากฏว่า ล้วนแต่เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ กระจุกกระจายไปตามกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ ทั่วประเทศ มีหน้าที่รับผิดชอบ สร้างความเจริญให้แก่บ้านเมืองเป็นอันมาก เรื่องนี้ศิษย์เก่าส่วนกุหลาย วิทยาลัยทุกคนย่อมประจักษ์ชัด แทบจะกล่าวได้ว่าในขณะที่ยังประวัติดอน ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในกระทรวงศึกษาธิการส่วนมากเคยเป็นลูกศิษย์ครุชัตกัน มาแล้วเกือบทั้งสิ้น การที่ครุชัตกันจัดทำ "จาริกานสรณ" ซึ่งมดวยกัน ๘ แผนตงแต่สมัยครุชัตกันยังอยู่ที่โรงเรียนส่วนกุหลายวิทยาลัย กเพื่อให้เป็น การกระตุ้นและให้กำลังใจแก่นักเรียนส่วนกุหลายวิทยาลัยทุกคนที่กำลังศึกษา อยู่ให้เจริญรอยตาม เมื่อครุชัตกันกลายไปนอกแล้ว เคยเขียนมาถามข้าพเจ้า ว่า Honour Boards นมเพิ่มชนอกเท่าใด

ในบ้านพลศึกษา ครุชัตกันก็ไม่เคยละเลยวิชาประเภทนี้ ประกอบกับ ทั้งตัวครุชัตกันเองเคยเป็นนักกีฬาเอก คนหนึ่ง สมัยเมื่อยังศึกษาวิชาครุชัต วิทยาลัยเขอโรโรต เคยเป็นแชมป์เปี้ยนกีฬาหลายประเภท เช่น ฟุตบอล คริกเกต

กระโดดข้ามรั้ว ฯลฯ และเล่นให้แก่วิทยาลัยนันทหลายครั้ง ครูชัตตันพยายามฝึกหัดการกีฬาแก่นักเรียนด้วยตนเองเสมอ เฉพาะอย่างยิ่งกีฬาฟุตบอล ซึ่งศิษย์เก่าสวนกุหลาบวิทยาลัยขอมทราบดี สมัยครูชัตตันอยู่นนโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยได้รัยโลรางวัลประจำใจเสมอ ทั้งรุ่นเล็ก รุ่นกลาง และ รุ่นใหญ่ นอกจากนั้นครูชัตตันยังเป็นผู้จัดการแข่งขันฟุตบอลระหว่างโรงเรียนรุ่นต่าง ๆ ฝึกงานกรรทานนักเรียนประจำ ควบคุมการกีฬา ชกมวย ฯลฯ

กล่าวกันว่าครูชัตตันเป็นผู้ที่นำและริเริ่มกีฬาารกย ใโต นำเข้ามาเล่นในเมืองไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ ทราบการทาสโมสตร และเป็นหัวหน้าทีมอยู่หลายปี กีฬาประเภทนี้ ต่อมาภายหลังปรากฏว่าเป็นที่นิยมของนักศึกษาไทยเป็นอันมาก นอกจากนั้นครูชัตตันยังเคยได้รับถ้วยพระราชทานเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ เคยเป็นผู้ตัดสินฟุตบอลแข่งขันรุ่นสำคัญ ๆ มากครั้ง กล่าวกันว่า ครูชัตตันเป็นผู้คิดแปลงสนามกอล์ฟพระราชกรทาสโมสตรจาก ๙ หลุม เป็น ๑๘ หลุม ก็เป็นผู้คิดแปลงสนามทั้งหมดให้ปลุกด้วยหญ้าวนลน้อยตลอดทั้งสนามด้วย

เท่าที่ไต่ขัรยายมาน จะเห็นได้ว่าครูชัตตันเป็นนักกีฬาารกยตัว และคลุกคลีกับกีฬาารกยมาตลอดเวลาที่อยู่ในเมืองไทย หนังสือพิมพ์บางกอกไทม์สมัย ๓๐ ปีมาแล้วเคยลงบทความว่า "ขัคนยวชนของสยาม เริ่มมีร่างกายแข็งแรงเคยโดดทนยิ่งกว่าสมัยเมื่อ ๒๐ ปีก่อนน การเล่นกีฬาที่พวกฝรั่งชนะเป็นส่วนมาก ซึ่งผิดกับสมัยก่อนซึ่งคนไทยแพเกือบตลอดเวลา เพราะ

ร่างกายเล็กและขอยบาง ความวิวัฒนาการแห่งร่างกายและจิตใจ ไม่ค่อย
สงสัยเลยว่า เนื่องจากการได้รับการออกกำลังกายทางกีฬาประเภทต่าง ๆ ซึ่งจัดทำ
โดยชาวอังกฤษและครูชัตตันเห็นหัวแรงด้วยผู้หนึ่ง

ต่อไปนี้จะขอเล่าเหตุการณ์บางอย่างของครูชัตตัน สมัยเมื่อข้าพเจ้า
เป็นลูกศิษย์เรียนอยู่ชั้นมัธยมปีที่ ๘ และครูชัตตันเป็นครูประจำชั้น ขณะนั้น
ครูชัตตันทำหน้าที่ ๒ อย่างคือ เป็นอาจารย์ใหญ่และเป็นครูประจำชั้นมัธยม
ปีที่ ๘ ด้วย โดยปกติ ครูชัตตันแต่งตัวเรียบร้อย แสดงว่าเป็นคนประหยศ
ที่สุด สวมเสื้อราชปะแตนขาว กุ้ม ๕ เมื่อกลับคหิมทุกคหิม ขอทคอกกลก
หิมคทง ๒ ขอ กางเกงขายาวขาว สวมหมวกกะโล่ขาว มีคอหokerเป่า
โหนดรวางมาโรงเรียนทุกวัน พอลงจากรถรางที่สแยกพาหุรัดแล้ว ก็เดิน
จาเอาจาเอาจนถึงโรงเรียน เข้า ๆ ข้าพเจ้าเคยมาสัมผัสกับครูชัตตันเสมอ
เพราะเวลานั้นข้าพเจ้าอยู่ทำนาถนนราชวงศ์ นั่งรถรางสายทำนาซึ่งขบวน
เล็กแล้ว มาต่อที่สแยกราชวงศ์ พอถึงสแยกราชวงศ์เห็นครูชัตตันยืนอยู่
หน้ารถรางชนท ๑ ข้าพเจ้าก็เข้ทหมวกฟางคำนย กล่าวคำ สวัสติครบ
(Good Morning, Sir) แล้วกขนไปยืนอกข้างหนง (ชนท ๑ เหมือนกัน)
ประพุกิเช่นนี้อยู่เป็นเนองนิจ เห็นครูชัตตันมองหน้าเสมอ แต่ไม่เข้าใจอะไร
จนวันหนึ่งครูชัตตันถามข้าพเจ้าว่า “รถรางชนท ๑ กยชนท ๒ คนเดียว
กัน วิ่งเร็วเท่ากันใหม่” ข้าพเจ้าจึง ครูชัตตันกรณาอบรมว่า “เธอเป็น
นักเรียน ควรรู้จักค่าของสตางคและการประหยศ ชนทหนง ๑๐ สตางค
ชนทสอง ๖ สตางค ถ้าเธอมาชนท ๒ เธอจะประหยศคอง ๔ สตางค

เกษไวกันชาวราตแกงกยงโต ถาฉนเข็นนักเรียนและรรวางมชนท ๓ ฉน
 ะมาชนท ๓ ทงแต่นมา เวลาเข้าจะมาโรงเรียน ข้าพเจ้ากมารถชน
 ท ๒ วันแรกทตวรวางสายทานาราชวงค์ คนกระเป่าซังคูนหน้า พอ
 เห็นข้าพเจ้ากฉกตวชนท ๑ ให้ แต่ข้าพเจ้าปฏิเสธทำให้คนกระเป่ามอหน้า
 อย่างสงสัย

ทนจะพุดถงความเฉยขาด วันหนงครชคตคนมีฐานะจะตองออกไปนอก
 โรงเรียน จงเขียนขอทตสอยไว้นกระตาค้า ให้ครไทยคนหนงเฝ้า สงว่า
 ให้เขียนคำทตบส่งทกคน วิชาฉนยากมาก แต่กพอจะทำไ้ หากพวก
 เราในชนมความเห็นวออย่าทำทกกว่า เป็นการประท้วงทครอยากออก Test มา
 ยาก ๆ ยัรภยากฉนแล้วกไม่ทำ และไม่ส่งกระดาษเปล้าท้วย พอครชคตฉน
 กลบมา ครทเฝ้าฉนกรายงานว่านักเรียนไม่ทำ และไม่ส่งกระดาษเปล้าท้วย
 ครชคตฉนฟังแล้วไม่พุดประการโต หันหลังเคินกุก ๆ ออกจากห้องไป สักครู่
 กลบมามีไมเรวตคตมอมาฉนหนง เรมสอยสวทนท คตฟังไ้ว่า นักเรียน
 ทงชนทกลกกันว่าไม่ทำไม่ส่งตามคำสง พิจารณารบเข็นสคยตงนแล้ว จง
 เรยกออกมามาหน้าชนทละคนทละคนจนหมด และหยดทอยเสยพกหนงแล้ว
 กเริ่มอบรมตามเคยว่า “ฉนสงให้ทำและให้ส่งกระดาษคำทตบ ถ้าทำไม่ไ้
 ทำไม่ไม่ส่งกระดาษเปล้า เพราะฉนฉนฉด ฉดเพราะไม่ทำตามครุสง ครุ
 สงอะไรตองทำอย่างฉน ครุสออะไรตองเชออย่างฉน ครุสอว่า ๑ ขวก
 ๑ เป็น ๓ กตองเชอ ครุสอว่า แม่น้าในลออยู่ในเมืองจนกตองเชอ จำ
 ไ้วเน ทหลงอย่าฝาดน”

พูดถึงความมั่งคั่งและน่าใจหาย ข้าพเจ้าเคยเห็นมานัก ไม่เคยเห็น
ใครเหมือนครูชัตตัน ครึ่งหนึ่งก่อนบัตถาคบปลาย ๑ วัน ขณะที่ข้าพเจ้า
กำลังช่วยจัดหนังสือต่าง ๆ ในห้องอาจารย์ใหญ่ ครูชัตตันเรียกภารโรงคน
สนิทที่เคยรับใช้เป็นประจำมาหา พลังล้วงเอาเศษกระดาษในลิ้นชักทิ้งไว้
บอกว่า เมื่อนทเท่านั้น ๆ ไซ้ให้ไปซ้อแสตมป์ ๔ สตางค์ ให้ไป ๕ สตางค์
ยังไม่ได้ออกมา ๑ สตางค์ และเมื่อนทเท่านั้น ๆ ไซ้ให้ไปซ้อแสตมป์
อีก ๔ สตางค์ ให้ไป ๕ สตางค์ ยังไม่ได้ออกมาอีก ๑ สตางค์ รวมเป็น
๒ สตางค์ เพราะฉะนั้นขอให้คนมาเกือบวัน ว่าแล้วแบมือขอรับสตางค์ทอง
ภารโรงผู้นั้นคงไม่นึกฝันมาก่อนจึงได้ล้วง ๒ สตางค์คนให้ครูชัตตัน แล้ว
ก็เดินตุ๋นตุ๋นเย้อออกไป ข้าพเจ้าเอาใจภารโรงคงคิดว่า ครูชัตตันตระหนก
เห็นขมมาก

ครนวนรุ่งขึ้นซึ่งเป็นวันสุดท้ายของภาคเรียน เมื่อทำธุระอะไร ๆ เสร็จ
แล้ว ก่อนบัตถห้องอาจารย์ใหญ่ ครูชัตตันเรียกภารโรงคนสนิทกล่าวถึง
มาแล้ว ยืนบนยंत्रใบละ ๒๐ บาทให้แล้วบอกว่า “เฮ้ ฉันให้ เอาไว้ซ้อ
ข้าวสารกินนะ อย่าไปเล่นไปเสียล่ะ” ท่านผู้อ่านเดาซิว่าภารโรงผู้นั้นมีสัทนา
อย่างไร และมีความรู้สึกอย่างไร เขายกมือไหว้ พูดไต่คำเกี้ยวว่า ขอบใจ
แล้วก็พูดอะไรไม่ออกอีก เงิน ๒๐ บาทสมย็นนมีความหมายเท่าใด ข้าพเจ้า
ไม่ต้องอธิบายและไม่ต้องอธิบายต่อไปว่า ทำไมวานนี้ ครูชัตตันทอง ๒ สตางค์
ส่วนวันนกลบให้ ๒๐ บาท

เมื่อครูชัตตันกลับไปนอกแล้ว แทบทุกปีใหม่ของไทย (ไม่ใช่มกราคม สำหรับครูชัตตันแต่เป็นเมษายน) เคยส่งธนบัตร ๑ ปอนด์ผ่านมาทางข้าพเจ้า ให้ช่วยส่งต่อไปให้ภารโรงคนนั้นและให้บอกด้วยว่า ให้ไว้รอชาวสารกิน ไม่ใช่ไว้ใส่กรวยตเล่น ครูชัตตันบอกกับข้าพเจ้าว่า เงิน ๑ ปอนด์นั้นทำให้ ๓ คนมีความสุข ครูผู้บริจาค ๑ ภารโรงผู้รับ ๑ และข้าพเจ้าผู้วิ่งเต้นนำธนบัตรไปให้อีก ๑ การส่งเงิน ๑ ปอนด์ทำนองนี้ ถ้าข้าพเจ้าจำไม่ผิด ครูชัตตันส่งมาเสมอจนกระทั่งถึงแก่กรรม เงิน ๑ ปอนด์ก็พลอยหายไปด้วย

ข้าพเจ้ารู้สึกเป็นบุญอยู่อย่างหนึ่ง ที่ได้เคยเป็นศิษย์ของครูชัตตัน เพราะจากการอบรมสั่งสอนของครูชัตตัน ทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกว่าไตร่ตรองความรู้อันวิจิตรและทางจิตใจเป็นอันมาก ตลอดจนระเบียบแบบแผนทางมานะปการ ซึ่งข้าพเจ้าได้จดจำนำมาใช้ในการประกอบอาชีพของข้าพเจ้าจนทุกวันนี้ ข้าพเจ้าเข้าใจว่าบรรดาศิษย์เก่า ๆ ของครูชัตตันที่ออกไปแล้ว และหันมาประกอบอาชีพครู หรือดำเนินการศึกษาโรงเรียน ก็ได้นำเอาแบบอย่างต่าง ๆ ที่ครูชัตตันเคยอบรมสั่งสอนไว้มาใช้ ยิ่งความสำเร็จแก่กิจการของครูผู้สอน และโรงเรียนนั้นแทบทุกราย

ถ้าจะกล่าวว่ครูชัตตันหายใจเป็นครูอยู่ตลอดเวลาที่จะไม่ผิด ครูชัตตันทำตัวเป็นครูสั่งสอนศิษย์ทุกเวลาและทุกโอกาสที่จะสอนได้ เอาใจใส่ศิษย์ทุกคนที่เคยสอนมา และพยายามสนับสนุนให้ลูกศิษย์ได้ศึกษาทางพระยาพณิชยศาสตร์วิชา (คือ พรรณระแพทย์) เคยเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า

เมื่อตอน ท่านสอบได้ทุน กระทรวงธรรมการ และจะออกไปศึกษาวิชาที่ประเทศ
 อังกฤษ ครูชัคตันเรียกท่านไปเยี่ยมมรรยาทต่าง ๆ ที่บ้านครูชัคตันเอง ซึ่ง
 เวลานั้นอยู่แถวถนนสาทร ใหญ่จกวอนง โต๊ะรับประทานอาหาร เพราะฝรั่ง
 เขาถือว่า จะเป็นคนว่าสง่าท่าเพียงไหน ให้เด็กอนั่งกินข้าว ฉะนั้นครูชัคตัน
 ก็หม่ำหมั่มลงมือสอนกันยกใหญ่ จัดโต๊ะกินข้าวมาจริง ๆ ซ้อนซ้อน วิชา
 นั้น ฯลฯ หมายความว่า เรียนจากของจริงตั้งนเป็นต้น

ครูชัคตันไม่แต่จะเขียนครุฑดี และเป็นนักกีฬาตัวเอกในยุคนั้นเท่านั้น
 ครูชัคตันยังเล่นละครเก่งด้วย ข้าพเจ้าเคยไปครครูชัคตันเล่นละครที่โรงไชย
 หลวงสวนมีสกวิน เกยเงินบำรุงการกุศล เรื่อง แว่นตาคู่หนึ่ง (A Pair of
 Spectacles) ของ นายชัคตินัย กรันดี (Sydney Grundy) ครูชัคตันแสดง
 เป็นตัวลุงเกรกรอริ (Uncle Gregory) ขณะทีคนนั้นแทบไม่เชื่อว่าครูชัคตันคือ
 ลุงเกรกรอริ ถ้าตัวละครที่เล่นตามโรงต่าง ๆ สมัยนั้น เขาให้คะแนนกัน ๔ ดาว
 ว่ายอดเยี่ยมแล้ว ข้าพเจ้าว่าให้ครูชัคตัน ๘ ดาวก็ยังน้อยไป

ชีวิตครูไม่เหมือนชีวิตนักการเมืองหรือชีวิตของคนอาชีพอื่น จะสักเอา
 เผากินไม่ได้ ครูต้องอดทน ต้องใจเย็น ต้องเที่ยงตรง ต้องรอบรู้ ต้อง
 วางตนเป็นคนดี ต้องเป็นอะไรต่ออะไรอีกมาก รวมอยู่ในความเป็นครูทั้งสิ้น
 ชีวิตครูก็ไม่ใช่โลกโฉน เป็นชีวิตที่สงบเยือกเย็น ถอดสันโดษ บำเพ็ญตนเป็น
 ประโยชน์แก่ลูกศิษย์จริง ๆ ไม่รำรวย ไม่หรรหรร ใต้พอกินพอใช้ แต่ใต้กัศ
 ลันเหลือ จากการทำคนให้เป็นคน และถอดเอาบุคคลเป็นกำไรแห่งชีวิต ครู
 จะรู้สึกภูมิใจทุกศิษย์โตดี และเป็นความภูมิใจทำให้ครูมีความสุข

คนเราอาจล้มอะไรล้มได้ แต่จะล้มพ่อแม่ครูบาอาจารย์ของตัวไม่ได้
 นั้นเป็นความจริง ข้าพเจ้าเคยผ่านสังคมมามาก ไม่เคยได้ยินใครสถาปแก่
 ครูเลย เมื่อครูชัตตันออกจากราชการกลับไปอยู่ที่ยานทค้ายลโซลส์ เมืองลทส์
 (Scholes, Leeds) แล้ว เคยเขียนจดหมายมาเล่าให้ข้าพเจ้าฟังเรื่อง ๆ ว่า
 ลูกศิษย์เก่า ๆ ที่ผ่านไปอังกฤษและมเวลา มักถือโอกาสไปเยี่ยมครูชัตตัน
 ที่ยานลธมอ เช่นจดหมายฉบับหนึ่งเขียนมาว่า :—

“..... I have had visits from Taab, Sawat, Soonchong and
 Prince Dhani, who lives at Wang Petchburi Road. I am a
 very lucky man to have such good friends. Even this morning
 I got a nice letter from Siam”

ท่านเห็นใหม่ว่าครูชัตตันมีความสุขใจเพียงไร

วิชาที่ครูชัตตันสนใจมากที่สุดคือ ภูมิศาสตร์ ฉะนั้นใน พ.ศ. ๒๔๖๗

จึงได้ขอเลือกเป็นสมาชิกสมาคมภูมิศาสตร์ ณ กรุงลอนดอน (The Royal
 Geographical Society)

ครูชัตตันเคยแต่งตำราเรียนไว้ ๓ เล่ม คือ ๑. ภูมิศาสตร์สยาม

๒. ภูมิศาสตร์สากลอย่างย่อ แต่งร่วมกับหลวงขัติยวิทยาการ ขัติ
 ยวิทยาการ) และ ๓. How to Write English Letters ทั้ง ๓ เล่มนี้

กระทรวงศึกษาธิการอนุญาตให้ใช้ในโรงเรียนได้ในประเภทไม่บังคับ

เมื่อวันครูชัตตันจากประเทศไทยไป ในวันที่ ๒๐ สิงหาคม พ.ศ.

๒๔๗๓ นั้น มีผลไปส่งที่สถานรถไฟหัวลำโพงอย่างล้นหลาม เป็นบุคคล

ชั้นต่าง ๆ กัน หนังสือพิมพ์บางกอกใหม่สมัยนั้นลงข่าวว่า ชานชาลาสถานี

รถไฟหัวลำโพงมีคนมากที่สุดเป็นประวัติการณ์มีอยู่ ๒ ครั้ง คือ ครั้งแรกเมื่อ

วันที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๕๓๖ กรุงเทพมหานคร
และครั้งที่ ๒ เมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๕๓๖ กรุงเทพมหานคร

ครุฑรัตนโกสินทร์ พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์มาแล้ว ๕ ครั้ง ครุฑรัตนโกสินทร์
หลังที่ ๑๕ เมื่อกษัตริย์บรมราชูปถัมภ์จากราชการ ได้รับพระราชทาน
ทวติยาภรณ์ช้างเผือก

ครุฑรัตนโกสินทร์ เป็นโรคปวดข้อ (Arthritis) เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๐
แต่ยังพอเดินไปไหนมาไหนได้บ้าง ต่อมาราว พ.ศ. ๒๕๓๒ จึงเริ่มป่วย
เป็นโรคเส้นเลือดหัวใจใหญ่หัวใจตาย (Thrombosis) ได้พยายามรักษาเป็นอย่างดี
แต่อาการยังคงทรงและทรุด ครุฑรัตนโกสินทร์ เกิดอาการเจ็บทรวงอก
(Angina Pectoris) แทรก และได้ถึงแก่กรรมเพราะโรคนี้ด้วยอาการสงบ
เมื่อวันที่ ๒๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๓ เวลา ๒.๐๐ น. ณ ทานตะวัน

โซลส์เมืองลีดส์ (Scholes, Leeds) ประเทศอังกฤษและได้รับการฉายานักวิชาการ
ครุฑรัตนโกสินทร์ เมื่อวันที่ ๒๕ เดือนเดียวกัน ครุฑรัตนโกสินทร์ มียศชาย ๒ หญิง ๑
เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ครุฑรัตนโกสินทร์ คณะศิษย์เก่าสวนกุหลาบวิทยาลัยได้จัด
ตั้ง “มูลนิธิอาจารย์ธนอรแมน รัตนโกสินทร์” ขึ้น และได้จดทะเบียนตามกฎหมาย
ออกผลที่ได้จากมูลนิธิ ใช้บำรุงการศึกษาในโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย

สวัสดิ์ จันทร์งาม

พระยาผดุงวิทยาเสริม

(กำจัต พลังกูร)

พ. ศ. ๒๔๒๖ — ๒๔๕๗

พระยาผดุงวิทยาเสริม (กำจัต พลังกูร) เกิดเมือวันที่ ๒๗ ๑๑ ค่ำ
ตรงกับวันจันทร์ที่ ๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๒๖ ที่บ้านถนนสลิม บางรัก
พระนคร เป็นบุตรนายเจิม และ นางปรีก พลังกูร พระยาผดุงวิทยาเสริม
สืบสายสกุลโดยตรงมาจากเจ้าพระยาพิไชยราชาหรือเจ้าพระยาสุวรรณคโลก
ซึ่งเป็นทหารเอกในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ตามลำดับดังนี้

เจ้าพระยาพิไชยราชา หรือ เจ้าพระยาสุวรรณคโลก

เจ้าพระยาสุรยคินทรสุนทรภาศัย (บุญชู)

เจ้าพระยาพลเทพ (หลง) สัมรสกับท่านผู้หญิงม่วง

พระยาอาหารบริรักษ์ (นุค) สัมรสกับคุณหญิงน้อย บุตรีเจ้าสวนเษม

นายเจิม พลังกูร สัมรสกับ นางปรีก พลังกูร

พระยาผดุงวิทยาเสริม (กำจัต พลังกูร)

พระยามงคลวิทยาเสริมไกรรับพระราชทานนามสกุล ตามนามบรรดาศักดิ์
เจ้าพระยาพลเทพ (หลง) ผู้เป็นบิดาท่านไกรเรียนหนังสือที่โรงเรียน
วัดจักรวรรดิราชาวาส สอบไล่ได้ชั้นประโยค ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗
และสอบไล่ได้ประกาศนียบัตรประโยคครูประถมจาก โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ ได้ประกาศนียบัตรครู
มัธยมพิเศษ

ใน พ.ศ. ๒๔๔๗ ได้รับทุนของกระทรวงธรรมการไปเรียนวิชาครู
ณ ประเทศอังกฤษ ได้เข้าศึกษา ณ วิทยาลัยฝึกหัดครูเบอโรโรด (Borough
Road College) ณ ตำบลไอเชิลเวิร์ธ (Isleworth) กรุงลอนดอน เป็นเวลา ๔ ปี
ขณะพักอาศัยในประเทศอังกฤษ ได้ไปร่วมในการประชุมของสามัคคีสมาคม
ในพระบรมราชูปถัมภ์โรงเรียนเซนต์วินนเฟรด (St. Winifred) มณฑล
เซอร์เรย์ (Surrey) เสมอ และได้รับตำแหน่งเป็นสันทนากกรรมการของสมาคม
ครั้งหนึ่ง ครั้นสำเร็จการศึกษาจากประเทศอังกฤษ ก็ได้เข้ารับราชการและได้
เลื่อนตำแหน่งตามลำดับดังต่อไปนี้

พ.ศ. ๒๔๕๒ สอนที่โรงเรียนวัดเทพศิรินทร์

พ.ศ. ๒๔๕๓ ย้ายมาสอนที่โรงเรียนวัดปทุมคงคา

พ.ศ. ๒๔๕๔ เป็นอาจารย์โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์บ้านส้มเต็เจ้า
พระยา

พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้ย้ายไปเป็นอาจารย์โรงเรียนข้าราชการพลเรือน
แผนกครูศึกษา

พ.ศ. ๒๔๖๐ รักษาการแทนอาจารย์ใหญ่แผนกครูศึกษาในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระยาผดุงวิทยาเสริม (กำจัด พलगกูร)

พ.ศ. ๒๔๖๑ เป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนฝึกหัดครูวัดบวรนิเวศ

พ.ศ. ๒๔๗๐ เป็นเจ้ากรมตำรา

พ.ศ. ๒๔๗๑ เป็นเจ้ากรมสามัญศึกษา

พ.ศ. ๒๔๗๓ รักษาการอธิบดีกรมศึกษาธิการ

พ.ศ. ๒๔๗๕ กราบถวายบังคมลาออกจากราชการ เพอร์รับ

พระราชทานบำนาญ รวมเวลาทรงราชการ ๓๒ ปี เครื่องราชอิสริยาภรณ์
สูงสุดที่ใครยพระราชทาน คือ ตติยจุลจอมเกล้าวิเศษ

งานพิเศษระหว่างรับราชการของพระยาผดุงวิทยาเสริม โดยมาก
เกี่ยวกั้งงานของกระทรวงศึกษาธิการทั้งสิ้น เช่น เคยเป็นผู้กำกับการสอบ
ไล่เด็กเรียนประถมและมัธยม เป็นกรรมการสอบไล่ เป็นกรรมการจัดการแข่ง
ขันฟุตบอลของกระทรวง เป็นกรรมการจัดงานกรตา บางบเป็นนายกกรม
การทวย และเป็นผดตรวจการลูกเสื่อกรงเทพ เป็นต้น นอกจากนั้นเคยเป็นเลขา
นาการสโมสรช่างของสามัคยาจารย์สมาคม เป็นสาราณณกรหนังสือวิทยากรย
ทงเคยสอนวิชาครทโรงเรียนสตรีวิทยา และแสดงปาฐกถาทสามัคยาจารย์
สมาคมหลายกรง แมเมอออกรยพระราชทานบำนาญแล้วกั้งโตมาเป็น
วิทยากรพิเศษในแผนกฝึกหัดครวมัธยม จฟ้าลงกรณมหาวิทยาลัยทวย

พระยาผดุงวิทยาเสริมเป็นผู้มีความซื่อสัตย์สุจริต มั่นคง กตัญญู
เป็ราชการ โดยไม่เห็นแก่ความเหนอยยากตรากตรำ เป็นผู้อดระเขยขวนนย
ครังครัดละเออยกตถวน และตรงต่อเวลา พดตรงไปตรงมาและพดจริง
ก่าจริง จึงเป็นทเคารพยำเกรงและรักใคร่ของบรรดาลูกศิษย์ และผู้ทใคร่จก

พระยามกุฎวดีวิทยาเสริมเป็นผู้นับถือปณิธานอย่างแท้จริง เพราะนอกจาก
 สอนตามโรงเรียนแล้ว ยังสอนหนังสือให้แก่บรรดาบุตรธิดาของท่านเองทุกค
 ดังแต่เริ่มหัดอ่านเป็นต้นมา และฝึกฝนให้บุตรธิดาได้รับการศึกษาสูง ๆ แ
 ทงนั้น บุตรธิดาได้มีโอกาสไปศึกษา ณ ประเทศอังกฤษ และ สหรัฐอเมริกา
 ถึง ๖ คน ในจำนวนนี้ได้รับปริญญาเอก ๒ คน

พระยามกุฎวดีวิทยาเสริมได้สมรสกับคุณหญิงเหรียญมกุฎวดีวิทยาเสริม เม
 พ.ศ. ๒๔๕๖ มีบุตรธิดา ๗ คน ครั้นคุณหญิงเหรียญถึงแก่กรรมเม
 พ.ศ. ๒๔๗๑ พระยามกุฎวดีวิทยาเสริมได้สมรสกับคุณหญิงจรูญมกุฎวดีวิทยาเสริ
 เมอ พ.ศ. ๒๔๗๕ มีบุตรธิดา ๓ คน ดังมีรายนามต่อไปนี้

๑. พันตรีจักษุ พลังกร B.A. Hons. (Balliol College, Oxford)
 ถึงแก่กรรม
๒. ดร. กำแหง พลังกร B.Sc. (London), M.A., Ph. D. (Cantab)
 อาจารย์และสมาชิกสภามหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ (พ.ศ. ๒๔๘๓-
 ๒๔๘๗) วิชาการในตำแหน่งเลขาธิการสภามหาวิทยาลัย
 แห่งชาติ อาจารย์พิเศษ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และ มห
 วิทยาลัยเกษตรศาสตร์
๓. แพทย์หญิง ตระหนักจิต หะรินสุต พ.บ. D.T.H. & H.,
 V.D.O. (Liverpool) อาจารย์เอก แผนกอายุรศาสตร์ คณะ
 แพทยศาสตร์และศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์
๔. ดร. บรรเจิด พลังกร B.S., M.S. (Cornell), Ph.D. (L.S.U.)
 หัวหน้ากองสถิติกรมเคมึ กระทรวงเกษตร

๕. นางลำเพา สุทธิเสถียร

๖. พันตรีเกรียงเดช พลังกร วท.บ. กองทัพบก Diploma in
 "Engineer Officer Basic Course" วิทยาลัยการทหาร Fort
 Belvoir สหรัฐอเมริกา เสนอการศึกษาประจำกองทัพที่ ๓ นครราชสีมา

๗. นางสลวย กรแก้ว ภ.บ. กำลังศึกษาเพื่อทำปริญญาโททางเคมี
 สหรัฐอเมริกา อาจารย์โทแผนกวิชาเคมี คณะศึกษาศาสตร์และ
 สัตวบาล มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

๘. นางสาวจรรยาพร พลังกร อ.บ. ถึงแก่กรรม

๙. นายแพทย์กัมปนาท พลังกร พ.บ. แพทย์ประจำบ้าน แผนก
 กุมารเวชศาสตร์ คณะแพทยศาสตร์และศิริราชพยาบาล
 มหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์

๑๐. นางสาวเสาวรส พลังกร นิสิตคณะแพทยศาสตร์และการบัญชี
 มหาวิทยาลัยบูรพา

พระยามังคละวิเชียรได้แต่งตั้งตำราไว้หลายเล่ม มีอาทิ เช่น แขน

หักคาน ก ข ก กา แขนหักคานเบองตน วิชานวณด้วยลูกคิด แขนเรียนคูกับ

หนังสือ Dent คำแปลศัพท์ และสำนวนของหนังสือ Dent Tenses

ต่าง ๆ ในภาษาอังกฤษ และหนังสือไวยากรณ์ไทย เป็นต้น นอกจากนี้

นทานยังได้เขียนหัวหน้าในการเรียบเรียงปทานุกรม ฉบับของกรมตำรา

พ.ศ. ๒๔๗๐ อีกด้วย

พระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จทอดพระเนตรและทรงสนทนากับนักเรียนภาษาอังกฤษในประเทศไทยไว้ จะขอนำมากล่าวย่อ ๆ ดังต่อไปนี้

๑. ควรเลือกแบบเรียนที่เหมาะสมสำหรับคนที่ไม่ใช่ของอังกฤษเรียน
๒. อักษรที่ใช้ตรงกับเสียงพูด (Phonetic) ซึ่งมีอักษรมาก (หนังสือเคนท์) นั้น ย่อลงอ่านภาษาอังกฤษให้เหมือนเสียงพูด นักเรียนไทยไม่เห็นมีใครเรียนกัน ถ้าหากว่าลองเรียนกันดูบ้างก็จะดีจริงๆ เชื่อว่าจะช่วยให้ออกเสียงถูกต้องได้มาก (ท่านกล่าวถึง และได้ให้ครูโรงเรียนมัธยมวัดเขมาภิรตาราม โรงเรียนจริง ๆ เวลาสอนก็มีสอด้วย)
๓. การสอนภาษาอังกฤษ ควรจะโตผูกหู ผูกปาก และสน ผูกการใช้สายตาไปด้วย
๔. การดำเนินการสอนภาษาอังกฤษ (ก) สอนให้รู้จักฟังและพูด
(ข) สอนให้อ่านให้ถึก
(ค) สอนให้รู้ความในเรื่องที่พูดและอ่าน
(ง) สอนให้คิดและเขียนตามคำบอก
(จ) สอนไวยากรณ์ให้นักเรียนเข้าใจ เท่าที่ตามอยู่ในหนังสือ

- (จ) ให้นักเรียนทำแบบฝึกหัด
ในหนังสือ
- (ข) ให้แต่งเรื่องทเรียนมา
แล้ว (ถ้าแบบฝึกหัดใน
หนังสือไม่มี)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
มีพาด ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๗ ณ บ้านซอยร่วมฤดี
ถนนเพลินจิต พระนคร.

กาแหง พลังกูร

หอสมุดคุรุสภา

หม่อมเจ้าหญิงจันทรีภา เทวกุล

พ. ศ. ๒๔๒๗ - ๒๔๘๘

หม่อมเจ้าหญิงจันทรีภา เทวกุล เป็นพระธิดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ กับ หม่อมใหญ่ เทวกุล ณ อยุธยา ประสูติวันที่ ๒๕ เมษายน พ. ศ. ๒๔๒๗ ทรงเสกสมรสกับชายชื่อบุณยชนกเขนตลาตยาเพณฺฑุญญ เมื่อนางสิ้นชีพิตักษัยแล้ว ทรงศึกษาเล่าเรียนที่โรงเรียนสุนันทาลัย จนจบหลักสูตรชั้นสูงสุดของโรงเรียน คือชั้นมัธยมศึกษาปีที่หก หม่อมเจ้าหญิงจึงพิจารณาสมควรที่จะทรงเสกสมรสกับชายชื่อบุณยชนกเขนตลาตยาเพณฺฑุญญ มีเพียง ๓ ท่านด้วยกัน คือ

๑. หม่อมเจ้าหญิงมีถจาวรพ กรมลาคน
๒. หม่อมเจ้าหญิงจันทรีภา เทวกุล
๓. หม่อมชน สิริยง ณ อยุธยา

ภายหลังหม่อมเจ้าหญิงจันทรีภา ได้เสด็จไปประทับอยู่กับ สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า พระองค์ท่านทรงเห็นผลที่ทรงมีในความกตัญญูกตเวทิตา ความจงรักภักดี และเต็มพระทัยที่จะรับพระราชภารกิจ ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ จังทรงพระเมตตาอารอยยตลอดมา สมเด็จพระเจ้าลูกเธอของสมเด็จพระอัยยิกาเจ้าและพระเจ้าลูกเธอที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ทรงอุปถัมภ์ ทรงคุ้นเคยและทรง

หม่อมเจ้าหญิงจันทร์ภา เทวกุล

พระเมตตา โปรดปรานแทบทุกพระองค์ เพราะหม่อมเจ้าหญิงจันทร์ภา
 เหมใจทรงรับใช้และฉลองพระเดชพระคุณเสมอ แม้นตอนหลังเมื่อสมเด็จพระ
 ราชบิดา เจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ประชวรมาก หม่อมเจ้าหญิง
 จันทร์ภา ก็เข้าไปถวายการพยาบาลและรับใช้้อย่างใกล้ชิด และได้
 ฉลองพระกรุณาจนถึงพระวาระสุดท้าย

ในท่านประวัติกวีของท่านคือ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ สมเด็จพระศรีพัช
 รินทรायบรมราชินีนาถ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นครูสอนที่โรงเรียนราชินี ซึ่ง
 ขณะนั้น หม่อมเจ้าหญิงพิชิตวชิราภา เทวกุล ทรงดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่
 หม่อมเจ้าหญิงจันทร์ภาจึงได้ทรงรับหน้าที่เป็นอาจารย์รอง ครั้นนักเรียนจึง
 พากันเรียกท่านว่า ท่านอาจารย์น้อย ประกอบกับในระหว่างครอบครัว
 และผูกเป็นกันเอง เรียกท่านว่า ท่านองคน้อย ท่านอาจารย์น้อยทรงรับ
 ตำแหน่งเป็นครูประจำชั้นมัธยมที่หกออกตำแหน่งหนึ่ง ท่านอาจารย์น้อย
 ทรงรอบรู้ในวิชาต่าง ๆ เป็นอย่างดี เฉพาะอย่างยิ่ง คือ วิชาคำนวณ และ
 ภาษาอังกฤษท่านทรงรู้และทรงสอนได้อย่างยอดเยี่ยม นอกจากนั้นวิชา
 เย็บเตล็ด มีการทำขนมฝรั่ง ท่านก็ทรงทำได้ดี และสอน
 ได้ด้วย นักเรียนในสมัยนั้นจะต้องรู้จักขนม โมค่า (Mocca) และ มาเย่อ
 (Marble cake) ซึ่งนับว่าเป็นขนมฝรั่งที่อร่อยที่สุด จนถึงปัจจุบันก็ยังมีคน
 นิยมอยู่เป็นอันมาก นอกจากนั้น ท่านยังทรงสามารถทำดอกไม้สดได้อย่าง
 ประณีตและสวยงาม เป็นต้นว่า พระจิตกาธาน พระโกศดอกไม้สด คลุมหีบ
 คลุมไตร พวงมาลา พวงมาลัย ได้เป็นอย่างดี นอกจากจะทรงทำเองยัง
 ทรงควบคุมให้ครุณีกเรียนช่วยกันทำ และยิ่งกว่านั้น ยังทรงสละทรัพย์สมบัติ

ของท่านเองด้วย เพื่อช่วยเหลือคนทั่วไป ที่เขาไปขอประทานให้ทรงทำ และ
การทำงาน บางงานยังต้องทำกันอย่างหามรุ่งหามค่ำด้วย

ท่านอาจารย์น้อย เป็นผู้มีพระทัยเมตตาอารีต่อคนทั่วไป ทรงช่วย
เหลือในกิจการของผืนทองทางกำลังกายและกำลังทรัพย์ ไม่ทรงแสวงความ
เห็นเด่นเห็นอับ หรือเขินอายที่จะช่วยเหลือผู้ใดเลย เห็นผู้ใดตกทุกข์เป็นทนต์
ไม่ได้ จนบางครั้งท่านต้องลำบากและทนทุกข์เอง อีกอย่างหนึ่งท่านอาจารย์
น้อยยังเป็นผู้ที่มีความมุงุตรธรรมเข็นที่สุด เมื่อใครทำถูก ท่านทรงยกย่อง
และส่งเสริม แต่ถ้าทำผิดแล้ว ไม่ยอมยกให้ไม่ว่าหน้าไหน ฉะนั้นท่าน
อาจารย์น้อยจึงเป็นผู้ที่ครู นักเรียน และผู้ทอญเกล็ดซึกเห็นว่าท่านดีมาก
และเกรงกลัวยิ่งนัก

ท่านอาจารย์น้อย ทรงมีนาพระทัยโอบอ้อมอารี ช่วยเหลือทุกข์
ของผู้อื่นตลอดเวลาและด้วยทนต์ทรัพย์ของตนเองเป็นส่วนใหญ่ มีการ
ช่วยอุปถัมภ์บุคคล ทั้งในคานความเขินอายและการเล่าเรียน จนบางคนได้ตั้ง
ตนประกอบอาชีพเป็นหลักฐาน ตลอดเวลาที่ประทับอยู่ที่โรงเรียนราชันิกได้
ทรงช่วยเหลือกิจการของโรงเรียน ให้ลุล่วงไปด้วยดี ผู้เป็นลูกศิษย์ของท่าน
ทุกรุ่น และผู้ทอญเกล็ดซึกตลอดจนผู้ที่ได้รับความเมตตาการุณาของท่าน
ย่อมทราบดีเป็นอย่างดี

นอกจากนี้ ท่านอาจารย์น้อย ยังทรงเป็นผู้ใฝ่ในธรรม มีการนำเพญ
กุศลต่าง ๆ ตามวัดวาอาราม ในวันธรรมสวนะ และในบางโอกาสยังเสด็จ
ไปทรงฟังธรรมและทรงเสมาทานศีล ๘ ด้วย

เม่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๕ กระทรวงศึกษา-

ธิการ ดันมีเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นเสนาบดี ได้ขอรองให้ท่าน

ไปทรงดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนเบญจมราชาลัย ซึ่งขณะนั้นเป็น

โรงเรียนฝึกหัดครู รัยนักเรียนจากต่างจังหวัด เรียกกันว่า นักเรียน

มณฑล เพราะมณฑลเป็นผู้จัดส่งมาเรียนวิชาสามัญและวิชาครู เมื่อสำเร็จ

การศึกษาแล้ว ก็ให้กลับไปรับราชการ ณ จังหวัดที่เขาส่งกิด เพราะใน

สมัยนั้น จะหาผู้มีความรู้ออกไปรับราชการเป็นครู ย่างต่างจังหวัดได้ยาก

นักเรียนเหล่านั้นส่งมาแต่อายุยังน้อย จึงต้องการ ทพวงซึ่งเป็นหลักทางใจ

โรงเรียนฝึกหัดครูนี้เมื่อครุฑม กาญจโนวาท อาจารย์ใหญ่คนเก่าถึงแก่กรรม

แล้ว กระทรวงศึกษาธิการ ได้แต่งตั้งผู้ใหญ่หลายคนประกอบขึ้นเป็นคณะ

ปกครอง คือหัวหน้าฝ่ายวิชา หัวหน้าฝ่ายปกครอง ฝ่ายกิจการ ความ

เด็ดขาด ไม่ได้ได้อยู่ในผู้ใดคนหนึ่ง เมื่อท่านมาเป็นอาจารย์ใหญ่และมาประทับ

อยู่ในโรงเรียนนักเรียนรยผดชอบผเคียวโดยเด็ดขาด จึงเป็นความชอบ

ร่วมเป็นแก่นักเรียนมาก ประกอบด้วยท่านไม่ถือองค์ทรงคแลทุกขสขของ

นักเรียนอย่างใกล้ชิด และบางรายทมความซดของในเรื่องส่วนตัว ท่านทรง

จิตให้ถึงยาน นยไคว่าเป็นรุ่มโพธิ์รุ่มไทรของนักเรียนจริง ๆ ข้อความที่เล่า

มาน คนรุ่นเก่า ๆ ของโรงเรียนได้กล่าวถึงอยู่เสมอ

ในส่วนการศึกษา เมื่อก่อนท่านมาอยู่ โรงเรียนหาครภาษาอังกฤษ

ได้ยาก เนื่องจากกระทรวงศึกษาธิการสมัยนั้น ไม่ได้จัดภาษาต่างประเทศ

เขาในหลักสูตรนักเรียนหญิง เพิ่งเริ่มจัดใหม่การสอนได้ไม่กี่ ภาษาอังกฤษ

จึงอ่อนมาก ท่านมีความรู้ทางภาษาอังกฤษดี ได้ทรงแก้ไขหาครูเพิ่มและ

ทรงสอนด้วยในชั้นสูง สำหรับการเรียนโดยทั่วไป ท่านพยายาม
 มาตรฐานการเรียนของสตรีให้สูงขึ้น โดยขอเทียบเฉพาะภาษาเท่านั้นมีชัย
 ปีที่ ๘ (ประโยคมัธยมบริบูรณ์ชาย) เว้น คำานวณ วิทยาศาสตร์ เรียกว่า
 ประโยคมัธยมวิสามัญหญิง สอนอย่างนี้ไป ๒-๓ ปี ก็เลิกทำการสอน
 ประโยคมัธยมบริบูรณ์ชาย ในชั้นต้นกระทรวงศึกษาธิการไม่มีครุพอที่จะส
 มาช่วย ได้มาเพียงครุวิทยาศาสตร์จึงต้องเร่งรัดช่วยตัวเอง ท่านเป็นผู้
 พระทัยแข็งแกร่ง เมื่อดังพระทัยว่าจะทำสิ่งใดก็ชอบด้วยเหตุผลแล้ว ทำ
 ต้องพยายามฝ่าฟันอุปสรรคให้จนได้ เพราะความพยายามและตั้งพระทัยแน่ว
 แน่ของท่าน นักเรียนหญิงรุ่นนั้นจึงเรียนจบหลักสูตรชั้นมัธยมบริบูรณ์ช
 และเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยในโอกาสต่อมา นับว่าเป็นการช่วยเร่งการศึกษ
 ของสตรีให้ก้าวหน้าเร็วขึ้น

หม่อมเจ้าหญิงจันทร์ภา ขณะเป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนเบญจมราชาล
 ยังได้นำความรู้อย่างกว้างขวางมาสู่โรงเรียนและนักเรียน เช่น การช่า
 คอกไม้สด การทำกบขาวของกิน และนำนักเรียนให้ได้เห็นการสมาคม
 สูง ๆ เช่นในวังสนันทา วังสระปทุม และวังเทเวศน์ มุ่งงานทำคอกไม้
 ท่านมักจะนำเด็กที่โตฝึกแล้วจากโรงเรียนไปช่วยให้เด็กโตเห็นระเบียบแบบ
 แผนที่ต่างออกไป ใครมีฝีมือในการทำกบขาว จนมออย่างใด ท่านจะต้องไป
 เชิญมาสอนนักเรียน เช่น ท่านผู้หญิงยกินทรเดชาลิขิต ฝีมือขนมเยอ
 เป็นเอก คุณหญิงโสภาทวรกิจ ฝีมือห่อหมกม้อ เป็นต้น ในระยะนี้
 ทางโรงเรียนก็มุ่งงานทำคอกไม้เสมือ เช่นจัดในงานเลี้ยงของกระทรวงการ
 ต่างประเทศ ทำเครื่องยวชเครื่องศพตามทมผขอประทานจากท่าน นับได้ว่า

นักเรียนรันทนนมผสมและหตากว่างขวาง ท่านโปรดแต่งคำประพันธ์ ทรง
 เขียนบทละครเรื่องยาว มบทรองว่า มีระย้าสมัยใหม่ ท่านก็หัดของท่านได้
 ทกอย่าง ทลตจนออกแหยเครองแต่งตัวและฉาก ในสมัยที่ท่านยกครอง
 โรงเรียนเคยทูลเชิญเสด็จพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทอด
 พระเนตรละคร เรื่องมหาสยมพร ซึ่งทรงร้อยกรองเป็นคำกลอนจากบท
 ละครฝรั่งชื่อเรื่อง Les Amants Magnifiques ของ โมลิแอร์ (Molière)
 ละครเรื่องนักทรงแต่งและฉากซ้อมเอง มีเรื่องนำขึ้นทศวรรษนำมากล่าวคือ
 พอท่านทรงคิดถึงฉากและทำร้ายว่า ท่านก็ทรงเล่า บรรดาผู้ฟังอยู่ต่างกึก
 ไม่เห็นจะสวยอย่างไร หากกลัวจึงไม่กล้าขกท่านแต่พอฉากซ้อมเสร็จแล้ว
 ของท่านสวยจริง ๆ ในบรรดางานที่เป็นศิลปะอย่างนี้ ต้องยอมถวายท่านว่า
 ท่านทรงสามารถ ทว่ากลอนนั้น ไม่ใช่ท่านจะกรวโกรธกว่า แต่กลัวท่านซึก
 แล้วจน เพราะบรรดาครูที่อยู่ในขณะนั้น ต่างก็ไม่ใช้ผู้ใหญ่ และขาดผสม
 ทางนี้เป็นอันมาก

ในระหว่างที่ทรงดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ โรงเรียนเบญจมราชาลัย
 สมเด็จพระราชบิดา เจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ ได้ทรงขอร้องท่าน
 ไปช่วยดูแลและปกครองนักเรียนพยาบาล มีอยู่ระยะหนึ่งตอนคำ ท่าน
 เสด็จไปคางที่โรงพยาบาลศิริราช พอเช้าก็เสด็จกลับไปโรงเรียน บัทร-
 เขยวทใช้เขียนมวณนักเรียนพยาบาลศิริราช ยังคงเป็นระเบียบของโรงพยาบาล
 สืบมา เข้าใจว่าท่านทรงวางไว้ เพราะคึกขัยบัตรแดงซึ่งเขียนบัตรทใช้เขียน
 และรับนักเรียนของโรงเรียนเบญจมราชาลัยสืบมา

เนื่องจากท่านทรงทราบกว่าที่ทำงานเป็นอย่างมากอยู่ตลอดเวลา จึง
 ทำให้นามขันธ์ของท่านเสื่อมลงทุกที จนกลายเป็นโรคประสาทอ่อนไม่สามารถ
 จะรับราชการได้ จึงทรงลาออกจากตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนเบญจม-
 ราชาลัย และผู้ปกครองนักเรียนและนางพยาบาล โรงพยาบาลศิริราช
 เมื่อเดือน พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๔ และเสด็จมารักษาองค์อยู่ทางเทว
 เวศม์ ภายหลังเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๘ ท่านประชวรด้วยโรคบิด จึงเส
 ชพตกษยเมอวันที่ ๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๘

นับได้ว่าชีวิตของท่านมีประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองผู้หนึ่ง ที่ใคร
 นำความเพื่องฟูมาสู่โรงเรียนฝึกหัดครูเบญจมราชาลัย ทั้งฝ่ายการศึกษา
 และศิลปวิทยาต่าง ๆ ศิษย์ในยคนนใดเป็นศิษย์ไซ้ประเทศชาติในยคนเช่น
 จำนวนมาก ทั้งในพระนครและต่างจังหวัด ซึ่งคณะศิษย์เก่าโรงเรียน
 เบญจมราชาลัยไม่มีใครจะลืมเลือน เมื่อดงกำหนดคล้ายวันสิ้นชีพตักษย ได้
 รวมกันมาฆ่าเพื่อัญกุศลถวายทุกขมา.

(ในการรวบรวมพระประวัติ หม่อมเจ้าหญิงจันทร์ภา เทวกุล
 นางนิลรัตน์ ขรรณสิทธิ์วรสาส์น ได้ช่วยเหลือเพิ่มเติมด้วย)

หม่อมเจ้าหญิงสมรศรีโสภา เทวกุล

พระขำนาถอนุสาสน์

(ทองคำ โคपालสุต)

พ. ศ. ๒๔๓๐ - ๒๕๐๐

พระขำนาถอนุสาสน์ เกิดที่ตำบลบ้านนาตาล อำเภออินทบุรี จังหวัด
อินทบุรี เมื่อนพศ แรม ๑ ค่ำ เดือน ๕ ปีชวด ตรงกับวันท ๒๘ มีนาคม
๒๓๐ เป็นบุตรนายขาน นางแก้ว โคपालสุต มีพี่น้อง ๕ คน เป็น
ชาย ๒ ชาย ๓ เมื่อเจริญวัยบิดาได้มอบให้เป็นศิษย์พระครูวินิตคุตคุณ
(ลา ปุณฺณช) วัดโพธิ์ศรี ได้ศึกษาในโรงเรียนวัดโพธิ์ศรี และวัดโสม
จังหวัดสิงห์บุรี จนจบชั้นสูงสุดของโรงเรียน บิดาจึงส่งมาเรียนต่อที่โรงเรียน
ข้าราชการพลเรือน โดยฝากให้เป็นศิษย์พระมหาสมภารศรีสุธรรม อดิเรก
ที่วัดโสมศึกษาแล้ว ได้เข้าเป็นนักเรียนโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ สอนไล่ไล่
ประกาศนียบัตรครูประถมสามัญเมื่อ พ. ศ. ๒๔๔๘

พระขำนาถอนุสาสน์ได้เริ่มเข้ารับราชการ เมื่อวันท ๒๔ พฤศจิกายน
๒๔๔๗ ในตำแหน่งครูโรงเรียนมัธยมวัดราชบูรณะ (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น
โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย) ใน พ. ศ. ๒๔๕๐ ได้เลื่อนเป็นครูประกาศ
นียบัตรมัธยม และได้ย้ายไปเป็นครูใหญ่โรงเรียนมัธยมวัดยานนาวา เมื่อ
พ. ศ. ๒๔๕๔ ได้รับพระราชทานยศบรรดาศักดิ์เป็นรองอำมาตย์โท

ขุนชำนาญอนุสาสน์ ใน พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้ย้ายไปเป็นครูใหญ่โรงเรียน
 วัดเขมรอมขพิตร และได้เลื่อนเป็นหลวงชำนาญอนุสาสน์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖
 ใน พ.ศ. ๒๔๕๗ ย้ายไปเป็นพนักงานตรวจการ ได้รับพระราชทาน
 ยศเป็น รองอำมาตย์เอกและอำมาตย์ตรีในยศต่อมา ครั้น พ.ศ. ๒๔๖๑
 ย้ายไปเป็นพนักงานสอบไล่ และได้อุปถัมภ์ ณ สำนักพระธรรมจริยราชสมเ
 มณีนี วัดบรมนิวาสในศกนี้ สอบไล่ได้นักธรรมตรี รวมเวลาอุปสม
 ๑๐๓ วัน

พระชำนาญอนุสาสน์ได้เลื่อนยศเป็นอำมาตย์โท เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑
 และได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระชำนาญอนุสาสน์ในยศต่อมา ใน พ.ศ. ๒๔๗๑
 - ๒๔๗๗ ได้ดำรงตำแหน่งทำการแทนหัวหน้ากองวิชาการ และหัวหน้า
 กองศาสนสมบัติตามลำดับ ใน พ.ศ. ๒๔๘๐ ได้รับแต่งตั้งเป็นอธิบดี
 กรมธรรมการ ซึ่งต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็นกรมการศาสนา ในระหว่างที่
 ราชการในกรมการศาสนา ท่านได้ทำประโยชน์แก่ทางราชการหลายอย่าง
 จะขอนำมากล่าวไว้พอเป็นสังเขปดังต่อไปนี้

๑. เป็นกรมการและเลขานุการคณะกรรมการปรัยปรังพระพุทธรูป
 จังหวัดสระบุรี ในการนี้ได้นำให้วัดพระพุทธรูปทุกแห่งไปทำการ ปรัย ปรัง
 พระพุทธรูปทุกวัด

๒. จัดซื้อที่ดินและสิ่งปลูกสร้างหลายแห่ง เพื่อดำเนินการสร้าง
 ที่กแถว ตลาด โรงมหรสพ ร้านอาหารและแผงลอย อันเป็นการหาผล
 ประโยชน์ให้แก่ศาสนสมบัติ เช่น สร้างตลาด ที่กแถว และโรงมหรสพ

พระขำนาถอนุศาสน์ (ทองคำ โปปลาสุต)

ที่ตลาดเฉลิมโลก ประตุน้ำ จังหวัดพระนคร สร้างตึกแถวที่ขานนาวา
วัดสระเกศ จังหวัดพระนคร สร้างตลาดปากน้ำโพ จังหวัดนครสวรรค์
สร้างตลาดมันนิร จังหวัดพระนคร ฯลฯ

๓. ดำเนินการจัดสร้างโรงพิมพ์การศาสนา

๔. ร่วมในการปรับปรุงแก้ไขพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช

๒๔๘๔ และสั่งฆ่าฉกหลายฉยขี้ ท่ออกโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์
ซึ่งได้ใช้จนปัจจุบัน

๕. ดำเนินการจัดพิมพ์พระไตรปิฎก เป็นภาษาไทย ทั้งฉบับเทศนาและ
เล่มสมุด ซึ่งปรากฏแพร่หลายอยู่จนทุกวันนี้

พระชำนานาญอนุสาสน์ไทรยราชการอยู่ถึง ๓๘ ปี จึงได้ลาออกเพอรับ
พระราชทานบำนาญ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕ ก่อนออกรับพระราชทานบำนาญ
รับพระราชทานเงินเดือน เดือนละ ๖๕๐ บาท เครื่องราชอิสริยาภรณ์
องคตไทรยพระราชทานคือ ทวีติยาภรณ์ช้างเผือก

พระชำนานาญอนุสาสน์ได้สมรสกับนางชำนานาญอนุสาสน์ (ละเอียด โส-
กาลสุต) มีบุตรชาย ๒ คน ถึงแก่กรรมตั้งแต่ยังเยาว์วัยทั้งคู่

แม่เมื่อออกจากราชการแล้ว พระชำนานาญอนุสาสน์ก็ยังขำเพญูสาธาารณ-
ระโยชน์อยู่เสมอมา เป็นคนว่า เช่นหัวหน้าจกตงมุลนฉวกขยวมงคล
จังหวัดธนบุรี และลามุลนฉวกโพธิ์ศรี ซึ่งท่านได้เป็นประธานกรรมการมา
จนถึงแก่กรรม ได้บริจาคทรัพย์ให้เป็นทุนลามุลนฉวกขยวมงคล จัดหาเครื่อง
อุปกรณ์การศึกษา ตลอดจนรางวัลในการเรียนนี้ ให้แก่โรงเรียนศรีวณิช

วิทยาคม (ลามลันธิ) ซึ่งเป็นโรงเรียนราษฎรทรงชนเมอ พ.ศ. ๒๔๘๘
 ทวคโพธิศรี อำเภอนันทบุรี โดยท่านพระครูวินิตศีลคุณ (ลา ปณณชิต)
 เป็นผู้ให้กำเนิด ใน พ.ศ. ๒๔๘๘ ได้สร้างห้องสมุดชนบทโพธิศ
 อันเป็นสถานศึกษาแห่งแรกของท่าน พร้อมทั้งอุปกรณ์ต่าง ๆ คือ ตู้หนังสือ
 โต๊ะอ่านหนังสือ พระพุทธรูปและโต๊ะหมู่บูชา ๑ ชุด กับหนังสืออีก ๓,๕๐๐
 เล่ม แล้วมอบให้เป็นห้องสมุดประชาชนของกระทรวงศึกษาธิการ และหลัง
 จากนั้นท่านก็ยังได้ส่งหนังสือนิตยสารและหนังสือพิมพ์ไปให้ห้องสมุดคนเอน
 นอกจากนั้นยังได้มอบหนังสือและนิตยสารให้แก่ห้องสมุดกระทรวงศึกษา
 ธิการอีก ๒๕๐ เล่ม และเมื่อเดือนตุลาคม ๒๕๐๐ ก็ได้บริจาคเงิน
 สมทบทุนสร้างตึกครูสภาใหม่เป็นเงิน ๑,๐๐๐ บาท เพื่อบริการส่วนกุศลแก่เจ้า
 พระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ผู้ริเริ่มสร้างตึกสามัคยาจารย์
 พระชำนานอนุสาสน์ช่วยขจัดโรคความดันโลหิตสูง ถึงแก่กรรมเม
 วันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๐๐ เวลา ๑๘.๒๐ น. อายุได้ ๗๐ ปี
 บิขณมลิขิตของท่านก็คือ คำขวัญที่เขียนให้แก่หนังสือศรีรัตนวิทยา
 อนุสรณ์ เมื่อวันที่ ๑๒ ธันวาคม ๒๕๐๐ ดังสำเนาต่อไปนี้

๔๗๕ ถนนราชปรารภ ประตูน้ำ พระนคร

๑๒ ธันวาคม ๒๕๐๐

แจ้งความมายัง นายรต เขียวคง ครูใหญ่

จดหมายลงวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๐ เรื่องขอคัด ห
 คำขวัญ เพื่อลงในหนังสือพิมพ์อนุสรณ์ของโรงเรียน “ศรีวัต

วิทยาคมอนุสรณ์” นั้น ได้รับแล้ว ยินดีจะให้เพราะสำนักเรียน
 ในวัดโพธิ์ศรีน ข้าพเจ้าเคยเป็นศิษย์ของท่านอาจารย์พระครูวินิตศีลคุณ
 (ลา) ซึ่งเป็นผู้เริ่มสร้างโรงเรียนนี้มาในกาลก่อน ท่านเป็นครุฑมี
 ศีลธรรมเป็นยอดเยี่ยม และสอนศิษย์ให้เป็นพลเมืองดีมาเป็นอันมาก
 ทั้งนพวกรุ และนักเรียนในโรงเรียนนี้ควรประพฤติและปฏิบัติตนเอา
 อย่างท่าน ระลึกถึงพระคุณท่านอยู่เสมอ อย่าให้ขาด จะช่วยเหลือ
 โรงเรียนได้อย่างไรจงช่วยกัน

การเป็นครูไม่ใช่เป็นได้ง่ายๆ เพราะครูเป็นแม่พิมพ์หรือแบบ
 ตัวอย่างของศิษย์ อบรมสั่งสอนศิษย์ให้เป็นพลเมืองดีต่อไปเบื้องหน้า
 ถ้าแบบตัวอย่างไม่ดี ศิษย์ก็จะจำและประพฤติไม่ดีไปด้วย เด็ก
 เหล่านี้โตขึ้นก็จะเป็พลเมืองที่เลวทรามไม่เป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง
 เกิดมารกโลก หาประโยชน์ไม่ได้ มีแต่ทำความเดือดร้อนให้แก่เพื่อน
 ร่วมชาติ ข้าพเจ้าจึงขอเตือนว่า ผู้ที่จะเป็นครุฑนั้นต้องขยันหมั่นเพียร
 ในหน้าที่อยู่เสมอ และมีพรหมวิหาร ๔ ประจำในตัว คือ มี เมตตา
 กรุณา มุทิตา อุเบกขา

๑. เมตตา ความรักใคร่ ประารถนาจะให้เป็นผู้สุข

๒. กรุณา ความสงสาร คิดจะช่วยให้พ้นทุกข์

๓. มุทิตา ความพลอยยินดี เมื่อผู้อื่นได้ดี

๔. อุเบกขา ความวางเฉย ไม่ดีใจ ไม่เสียใจเมื่อผู้อื่นถึง

ความวิบัติ ข้อนไม่ใช่ให้วางเฉย เมื่อภัยอุบัติเกิดขึ้นแก่ผู้ใด ต้อง

ทำการช่วยเหลือก่อน เมื่อสุดวิสัยของเราจะทำได้แล้วจึงวางเฉย คุ
ต้องไม่มีคติ ๔ คือ

๑. ฉันทาคติ ถ้าเอียงเพราะรักใคร่กัน
๒. โทสาคติ ถ้าเอียงเพราะไม่ชอบกัน
๓. โมหาคติ ถ้าเอียงเพราะเขลา
๔. ภยาคติ ถ้าเอียงเพราะกลัว

นอกจากนี้ การสอนวิชาต่างๆ ของจงสอนให้นักเรียนเข้าใจใน
วิชาที่ตนสอน และให้แบบฝึกหัดให้นักเรียนทำเสมอ ทำแล้วก็ต้อง
หมั่นตรวจตราว่านักเรียนทำผิดถูกอย่างไรด้วย อย่าสักแต่จะให้ทำแล้ว
ไม่ตรวจ หรือตรวจอย่างชุ่ยๆ เท่านั้นใช้ไม่ได้ นี่เป็นหน้าที่สำคัญ
ของครูประการหนึ่ง

ผู้ที่จะเป็นครูต่อไป ต้องหาความรู้ใส่ตัวอยู่เสมอ จากการ
อ่านหนังสือหรือครุฑมความรู้ดีกว่าตน ฐานะของตนจึงจะก้าวหน้า
สูงขึ้น

ในที่สุดนี้ ข้าพเจ้าขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย จงดลบันดาล
ให้ครูและนักเรียนมีอายุ วรรณะ สุขะ พละ นึกประสงค์จำนง
หมายใด ๆ ที่ปราศจากโทษจงสำเร็จทุกประการ.

ขอแสดงความนับถือ

พระชานาญอนุศาสน์

จะขอคัดข้อความตอนหนึ่งที่คุณหลวงอาจวิชาวาสรร (ทอง ชัยพาณิชย์)

อัครเลขานุการกรมอาชีวศึกษา ได้เขียนไว้ในหนังสือมหาปริณิพพานสูตร
แปลย่อ ซึ่งพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ พระชำนานาญอนุสาสน์
ดังต่อไปนี้

“ข้าพเจ้าจำได้แม่นยำ แต่ครึ่งเมื่อข้าพเจ้าแรกออกมารับราชการเพียง
ยี่ครึ่ง ก็มาเป็นครูประจำชั้นอยู่ที่โรงเรียนวัดเบญจมบพิตร ภายใต้งบ
บัญชาของคุณพระชำนานาญอนุสาสน์ ซึ่งท่านเป็นอาจารย์ใหญ่อยู่ในขณะนั้น
ท่านได้แสดงเมตตากรุณาข้าพเจ้าเป็นอย่างสูง ออกสำหรัสอนข้าพเจ้าอยู่
เนืองนิตย์ ยิ่งกว่านั้นท่านยังแสดงตนเสมือนเป็นพมวร่วมสายโลหิต ตกเดือน
ว่ากล่าวเมอผิด สั่งเสริมในเมอถูก ห่วงแ่นวแนขอให้ข้าพเจ้าเจริญยิ่งขึ้น
เป็นจุดหมาย แม่เมื่อข้าพเจ้าย้ายไป ไปเป็นครูใหญ่โรงเรียนวัดขวรรณวิเศ
โดยความสนับสนนของท่าน ก็ยังออกสำหรัติดตามสั่งสอนอยู่ ส่วนกิจส่วนตัว
ในยามเจ็บไข้ ก็ดูแลรักษาพยาบาล แม่เมื่อจะมครอขครวก็เป็นอระจัดการ
แต่งงานให้

หอสมุดครูสภา

ข้าพเจ้าได้จากท่านไปรับราชการหวมเมืองเสียนาน แต่ในที่สุดข้าพเจ้า
ก็กลับมารับราชการสนองคุณท่านอีก ในหน้าที่เลขานุการกรมการศาสนา
สมัยเมื่อท่านดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมการศาสนา

คุณพระชำนานาญ เป็นผมนสยซอสศตยสจรตทอหนาทอย่างขงยวค
และฝั่งจิตฝั่งใจ ข้าพเจ้ายนยนในขอนทวยความแนแทแก่ใจ ด้วยความ
ขริสัทท “คุณหลวง การทำงานราชการ หรือประกอบกิจการใดๆ

ก็คิด อะไร ๆ มันก็ไม่สำคัญเท่าความซื่อสัตย์สุจริต” ถ้อยคำประโยคนั้น
 ข้าพเจ้าเคยได้ยินได้ฟังอยู่เสมอ แม้ข้าราชการผืนทองอยู่ใต้บังคับบัญชา
 ของท่านนักพากันได้ยินได้ฟังอยู่ทั่วกันเป็นประจำ การปฏิบัติราชการของท่าน
 ก็เช่นเดียวกัน ท่านรักษาความซื่อสัตย์สุจริตเป็นหลักมั่นอยู่ตลอดเวลา
 ข้าพเจ้าเคยได้รับฟังจากท่านรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการหลายท่าน ยกย่อง
 เป็นเสียงเดียวกันว่า คุณพระชำนาญ ฯ เป็นฝั่มความซื่อสัตย์สุจริตต่อราชการ
 เป็นอย่างดียิ่ง

คุณพระชำนาญ ฯ นอกจากเป็นฝั่มความซื่อสัตย์แล้ว ยังเป็นฝั่มเมตตา
 กรุณาอย่างสูง ท่านเคยมีเมตตากรุณาข้าพเจ้าในเบื้องต้นอย่างไร ก็คง
 ยึดมั่นในเมตตากรุณามาตลอดชีวิตของท่าน ไม่เคยเปลี่ยนแปลงเลย
 เป็นผู้ใหญ่ทรมพรหมวิหารธรรมสูงส่ง ข้าพเจ้ายืนยงทน ทงนมไชเฉพาะ
 ข้าพเจ้า แม้กษัตริย์ประพฤตปฏิบัติเช่นเดียวกัน ผู้เคยอยู่ใต้บังคับบัญชา
 จำนวนมากดำรงหน้าทเริญญมากวยตกันทงสน

อนึ่ง เป็นที่ทราบกันโดยมากว่า คุณพระท่านไม่มีบุตรธิดา จึงได้
 เลี้ยงบรรดาหลาน ๆ แทนบุตรธิดา นอกจากนั้นกษัตริย์มบุตรธิดาของบรรดา
 ศิษยานุศิษย์หลายรายมาฝากให้เลี้ยงเพิ่มขนอกกวย บรรดาเด็กทท่านให้
 ความอุปการะแทบทุกคน ซึ่งมีจำนวนมากหลาย ก็ดำรงตนอยู่ด้วยความ
 เจริญตกันทงนนม แม้ท่านจะไร้บุตรธิดา แต่ก็ได้บำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์
 แก่บุคคลส่วนมากอันเป็นสิ่งแสดงชัดว่า ชีวิตของท่านเป็นชีวิตทมประโยชน์
 มีคุณค่าไพศาล เป็นขุพการททาไคยากโดยแท้”

คณะกรรมการลามาณีนิกายคณะครูและนักเรียนโรงเรียนศรีวินิตวิทยา
ได้เขียนคำไว้อาลัยพระชำนานูอนุสาสน์ไว้ดังนี้

“อันคุณงามความดีของคุณพระชำนานูฯ ที่ได้อบรมสั่งสอนไว้ เมื่อ
สรุปลงแล้วโดยย่อ ก็คงมีอยู่ ๒ ประการ คือ ทำความดีให้แก่ตนเอง
ประการหนึ่ง ทำความดีเพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นประการหนึ่ง

การทำความดีให้แก่ตน เรียกตามศัพท์ขาลว่า อัตตัตถิติตะ
แปลว่าทำประโยชน์แก่ตนเอง คุณพระชำนานูฯ เกิดที่บ้านเหนือ
วัดม่วง ตำบลอินทรมงครวนนอก ในตระกูลชฎี คือ ตั้งอยู่ในศีลธรรม มีพี่น้อง
ร่วมกัน ๕ คน เป็นหญิง ๒ ชาย ๓ พ่อเจริญวัย บิดาได้มอบถวายให้เรียน
ลูกศิษย์พระครูวินิตคุณ (ลา ปุณฺณช) วัดโพธิ์ศรี ได้เข้าศึกษาวิชา
ภาษาไทยในโรงเรียนวัดโฆสถ และวัดโพธิ์ศรี มีอุสสาหะเอาใจใส่ในการ
เรียนดี เมื่อเรียนจบหลักสูตรโรงเรียนทางบ้านแล้ว บิดาได้ส่งมาเรียนต่อที่
กรุงเทพฯ อยู่วชิราวุฒยเป็นศิษย์พระมหา สรวจร ซึ่งเป็นนำชาย
ของมหาไสรย์ มีสวรรค์ ได้ศึกษาวิชาสามัญจบแล้วได้เข้าโรงเรียนฝึกหัดครู
จนสำเร็จ แล้วออกเป็นครูประจำโรงเรียนต่าง ๆ จนได้เป็นครูใหญ่หลาย
โรงเรียน ทางกระทรวงศึกษาธิการเห็นว่า เป็นผู้มีควมริความสามารถ
จึงเรียกเข้ามาประจำกระทรวงเป็นหัวหน้ากองสอบไล่แล้วเลื่อนขึ้นไปเป็นอธิบดี
กรมการศาสนา เป็นข้าราชการชั้นอาวุโสในกระทรวงนั้น มีลูกศิษย์รักใคร่
นับถือมาก ตลอดทั้งเพื่อนข้าราชการรักใคร่ นับถือ เพราะเป็นคนใจ
ซื่อสัตย์ ปฏิบัติหน้าที่ราชการได้เรียบร้อยดี เมื่อมายุมากและรับราชการ

นับว่าท่านเป็นกำลังใหญ่ของลामลุนธิและโรงเรียนศรีวินิตฯ พยายามวิ่งเต้น
ขอให้กระทรวงรับรองวิทยฐานะของโรงเรียนศรีวินิตฯ จนสำเร็จ แม้เวลานั้น
กำลังช่วยกระเสาะกระแสะอยู่ก็ยังเอาธุระพยายามไม่ทอดทิ้ง ทางโรงเรียนไป
ออกปากขอให้ท่านช่วยสิ่งใด ท่านพอจะช่วยได้ท่านก็ช่วยเหลือ ไม่เคยบอก

ขี้ตัวเลข นับว่าท่านเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของลामลุนธิและโรงเรียนศรีวินิตฯ
อย่างแท้จริง ตรีปิฎกามรตาเป็นทพของขตริศาละนน

ยิ่งกว่านั้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๙ ท่านได้สร้างถาวรวัตถุชิ้นสำคัญ
อันเป็นสาธารณประโยชน์แก่นักศึกษาทั่วไป คือ ท่านสร้างหอสมุดไว้ใน
วัดโพธิ์ ๑ หลัง เป็นถกมณคงถาวร สันทรพยักรวมแผ่น สรรพหนังสือ
ตำรับตำราต่าง ๆ หลายพันเล่ม ซึ่งท่านรวบรวมสะสมไว้ตั้งแต่หนุ่มจนแก่
มอบให้ไว้เป็นสมบัติของหอสมุด พร้อมทั้งค่าสำหรับบรรณหนังสือด้วย และ

เมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๕๐๐ นี้เอง ทางโรงเรียนแจ้งให้ท่านทราบว่าโรงเรียน
ศรีวินิตฯ ไม่พอบรรณนักเรียน จำเป็นจะต้องขยายสร้างโรงเรียนใหม่ขึ้นนอก
ท่านก็ตั้งใจเห็นว่าสิ่งที่ท่านบำรุงอยู่ ออกงามผลิตผลประโยชน์ สมความ
ปรารถนา ทั้ง ๆ ที่ท่านกำลังช่วยอยู่ก็ขยริบว่าจะช่วยเหลือ ให้ทางโรงเรียน
เริ่มลงมือดำเนินงานได้ ท่านทำอะไรไว้ท่านเอาใจใส่ทะนุบำรุงให้งอกงาม
ไม่ละทิ้ง สิ่งเหล่านี้แหละอันเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่สาธารณชนคนอื่น
ทั่วไป ท่านได้ทำแล้ว แม้ท่านจะได้ล่วงลับไปแล้ว แต่สิ่งที่ท่านทำไว้
ยังปรากฏอยู่อกตลอดกาลนาน ไม่สลายไปตามร่างกาย

สรุปความว่า คุณพระชำนานูฯ เป็นคนเกิดบ้านเกิดกบฏพวกเรา
ท่านใดก็แล้วไม่ลืมบ้านเกิด ไม่ลืมพวกเรา ทำคนให้เป็นตัวอย่างที่ดีของ

พวกเรา มีเจตนาที่ ออกทูลพวกเราให้ได้รับความสะดวกนานาประการ
 ผู้ทรงคุณธรรมเห็นปานนี้จะไม่ให้เราเสียหายอย่างไรได้ จะใดใครที่ไหน
 อีกเล่าที่กตเช่นนี้ ยังมองไม่เห็น ”

ศาสตราจารย์ หม่อมหลวงชิน มาลากุล อธิการมนตรีว่าการ
 กระทรวงศึกษาธิการ ผู้เคยเป็นศิษย์ของท่าน ก็โตกล้าว่าไว้ในคำนำหนังสือ
 มหาปริณิพพานสูตร แปลย่อถึงต่อไปน

“ ข้าพเจ้ารู้สึกสลดใจมาก เมื่อได้ทราบข่าวมรณกรรมของคุณพระ-
 ชำนาญอนาสาน คุณพระเป็นทั้งครูทิด และข้าราชการทิด จึงเป็นที่
 เศร้าพนบถอกของคนที่ไป ข้าพเจ้าเองนับว่า โชคดีที่ได้เป็นศิษย์ของท่านที่
 โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยตงแคครึ่งยังเด็กอยู่ ขณะนั้นข้าพเจ้ายังเป็น
 เด็กเล็ก ๆ เพิ่งเคยจากบ้านไปโรงเรียน ย่อมต้องการผู้ช่วยเหลือเอาใจใส่
 เป็นธรรมดา และข้าพเจ้าก็ได้ที่คุณพระชำนาญเป็นผู้ช่วยเหลือและสั่งสอนอบรม
 สนิทสนมจนกระทั่งถึงกลางของ โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยขจจุบันยังเป็นตัก
 สัน ๆ ไม่พอแก่จำนวนนักเรียน ข้าพเจ้าต้องมาอาศัยเรียนที่ตักสามคณาจารย์
 ชั้นบนทางมุมคานสามแทนนี้ โดยที่คุณพระชำนาญเป็นครูประจำชั้น
 ยศชยต่อมา เมื่อข้าพเจ้าเริ่มปฏิบัติราชการในฐานะเป็นข้าราชการ
 ผู้น้อย ข้าพเจ้าได้มาทำงานร่วมกับคุณพระชำนาญที่กระทรวงศึกษาธิการเก่า
 คือ กรมกสิกรรมในปัจจุบัน ขณะนั้นท่านเป็นหัวหน้าเจ้าหน้าที่สอบไล่
 ข้าพเจ้ารู้สึกยินดีมากที่มีโอกาสได้ร่วมงานกับท่านในครั้งนั้น และต่อมาได้
 ร่วมงานกันอีก เมื่อท่านเป็นอธิบดีกรมการศาสนา และข้าพเจ้าดำรงตำแหน่ง
 อธิบดีกรมสามัญศึกษา คือ กรมวิสามัญศึกษาในปัจจุบัน

แม่เมื่อออกจากราชกั้วแล้ว ความเป็นครูยงทำให้ท่านค่านงถึงคัยย
 อยู่เสมอ เมื่อมีโอกาสมักจะมาพยปะสนทนาด้วย ข้าพเจ้าเองขณะทแสดง
 ปาฐกถากั้ตาม หรือเขียนหนังสือกั้ตาม เมื่อเอ่ยถึงครุทิต นามของ
 คุณพระข่านาญมักจะอยู่ในใจข้าพเจ้าเสมอ เพราะท่านเป็นครุทิตจริง ๆ
 งานชั้นสุดทายทข้าพเจ้าโตมโสภาสปฏิบัตั้รวมกั้กับท่าน คั้คือการเบก
 หองสมคประชาชน ซึ่งท่านได้จัดสร้างชนทอาเภออินทรบุรี จังหวัดสิงหขร
 ขณะทไปเห็นหองสมค ข้าพเจ้ารู้สึกปลมใจมาก เพราะทวอาคารเป็นคก
 สร้างอย่างสวยงาม คุณพระข่านาญไม่ใช่เป็นนทรารวย แต่ท่านกั้ยังเสยสละ
 เพอการศึกษาได้ลงเพยงน

คุณพระข่านาญได้จากไปแล้ว แต่อชยาคัยไมครของท่านคงจะยังอยู่
 ในความทรงจำของขรรคาคัยยและมิตรสหายทงหลาย ส่วนงานของท่านกั้คง
 จะเป็นอนสรณ์ท่ไปชวกาลนาน."

บุญเจือ องคประดิษฐ์

หอสมุดคุรุสภา

พระสารประเสริฐ

(ตรี นาคะประทีป)

พ. ศ. ๒๔๓๒ — ๒๔๘๘

พระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป) เป็นบุตรหลวงพิพิธวิรัชการ (เทียน นาคะประทีป) และนางพิพิธวิรัชการ (สวน นาคะประทีป) เกิดที่ กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๒ ตรงกับวันที่ ๒๖ ตุลาคม ค.ศ. ๑๙๐๙ เวลา ๒๓.๐๐ น.

ถ้าข้าพเจ้าจำไม่ได้ หนังสือไทยที่ระลึกด้วยความเรียงศพผมเป็นครั้งแรกที่โรงพิมพ์ไท สพานยสเสี มีข้อความยกย่องหนังสือว่า “การพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๕๘” ย้อนถอยหลังจาก พ.ศ. นั้นไปไม่นานนักก็ถึงวันซึ่งข้าพเจ้ารู้จักกับพระสารประเสริฐเป็นครั้งแรก และเราก็ผูกไมตรีเป็นมิตรกันมาจนยาว สืบถึงเรื่อง “การผูกแห่งมิตร” ในหนังสือไทยที่ระลึกเล่มนี้ ซึ่งเราทั้งสองร่วมกันแปลและถ่ายออกมาเป็นภาษาไทย เรื่องที่เราจะรู้จักกันเกิดจากหนังสือไทยที่ระลึกฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษของ เวอร์แทม ซึ่งข้าพเจ้าสั่งซื้อมาจากต่างประเทศ วันหนึ่งขุนโสภิตอักษรการ (แหโรงพิมพ์ไท) เจ้าของโรงพิมพ์ไทสพานยสเสีมาหาในฐานะที่ชอยพอกันมาก เมื่อทราบว่าข้าพเจ้ามีหนังสือไทยที่ระลึกภาษาอังกฤษ ก็อยากจะให้ถ่ายออกเป็นภาษาไทยเพื่อพิมพ์ให้แพร่หลาย เพราะเรื่องไทยที่ระลึกซึ่งมีอยู่ในภาษาไทย

พระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป)

แล้วมเพียงบทของตนเท่านั้น ข้าพเจ้าตอบว่าถ้าพวงคนเคยวเห็นจะทำไปไม่
 สมบูรณ์ ถ้ากระไรใดผู้ซึ่งทรงความรู้ภาษาไทยและภาษาบาลีรวมมือด้วยจะก
 ขนโสภิตอกษรการตอบว่า มอคนหนึ่งชอมมหาคร เป็นเปรียญ ๗ ประโยค
 บวชเป็นพระอชยทวคเทพศรันทรวาสี ต่อมาพระมหาครกยข้าพเจ้ากได้พบก
 เป็นครวงแรกทวคนน ความรู้สึกครวงแรกเมอพบปะวิสาสะกันเป็นตอนสำคัญ
 เพราะท่านว่าสังทงหลายทมอยู่ในโลกยอมมสองหน้า คนทกคนกมีสองหน้า
 หน้าหนึ่งเป็นหน้าตามธรรมดาเวานเอง แต่ออกหน้าหนึ่งแฝงอยู่ในหน้าแรก
 คนทเราไม่เคยเห็นหรือไม่เคยรู้จัก ผ่านตาเราไปวันหนึ่ง ๆ เป็นจำนวนมาก
 เมื่อเราเห็นหน้าและผ่านไปแล้วกแล้วกน ไม่ได้เอาใจใส่จดจำอีกต่อไป
 พวจะเป็นหน้าตามธรรมดา แต่มกลางคนพอเห็นหน้าเป็นครวงแรก เรากรู้สึก
 มตวจทคตอฝันนชนมาทท นคอหน้าทสองของพระมหาครและของข้าพเจ้า
 าทางคตคเอาความรู้สึกของเราเข้าไปหากัน เป็นอนว่าเราชอบหน้าของกัน
 และกัน ข้าพเจ้าพบพระมหาครเป็นครวงแรกเมอ ๔๐ ยกอนโนน รู้สึกชอบ
 ณาพระมหาครททท และเชื่อว่าพระมหาครกคงชอบหน้าข้าพเจ้าเหมือนกน
 ‘การผูกแห่งมิตร’ ของเราทงสองจึงเริ่มตนมขนแคว่นนควยประการ
 ะน

พระมหาครครวงโนน มีรูปร่างหน้าตาจะว่าฝักกยพระสารประเสริฐ
 อกแก่กได้ เพราะลักษณะใดทลอกันว่าสวย อินควรมีกแก่คนหน่มทสวย
 ักษณะนยอมเป็นคณสขยตีมีประจำควพระมหาครอญพร้อม เกอຍหาอะไร
 ากทกขทพรองไม่ได้ พระสารประเสริฐเอาวันเกิดของตนและของข้าพเจ้า
 ูกเป็นควงชะตาไว้อยู่ในหนังสือโลกธาตุ ถ้าเทียบวันเกิดของพระสาร-

ประเสริฐกลายเป็นนวนทางสรีรยคค ก็เป็นนวนที่ ๒๕ พุทธจักายน พ.ศ. ๒๔๓๒
 ถ้าคำนวณอายุถึงวันทวารวจกน พระมหากษัตริย์มีอายุได้ ๒๗ ปี อ่อนกว่า
 ข้าพเจ้าหนึ่ง และได้ทราบจากพระสารประเสริฐเองว่า เป็นคนชาวกรุงเทพฯ
 เกิดที่ตำบลถนนนครเพชร อำเภอพาหุรัด ข้าพเจ้ามีความไม่ฝันมาแต่เด็ก
 ที่จะศึกษาภาษาบาลี เมื่อมีโอกาสรักจากพระมหากษัตริย์ ก็นับว่าเป็นเคราะห์ดีมาก
 ส่วนพระมหากษัตริย์ก็อยากจะรู้ภาษาอังกฤ แต่ครั้นแล้วเราทั้งสองก็ไม่มีโอกาส
 เวียนจากกันได้จริงๆ เพราะเวลาว่างของเราหมอยกกลายเป็นเรื่องแต่ง-
 หนังสือรวมกันไปหมด หนังสือที่โตไปเทศน์เราทำรวมกัน คือข้าพเจ้าถ่าย
 จากภาษาอังกฤออกมาเป็นภาษาไทย แล้วพระมหากษัตริย์เป็นผู้ตรวจแก้ทุก
 คำง่าย ๆ ไม่ต้องเปลืองเวลาอย่างไร แต่ความจริงเราทำกันได้อย่างซื่อ
 เพราะเมื่อพระมหากษัตริย์ตรวจแก้แล้วก็ส่งมาให้ข้าพเจ้าคัดเสียบก่อน ถ้าข้าพเจ้า
 ไม่เห็นด้วยก็ต้องปรึกษารอจนเห็นที่ตกลงกัน เหตุฉะนั้นเราจึงต้องพบกัน
 เสมอในเวลาว่าง ถ้าข้าพเจ้าไม่ไปหาพระมหากษัตริย์ทวด พระมหากษัตริย์มาหา
 ข้าพเจ้าที่ขาน มาเองตามลำพังข้าง มากขจนได้ภักตอกษรการข้าง นึ่งร
 กษมาเคียว ซึ่งในรถส่วนตัวของขจนได้ภักตอกษรการจัดถวายให้ใช้ ใน
 ครั้งกระนั้นถ้าใครนั่งรถส่วนตัวขนั้น และนั่งไขว่ห้างเอกเซนกพิงหมอ
 แพรมาในรถ ก็เป็นคนภาคภูมิเอกการอยู่ เพราะสมัยโน้นเพิ่งแรกมีรถยนต์
 แล่นอยู่ตามท้องถนนไม่กี่คน
 ข้อลำบากในการแปลเรื่องให้โตไปเทศน์มีอยู่อย่างหนึ่ง คือหนังสือ
 ให้โตไปเทศน์เป็นเรื่องขจนชื่อลอนามเรื่องหนังสือของโลก แปลดีไม่ดีอาจถูกตำหนิ
 จากท่านผู้รักได้ หนทางที่เหมาจะควรจะสอบจากต้นฉบับภาษาสันสกฤ

เสียดวัย เควาะหัดทชณะนมนมพระภิกษุชาวลังกาของคหนึ่ง มีหนังสือ
 ทีโศปเทศฉบับภาษาสันสกฤตเป็นตัวอักษรเทวนาครีอเล่มหนึ่ง และเป็นตัว
 อรรคอักษรสิ่งพิอีกเล่มหนึ่ง พระมหาทรโคหนึ่งสอสองเล่มนั้นมา เป็นเหตุ
 ให้ข้าพเจ้าว่าพระมหาทรอ่านตัวอักษรสิ่งพิได้ เพราะเคยตามอาจารย์คือ
 พระธรรมนิเทศทวยหาญ (อยู่ อุดมศิลป์) ซึ่งเวลานั้นเช่นพระราชกณะ
 ทพระอมราภิกษิต ออกไปเกาะลังกา ตอนนั้นเห็นจะไปเมื่อครั้งยังเป็นเณรอยู่
 เพราะพระมหาทรตอเนกและเมอขงไม่โตกวชนนเรียนหนังสืออทุกโรงเรียน
 ส.นทหลายวิทยาลัย สอพิไลโตปิระโยค ๒ อย่างเก่า และเป็นเพราะมนสย
 อยากเรียนภาษาบาลี เตกชายตรจขอรองต่อผใหญ่ขอขวชเป็นเณร เวลานั้น
 เห็นจะมีอายุ ๑๗ หรือ ๑๘ ปี และเป็นเปรียญ ๗ ประโยค เมื่อ
 พ.ศ. ๒๔๕๘ คอข ทเรารจกน แมพระมหาทรจะอ่านอักษรเทวนาครี
 และสิ่งพิออก แต่ความรูเรื่องภาษาสันสกฤตขงมนอขเทมท ข้าพเจ้าเห็น
 เป็ทคอภิธานภาษาสันสกฤต - อังกฤษขงเซอร่มอเนยวลเลียมสตัขย ๆ
 แล้วเลอนหนังสือเล่มนั้นมาให้ข้าพเจ้าแปลภาษาอังกฤษขงเป็นคำอธิบายให้
 ฟังตางแห่ง เป็นอันแสดทงว่าเหตุไรพระมหาทรจึงอยากรภาษาอังกฤษ
 ข้าพเจ้าพลกทหนาทนขงหนังสือเล่มนั้น เห็นมิขอความเป็นตัวเขียนภาษา
 ไทย ซึ่งจำโคคลับกล้ายคล้อยคลว่า "ให้พระมหาทร ป.๗ คิมย เป็นรางวัล
 ในการสอนภาษาบาลี" มีลายเซ็นลงไว้ว่า "พระธรรมไตรโลกาจารย์"
 คอสมเด็จพระพททโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวโร) ข้าพเจ้าจึงรู้ว่า พระ
 มหาทรมีหนาทเป็นอาจารย์สอนภาษาบาลีในสังนกวัดนั้น เหตุฉนความรู
 เรอขภาษาบาลีขงพระมหาทรเมอเป็นพระสารประเสริฐแล้วขงเขยวชานูมาก

เพราะไม่ทิ้งและยังรับหน้าที่เป็นอาจารย์สอนวิชาภาษาบาลีต่อมาในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นเวลาเห็นจะไม่น้อยกว่า ๑๐ ปี แม่เมอมมีอายุครบเกษียณและออกจากราชการแล้ว ก็ยังเป็นอาจารย์ประจำอยู่ในมหาวิทยาลัยนั้นต่อมาจนถึงวันที่ถึงแก่กรรม

ข้าพเจ้าเชื่อว่าหนังสือที่โตปเทศน์เอง เป็นปัจจัยอันสำคัญที่เปลี่ยนวิถีทางเดินแห่งชีวิตของพระมหาตรี เพราะพระมหาตรีกลายเป็นคนหนุ่มที่ปราดเปรื่องและปราดเปรียวทันสมัย มีความคิดรุ่งโรจน์อย่างที่ควรแก่คนหนุ่มซึ่งมีความรู้ ว่าถึงความสามารถในการแต่งโคลงฉันทกาพย์กลอน ซึ่งเป็นทนายมแต่งของฝั่งมีความรู้ พระมหาตรีเป็นคนหนึ่งซึ่งแต่งโคตถิดขนาตเคยแต่งทั้ง โคลงและฉันท ลงในหนังสือพิมพ์ประเทศไทย ใช้ชื่อว่า "พราหมณ์พงศ์" ขอตัดโคลงบทต้นของ "โคลงชัชชนย์ใหม่" ซึ่งพระมหาตรีเป็นผู้แต่ง เพื่อให้ท่านอ่านว่ามีความสามารถในการแต่งโคลงไทยดัดสักเพียงไร ดังนี้

“เสียมภพเสริมภาคแล้ว สัมผัสจร

๑๒๘ รัตน หอสมุดจุฬาลงกรณ์ ศกีสร้อย

ทวยถ้อยทราวัชย์ แรมดั่ง บูรพ็ฤ

จงปราศประลาตค้อย เคลื่อนเข้าคลองกษัย”

พระมหาตรีแต่งโคลงฉันทกลงในหนังสือพิมพ์ประเทศไทยได้ไม่นาน ก็ถึงแก่กรรม แม้ข้อความที่แต่งล้วนเป็นเรื้องสุภาษิตเกี่ยวกับศาสนากติ แต่ถ่าเกิดสนุกแต่งบ่อย ๆ มีความชำนาญยิ่งขึ้น อาจหมกมุ่นเลยความพอดีไป

ได้ เหตุฉะนั้นพระมหาตริจงเล็กแต่ง ที่เล็กแต่งไต่ความจากพระมหาตริ
 งามว่า ท่านเจ้าคุณขอให้เล็ก ต่อจากนั้นพระมหาตริก็ไม่ได้อ่างโคลงฉันท
 กาพย์กลอนอะไรที่เป็นลาเป็นสันนอก ถ้าท่านต้องการรู้จักสภาพพระมหาตริ
 ยี่สิบห้าปีเรื่องในเรื่องโคลงฉันทกาพย์กลอนเพียงไร จะศได้ในหนังสือ
 อองตริมนตร์ ซึ่งพระมหาตริมีปฏิญาณแต่งไต่รวดเร็ว สมัยนั้นในกรุงเทพฯ
 หนังสือพิมพ์รายวันยังไม่เกิดขึ้น และกำลังมีเรื่องออกความเห็นกัน
 มากน่านอย่างที่เราเรียกกันว่า "คอเรสpondนเตนส์" อยู่ในหน้าหนังสือพิมพ์
 พระมหาตริก็สนใจอยู่ในเรื่องเหล่านี้ เพราะกำลังจับ ๆ คำ ๆ การศึกษา
 กฎหมายอยู่ด้วย ครั้นเมื่อมาทำหนังสือหิโตปเทศ ความจำเป็นยังช่วยให้
 พระมหาตริของเรียนภาษาสันสกฤตกับพระภิกษุสงฆ์กลางคึกกล่าวมาข้างต้น
 นั้นจะต้องเป็นอาจารย์สอนภาษาบาลีด้วย หาเวลาว่างคืนอยู่เต็มที เมื่อ
 ย่นไป ๆ ก็ยังรู เพราะมีพันทางบาลีออกแล้ว เกิดคดีในภาษาสันสกฤต
 ึ่งแต่งโคลงฉันทกาพย์กลอน และเรื่องกฎหมายตลอดจนการสนใจเรื่อง
 ศคดีอยู่ในหน้าหนังสือพิมพ์ครบถ้วนทุกหนทุกไป กลายเป็นหมกมุ่นอยู่กับ
 ึ่งเรียนภาษาสันสกฤตและการแต่งหนังสือตลอดมา แต่กระนั้นนิสัยที่เคย
 ยมาแต่หนุ่มมักกล่าวมาข้างต้น นาน ๆ ก็ผุดโพรงออกมาเป็นคำพูด
 ึ่งเหตุผลเชิงตรรกอย่างลึกซึ้งเคยมี เหตุนี้เขาพาเราจึงเห็นว่าหนังสือ
 ึ่งบทเทศน์เหล่านี้ที่เปลี่ยนทางเดินแห่งชีวิตของพระมหาตริ และเป็นโชคค
 ึ่งวิชาอักษรศาสตร์มากอยู่

เมื่อหนังสือหิโตปเทศเล่มต้นตีพิมพ์ออกจำหน่ายแล้ว ถ้ากล่าวเป็น
 เว้นที่ไซกันอยู่กว่า "ไต่รับการต้อนรับเป็นอย่างดี" มีท่านผู้ใหญ่

ผทหนึ่งส่งทั้งชาติตระกูลและความมี เมตตากาญณา ส่งเสริมกำลังใจของเร
 ษณอกมาก และยังเมตตาเขียนคำนำให้แกหนังสือที่โดยเทศเป็นพิเศษอีกด้วย
 โดยใช้ชื่อย่อของท่านว่า ๗.ภ.บ. ทั้งนี้เป็นเหตุให้เราสามารถทำเรื่องต่อๆ
 ไปได้ออกมาเรื่อยๆ แต่การเหล่านี้สำเร็จลุล่วงไปได้ก็ ไม่ใช่แค่เราสองคน
 เท่านั้น ยังมีชนโสภิตอักษรรการ เจ้าของโรงพิมพ์ไทยด้วยอีกคนหนึ่ง รวม
 กันก็เป็นอย่าง “ ทแกล้วทหารสามเกลอ ” ชนโสภิตอักษรรการเป็นผู้ใฝ่ใ
 การพิมพ์หนังสือไทย ต้องการใหม่หนังสือไทยเรื่องดี ๆ และการพิมพ์
 การเขียนเล่มหนังสือก็ตั้งใจตั้งงามเรียบร้อยจนถึงขนาดด้วย ชนโสภิต
 อักษรรการไม่ไ้ไ้ม่งเพียงเป็นการค้าอย่างเดียว ยังมุ่งที่จะส่งเสริมการพิมพ์
 หนังสือไทยให้คนรักวรรณคดีไทยด้วย การตรวจชำระครั้งแรกชนโสภิต
 อักษรรการเป็นผู้ตรวจเองเล่มมือ ถ้าเห็นหนังสือตัวโดยบกพร่องก็ให้เอาตัวพิมพ์
 นั้นออกทันที ไม่ยอมให้ใช้เป็นอันขาด ตพิมพ์หนังสือเทศศันด้วยกระดาษ
 ทำเทียมลานซังแพร่หลายออกทุกวันนี้ ข้าพเจ้าเชื่อว่าชนโสภิตอักษรรการเป็น
 ผู้คิดค้นแรก เพราะฉะนั้น ในระยะเวลาต่อมาจึงเกิดมีหนังสือ “ สาร
 พิเศษ ” ขึ้นที่โรงพิมพ์ไทย หนังสือ “ สารพิเศษ ” นั้นออกเป็นชุด ๆ ละ
 ๔ เล่ม เล่มหนึ่งเป็นเรื่องที่เราทั้งสองเป็นผู้แปลเรียบเรียง อีกสามเล่ม
 เป็นหนังสือวรรณคดีเก่าของไทย การขาย ขายเป็นสารับทั้งสี่เล่ม ถ้าจะซ
 ต่างหากเฉพาะเล่มก็ไ้แต่แพงกว่า และไม่ใช่หนังสือที่มียกงาม ๆ สมสมัย
 ชนโสภิตอักษรรการทำเช่นนั้น ต้องการให้ฝรั่งหนังสือ มีโอกาสสะสม
 หนังสือวรรณคดีไทยของเก่าไว้ และไ้หนังสือที่มียกงามการพิมพ์ที่มียกงาม
 ประคัยเข้าๆ โดยไม่ต้องลงทุนซ้อหาในคราวเดียวเป็นราคาแพง เพราะ

นางสี “ สำนึก ” มรรยาธออกสามเดือนต่อครึ่งหนึ่ง ผูกข้อไข่มุก

เวลาอ่านโคตลอค ก็พอดิโกอ่านสำนึก ขันยศชดท้อ ๆ ไปโดยลำดับ ส่วนท

งหนึ่งสีซึ่งเราทั้งสองเป็นผู้แต่งแทรกอยู่ด้วยเล่มหนึ่งในสำนึก ขันยศ ก็เพื่อ

เรื่องหนังสือเรื่องเก่าที่เข็นวรรณคดีของไทย ให้มีผิวจักและนิยมอ่านด้วย

การตรวจชำระหนังสือเหล่านี้เข็นหน้าทของพระมหากษัตริย์ ทวีตฤกษ์การันตของ

นางสีทศพิมพ์ ณ โรงพิมพ์ไทคอนแรก ๆ จึงเป็นไปตามที่พระมหากษัตริย์ตรวจ

ชำระแก้ไข ซึ่งมีคำที่ทศฤกษ์การันตอย่างแฉ่ง ๆ อยู่บ้าง เช่น สัญญาณ

คิมรามแต่คำว่า สัญญา ข้าพเจ้าเชื่อว่าเป็นเพราะพระมหากษัตริย์ไทเกิดคาน

ขันในหนังสือไทยเทศ ท่านจะพบคำว่า “ ถอยแฉ่ง ” อยู่ข้างท้ายเรื่อง

งานอาจะมีไซ้มาแต่เดิมก็ได้ แต่เมื่อพระมหากษัตริย์มาใช้ก็เห็นแปลกและ

เหมาะค

คราวหนึ่งเราไปหาท่านผู้ใหญ่ผู้ทกล่าวมาข้างต้น พระมหากษัตริย์

เรียนถามท่านว่า คำว่า สีข ในภาษาบาลีและสันสกฤตก็เข็น สี-ลล เหตุ

ไฉนโบราณท่านจึงเข็นเข็น สีข สี-คค ท่านตอบว่า “ สี สีข สี-คค

เข็น สีขไทย สีข สี-ลล เข็นสีขแซก ” ท่านพูดและอธิบายย่อ ๆ เพียงท่าน

เราก้อองไม่เข้าใจว่าท่านหมายความว่าอะไร เคยวนเรารู้แล้วว่าท่านหมาย-

ความว่าอย่างไร ถ้าจะเปรียบก็เหมือนเราไคเมยเข็นแซก เมอมมาอยู่กับเรา

เรื่องที่จะแต่งตัวเป็นแซกอย่างเดิม มีสีตมที่ทจกเป็นขัน ก็คงจะเปลี่ยน

ใหม่กลายมาแต่งตัวอย่างไทย ถ้ากลบกัน แซกไคเมยไทยและพาเมยไทย

ไปอยู่เมองแซก คราวนี้เมยไทยของแซกคนนั้นก็จะต้องแต่งตัวเป็นแซก

นคนไค คำที่เรายืมมาจากภาษาอื่น ๆ ก็มีคนนั้น แต่ท สีข คงไม่เข็นสีข

ส- คอ อยู่ต่อไป ก็เพราะเป็น ศุขนางแขก ซึ่งไม่ได้มาตรงจากเมืองแขก และยังไม่เคยเปลี่ยนเครื่องแต่งตัวเป็นไทย เราจึงต้องเปลี่ยนให้เสียใหม่

เราขยันทเขียนหนังสือครั้งโน้น เป็นเพราะเราสนุกหาความรื่นเริงไป ในตัว หนังสือเรื่องใดที่เราต้องการ แม้มีราคาแพงเท่าไร ขุนโสภิตอกษรการ ก็เป็นผู้ออกเงินซื้อให้ เราจึงมีหนังสือ ๆ พอดีที่จะทำการค้นคว้าสอบสวน ใต้ตะคอก เรื่องที่สองที่เราทำ ถัดจากหิโตปเทศคือทศมนตร ซึ่งเราถ่าย เอามาจากเรื่อง “พินคนและคนหนิง” หรืออาหรับราตรี ฉบับแปลเป็น ภาษาอังกฤษของเซอร์วิชาตเบอร์ตัน หนังสือฉบับนี้ ๑๗ เล่มด้วยกัน และซื้อเข้ามาโดยอย่างถูกเพียง ๑๗ ก็นหรือ ๑๗ ปอนด์ ๑๗ ชิลลิง เท่านั้น และเราใช้นามปากกาเหมือนอย่างหิโตปเทศคือ “การมพ.ศ. ๒๔๕๘” แต่เปลี่ยนเลขท้าย พ.ศ. ไปตามบทศมพ เพื่อให้รู้ว่าเราทำเสร็จเมื่อใด เราเพิ่งมาเปลี่ยนนามปากกาเป็น “เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป” ตอน หลัง เมื่อครั้งเขียนเรื่องให้หนังสือพิมพ์ไทยเชษมรายเดือน

พระมหาทรและข้าพเจ้ารวมทำหนังสือกันมาหลายปี ระหว่างนั้นเราพบ ประกันแทบทุกเวลา เช่น เว้นแต่ฝ่ายใดไม่อยู่ เช่นไปราชการหัวเมือง ต่อ จากทำเรื่องทศมนตร ถึงเรื่องนยายเบงกาล หนังสือเรื่องนั้น ต้นฉบับเป็น ภาษาอังกฤษ เคยवलมแล้วว่าใครเป็นผู้แต่ง (ไม่ใช่ พินหารเคย์ ชาว เบงกาล ซึ่งเป็นผู้แต่งนยายเบงกาลอีกเล่มหนึ่ง) หนังสือฉบับนั้นนยายตาม ธรรมดา แปลถ่ายออกมาเป็นภาษาไทยได้ง่ายกว่าหิโตปเทศหรือทศมนตร ที่เราเลือกเรื่องง่าย ๆ เพราะต้องการจะ “ปลอ้ยสมอง” หยุคแปลเรื่อง

ยาก ๆ กันเสียพอกัน แต่เราก็คงจะทำเรื่องง่ายให้เป็นเรื่องยากไม่ได้ ถ้า
 ท่านเคยอ่านหนังสือสามเรื่องทกลาวมานะ จะสังเกตว่า มีภาคผนวกต่อท้าย
 เรื่องทกลอง นวนิยายเรื่องที่เราชอบมาก เพราะเป็นทางบังคับตัวเองให้เรา
 ต้องค้นหาความรู้นอกเรื่อง และระบายความรู้ที่รู้อยู่ในใจของเราให้ออก
 มาเป็นตัวหนังสือ และเพราะเรื่องหาความรู้สำหรับภาคผนวกของเราเอง
 ทำให้เราเข้าไปหาความรู้ ๆ ซึ่งเราไม่คาดหมาย หนังสือนิยายเบงกาล
 (ครึ่งนั้นเขียนว่าเบงกอล) แทนที่จะเป็นนิยายตามธรรมดา กลายเป็นหนังสือ
 ทมฟุตโนทหรือเชิงอรรถออกพรรษาไป ด้วยเป็นสมัยแรก ๆ ซึ่งเราขี้ "เพื่อง"
 ความรู้ เพียงเท่านั้นยังไม่พอใจ แลผมมีภาคผนวกชวนออกเล่มหนึ่งด้วย นิยาย
 เบงกอลก็ออกเรื่องหนึ่งกล่าวถึงพิธีการศพของชาวอินเดีย เราอยากทราบว่าเขา
 ทำพิธีกันอย่างไร ไปไต่เรื่องมอญในคัมภีร์วิสุทธิธรรมปิฎกฉบับแปลเป็นภาษา
 อังกฤของวิลสัน ซึ่งชนโสภิตอักษรการออกเงินส่งข้อให้ทางชุด ตอน
 แปลเรื่องศราทธออกมาเป็นไทยนั้นแหละที่ทำให้เรารูสึกล้ายากเป็นที่สุด เพราะ
 ความรู้เรื่องเหล่านี้เราขี้ซ่อนอยู่ แต่เราขี้เขินเขาล้วงไปไต่ ทำภาคผนวก
 ยังกางอยู่ พอข้าพเจ้ามาราชการต้องไปหิวเมืองทางบกขี้ไต่ หนังสือ "สาร
 พิเศษ" จะถึงกำหนดออกอยู่แล้ว ชนโสภิตอักษรการจึงไปขอแรง ร.อ. หลวง
 บรรพบรรณรักษ์ (นิยม รักไทย) ซึ่งเคยเป็นครสอนภาษาอังกฤษแก่
 ข้าพเจ้าเมื่อครั้งเป็นเด็กอยู่ที่โรงเรียนอัสสัมชัญ ให้ช่วยทำภาคผนวกต่อ
 ในที่สุดก็นิยายเบงกอลก็ออกไต่ทันกำหนด ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเรื่องภาคผนวก
 นี้เอง ทำให้หลวงบรรพบรรณรักษ์ใฝ่ใจภาษาสันสกฤต และ "หายใจ" เป็น

ภาษาสันสกฤตต่อมา เวลานั้นรัฐบาลออกกฎหมายประกาศถึงวรรณคดี
 สโมสรชนแล้ว และหนังสือขยายเบงคาลกไทรบเกียรติยศ ใต้ประกาศ
 นยบทรยกย่องว่าเป็นหนังสือไทยเรื่องหนังสือทแต่งคองขนาด แต่เกียรติยศ
 อันตกแก่ข้าพเจ้าผู้เดียว เพราะวรรณคดีสโมสรไม่สามารถจะให้ประกาศ
 นยบทรแยกกันไต่ อันที่จริงหนังสือขยายเบงคาลกเป็นเพียงนยายธรรมดา
 แต่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งอุปนายกแห่ง
 วรรณคดีสโมสร มีพระประสงค์จะทรงส่งเสริมคนหนุ่มให้นิยมวรรณคดีไทย
 และแต่งหนังสือไทยให้เป็นภาษาไทย

หนังสือที่เราทำลงไปคือ กถาสัทธาคร อันเป็นนยายเรื่องใหญ่ใน
 ภาษาสันสกฤต เวลานั้นเรากำลังชอบนยายสันสกฤต และยังไม่รู้จักหนังสือ
 กถาสัทธาครว่ามีอยู่ในโลก เป็นเพราะ น. ม. ส. ประทานฉบับแปลภาษา
 อังกฤษของเรองนี้ ซึ่งเป็นฉบับหายากและมีราคาแพง มาให้อ่าน เราก
 ชอบใจ จึงให้ขุนโสภิตอักษรการสังชื่อ ใ้ไปมาทงฉบับภาษาสันสกฤตและ
 ฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษ ใ้มาตกลงมอบแปลทันที การแปลหนังสือเรองนี้
 เป็นการแปลอย่างพิถีพิถันตามเคยของเรา คือแปลตามตัวอักษร แต่แปล
 ยากเหลือเกิน เพราะรูปประโยคของภาษาไม่เหมือนกัน ทงขอพระเป็นเจ้าท
 มกถาวลงในเรองก็เปลี่ยนแปลงน้อย ๆ กระทำให้ต้องเพิ่มเชิงอรรถลงแทบทุกหน้า
 หนังสือกถาสัทธาครแข่งออกเล่ม ๆ อย่างที่ในภาษาอังกฤษเรียกว่า Book
 ซึ่งภาษาสันสกฤตเรียกว่า ลัมพัก เล่มแรกเขาให้ชื่อว่า กถาสัทธา เรา

เกือบจะเขียนเป็นคำไทยว่า เล่มพกฉาย เพราะด้วยความคิดอันรุ่งโรจน์
 ของเรา หนังสือพิมพ์ทั้งทวารวดีและคำแปล ถ้าพูดถึงผู้อ่านที่เขื่อนนักศึกษา
 ภาษา หนังสือกถาสวัสดิศาร ก็ให้ความรู้มากอยู่ เพราะแพร่พรารไปด้วย
 เชงชรรด ถ้าพูดถึงผู้อ่านตามธรรมดา ก็เป็นหนังสือ “ขนาดหนัก”
 สักหน่อย เหตุนี้ต่อมาเมื่อเราแปลเล่มสองชื่อว่า กถามช แล้วก็ไม่มา
 ทจะแปลต่อไปอีก อย่างไรก็ตาม หนังสือกถาสวัสดิศารนเอง ตามที่โคทราย
 มา ว่าเป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรู้จักเรา
 โดยปริยาย และเป็นเหตุหนึ่ง ในทางอ้อมที่พระสาร์ประเสริฐจะได้ไปอยู่ในกรม
 พระอาลักษณ์

ถัดจากนั้นเราแปลเรื่องป่าชาหรอนยายมากเรื่อง และเรื่องฟอลคอน
 เจ้าพระยาวชิราเขนทร์ จะแปลเรื่องไหนก่อนเรื่องไหนหลังจำไม่ได้ เป็นแปล
 เพื่อดูกและ “พักสมอง” หนังสือเรื่องป่าชา ข้าพเจ้าได้มาจากวงวรคดี
 เป็นหนังสือชนคเรื่องชวนหัว จากเรื่อง Marryat's Pasha's of many Tales.
 หนังสือเรื่องฟอลคอน ต้นฉบับเป็นภาษาอังกฤษ ผู้แต่งดูเหมือนชื่อ
 คัลตัน ข้าพเจ้าได้มาจากห้องสมุดของ น.ม.ส. จำได้ว่าแปลคำ dark
 complexion ว่าผิวคล้ำ แต่ถูกพระองค์ท่านทรงทักว่า “ไม่ใ้การ หลวง
 อนุมาน ฯ เข้าใจคำ dark complexion ผิดถนัด”

การทำหนังสือของเราตอนต้นตกลงแล้วมาน ทำเมื่อพระสารประเสริฐ
ยังบวชเป็นพระและสยขอมานเมื่อสักจากเป็นพระแล้ว ในการเขียนครั้ง

ข้าพเจ้าเขียนจากความจำ นักใดเท่าใดก็เขียนลงไปเท่านั้น ถ้าจะให้แน่นอน
ก็ขอเอาหนังสือเหล่านั้นที่เขียนโดยตพิมพ์ครั้งแรกมาสอบดู แต่เห็นว่าไม่

สู้จาเป็นจริงระงับไว้ ยังมีหนังสืออีก ๒ เล่ม คือโลกนิติ ไตรพากย์
ธรรมนิติ และชาติกยบางเรื่อง ซึ่งข้าพเจ้ามีส่วนน้อยด้วยน้อย หนังสือ ๓ เรื่อง

นี้พระสารประเสริฐทำร่วมกับหลวงขรรขรรณกริช เรื่องนิยายขรรเทิงทสวาร
และมหาภารตยทกก็เช่นเดียวกัน หนังสือทพระสารประเสริฐทำตามลำ

ผู้เดียว เมื่อสมัยโรงพิมพ์ไท กมีอยู่ ๒ เรื่อง คือพระธรรมยททหมวด
พาลแทรกชาติก แปลเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ ก่อนรู้จักกับข้าพเจ้า อีกเรื่อง

หนึ่งคือ คัมภรตภิกษานปยททก ซึ่งพระสารประเสริฐแยกศัพททแบ่งพวก
ลูกเป็นคาตา เขามาเรียงใหม่เป็นอย่างอักษรานุกรม

ตรงนข้าพเจ้าเพิ่งนักชนมาได้ว่า นอกจากหนังสือตกลงมาข้างตน
รักขุ่นโตกคอกษกร เป็นผู้เริ่มสร้างหนังสือชคชมทพยชองเด็กชน

การทำหนังสือคนโตความคิตมาจากหนังสือ Children's Treasure House
อง Arthur Mee แต่เราไม่ไคลงมือทำเอง เป็นเพียงผู้เลือกหาหนังสือที่จะ

แปลและหานักเขียนที่เรารักมาเป็นผู้แปล เราเป็นแต่คนคอยตรวจแก้
นวนและเขียนคำนำเท่านั้น ในหนังสือชคคนมเรองคนมีประโยชน์หรือ

ประวัติของบุคคลต่าง ๆ รวมอยู่ด้วยคุณเหมือน ๓ เล่ม เหตุที่เกิกระหว่าง
 นชน เนืองมาแต่เมื่อข้าพเจ้ารับราชการอยู่ในกรมศุลกากร ฝรั่งเศสเป็น
 ปริญญาของกรมนี้ แนะนำให้ข้าพเจ้าอ่านหนังสือประวัติศาสตร์และประวัติ
 ของบุคคลมชอ การแนะนำให้อ่านจะว่าเป็นการบังคับโดยปริยายก็ได้ เพราะ
 ข้าพเจ้าอ่านไปแล้วเท่าใด ต้องนำเรื่องไปเล่าปากเปล่าให้เขาฟังทุกวันเสาร์
 และเขาอธิบายเพิ่มเติมหรือทักท้วงข้อที่ขงให้ทราบ ข้าพเจ้าต้องอ่าน
 ด้วยจำเป็นเพราะมีตำแหน่งหน้าที่เป็นเลขานุการของเขา ข้าพเจ้าอ่านด้วย
 ฝใจมาได้สักครึ่งย ครั้นแล้วเขาก็ไม่เรียกให้ไปเล่าปากเปล่าอีก ท่านคง
 ึกว่าข้าพเจ้าไม่ถกบังคับแล้ว เห็นจะเลิกอ่านเป็นแน่ ตรงกันข้าม ข้าพเจ้า
 กลยชอบอ่านเรื่องอย่างนั้นตลอดมาจนทุกวันนี้ เขาเคยบอกข้าพเจ้าว่า ประวัติ
 บุคคลเป็นส่วนสำคัญของการศึกษา ถ้ายิ่งใค้อ่านประวัติทเจ้าของประวัติเป็น
 ฝเขียนเอง จะทำให้ใคร่ความรูและอยากประพฤตียากเป็นเหมือนเรื่องใน
 ปรวัตนนทเศยว เป็นท่านองเศยวขคนตละครทภาพยนตร อยากเป็น
 พระเอกนางเอกในเรื่องละนน ในบรรดาประวัติของบุคคลต่าง ๆ ที่ใค้อ่าน มี
 อยประวัติหนึ่งททำให้ข้าพเจ้าเกิด "อารมณ์สะเทอนใจ" ชนอยางแรง คอ
 ปรวัตทของ T. Booker Washington ท่านผู้นเกิดในสมัยก่อนสงครามเล็ก
 ทาสในอเมริกาไม่วุชานก เป็นคนมีเศอชาตินโกรและเป็นลูกทาสเกิดในเรือน
 ชย แต่ด้วยความมานะขากชนนแรงกลาชงมกล่าวไว้ในปรวัตนน ทกระทำ
 ใหท่านผนเป็นคนมชอเสยงของโลกคนหนึ่ง เป็นทรกใควนยถอของฝรั่งเศส

ซึ่งตามปรกติไม่ยอมให้เกียรติยศแก่ชนชาติอื่นที่ไม่ใช่ฝรั่งโต้ง่าย ๆ ข้าพเจ้า
 เคยจดประวัติของท่านผ่นแต่ย่อ ๆ ให้ "อินยวน" ซึ่งเป็นเพื่อนทสนทคนหน
 ของข้าพเจ้าและของพระสารประเสริฐ ไปเรียบเรียงและอ่านทางวิทยกระจา
 เสียงเป็น "นยายของอินยวน" แต่ดเหมือนจะไม่เป็นเรื่องทสนใจกัน
 ความคิดที่จะให้มเืองอย่างนี้ ไปอ่านทางวิทยกระจาเสียงจึงระงับไป เม
 ครั้งเราทำหนังสือชุด "ชมทศพยของเด็ก" ความคิดนั้นมอยู่ จึงได้เก
 เรื่องคนมีประโยชน์ชน เล่มแรกเป็นประวัติของซา.กรีกและซา.โรมัน เ
 จากหนังสือ Gould's Plutarch's Lives ซึ่งเราขอแรงเพื่อนคนหนึ่งเป็นผู้แปล
 ตนลยขของหนังสือนั้นเห็นจะเป็นทสนมในหมเด็กฝรั่ง เพราะปรากฏว่ามค
 ทแก้ไขเพิ่มเติมและตพิมพ์ชนใหม่ในเวลาไม่ชามาาน เมื่อเราทำหนังสือ
 ชมทศพยของเด็ก ข้าพเจ้าได้รับของขวัญจากชนโสภิตกัษรการ
 หนังสืออังกฤษเรื่องประวัติของบุคคลต่าง ๆ ชุดใหญ่มีหลายสิบเล่มด้วยก
 แต่พระสารประเสริฐเลือกเอาหนังสือเกยวกับภาษาบาลีและสันสกฤต เรา
 หนังสือชุดนั้นต่อมาไม่ไค้ทำใ้รักเล็ก เพราะไม่มีผ่นยม

พระมหาทรและข้าพเจ้าร่วมทำหนังสือกันมาด้วยความเพลิดเพลินเป
 เวลาเห็นจะได้ ๓ ปี ระหว่างนั้นเราพยประกันแทบทุกเวลาเย็น เว้นแต่ฝ่ายใ
 ไม่อยู่ เช่นไปราชการหัวเมือง ท่านอาจารย์ประหลาดใจว่าพระมหาทร
 หน้าที่ไปราชการหัวเมืองกยเขาด้วยหรือ ข้าพเจ้าเืองว่า คคือตามเสด็จพร
 มหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในหน้าที่เห็นจะเป็นเลขานกา
 ของพระองค์ สมเด็จพระมหาสมณะเจ้าทรงไปรดปรานพระมหาทร เพราะเป

พระหนุ่มคล่องแคล่ว ทั่วไปอาจเป็นพระเถระที่สำคัญของคหิง ความก็เป็นที่
 จริงเช่นนั้น เมื่อพระมหาตรมอายุย่างเข้าเดระภูมิ ข้าพเจ้าก็ทราบมาแว้ว ๆ
 ว่า จะไปเป็นเจ้าคุณพระอมราวารีภิกขิต แต่พระมหาตรมก็ไม่ไปเป็นเพราะรัก
 เสียก่อน พระมหาตรมไม่เคยปรียากบอกแก่ข้าพเจ้าโดยตรงว่าจะรัก เป็นแต่
 ย่นว่าไม่มีใครส่าย พกทั้ง ๆ ไร่ให้เขาใจเอาเองเท่านั้นหลายครั้ง

เมื่อพระมหาตรมเปลี่ยนสภาพมาเป็นนายตรี นาคะประทีปแล้ว ในตอน
 แรก ๆ เราจะไม่สู้จะได้พยกัน เพราะเป็นตอนที่ย่างเข้าสู่โลกของคฤหัสถ์ผู้
 ครอบครองเรือนใหม่ ๆ ถ้าจะพยกันก็นาน ๆ ราวสี่ห้าครั้งเท่านั้น พบครั้งหลัง
 นายตรี นาคะประทีป แต่งเครื่องแบบมีปลอกเหลืองสวมแขนเสื้อ คือเข้า
 รัชราชการเป็นอนุศาสตร์นายประจำกรมตำรากระทรวงกลาโหม ซึ่งมีพระ
 ธรรมนิเทศทวยหาญเป็นหัวหน้า ย่นนเช่น พ.ศ. ๒๔๖๒ เห็นจะจำไม่ผิด
 การทำหนังสือของเราตอนนั้นห่างไป เพราะนายตรี นาคะประทีป เพิ่งสัก
 มาใหม่ ๆ

นายตรี นาคะประทีป หรือเรียกให้เต็มยศว่า รองอำมาตย์โท ตรี
 นาคะประทีป รัชราชการเป็นอนุศาสตร์นายมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๖๕ กระทรวง
 ศึกษาธิการสมัยเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นเสนาบดี ขอเขาไปรัชราชการ
 ในกระทรวงนั้น ในตำแหน่งผู้ช่วยแผนกอภิธานสยามในกรมตำรา แล้ว
 ต่อมาไม่ช้าก็มีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงธุรกิจภิธานเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ ตอนนั้น
 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กำลังทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง
 มัทนะพาธา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หลวงธุรกิจภิธานไปรัชราชการ

ใกล้ซีกพระองค์ชั่วคราว เกยวกับเรื่องทรงพระราชนิพนธ์ย่น หลวง
 ธุระกิจภิกษานมีหน้าทถวายความเห็นเกยวกับเรื่องศัพท และตามเสด็จพร
 ราชดำเนินไปอยู่ทัมฤคทายวันหลายเวลา ระหว่างนั้นเมื่อหลวงธุระกิจภิกษา
 มีเวลาว่างกัไขเวลาเหล่านี้ ทำสมญาภิธานรามเกียรติ์ได้เล่มหนึ่งและพิมพ์
 เป็นเล่มแล้วทโรงพิมพ์ไท เหตุไรหลวงธุระกิจภิกษานจึงทำหนังสือเรื่องนี้
 เพราะมเืองเกยวกับรามเกียรติ์ซึ่งจะกล่าวในทีหลัง เมื่อเสด็จหน้าทตาม
 เสด็จแล้ว หลวงธุระกิจภิกษานกลับมารับราชการในกรมตำราตามเดิม

นอกจากเรื่องเมอรับราชการอยู่ในกระทรวงนี้ หลวงธุระกิจภิกษานได้
 ทำหนังสือรวมกัขพรรณแพทย ๒ เรื่อง คือเรื่องทาววกรมาทศยและนียา
 เซกส์เขยรของแลมพ

ถึง พ.ศ. ๒๔๖๘ กรมราชเลขาธิการขอย้ายหลวงธุระกิจภิกษานไป
 รับราชการในกรมนี้ในตำแหน่งปลัดกรมพระอาลักษณ์ ล่วงต่อมาอีกยเคย
 คือใน พ.ศ. ๒๔๗๑ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หลวงธุระกิจภิกษานมี
 บรรดาศักทเป็นพระสารประเสริฐ ข้าพเจ้าไม่เคยทราบยวแหวว่า หลวง
 ธุระกิจภิกษานมีบรรดาศักทเป็นพระสารประเสริฐ มารู้อเขาในวันที่ได้รับพระราช
 ทานสัญญาบัตร วันนั้นเป็นวันเฉลิมพระชนมพรรษา ตามปรกติข้าราชการ
 กรมศุลกากร ซึ่งมีข้าพเจ้าคนหนึ่งมีการเลี้ยงสนุกกัน พระสารประเสริฐมา
 ร่วมชุมนุมด้วยทุกย เพราะข้าราชการกรมศุลกากรส่วนมากรู้จักชอยพอกย
 พระสารประเสริฐ วันที่พระสารประเสริฐได้รับพระราชทานสัญญาบัตรแล้ว
 เป็นเวลากลางคน เรากำลังประชุมณักยกันอยู่ที่ทานากรมศุลกากร ซึ่ง

งานเรียกกันเป็นสามัญว่า โรงภาษีร้อยชักสาม พระสารประเสริฐผู้ม
 ันเนื่องเข้ามา เมื่อตกทายปราศรัยกันแล้ว พระสารประเสริฐก็ขยันแผ่น
 ภาษีกล่อให้ข้าพเจ้าผู้ กระทายนั่นคือสัญญาบัตรให้หลวงธรรมาภิธาน
 พระสารประเสริฐ ข้าพเจ้าเหลือเห็นทวนหนังสือในนี้ อ่านแล้วก็
 ดีมาก

พระสารประเสริฐรับราชการในตำแหน่งปลัดกรมอาลักษณ์ มีหน้าที่
 ประกาศกระแสพระบรมราชโองการ ตลอดเรื่องคดีทางข้อ และงาน
 ราชการหนังสือในหน้าที่ของอาลักษณ์และในราชการส่วนพระองค์ ทรงพระ
 กรุณาพระราชทานเหรียญรัตนาภรณ์ ร. ๗ ชั้นที่ ๔ แก่พระสารประเสริฐ
 พิเศษ นอกจากนั้นพระสารประเสริฐยังมีหน้าที่เป็นผู้อ่านประกาศในงาน
 ราชพิธีต่าง ๆ มีผู้สงสัยอยู่หลายคนว่าพระสารประเสริฐผู้มีความดีอย่าง จะ
 ประกาศในงานพระราชพิธีใดหรือ ตรงกันข้าม พระสารประเสริฐอ่าน
 ว่าเป็นที่สุด ชักลอบชดด้งใจหว่านวรรคคองไถ้เหมาเจาะไม่มีประหม่า
 กะเสถียร เมื่อออกโรงอ่านครั้งแรกก็อ่านถวายเป็นอันดี จนเจ้านายชั้นผู้ใหญ่
 ของคหิงเสด็จมาจับไหล่พระสารประเสริฐและทรงเสด็จความยินดี ก่อน
 หลายวันพระสารประเสริฐเอาสำเนาประกาศที่จะอ่านถวายเป็นมาช้ทัก
 หมายแบ่งใจหว่านสำหรับอ่าน เป็นอ่านไว้ใจหว่านหยดคนคหิงงม
 อ่านไว้ใจหว่านหยดคนคหิงงม และอ่านซ่อมเป็นหลายครั้ง ท้ออันใด
 ประหม่าเพราะเคยเทศน์เมื่อครั้งบวชเป็นพระ และเคยเล่นเป็นทูลละออง
 ละครไทยเขมมอยู่หลายคราว ถ้าจะมีประหม่าก็มีข้างแต่อ่านน้อยเต็มที

พระสารประเสริฐนั้นสยบขอคิดหาคำสำหรับท่านเป็นข้อ ข้อของใ
 และใครมียู่มาก เป็นข้อซึ่งพระสารประเสริฐคิดให้ โภยกเจ้ากัวยูขอใ
 เพราะขอเหล่านกลางชอกกมฝูขอมาทางข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็สั่งให้พระสา
 ประเสริฐเป็นผึกให้ ชอกกคิกให้นน จะคองเป็นไปกามหลักเกณฑ์ของวิ
 ไทราคารสกร ซึ่งพระสารประเสริฐนยอมาก และเมื่อคิกให้แล้ว โภยก
 มกโกชอกทเหมาะ ๆ ไม่ชกทและเป็นคำทถูกหลักในภาษา

พระสารประเสริฐมีบุตรเก็กกัวยนางสารประเสริฐ (สิริพนธ์ นาค
 ประทีป) ๕ คน มีชอโดยลำดับชอกคือ ศรวรรณ ศรกัน ศรฉนท ศรส
 และศรภมล สองคนแรกเป็นหญิง อีกสามคนเป็นชาย ชอกทงหมคนเป็น
 พระราชทาน โดยทพระสารประเสริฐเป็นผึกชอกทงเกล้าฯ ถววยและท
 พระมหากฤษณาพระราชทานเสมา ป.ป.ร. ทงคำแก่เก็กเหล่านเป็นศิริม่ง
 ทุกคน

ข้าพเจ้าเพิ่งเห็นชอกพระสารประเสริฐ เมื่อท่านบ่วยไปไหนไม่ใใ
 เพราะชราทพพลภาพ มาทรายชอกทอเมอพระสารประเสริฐทำคพิค
 ทานชอ เทยน นาคะประทีป เป็นชาราชการกระทรวงการต่างประเทศ
 บรรดาคคิกเป็นหลวงพิพิธวิรัชการ ส่วนมารดาพระสารประเสริฐเห็นระ
 แกกกรรมเสียนานแล้ว ข้าพเจ้าจึงไม่เคยพบและรู้จัก แต่ใคความว่าชอ ส
 ข้าพเจ้าเห็นชอกชอกพระสารประเสริฐ เทยน ก็นถอกกว่าคานทมาเปลี่ยน
 ประทีปในคำทายของนามสกุลว่า นาคะประทีป ถ้าเช่นนยของพระสาร
 ประเสริฐเห็นจะชอกชางกรรมัง ก็ใครับคายนนจากพระสารประเสริฐเอง

ชั้นนั้น ในงานพระราชทานเพลิงศพบิดาพระสวามีประเสริฐครั้งนั้น แจก
หนังสือโทปเทศศรชกบท ๔ เล่ม หนังสือโทปเทศทเวาแปลไม่ใช้แปล
สรจและทพมพพรอมกัน เมื่อเล่มหนึ่งออกแล้วก็จะถึงเล่มต่อไปก็มึระยะ
่างกันนานหลายเดือน ในการพิมพ์ครั้งนั้น พระสวามีประเสริฐลงมือชำระใหม่
ระจงแปลให้ตรงกับต้นฉบับในภาษาสันสกฤต เพราะต้องการทำด้วยน้ำพัก
แรงของตนเอง เพื่อเป็นอนุสรณ์ฉลองคุณบิดาซึ่งเกิดเกล้า ข้าพเจ้าจึง
ส่วนเกยวของตัวน้อยเต็มที ท่านที่เคยอ่านหนังสือทพระสวามีประเสริฐแห่ง
ท่านเป็นนักเลงหนังสือ ก็จะต้องรับรองว่าพระสวามีประเสริฐแห่งท่านก็ ใช้
้อยคำน้อยแต่เข้าใจข้อความมาก และชัดเจน เป็นภาษาไทยแท้ สัมบูรณ์
หลักของภาษาและถ้อยคำ ถ้าว่าทางหลักศิลปะและวรรณคดีของชาว
ตะวันตก พระสวามีประเสริฐก็เป็นนัก Classicist โดยแท้ มีอุปถัมภ์ในการ
ยถ้อยคำ เช่น ถ้าข้อความในประโยคแรกมีคำว่า "อย่างไร" และประโยค
ต่อมาความว่า "อย่างนั้น" พระสวามีประเสริฐจะไม่ยอมใช้คำว่า "อย่างไร"
อันชานชา ถ้าเขียนคำหน้าร้อนหน้าหนาวหน้าฝน พระสวามีประเสริฐเป็น
องแกเป็น "ฤๅ" ทุกแห่ง ถ้าเป็น ฤๅแล้ง ก็ต้องแกเป็น หน้าแล้ง ในการ
ระหนังสือโทปเทศศรชกบทเล่มนี้ ถ้าเอาฉบับแปลครั้งแรกมาเปรียบกันก็จะ
มีข้อความน้อยมากแห่งที่ใชถ้อยคำสำนวนต่างกัน เพราะการแปลครั้งแรก
แปลอย่าง "เหยียดเบงคองเบง" ให้ตรงกับต้นฉบับภาษาเดิมและแปล
อแตกฉานแล้ว จึงมีประโยคสั้นแก่นักศึกษภาษาสันสกฤตมาก ส่วนการ
แปลครั้งแรกเป็นแปลอย่างนักเรียนซึ่งยังไม่แตกฉาน ล่วงมานานหลายปี
พระสวามีประเสริฐระขยายความรู้สึกแก่ข้าพเจ้าว่า "มันยังงไม่รู แปลครั้งแรกหลัง

แปลอย่างบรรจง ทำไมมันอ่านสู้แปลครั้งแรกไม่ได้” ข้าพเจ้าท้อ
 “จำไม่ได้หรือ คุณโสภิตฯ เคยบอกเราว่า ทีไรไปทะเลขยับแปลครั้งแรกก็
 จะเป็นหนังสือที่คนก๊อการหา แก่จะหาไม่ได้” พระสารประเสริฐก็รับว่า
 “พระสารประเสริฐ รู้สึกเช่นนั้น เป็นเพราะขยับแปลครั้งแรกเราออก
 ความรู้สึกของเราใส่ลงไปไว้ และถูกบังคับให้ขยับในวงจำกัดของความ
 อย่างเคร่งเครียด คือจะขยับย้ายหรือแปลให้ผิดไปจากภาษาต้นสักจุดที
 หนึ่งก็ไม่ได้ ความรู้สึกเมื่ออ่านจึงมีกลิ่น ส่วนหนังสือแปล
 ครั้งแรก กระแทกไปในแนวของ “วรรณศิลป์” ส่วนสำนวนแปลครั้ง
 หนึ่งไปในหลัก Academic เพราะท่านว่า “ศิลปกรรมใด มีลักษณะประก
 ด้วยศิลปวิชาการ แม้ออกสำหพยายามกระทำกันอย่างประณีตบรรจงถูก
 ความหลักแห่งความสมบูรณ์ คดงท่สึกแล้ว กลับให้เกิดความรู้สึกมล
 ชาติไป ขาดความเข้าใจใหม่อ่านผิดฟังส่วนมากชนชั้นชนนค ก็สัศิลป
 พอดพอรายไม้ไ้” นั่นคือข้อความตอนหนึ่งในหนังสือที่เรากำลังทำกัน
 เป็นข้อความครึ่งสุดท้ายและบรรทัดสุดท้ายของวรรณกรรมโดยเสฐียรโกเศศ
 นาคะประทีป

ข้าพเจ้ามีความคิดเห็นในเรื่องวรรณคดีหนักไปทาง Romanticism ซึ
 อยตรงกันข้ามกับความคิดเห็นของพระสารประเสริฐซึ่งหนักไปทาง Classicis
 แต่ทั้งสองทางนถาถอทางใดทางหนึ่งแก่ทางเคียวหนักไปก็ข้มพพาอาศัย
 ก็ไม่ทำให้วรรณกรรมที่มลชบะถึงความสมบูรณ์ เพราะมีคและไม่คควย
 ทั้งสองทาง ข้าพเจ้าถนัดใช้คำว่า “มา” แก่พระสารประเสริฐถนัดใช้คำ
 “ไป” เป็นทำนองที่ฝ่ายหนึ่งใช้ว่า “แจ้งความมายัง” แต่อีกฝ่ายหนึ่งใช้

“แจ้งความไปยัง” เราทั้งสองไม่ยอมเปลี่ยนแปลงความคิดเห็นของเรา แต่ก
 ็นำความประณตประณอมกันเป็นอย่างดี “แจ้งความแก่” เราคงใช้อย่าง
 ของเราเรื่อยมา คชไม่แก่ “มา” เช่น “ไป” หรือแก่ “ไป” เช่น “มา”
 จะเขียนมาอย่างใดก็ปล่อยให้ไปอย่างนั้น แต่ทว่าไม่ยอมกันก็มีเช่นคำว่า
 พญาสิง” ซึ่งพระสารประเสริฐไม่ยอมให้ใช้เป็นอันขาด ข้าพเจ้าเห็นว่า
 ญาข้างพญามากมึ ทำไมจะมีพญาสิงไม่ได้ พระสารประเสริฐตอบว่า
 มีไม่ได้” เพราะไม่เคยมีใช้ในภาษาไทย คงใช้ว่า “พญาวานร” ข้าพเจ้า
 ยิงว่า ก็ พญาสิง ในทณ จะให้หมายความถึง สิงกรรริลดา ไม่ใช่เป็นสิง
 องพระราม จึงไม่ควรให้เกียรติยศเป็นถึงวานร พระสารประเสริฐว่า
 ภาอย่างนั้นจนกระษ ก็ใช้เป็นชนลึง

ในหน้าต้นของบรเวตททานอานอณน มีคำว่า “การผูกแห่งมิตร” น
 เมเรื่อง ข้าพเจ้าเขียนไปว่า “การผูกมิตร” แต่พระสารประเสริฐเดิมเป็น
 “การผูกแห่งมิตร” ครองนเราเพ่งรจากกัน พระสารประเสริฐไม่ต้องการ
 ะให้เกิดชดใจกันชน คงเป็นเพราะเกรงใจ จึงเขียนเป็นชนทกความเห็นเรื่อง
 การแต่งภาษาไทย โดยเฉพาะเกี่ยวกับคำว่า แห่ง ว่าควรใช้และไม่ควรใช้
 ่างไร เป็นหนังสือที่ออกสำหเขียนชนตง ๑๐ หน้ากระดาษฟลัสแถบ ด้วย
 ความตั้งใจจะให้เพื่อนใคร่รู้หลักของภาษา เพราะคำนี้ในคำศัพท์เป็น ฉฎฐี-
 ภาตท จึงต้องมีคำว่า แห่ง แต่ในทีโดยเทศลขบยแปลตรงหลังมเพียง “การผูก
 มิตร” เท่านั้นกม ข้าพเจ้าขอรุสักขอยคุณและจำได้แม่นย่างจนทกวนน เพราะ
 ึ่งหนังสือขบยนั้นอยู่ในแฟ้มส่วนตัวของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่เข้าใจเรื่อง
 พระพุทธศาสนาตอนไหน พระสารประเสริฐก็ตั้งใจอธิบายให้รู้ เมื่อเห็นว่า

ยังไม่เข้าใจศึกษาขานคนหาหนังสือและเขียนเพิ่มเติมมาให้อ่าน ต่อมา
 ตอนหลังพระสารประเสริฐบอกว่า ข้าพเจ้ามีความรู้ได้ ๕ พรรษา แต่ยังไม่
 แยกฉาน ทวามความรู ๕ พรรษา ข้าพเจ้าทราบด้วยตนเองไม่ได้ แยก
 ยังไม่แยกฉานนั้น ข้าพเจ้าเข้าใจความมุ่งหมายของพระสารประเสริฐได้
 คือต้องการให้ข้าพเจ้าขวนขวายเรียนพระล่องคสังกปกหนง เปรี๊ยเทียบเหมือนคน
 ไม่เคยเข้ามหาวิทยาลัย แม้มีความรู้กรแต่วิชา ส่วนชีวิตของมหาวิทยาลัย
 คนล็กหนายางเป็นอย่างไ่ ยังไม่รู้ ก็ระลือว่าโทษเขย่นล็กในมหาวิทยาลัย
 พระยังไม่ได้ ข้าพเจ้าขอขบใจเพอนทมความหวงคไว้ในทนอกครงหนง
 เขียนลงตอนน นักชนมาไ้ว่า ผู้ซึ่งมอทธิพลแก่พระสารประเสริฐ
 เมอครงทำหนังสือโทปะเทศครงแรกมอขอก ๒ คน คือพระสาณะเศรษฐสุนทร
 (พัก สาณะเศรษฐ) และพระไพโรธนทสาธาารกษ (เทียน สุพนธ)
 พระสาณะเศรษฐสุนทรเป็นข้าราชการกรมไปรษณ โทรเลข เป็นผู้ใ้ใจ
 ในเรื่องภาษาสันสกฤตและมีคารบคำรภาษาสันสกฤตมาก หนงสือโทปะเทศ
 ฌยแปลเป็นภาษาองกฤษ ซึ่งนักปราชญ์ชาวอินเดียเป็นผู้แปลและทเภาคองการ
 ฌยทจนขอแนะนำต่าง ๆ อดนเกยวกับเรื่องภาษาสันสกฤต เรากไ้มาจาก
 ถานผู้ พระสาณะเศรษฐสุนทรไม่ใช่นักเขียน แต่เป็นผู้ชอบศึกษาหาความรู
 แปลก ๆ เช่นสั่งเอาคำรยาภาษาสันสกฤตเข้ามา และจคเอาชอเศรของยาทม
 อยู่ในตำรานนลงชอซึ่งไม่สามารถจะลยชอภาษาไทยได้ ผากแฆทไปอินเดีย
 ให้ชวยชอมาทวย พระสาณะเศรษฐสุนทรเล้าให้ฟังว่า ช.เศรของยาทม
 อย่างทจทชอสันสกฤตผากแฆทไปชอองอินเดีย ไ้มาเป็นเศรของยาทมอยู่

คนราคาแพงไฟเขยในเมืองเรากมี เพราะฉะนั้นกระขวนชอຍาเป็นภาษา
สกฤตตรงกษไทยว่าอะไร ท่านฝันเป็นรตคนหนึ่ง

พระโพธิสัตว์ศาสดารักษ์ ทชวาเจ้านาพระสารประเสริฐไปรู้จักเป็นคน
อง เป็นข้าราชการกรมข่าไม้ มีความรู้ภาษาอังกฤษและภาษาบาลีสัน
งเจ้าเชื่อว่า เวลาขงมทวอยในประทศพม่า เพราะเป็นชาวพม่า
พระสารประเสริฐได้ทำารเรียนภาษาบาลีจากท่านฝันหลายเล่ม และจาก
งสอเหล่านทพระสารประเสริฐเอามาเป็นแนวทางความคิด ในการสอนบาลี
งพระสารประเสริฐเอง

ระหว่างนฤคิมหนึ่งสอพิมพ์รายเดือนไทยเขมม ผซงอยู่ในคณะหนึ่งสอ
พไทยเขมมเป็นเพื่อนชอຍพอกันทกคน การเขียนหนึ่งสอของเราในตอนน
เขียนลงในหนึ่งสอไทยเขมมเป็นส่วนมาก ที่เป็นเรื่องใหม่และลงตึกทอ
ไปหลายเดือนก็มี เช่น ลทธิของเพื่อนกลางตอน กามนิต และ สกตึกเกก ๆ
เดือน คณะหนึ่งสอพิมพ์ไทยเขมมยังมีกรณยกทจะคองกระทำประจำ คือ
การเล่นละครพด จากบทพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว พระมหาธีรราชเจ้า ในวันที่ ๑ มกราคม ซึ่งเป็นวันคล้ายวัน
พระราชสมภพ แล้วดพิมพ์พระราชนิพนธ์ละครทแสดงนั้นลงในหนึ่งสอพิมพ์
ไทยเขมม ในการแสดงละครน พระสารประเสริฐเป็นผู้หนึ่งทเป็นทวละคร
เรื่องทวยกษยทกครารทแสดง

เนื่องแก่เหตุทเราอ่านพระราชนิพนธ์เรื่องต่าง ๆ ของพระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะเรื่องเกยวกับวรรณคดีภาษาสันสกฤต
ทำให้เราสนใจและรู้สึกศกตคิมเรื่องวรรณคดีของอินเดีย เรื่องทเราอ่านซ้ำ

อยู่มากครั้ง และพลัดตกยี่สิบมือเป็นอย่างตำราคนความรักคือ พระราชนิพ
 ข้เกิดแห่งรามเกียรติ์ ซึ่งทรงพระราชออกสำหรับพระราชทานพระบรมรา
 ชนิบายพร้อมทั้งพระราชวินิจฉัยเปรียบเทียบเรื่องรามเกียรติ์ เราได้อาศัยย
 ราชนิพนธ์เรื่องนี้เป็นหลักสำหรับคนคิดว่า หาทมาของรามเกียรติ์บางต
 ซึ่งไม่มีอยู่ในฉบับเดิมของฤๅษาวาลมิกิ ว่าได้มาจากทางใด เพื่อฉลองพระเม
 พระคุณพระผู้ทรงเรื่องข้เกิดแห่งรามเกียรติ์ ซึ่งมีพระราชปวารณห้วงพ
 ราชหฤทัยไว้ในท่ายพระราชนิพนธ์นั้น การสำเนาเรื่องที่มาของรามเกียรติ์เ
 เรื่องต้นกของเรา แต่ว่าต้องลงทุนทั้งทรัพย์และปัญญา เช่นวานเพอนท
 หวเมืองคตตามต้นฉบับรามเกียรติ์มลายู ซึ่งมีอยู่ในจังหวัดปัตตานเพ
 เล่มเดียว ไปถึงหวเมืองต่าง ๆ ในมลายู มีเมืองกลั่นตนเป็นตน ในที่ส
 ไม่ได้มา ต้องขอรองเพื่อนให้ถามจากปากคำของชาวมลายูรุ่นเก่า แล้ว
 เป็นภาษาไทยส่งมาให้ก็ได้อาอย่างกระท่อนกระแท่น จนมาเห็นฉบับที่เขาแ
 เป็นภาษาของภุชชยในหนังสือ J.R.A.S. (M.B.) เราจึงถ่ายออกมาเป็นภา
 ไทยให้ชื่อว่า "รามเกียรติ์มลายู" และตีพิมพ์เป็นเล่มขึ้นไว้พร้อมกยเร
 ทศรัตนชาติ เรื่องไผ่ยราพของทมพี เพื่อเป็นเครื่องมื่อสำหรับการค้นต่อ
 การทำครวงนเราได้รับพระกรุณาจากพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานน
 กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทิมพระเมตตาประทานสำเนาเป็นคตพิมพ์
 เรื่องพระรามชาติกทางภาคอีสานมาให้ชุดหนึ่ง และรามเกียรติ์เขมร (ฉบับ
 เก่า) เรื่องหนึ่ง หนังสือเรื่องพระรามชาติกต่อมาพระลารประเสริฐและหล
 ศิริอมรญาณ (ศรี ศรีอมร) ย่อเรื่องและตีพิมพ์เป็นเรื่องแล้ว ส่วนรามเกียรติ์

มรยงไม้ไต่พมพ์ และสำเนาต้นฉบับนั้นเคยยอนก็ไม่ว่าหายไยไหน ต่อมา
หาหาเรื่องรามเกียรติ์เบงกาลฉยยอเป็นภาษาองักฤษไต่เล่มหนึ่ง จึงทำให้
ารสักว่าเรื่องรามเกียรติ์นชอปกถ ตกไปอยู่เป็นวรรณคดีของชาติไต่

เปลี่ยนรูปแปลกออกไต่จากต้นฉบับเดิมจนเหลวแหลก แม้ชองเบงกาลเอง
เป็นชาวอินเดยแท้ ๆ ก็มอ่ยหลายสำนวน เรื่องลางตอนไม่เหมือนกัน
แต่เกยรตชองพมพ์ากเป็นอีกอยางหนึ่ง เค้าเรื่องไต่ลไปทางเบงกาล แต่

แต่เกยรตชองฉนวนเกอยไม่มเค้าว่าเป็นเรื่องรามเกียรติ์ เพราะฉนวนเปลี่ยน
อในเรองเป็นชอฉนวนหมด แลยยังเกดชให้พลกแซกจามชงเป็นคัศรคัห
นำมาในประวัติศาสตรให้ชนพลกวานรเสยด้วย ถดจากนั้นเรอไต่หนึ่งสอ

ลาวองเรื่องรามเกียรติ์ชองชาวอินโตนเชยคชอชวามลายุ แต่หนึ่งสยชน
นภาษาเยอรมัน เรออ่านไม่ออก พระวรวงศัเรอพระองคเจ้าชานนวกกรม

มณฑลพายลภพฤตมิชการมพระเมตตากอก ไต่มีลายุพระหคถแนะนำให้ชาพเจ้า
อไปหาคอกเตอรอัสมีส ชงเป็นอศรราชททเยอรมันประจำประเทศไทย

มยชน คอกเตอรอัสมีสเมตทาเชยจนจคหมายแนะนำเรอไปยงคอกเตอร
เยอรมันชงเป็นผแ่งหนึ่งสอเรื่องรามายณะชองอินโตนเชยฉยยอน และ
ฉนณนอ่ยทเกาะชวา แต่เรอไม่ทันไต่ทำการคคคก่อน พอดชาพเจ้าไต่

รามายณะภาษาทมิฬจากแซกทมิฬคนหนึ่งทถนนสัสม หนึ่งสอทไต่มานานม
ขนาดใหญแลและหนาและเป็น ๓ เล่มจย มีรูปฉายออยู่มากหนานกคใจว่าคง
คเรองขางเป็นแน่ เพราะระหว่งทเรอทำการคคคไต่ไต่ความรู้มว่า
การยธรรมแล่วคณธรรมชองประเทศต่าง ๆ ในแหลมอินโตนเชยและอินโ-

เนซีย์ ทว่าได้มาจากอินเดีย หาใช่ได้มาจากมัธยมประเทศทั้งหมดไม่ ส่วนมากมาทางอินเดียภาคใต้มีชาติทมิฬเป็นต้น แต่วามายณะที่เราได้มาเป็นภาษาทมิฬหมดหนทางจารุเรื่องได้ ปรักษากันอยู่ว่า จะทำอย่างไร ในที่สุดตกลงว่า ลองแยกเอาหนังสือขึ้นไปหोधพระสมุท กามพราหมณ์ ป. ส. สาสตรกฤษ บ้างที่จะใดเรื่องอะไรบ้าง ทรงนจะขอแทรกเรื่องของหोधพระสมุท สกนิต แต่ก่อนนหोधพระสมุทซึ่งต่อมาเป็นหोधสมุทแห่งซาคิเขตให้ประชาชน เขาไปอ่านหนังสือใดที่กวนยกเว้นวนนอาทิกยขกวนหนังสือ เราจึงไม่มีใครมีโอกาสไปหोधสมุทได้ในวันเข็ด เพราะวันหยุดราชการของเราตรงกับวัน หोधพระสมุทขกย วันหนังสือกรมพระยาคำรงราชานุภาพครัดถามเราว่า ทำไมไม่มาหोधพระสมุทบ่อย ๆ กรายทลว่าเวลาว่างของเราเป็นวันนอาทิกย ซึ่ง เป็นวันนหोधพระสมุทขกย จึงไม่มีใครมีโอกาสมา ต่อมาเราเห็นหोधพระสมุท เข็ดวันนอาทิกย จะเป็นเพราะด้วยทรงพระกรุณาเราเป็นพิเศษหรือทรงดำริมา ก่อนแล้วก็ไม่ทราบ

วันหนังสือเราแบกรามายณะทมิฬมาหาความรจากพราหมณ์ ป. ส. สาสตร หนาทถามตรงทมรปลภาพตกแก่พระสารประเสริฐ เมื่อเข็ดพภาพใดกซก กามพราหมณ์ว่าเป็นเรื่องตอนไหน ไตรยอธิบายแล้วกจกไว้ ทำอย่างนลวง ไปได้สักครุใหญ่ ก็ถึงภาพแผ่นหนังสือมรปพระลักษมณพระรามและชวิวาร พระยารวณรำกำลังแผลงศรตรงไปยิงยกษซึ่งมอຍหลายคน ทรงนพราหมณ์ ป. ส. สาสตรอธิบายว่ากำลังยิงมลขะลัม พอได้ยินคำว่า มลพล้า เรากก็หล่ง เพราะมลพล้าเป็นนองสหัสเศษะ มีเรื่องอยู่ในรามเกียรติแต่ในต้นฉบับรามาย ณะของวาลมิกไม่มี พระสารประเสริฐถามว่า “ตัวไหนเป็นมลพล้า”

พราหมณ์ ป. ส. ศาสตราจารย์ ทศพรว่า "หมคนั้น ไม่จำเป็นไม่ออกใช้" พระสาร
 ประเสริฐถามว่า "อะไร ไม่จำเป็นไม่ออกใช้ โอปิษหรือ" เวลานนั้นมหา
 สงครามเพิ่งยุติลงไม่สู้ช้านัก เรื่องใช้โอปิษในสงครามครั้งนั้นยังเห็นความ
 รุสีกทลต ๆ อยู่ จึงได้ถามเช่นนั้น ในที่สุดพูดไม่เข้าใจกัน ร้องดังข้าพเจ้า
 ต้องเป็นล่ามพูดภาษาองกฤษแทน จึงใคร่บอกว่า มลพลาไม่ใช่ออกยกันแต่
 เป็นชอกองทหารรักษาพระองค์ของทศกัณฐ์ เป็นกองทหารทศกัณฐ์เลือก
 คัดเอาไวใช้เมื่อสงครามสงบขึ้นเขาทอยจน เรื่องที่มาของมลพลาในราม-
 เกียรติมาจากทมิฬ จะได้มาทางตรงหรือทางอ้อมก็ตามที ทำให้เราเกิด
 สนใจเรื่องวัฒนธรรมของทมิฬชน และได้ความรู้แปลก ๆ เกี่ยวกับอักษร
 ศาสตร์ประวัติศาสตร์ของไทยอีกหลายอย่าง ต่อมาเราพบรามายณะฉบับของ
 แคว้นกัศมีระ ซึ่งเขาใช้เรื่องไวเป็นภาษาอังกฤษ ในนามเรื่องทรงกนกย
 รามเกียรติ์อยู่มากแห่ง นักประหลาดใจว่าทำไมแคว้นกัศมีระซึ่งอยู่ห่างจาก
 ประเทศเราเป็นอย่างมาก ถึงมีเรื่องรามายณะพ้องกนกยของเรา
 นกทองประวัติศาสตร์อินเดีย กระจกใต้วาอารยธรรมของอินเดียฝ่ายใต้มีชาติ
 ทมิฬเป็นต้น เคยแผ่ยอนชนไปถึงอินเดียฝ่ายเหนือ โดยเฉพาะเรื่อง
 ลัทธิศาสนาิกายไควะ เพราะฉะนั้นเราจึงเชื่อว่า รามเกียรติ์ของเราจะโดย
 ตรงหรือโดยอ้อมก็ เห็นจะมาจากทมิฬเป็นส่วนมาก แต่เราก็ไม่สามารถ
 ทำการค้นคว้าหาหนทางใดต่อไป เรื่องที่มาของรามเกียรติ์ซึ่งเราต้องการทำ
 เพื่อกำเนนรอยพระยุคลบาทแห่งพระบาทสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า ดังทมิ
 พระราชปรารภไว้ในพระราชนิพนธ์ข้อเกิดแห่งรามเกียรติ์ ก็คงยุติลงเพราะ
 ทำไปไม่ตลอด

หนังสือที่เราทำรวมกันออกเรื่องหนึ่ง คอลเลกชันของเพื่อน ทดพิมพ์เป็นเล่มแล้วมี ๘ ภาค เช่นหนังสือซึ่งมีผู้นิยมกันน้อย แต่เวลานั้นหาได้ครบทั้ง ๘ ภาคเห็นจะหาไม่ได้แล้ว หนังสือคอลเลกชันของเพื่อนมีเรื่องเกี่ยวกับกาพย์เห่ เพลงกล่อมเด็กของเรามาก ถ้าจะนำมาเล่าก็เห็นจะเป็นหลายหน้ากระดาษ และส่วนมากเกี่ยวกับชีวิตของข้าพเจ้ามากกว่าของพระสารพัดเครื่อง จึงจะขอยกไว้แต่อย่างใดก็ดี หนังสือคอลเลกชันของเพื่อนนี้ และรวมทั้งหนังสือเรื่องรามเกียรติ์ เป็นกำลังสำคัญในทางอุดมในการแปลและเรียบเรียงเรื่องกามนิท

หนังสือเรื่องกามนิทกันฉบับเป็นภาษาอังกฤษ ข้าพเจ้าส่งชื่อเขามา นานหลายยทเคียวจึงได้แปลสู่ภาษาไทย เมื่อข้าพเจ้าได้หนังสือกามนิทเข้ามาใหม่ ๆ อ่านแล้วจับใจ เล่าเรื่องให้พระสารพัดเครื่อง หลวงสรรพสารกิจ และ "ฉัญฉวน" ฟังทั้ง ๓ คนก็ขอร้องให้แปล แต่ก็ไม่ได้แปล เพราะหนังสือเรื่องนั้นเกี่ยวกับวรรณคดีอินเดีย และของพระพทธศาสนาฝ่ายมหา ยาน ซึ่งเวลานั้นเรายังมีความรู้เรื่องเหล่านั้นไม่พอ แต่เป็นเรื่องที่เราสนใจไว้แล้วว่าจะต้องแปล ระหว่างนั้นคิดหาคำไทยที่ใดเหมาะก็คำภาษาอังกฤษ คำใดที่มอญในหนังสือกามนิท เราจึงคัดคำนั้นไว้เช่น gateway ก็จัดไว้ว่า ทวารรถ เป็นต้น เมื่อเราทำเรื่องคอลเลกชันของเพื่อน ได้ความรู้เรื่องมหายานและ ความรู้อื่น ๆ ระวังมา จนถึงขะไรก็ทำไม่ได้ หลวงสรรพสารกิจจะมีชายุ ครบถ้วนรอบ ค่ำริมงานทำขุณอายุเป็นพิเศษ เราเห็นความความรู้อย่างแล้ว พยายามจะทำได้ จึงตกลงแปลเรื่องกามนิทจากฉบับภาษาอังกฤษออกเป็นภาษาไทย ลงในหนังสือพิมพ์ไทยเชมมาก่อน แล้วยกเรื่องทั้งหมดให้เป็นของขวัญของหลวงสรรพสารกิจในวันเกิดนั้น การแปลภาคพื้นดินตอนตทกามนิทได้โดย

รัชพระพทอเจ้า ข้าพเจ้าจึงใจแปลให้เป็นคำคาท ๆ ง่าย ๆ ให้เป็นคำเป็นศัพท์
 แสงน้อยที่สุด และขอร้องไม่ให้พระสารประเสริฐแก่เป็นคำศัพท์นอกจาก
 คำเป็นจริง ๆ ส่วนภาคย่นสวรรค์จะใช้ศัพท์สูง ๆ อย่างไรก็ได้ เพราะฉะนั้น
 ท่านที่เคยอ่านเรื่องกามนิท จะเห็นข้อความตอนภาคสวรรค์แพรวพราวไป
 ทั่วศัพท์เพราะ ๆ และงาม ๆ ข้าพเจ้าทำไว้ว่าแปลคำว่า mat ในภาษา
 อังกฤษว่า อาสนะ เพราะเป็นเรื่องพระพทอเจ้าทรงลากอาสนะลง พระสาร
 ประเสริฐเห็นแล้วกลัววาระ บอกว่าทรงองนั่งของพระพทอเจ้าเขาไม่เรียกว่า
 อาสนะ เขามักใช้เฉพาะเรียกว่า นิสถนสันถิต ต่างหาก แล้วก็กล่าวต่อไป
 ว่า จะดีกว่าไม่ลง เพราะเป็นเรื่องของศาสนา ถ้าไม่ใคร่เขียนก็ไม่รู้ อย่างไร
 ก็กั้นหนังสือกามนิทสำเร็จเป็นภาษาไทยโด่งดังงาม เป็นเพราะพระสารประเสริฐ
 เลอิกหาคำมาใช้ได้เหมาะ ๆ เป็นอย่างที่เป็นภาษาอังกฤษว่า "คำเหมาะ อยู่ใน
 ที่เหมาะ" ฉะนั้น ถ้าท่านมีโอกาสเปรยขบเทยขบเรื่องกามนิทด้วยภาษาอังกฤษ
 ก็ดัดแปลงเป็นภาษาไทย จะเห็นว่าเราแปลใกล้กับต้นฉบับตลอดไป ยกเว้น
 แต่ก่อนเคยสงสัยกล่าวด้วยรหัสยลทมิของโจร ทว่าเอากายตักคอใครซาทก็ไม่
 มีใครฆ่าใคร เพราะไม่มีคอของใครซาท ตอนนั้นคงศึกษาปรัชญาของโจร
 เสียเวลาอยู่หลายวัน พอเข้าใจข้างแล้วจึงเรียบเรียงใหม่เอาจากความเข้าใจ
 ใจมากกว่าแปลตามตัว

เล่าเรื่องการแต่งและแปลหนังสือของพระสารประเสริฐและข้าพเจ้าทำ
 ทนกลไก นักใดเท่าไรก็เขียนไปเท่านั้น อาจมีเรื่องตลกขกขกพร่องได้
 ย่าง บัดนี้จะเล่าเรื่องตำนานรัชการของพระสารประเสริฐต่อจากที่ใดเล่า
 ค้างไว้

พระสารประเสริฐรับราชการ ในตำแหน่งปลัดกรมพระอาลักษณ์ต่อม
จนถึงต้น พ.ศ. ๒๔๗๕ มีผู้บอกข้าพเจ้าว่าพระสารประเสริฐจะโตเป็น
พระยาศรีสุนทรโวหาร ซ่อนไม่ประหลาดเพราะทางเดินขังไว้ให้เห็น
จะแจ้งว่าจะต้องเป็นเช่นนั้น แต่พระสารประเสริฐก็ไม่ได้เป็นทพระยาศรี
สุนทรโวหาร เป็นอย่างเดียวกับทพระมหาศรีไม่ได้เป็นพระอมราภริย
เพราะมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นใหม่ในระบอบราชการ พระสารประเสริฐ
ย้ายมารับราชการในกระทรวงศึกษาธิการ เป็นข้าราชการชั้นเอกประจำกรม
วิชาการ ภายหลังย้ายไปอยู่กรมการศาสนาในตำแหน่งหัวหน้ากองศาสนศึกษา
และออกจากราชการรับพระราชทานเบี้ยบำนาญเมื่อครบเกษียณอายุ แล้วได้
รับบรรจุเป็นอาจารย์พิเศษประจำฟ้าลงกรณ์มหาวิทยาลัยจนครบถ้วนที่
ถึงแก่กรรม

พระสารประเสริฐกับข้าพเจ้าเคยเป็นกรรมการร่วมงานพิเศษกันมา
หลายงาน แต่งานอะไรพระสารประเสริฐไม่ชอบทำงานข้าราชการกรม
เพราะเป็นงานที่เคยทำในหน้าที่ราชการมาก่อน ทั้งเป็นงานที่ถกกันเสียและ
เอาใจใส่มาก ถ้าไม่มีเหตุจำเป็นอย่างอื่น พระสารประเสริฐจะไม่ขาด
ประชุมเลย ถึงจะต้องเดินมาควรวรรณสารณะชาติแคลน เช่นจากฟ้าลง
กรณ์มหาวิทยาลัยมาห้องประชุมราชบัณฑิตยสถาน ที่หอสมุดแห่งชาติ
พระสารประเสริฐก็สมัครใจมาประชุมจนได้ ในการประชุมข้าราชการกรม
ถ้าคำใดพระสารประเสริฐไม่เห็นด้วย แม้ที่ประชุมจะลงมติแล้ว ก็ไม่ยอม
ตกลงด้วยง่าย ๆ เช่นเอา "หัวชนก้าแพง" ที่เคยขบ เกิดโตเถียงกันอย่าง
รุนแรงหรือทะเลาะกันกมขอย ๆ แม้พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าวรรณ-
ไวทยากรกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ซึ่งทรงเป็นประธานถ้าพระสารประเสริฐ

ลังไม่เห็นพ้องด้วยกับเรื่องโลกชาวระกันอยู่ ก็เป็นไม่ละลศ เรื่องทำประ
 ษณอมหรือ "พยกันตรงทาง" เป็นไมใครมี ลา:ทชวระคำ ๆ เทยวกัน
 เวลาถึง ๒ ประษณกัเคยมี ประษณเคยทรว "ผมไม้ออ เพราะพระสว
 ประเสวฐุเป็นคณ ขล้งวิชา" แมพระสวประเสวฐุจะเป็นคณยอมยาก แต่
 คอมาดาเห็นคยหรือเขาใจแล้ว เป็นยอมง่ายทลศ ยิงกวานนเมอลงไค
 เห็นคยเบนถอองออกหนาทเคยว ลางทอองกบคองรงไวเพราะอจเลยอองไป
 ซำพเจ้าจำไคว่าเมอเร็ว ๆ นเองกอนหน้าพระสวประเสวฐุถึงแกกกรรมไมกว
 พระสวประเสวฐุไมยอมตกลงคยกับคำ ๆ หนง ความจริงคานเคยตกลงใน
 ทประษณมานนแล้ว แต่พระสวประเสวฐุลิมคองไคเถยงและอธยายกัน
 เสยแยะ ถึงกระนั้นกไมยอม แล้วลศกรหนงพระสวประเสวฐุจะนคยอย่างไร
 ไมทรายพคโพล่งออกมว่า "ยอม" พวกรวากตกลงถามว่า ทำไมยอมแล้ว
 พระสวประเสวฐุตอบว่า "คคคานไคแต่ไปคคชคชนแกคคาน คคไปไมไค
 ทลคจขยอม" เพราะฉะนั้นจะเห็นไคว่า พระสวประเสวฐุหากจะมีความคค
 เห็นเป็นออย่าง "หวชนก้าแพง" กค ถารลศกแนว่าความคคเห็นของคณไมอถูก
 กกลายออกออกมตรง ๆ ออย่างนกกพัวว่ายอม ไมใช่ว่าคคองในความเห็นของ
 คณสอพคไป พระวรเวทยพลฐุซงเป็นเพอนสนทและเป็นกรรมการชวระ
 ปทานกรรมคยมีหนง เคยพคคอว่าพระสวประเสวฐุในทประษณว่า "เรื่อง
 ยาลล้งลศกฤคคณจะคานอย่างไรกเรอของคณ ใครเขาจะว่าอะไร แต่เรื่อง
 ที่ไมใชของคณ คณกคานออย่างนกรานหน้าคานาคานาแกคย หวชนออย่างน
 มนจะใชไคทไคไหน" พระสวประเสวฐุหวระตอบว่า "กมันเห็นออย่างนจะ
 ให้ทำอย่างไร เคยวนเห็นคยแล้วกยอม จะว่านออย่างไร"

วันจันทร์ ๒๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ เป็นวันสุดท้ายที่พระ

สารประเสริฐมาประชุมชำระปทานุกรม ข้าพเจ้ากำลังทำอักษรานุกรมศัพท์
 บัญญัติศิลปะฝ่ายตะวันตก ได้ส่งตอนต้น ๒ - ๓ หน้าไปให้พระสารประเสริฐ
 กเมื่อ ๕ - ๖ วันล่วงมาแล้ว อย่างตามเคยของเราในการทำหนังสือ ขณะ
 นั้นข้าพเจ้านึกคำขนานที่คำหนังสือเห็นว่าเหมาะกว่าคำเก่าที่เขียนไว้เดิม จึง
 ขอกพระสารประเสริฐให้แก้คำในต้นฉบับที่ส่งให้ไปแล้ว พระสารประเสริฐ
 ถามว่า "คำอะไรนะ" ข้าพเจ้าก็บอกไป พระสารประเสริฐจกลงกระดาษ
 แล้วถามอีกว่า "คำอะไรนะ" ถามเช่นนั้นข้าพเจ้าเห็นจะได้ถึง ๑๐ ครั้ง
 ข้าพเจ้าเกิดสงสัยว่าทำไมวันพระสารประเสริฐจึงหลุกหลิกจากเก้าอี้
 ไปดูแผ่นกระดาษที่พระสารประเสริฐจกไว้ ดูแล้วก็สอใจ เพราะจกไว้อ่าน
 ออกได้แต่คำแรกเท่านั้น คำถัดไปจกไว้ไม่เป็นตัว นั่นเป็นอาการแห่งมรดก
 ญาณของพระสารประเสริฐใกล้เข้ามาแล้ว แต่ข้าพเจ้าก็ไม่เฉลียวใจว่าจะ
 เป็นวาระครั้งสุดท้าย ตลอดเวลาประชุมพระสารประเสริฐนั่งเฉยเห็นได้ชัดว่า
 ผิดปรกติ จนพระวรเวทขฬสีฐิตทักขณาว่า "วันนกลยาลทำไมเงย เห็นจะ
 เป็นเพราะทำตัว ๘ กระทบ" พระสารประเสริฐนิ่งไม่ตอบ พอเลิกประชุม
 พระสารประเสริฐดูว่ากระเป๋าสื่ออกขหมวก เดินกระຍ่องกระแย่งอย่างคนแก่
 หง่อมออกจากห้องประชุมไปก่อนใครหมด ได้ความตอนหลังว่า เดินไป
 ขนรถประจำทางที่หน้าวังบูรพา ไปล้มชวนคนถนน แต่ขยงพุงตัวขนรถต่อ
 ไปได้ พอรถหยุดถึงปากถนนจะเข้าบ้าน พระสารประเสริฐก็ก้งลงจากรถ
 กล้มฟูบลง ไม่รู้สึกตัวสิ้นสติอยู่คนเดียว แล้วก็ไม่ได้สติตลอดไปจนถึง
 วันสิ้นลมหายใจ ณ โรงพยาบาลวชิรพยาบาล เมื่อวันจันทร์ ๔ มิถุนายน

ศ. ๒๔๘๘ เวลาราว ๑๙.๕๐ น. วันจันทร์เป็นวันแปลกสำหรับพระ
 ประเสวริฐ เพราะพระสารประเสวริฐเกิดวันจันทร์ ถม้เจ้กัวันจันทร์
 และไ้รับพระราชทานเพลิงศพ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม
 นจันทร์ที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๘ เรืองชวติของพระสารประเสวริฐ
 ษาพเจ้าเขยนน ก็เขยนตวยขงคยใจให้แล้วใน ๗ วัน ให้ขยลงในวันจันทร์
 ๑๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๘ กัวย

เมื่อข่าวมรณกรรมของพระสารประเสวริฐแพร่หลาย รั้ไปถึงศิษย์และ
 ติมิตร ตลอดจนท่านผู้ทรงรักกยพระสารประเสวริฐต่างรู้สึกสลดใจมีความ
 อยเสียตายมาก เสียตายที่ชาติผู้เขยวชาญวิชาอักษรศาสตร์ภาษาไทย
 มีอยู่เป็นจำนวนจำกัด

พระยาอนุমানราชธน

หอสมุดคุรุสภา

หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศก โสณกุล

พ. ศ. ๒๔๓๕ — ๒๔๕๒

ในการที่ข้าพเจ้าได้ขอมอบหมายให้เป็นผู้เขียนพระเกียรติประวัติหม่อม
เจ้ารัชฎาภิเศก โสณกุล ผู้ทรงมีพระนสยเป็นครุฑมาจนตลอดพระชนมชีพ
ขณะทรงผนวชนกนิยตทจรม โสณกุลของพระเจ้าพรหมมุนีพระรองศกาทาน ททรง
พระเมตตา และประทานพระอุปการะแก่ข้าพเจ้าเป็นอนันตมากตงแต่ข้าพเจ้า
เริ่มเข้ารับราชการจนกระทั่งพระองค์ท่านสิ้นชีพตักษัย อภิขณะทรงกรสู
หนักใจที่สุดขยัญญาในทางเรียงความน้อย ล้านอนอาจขาดตกบกพร่องและ
ขาดความสละสลวยไปมาก แต่กนยว่าเคราะห์ดีที่หม่อมเจ้าพรหมมุนีซึ่ง
หม่อมเจ้าหญิงสิริพันธ์พารเสนอ โสณกุล ทรงนิพนธ์ในหนังสือ “เรื่องเที่ยว
ชะวาคำฉันท์” พิมพ์แก่ในการพระราชทานเพลิงพระศพเมื่อ พ. ศ. ๒๔๕๓
และสฤตพระเกียรติประวัติของนายกาญจน์ ภิรมย์ เขียนลงในหนังสือ
“วิทยาคารย” ประจำเดือนตุลาคม ๒๔๕๒ เป็นบรรพตฐานอยู่ ส่วนใหญ่
ของเรื่องจะไต่คตจากหนังสือทั้งสองเล่มตงกล่าวแล้ว จึงใคร่ขอประทาน
อภัยและขออภัยต่อหม่อมเจ้าหญิงสิริพันธ์พารเสนอ โสณกุล และ นายกาญจน์
ไว้ ณ ทนด้วย

หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศก โสณกุล

ผู้เขียนรู้จักหม่อมเจ้ารัชฎาภิเศก เมื่อทรงดำรงตำแหน่งสถานายก
 ของสามัคคีสมาคม ในการประชุมนักเรียนไทยประจำในประเทศไทยอังกฤษ
 ที่โรงเรียนชม Cheam School เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ เป็นครั้งแรก รู้สึก
 เลื่อมใสในพระปรีชาสามารถในการทรงดำเนินการประชุม และทรงแสดง
 ละครภาษาอังกฤษก่อนจะเสร็จการประชุม ส่วนการประชุมเกือบทุกคนภาย
 หลังอาหารเย็นจะเป็นโต้วาทกติ ปรึกษาการงานกติ มักจะเป็นผู้รับส่งทหลัง
 ที่ประชุมมักเห็นลอคคองกยทรับส่งทวกัน องกยวหนงหม่อมเจ้านพทช-
 พินธุทิต ทิตกกุล รัชสังว่า “อยากเป็นเหมือนท่านใหม่ (คือ หม่อมเจ้า-
 รัชฎาภิเศก) ปล่อยให้ใคร ๆ เขาเถียงกันแทบจะล้มประตาคายเสียก่อน จึง
 ค่อย ๆ ลูกขรับส่งชคดอยชคค้ำสมเหตุสมผล แล้วที่ประชุมก็ตกลงตามน
 ทนท บุคคคกคกษณะอนนคตอมำผเขียนเห็นประจักษ์อยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็
 ทางราชการหรือทางสมาคม เพราะผู้เขียนไม่เคยอยู่ภายใต้บังคับบัญชาใน
 พระองค์ท่าน ตั้งแต่ยังทรงดำรงตำแหน่งหัวหน้าแผนกวิชาคณิตศาสตร์
 คณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ.
 ๒๔๗๓ เป็นต้นมา และบนปลายแห่งพระชนมชีพ เมื่อทรงเป็นอธิการบดี
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผู้เขียนก็เป็นผู้รักษาการแทนเลขาธิการอยู่ใน
 ขณะนั้น ทั้งในงานด้านสมาคมต่าง ๆ ผู้เขียนก็เคยเป็นกรรมการร่วมด้วย
 พระองค์ท่านหลายแห่ง

หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศก ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี ๑๖ กุมภาพันธ์
 พ.ศ. ๒๔๓๕ ที่วังตลาดน้อย อำเภอสัมพันธวงศ์ จังหวัดพระนคร

เป็นพระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๔ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา กับ
 หม่อมเอม ไสณกุล ณ อยุธยา ต่อมาไม่กี่เดือน พระบาทสมเด็จพระจุล-
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงฉลองราชสมบัติครบ ๒๕ ปี จึงทรงพระกรุณาโปรด
 เกล้าฯ พระราชทานนามหม่อมเจ้าชายนั้นว่า รัชฎาภิเศก ตามนามของ
 พระราชพนัน

หม่อมเจ้าหญิงสยัมพันธ์ พารเสณอ ไสณกุล ทรงนิพนธ์ไว้ว่า การประสูติ
 หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศก ยังความชื่นชมยินดีแก่พระบิดาข้างนี้ เพราะในลำดับ
 นนทวงมีแต่พระธิดาสององค์ ไม่มีโอรสจะเชยชม ส่วนพระโอรสอีกสอง
 พระองค์คือ หม่อมเจ้าชานนวัต (พระบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชานนวัต
 กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร) กับ หม่อมเจ้าฉัตรมงคลนั้น คุณท้าว
 วรจันทร์ (เจ้าจอมมารดาวาดในรัชกาลที่ ๔) ผู้เป็นย่าได้เข้าไปเลี้ยงไว้กับ
 ท่านในพระบรมมหาราชวัง หม่อมเจ้าวารเฉลิมฉัตร และหม่อมเจ้าณักชิต
 ตารากถึงชีพิตักษัยไปแล้ว หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกประสูติมาใหม่ จึงสมพระทัย
 ถึงจะเห็นได้ในคำเห่ซึ่งทรงนิพนธ์ประทานพระโอรสสองคนว่า

เห่เอยกุมารา	รัชฎาภิเศกศรี
อุบัติปางชนนี	ชนกหวังได้คงป้อง
ไร้อายจะเชยชม	ประสูติสมประสงค์สนอง
ไต่เพ็ชรหรือไต่ทอง	สักพันเท่าไม่เทียมทัน
วิเชียรดวงเงินคามณี	ฉัตรพยมิมพวงกระสัน
จะหาเงินและสุวรรณ	ขวยเพียรก็พอหมาย

แต่จะหาไอริสแทน
 สียากแท้แท้หากชาย
 สุดสวาทของบิดา
 พักฟุ่มอ้อมซออม
 ทงสองภคิน
 เชษฐาทางสองไกล
 ทวญาติประยูรพงศ์
 ขรवारกเปรมปรกติ
 ถ้วนหนามานงลอม
 นางนมประคองเคียง
 ชวนเชิญขรรทมอู่
 เสวยสุข ณ ไสยา
 จงเจริญพระชนมา
 รนรมย์อ้อมใน
 สมบัติและขรवार
 เรืองศักดิ์ทวศร

บีไริสทอนทราย
 อุดมมาบรรเทาทรม
 ทวงชวามารดาถนอม
 ชารมณต์ังระวิงระไว
 ก็เป็นท้เจริญใจ
 แต่หากพบกยนิท
 ทางจำนงเมตตามิ
 ขรรักษษาเรอเรียง
 จะขยภกลมถวายเสียง
 ทงพลเสียงผทุงผศก
 เชิญขวัญสู่กุมาร
 สำราญกายสขายฤทัย
 ยุโรคาและภยไกล
 สรรพสิ่งสวัสดิ
 ทงศฤงคารให้มากมิ
 ไต่ประสงค้จงสม เอย

โดยที่หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศก ทรงมีรูปและลักษณะคล้ายพระเชษฐา
 หม่อมเจ้าวารเฉลิมฉัตร ซึ่งเรียกกันว่าท่านชายเล็ก และถึงชีพตกนยไปแล้ว
 นัน ไคร ๆ จึงพากันเรียกว่า ท่านชายเล็กใหม่ นานเข้าคำว่า "เล็ก"
 หายไป คงเหลือแต่ตั้งทมิตรสหายและผู้ทรงคุ้นเคยเรียกกันว่าท่านใหม่

ในเวลาที่เหมาะสมเจ้าราชฎาภิเศกค้อยทรงเจริญวัยขึ้นใน พระบิดาทรง
 ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงวัง และโดยที่ทรงพระเมตตาเป็นพิเศษ
 เป็นพิเศษ จึงโปรดให้ติดตามเสด็จเข้าออกในพระราชฐานอยู่เสมอ
 ดังแต่เด็กจนโต จึงเป็นที่คุ้นเคยในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 และพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน โดยเฉพาะเจ้านายรุ่นเล็ก
 สมเด็จพระราชบิดา เจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ สมเด็จพระเจ้าพ
 ติบรมชนกเพ็ชรบรมอินทราชาธิบดี และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เป็นต้น ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จทรงดำรง
 พระอิสริยยศเป็นมกุฎราชกุมาร จะเสด็จกลับจากยุโรป พระบิดาได้เสด็จไป
 จังหวังสรวาณูรมยถวาย เมื่อเสด็จถึงใหม่ ๆ ก็ได้ไปเฝ้าบ่อย ๆ หม่อมเจ้า
 ราชฎาภิเศกก็ได้อาศัยเฝ้าแทนคนเคย จนวันหนึ่งทอดพระเนตรเห็นหม่อม
 เจ้าราชฎาภิเศกเสวยข้าวกับเกลือกตรัสว่า “ตาใหม่ชอบกินข้าวกับเกลือก
 ทำจะเลี้ยงง่าย มาอยู่เป็นลูกฉันเสียเถิด” แต่หม่อมเจ้าราชฎาภิเศกกราบทูล
 ปฏิเสธ เห็นจะเป็นเพราะคิดพระบิดาเป็นอันมาก แต่ก็เป็นเหตุให้เพื่อนฝูง
 พากันคิดว่าเขาคงสติปัญญาไปมาก

ด้วยเหตุที่สมณนิกายทิเบตที่ออกขพระราชสำนักต่างประเทศ โดยเฉพาะในยุโรปมากมาย
 มีเจ้านายต่างประเทศมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท
 บ่อยครั้ง พระบิดาทรงมีพระภาระในตำแหน่งหน้าที่มากมาย ทรงปฏิบัติ
 ราชการด้วยพระอุตสาหะและสุจริต เป็นที่พอพระราชหฤทัยพระบาทสมเด็จพระ
 เจ้าอยู่หัวเป็นอันมาก อันเป็นปัจจัยให้พระโอรส คือหม่อมเจ้าราชฎาภิเศก

ใต้รบพระราชทานพระมหากษัตริย์คุณเป็นพิเศษ ยิ่งกว่าพระอนวงศ์ชนหม่อม
 เจ้าอื่น ๆ โดยมาก เช่น พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ทรงแต่งเครื่อง
 แขนงกรมวังเป็นพิเศษ และเคยพระราชทานพระกรุณาหลวงให้ทอดเครื่องหนัง
 ครนเมื่อถึงกำหนดโสกันต์พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าเหมวดี ซึ่งมผล โดย
 เสด็จ คือ พระองค์เจ้าหญิงเฉลิมเชษฐมงคล ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
 เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช กับ พระองค์เจ้าขยบุตรแต่ยังเป็น
 หม่อมเจ้า ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงษ์นั้น
 ก็โปรดให้หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศก เกศากันต์ ในครงนั้นด้วยเป็นพิเศษ แม้ใน
 เวลาเพียงสองเดือนต่อมา ก็ถึงพระราชพิธีตรุษ ซึ่งเป็นพิธีหม่อมเจ้าอื่น ๆ
 เกศากันต์

หม่อมเจ้าสืบพันพารเสนอ ทรงเล้าว่า หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศก เป็นผู้
 ทรงมือนามข่อนแอมมาแต่ยังทรงพระเยาว์ หม่อมแนะนำให้มุ่งขำรงอนวมย
 ก่อน ห้ามมิให้เรียนเรว่นัก โดยเกรงสมองจะเจริญเกินส่วนกับร่างกาย
 ท่านจึงไต่รบขอสรภาพให้วิ่งเล่นตามความพอพระทัย และมีไต่เริ่มเรียนจนม
 ชนษาเกินเขตหลายข้ และเมื่อเรียนนักเรียนอย่างสหาย ๆ เรียนข่าง เลิกข่าง
 ตามความสมัคร

หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกไต่เริ่มทรงศึกษาทวงกับนายหม่อม งามสมขัต
 (ภายหลังเป็นพระยาสารภณทวิสุทธ) แล้วไต่ทรงศึกษาในโรงเรียนราช-
 กุมาร ร่วมสมัยกับสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอทั้งสามพระองค์ทไต่กล่าวพระนาม
 มาแล้ว โรงเรียนราชกุมารมีหลักสูตรคล้ายโรงเรียนประถมในปีปัจจุบัน

ต่อมาได้เข้าศึกษาชั้นมัธยมที่โรงเรียนราชวิทยาลัย เมื่อทรงอยู่ที่โรงเรียน
สายสวัสดิ์ศึกษาคาร พระนิตินัยประสาธน์ (พงศ์ บุณนาค) นักเรียนเก่าราช
วิทยาลัยสมัยเดียวกันเล่าว่า หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกนั้น นอกจากจะ
เล่าเรียนเป็นเยี่ยมแล้ว ยังทรงเล่นฟุตบอลเก่ง ได้ทรงเล่นให้แก่โรงเรียน
ในชุดที่หนึ่งหลายครั้ง พระนามเป็นที่ปรากฏ และเมื่อสำเร็จจากโรงเรียน
ราชวิทยาลัยแล้ว (โรงเรียนราชวิทยาลัยสมัยนั้นมีหลักสูตรเพียงชั้นมัธยม
ปีที่ ๖) ทรงศึกษาต่อที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย ก็ได้ทรงเล่น
ฟุตบอลให้โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยอีก พระนิตินัยประสาธน์ (พงศ์
บุณนาค) ซึ่งร่วมชุดเดียวกันกล่าวว่า ผู้เล่นที่ชดชวณสูงใหญ่ลำสันทาง
เว้นแต่สองท่านทรงกายเล็กมาก คือ หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศก กับ ทนกุล
แห่งเมืองไทรบุรี ซึ่งต่อมาเป็นปลัดท่านแห่งรัฐเคดาห์

ใน พ.ศ. ๒๔๕๓ ขณะที่ยังหม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกทรงศึกษาอยู่ที่โรงเรียน
สวนกุหลาบวิทยาลัยรวมกับนักเรียนชั้นมัธยมมาจากโรงเรียนต่าง ๆ อีก
๘ คน ซึ่งล้วนจะมีโอกาสสอบชิงทุนเล่าเรียนหลวง (King's Scholarship)
เพื่อไปศึกษา ณ ต่างประเทศนั้น มีรายงานของนาย ซี. เอฟ. แฮร์ ครูประจำ
ชั้นกล่าวชมหม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกว่า เป็นผู้ที่เรียนดีขงตลอดมา ภาษาอังกฤษ
ทรงรู้ดีทั้งไวยากรณ์และรู้คำอังกฤษเป็นจำนวนมาก วิทยาศาสตร์ทรงเรียน
ได้ดีมาก ท่อนอนอยู่สักหน่อยก็คือ คำนวณ ทรงขยันสนพระทัยในเรื่องภายใน
ประเทศและเรื่องต่างประเทศเป็นอย่างดี ลงความเห็นเห็นว่าพระนิสัยโปรด
ทางอักษรศาสตร์มากกว่าวิทยาศาสตร์หรือคณิตศาสตร์

ส่วน นาย เจ. เอส. เซตจิวค ผู้อำนวยการสอน รายงานว่าหม่อม
เจ้ารัชฎาภิเศก ทรงเรียนดีเป็นเยี่ยมกว่าทุกคนในชั้น แต่ก็ไม่ไกลกับนักเรียน
อีก ๒ คน คือ นายโยนส์ (พระประภคยบันตรกิจ) กับ นายมุนี (พล-
อากาศโท มุนี มหาสันทนะ เวชยันตรังสฤษฏ์) เท่าใดนัก

พลอากาศโท มุนี มหาสันทนะ เวชยันตรังสฤษฏ์ เคยเล่าให้ผ้เขียน
ฟังว่า ในพวกนักเรียนที่จะสอบชิงทุนด้วยกัน ได้ยอมยกให้หม่อมเจ้ารัชฎา-
ภิเศกเป็นเยี่ยม และเป็นตัวเก่งที่จะสอบได้ ๑ เพราะทรงรู้ภาษาอังกฤษ
ดีกว่าผู้อื่นทั้งสิ้น

ครั้นกำหนดการสอบไล่ชิงทุนเล่าเรียน พ.ศ. ๒๔๕๓ ล่าไปกว่าที่
เคยกระทำมาในปีก่อน ๆ และกระทรวงธรรมการได้อำหนดอายุผู้สมัครถึงวัน
สอบไล่ชิงทุนเป็นเกณฑ์ ทำให้เกิดผู้มาอายุเกินกำหนดถึง ๔ คน หม่อมเจ้า
รัชฎาภิเศกมีพระชันษาเกินกำหนดเพียง ๑๓ วัน เป็นอันหมดสิทธิ์ที่จะ
ได้ทุนแม้จะสอบแข่งขันได้ แต่กระทรวงธรรมการก็ขอให้นักเรียนทั้ง ๔ คน
นี้เข้าร่วมสอบชิงทุนด้วย เพื่อจะได้คัดเลือกเป็นนักเรียนทุนของกระทรวง
ธรรมการต่อไป

เห็นจะเป็นด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกจึงไม่ค่อยจะตั้ง
พระทัยในการสอบไล่ครั้งนี้เท่าใดนัก ถึงกระนั้นก็ทรงสอบไล่ได้เป็นที่ ๒ ทำ
คะแนนได้ ๙๒๗ ทำกว่านายโยนส์ (พระประภคยบันตรกิจ) เพียง ๒๓
คะแนน จากคะแนนเต็ม ๑๑๕๐ นายมุนี (พลอากาศโท มุนี มหา-
สันทนะ เวชยันตรังสฤษฏ์) สอบได้ที่ ๓

เป็นที่น่าสังเกตว่า รายงานของนายเซตจวีคถูกต้อง เพราะผู้นอนตก
จาก ๓ คนตกลงมาแล้วได้คะแนนเพียง ๕๐๐ เศษเท่านั้น นายโยนส์กับ
นายมุน จึงเป็นผู้ไต่รบทุนเล่าเรียนหลวง และหม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกก็ทรงไต่
รบทุนของกระทรวงธรรมการในขั้เดียวกันนี้ ด้วยความมุ่งหมายที่จะให้ทรง
ศึกษาวิชาช่างเครื่องยนต์ เพื่อยกกลับมาเป็นอาจารย์ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หลวงโคธพิทยากรณ์ (หม่อมหลวงอุไร อิศรเสนา) เล่าว่า ใน
รายงานของนาย เจ. เอ. ขรวาน ผู้ปกครองนักเรียนไทยในอังกฤษสมัย
นั้น ลงบัญชีให้หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกเป็นนักเรียนทุนของจุฬาลงกรณ์มหา
วิทยาลัยอยู่แต่ผู้เดียว นับว่าเป็นนักเรียนทุนคนแรกของมหาวิทยาลัยดังกล่าว
การเดินทางจากประเทศไทยไปประเทศอังกฤษนั้น หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกได้
โดยเสด็จสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย กับ พระบาทสมเด็จพระ
พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ครั้งยังทรงเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสโขทัยธรรม-
ราชา ไปทางประเทศญวนแล้วขึ้นรถไฟผ่านไซบีเรียถึงยุโรปในเดือนมิถุนายน

ในประเทศอังกฤษ หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกได้เข้าเรียนในโรงเรียนประจำ
ชออวานเคิล (Oundle School) อันเป็นโรงเรียนประเภททชชาวอังกฤษนิยม
และเรียกว่า ขั้ลคัสกุล เป็นเวลา ๒ ปี สำเร็จตามหลักสูตร ได้ประกาศ-
นียบัตรชั้นสูง (Oxford and Cambridge Higher Certificate) ซึ่งเป็น
ประกาศนียบัตรที่สอบได้ไม่ต้องไปสอบคัดเลือกลงเข้ามหาวิทยาลัยอีก

ขณะทอຍโรงเรียนอวานเคิลระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๕
พระประภคชยมนตรีกิจ ซึ่งเข้าเรียนพร้อมกัขหม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกเล่าว่า ท่าน
ทรงเรียนแก่ง ส่วนในการกีฬาที่ทรงเล่นได้ค้ทุกประเภท เช่น รักบี้ ฟุตบอล

วิศกรเอก ซอกกี และ วายน่า ไท้ทรงเล่นให้แก่หอแลกซตัน (Laxton House) อันเป็นหอพักที่ประทับอยู่เกือบทุกอย่าง

ต่อจากโรงเรียนฮาร์นเกิล ไท้ทรงเข้าศึกษาในวิทยาลัยซิดแอนคิลลิตีแห่งมหาวิทยาลัยลอนดอน (City and Guilds Engineering College, London University) ในแขนงวิชาวิศวกรรมเครื่องกล ตอนนั้นหม่อมเจ้าวิเศษศักดิ์

เปียงกร ตรัสแล้วว่า หม่อมเจ้าวิเศษศักดิ์เคยมีศอกหลายอย่าง แต่ทศวรรษจะ

มากกล่าวในทันที คือ ๑. ทรงเป็นหนอนหนังสือ หมายความว่า นอกจากจะทรงฝึกฝนวิชาทหารที่ทรงเรียนอยู่ และเรียนไต่เป็นอย่างคืบแล้ว ยัง

สนพระทัยในความวิรูยत्वและวรรณคดีของอังกฤษอย่างกว้างขวาง ๒. เป็น

ทรงมออารมณ์ขัน ตรัสได้คมคายอยู่เสมอไม่เป็นคนเกลียดคนเลย ๓. เป็น

เก็กฟ้าชั้นเยี่ยม คือ โปรดเล่น กอล์ฟ หมากรูก บิลเลียด และทรง

เล่นไต่เป็นอย่างคืบ โดยเฉพาะหมากรูกนั้นถึงกับทรงเล่นแข่งขันทางไปรษณีย์

ท่านเองเคยยกย Cross word Puzzles ในปัจจุบัน) ได้รับรางวัลย่อย

รางวัล ส่วนกีฬาทางปัญญาและเชาวน์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ทรงรุ่มมนั้น หม่อมเจ้า

วิเศษศักดิ์ทรงสั่งว่า พอตวงคูปอง หรือขณะกำลังรับประทานอาหาร

ร่วมกับหลายคนก็ตาม หม่อมเจ้าวิเศษศักดิ์จะต้องเป็นผู้ทรงเริ่มตั้งปัญหา

กีฬา เช่น ใหลาตขยชอนกตามตวอภษรตงแตตว ก. ดงตว ฮ. เวียนตอย

ในทั่วทุกคน หรือทรงกล่าววรรค หรือ ตอนในวรรณคดีอังกฤษ จะเป็น

ของเชคส์เปียร์ ไบรอน โซเสอร์ เวคสเว็ค หรือกวีอื่น ๆ ก็ตาม แล้ว

จะทรงถามว่า ใครเป็นผู้พูด ในเรื่องอะไร ใครแต่ง เป็นต้น เมื่อผู้นั้น

ขึ้นผู้ตั้งคำถาม ท่านก็มักจะเป็นผู้ทรงตอบถูกมากกว่าผู้นั้นเสมอ การที่

ทรงสนับสนุนในความรื้อรอยตัวอย่างกว้างขวางขึ้น เป็นเหตุให้ทรงริเริ่มกา
 สอยความรื้อรอยตัว ในการสอบคัดเลือกเข้าศึกษา ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 ขึ้นเป็นแห่งแรก เมื่อทรงดำรงตำแหน่งเป็นอธิการบดี เพราะการสอบ
 แข่งขันกันในทางวิชาการ ผู้เข้าสอบมีคะแนนไล่เลี่ยหรือเท่ากันเป็นจำนวน
 มาก ครั้นมีการสอบความรื้อรอยตัวขึ้น คะแนนสอบแตกต่างกันมากตาม
 เชาวน์ของผู้เข้าสอบ ทำให้การคัดเลือกมีผู้สมัครเข้าเรียนในมหาวิทยาลัย
 ง่ายขึ้น และวิชาความรื้อรอยตัวก็กลายเป็นวิชาที่แพร่หลายในการสอบแข่งขัน
 ต่าง ๆ ตลอดจนมาจนบัดนี้

หม่อมเจ้าวิฑูริย์เทเวศน์ ในขณะทรงดำรงศึกษาศนบดีที่ ๒ ใน
 วิทยาลัยชด แอนตีกมล มีพระชนษา ๒๒ ปี มานาพระทัยสูง ทรงรัก
 ชาติและเสียสละเงินของชาติแก่กล้า ทรงพระปรีชาสามารถวิจารณ์
 เหตุการณ์ในสมัยนั้น และทรงคาดการณ์ในอนาคตได้อย่างน่าชม กิ
 ปรากฏในสมุดบันทึกประจำวัน พ.ศ. ๒๔๕๗ — พ.ศ. ๒๔๕๘ (ค.ศ.
 ๑๙๑๕) ทรงบันทึกไว้เป็นภาษาอังกฤษเป็นส่วนใหญ่ ภาษาไทยมีบ้าง
 เล็กน้อย จะขอคัดบางตอนของบันทึกส่วนพระองค์มาลงไว้ดังต่อไปนี้

บันทึกเป็นภาษาอังกฤษ ในวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๗
 แปลเป็นภาษาไทยได้ว่า

“เป็นความเข้าใจผิดหรือความจริงกันแน่ ที่นักเรียนไทยในยุโรป
 มีจำนวนผู้เรียนไม่สำเร็จมากจนอย่างน่าตกใจ เห็นจะเป็นความจริง
 เพราะตั้งแต่มาเล่าเรียนที่นั่นได้ ๓ ปีแล้ว ปรากฏว่า ในจำนวนนักเรียน
 ไทย ๑๔ คน มีคนสอบตกถึง ๕ คน”

โคที่ทรงยื่นทักพระนามและนามผู้สำเร็จและไม่สำเร็จไว้ครบถ้วน มี
มายเหตุไว้ว่า ทั้งนี้ไม่รวมนักเรียนในความปกครองของสถานทูตไทยใน
ฝรั่งเศสและนักเรียนส่วนตัว มีข้อความต่อไปนี้กล่าว

“ ฉะนั้น อาจคำนวณได้ว่า ในจำนวนนักเรียนรัฐบาลทั้งหมด
อัตราส่วนคนสอบตก ๒๖.๒ ใน ๑๐๐ แม้ในพวกผู้ที่สอบไล่ได้
ยังมีบางคนที่ไม่พอใจสอบวิชาบางอย่างได้เท่านั้น หาได้สำเร็จอย่าง
ตั้งใจไม่ นอกจากนั้น เวลานเข้าใจว่ายังมีอีก ๒ หรือ ๓ คน
ถ้าเข้าสอบเมื่อใดเป็นต้องตกอย่างไม่มีปัญหา

เมื่อนักคิดว่า นักเรียนที่ใดกล่าวมาแล้วเป็นนักเรียนรัฐบาล
โดยเฉพาะจะเห็นได้ว่า การเรียนไม่สำเร็จนับเป็นผลเสียหายแก่ชาติ
มากมาย คิดอย่างคร่าวๆ ว่า รัฐบาลต้องเสียเงินให้มาเล่าเรียนคนละ
๑๐๐ ปอนด์ต่อปี รัฐบาลจะสนับสนุนไปโดยเปล่าประโยชน์ถึง
๖,๐๐๐ ปอนด์ เพราะผู้เรียนไม่ได้ผลเหล่านี้ หากจะเทียบกับ
นักเรียนของประเทศญี่ปุ่น และประเทศจีนแล้ว มาตรฐานของ
นักเรียนเราดีกว่าของเขาพอใช้

เห็น จะต้องโทษวิธีการคัดเลือกนักเรียนมาเรียน ในต่างประเทศ
เป็นต้นเหตุ ทั้งนี้ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงนักเรียนทุนส่วนตัว เพราะ
พวกนั้นมีพ่อแม่หรือผู้ปกครองที่ร่ำรวย อาจส่งลูกหลานที่โง่เขลาเบา
ปัญญา มาสักคนก็ได้ แม้เราไม่อยากจะพูดก้าวร้าวกับพวกนี้ แต่ก็
มักคิดว่า พวกคนเหล่านี้จะมาทำให้นักเรียนไทยในต่างประเทศ
เสียชื่อ ”

นอกจากนี้ ไท่ทรวง กล่าวถึงความผิดพลาดในการคัดเลือกผู้สมัคร
ไปศึกษาต่างประเทศอีกหลายประการ ส่วนเป็นสิ่งที่ ก.พ. และ กระทรวง
ศึกษาธิการ ผู้มีหน้าที่คัดเลือกในสมัยปัจจุบันต้องเผชิญอยู่เป็นส่วนใหญ่
ไท่ทรวงสรุปไว้ค่อนข้างน่าคิดว่า

“ความผิดพลาดของนักเรียนไทยในต่างประเทศที่ต้องประสบกับ
ความไม่สำเร็จนั้น มีอยู่ ๓ ประการ คือ

๑. อนามัยไม่ดี
๒. กำลังใจหรือความรู้ต่ำ
๓. จรรยาธรรม”

ไท่ทรวงอธิบายเหตุผลประกอบหัวข้อทั้งสามไว้อย่างยืดยาวและสมเหตุ
สมผล ณ ทนจะขอคัดแต่เพียงที่ทรงอธิบายประกอบข้อ ๒ ข้างตอนทนาย
ตอนหนึ่งทรงกล่าวว่า

“ความรู้ทางภาษาไทยของนักเรียนไทยในประเทศอังกฤษส่วนมาก
เป็นที่น่าสนใจ แทบทุกคนสอบไล่ได้ชั้น “มัธยม” มาแล้ว
ถึงกระนั้นบางคนเกือบจะนับได้ว่า มีความรู้ไม่สูงกว่าชั้น “มูล
เสียเลย” รู้ดีกว่าพวกกล่มที่ได้เรียนอะไรมาแล้วเมื่อ ๖ หรือ ๗ ปี
ก่อนนี้ ธรรมดาที่สุดก็คือไม่มีความแตกต่างระหว่างตัว “ร” กับ
“ล” และที่น่าขายหน้ากับผู้ที่ได้เห็นน่าจะถึงกับร้องไห้ ก็คือ ได้เคย
เห็นประกาศของเลขานุการสามัคคีสมาคม หรือ นายชุนนุมนโตไคกรม
และสนทนาคณใดคนหนึ่งในคราวประชุมนักเรียนไทยในประเทศอังกฤษ
ครั้งหนึ่ง เขียนคำว่า ‘หนังสือ’ เป็น ‘อนังสอ’ เป็นต้น

“ความรู้ในทางวรรณคดีไทยก็จำกัดอยู่เพียงที่ถูกบังคับให้เรียน
เท่านั้น แล้วก็น้อยเสียเต็มที อย่างไม่รู้ดี พงศาวดารจีนบางเรื่องเช่น
สามก๊ก ที่ชอบอ่านกันเป็นส่วนมาก เป็นหนังสือที่เขียนดี นับว่ามี
ส่วนช่วยเหลือในทางภาษาของนักเรียนบางคนได้ดีพอใช้ แม้ในทาง
ศีลธรรมบางประการจะไม่สมควรเอาอย่างก็ตาม

“อยากให้นักเรียนไทยในต่างประเทศทุกคนมีความรู้ทางวรรณคดี
ของเราพอสมควร น่าจะได้อ่านหนังสือ เช่น อีเหนา รามเกียรติ์
พระราชนิพนธ์ พระลอ มหาชาติ ฯลฯ เหล่านี้ จะได้รับความไพเราะ
ของภาษาไทย แต่ไม่อยากจะให้ชนชนกับศีลธรรมที่ผิดบางประการ
เท่านั้น”

วันที่ ๒๗ กันยายน ๒๔๕๗ ทรงบันทึกเป็นภาษาไทยว่า

“หมื่นไมโครมีอะไรทำ ลองตั้งตนเขียนออก ถ้าขี้เกียจก็เห็นจะ
เลิก ไม่ขี้เกียจก็เขียน

ที่ว่าไม่มีอะไรทำนั้นไม่ถูกแท้ มีของทำมาก แต่ของน่าเบื่อ
การของสามัคคีสมาคมและสมาคมช่างสยาม รายงานและพิมพ์
หนังสือช่าง

สนทนากันต่าง ๆ ต้องลอกกลิ้ง ทำเป็นแผ่นพิมพ์เรียบร้อย
บางอันก็จริง ๆ เช่น ของตาเทศ เรื่องการถ่ายรูป มีอังกฤษปนไทย
มาก จนไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร เลยตัดออกเสียมากทีเดียว ฯลฯ”

ยันทกนแสดงให้เห็นว่าหม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกทรงมีหน้าที่ในทางสมาคม
 เติมพระหัตถ์ แต่ด้วยเหตุที่หม่อมพระนิตย์ไปรทรงงาน กุลยรัชสังว่าไม่มี
 อะไรทำ จะทรงเริ่มเขียนออก เพื่อส่งเรื่องลงพิมพ์ในหนังสือสามัคคีสาร
 หนังสือพิมพ์เป็นภาษาอังกฤษเพื่อจำหน่ายแก่สมาชิกของสามัคคีสมาคมใน
 ประเทศอังกฤษ

วันที่ ๓๐ กันยายน ๒๔๕๗ เป็นขันทกวจารณหนังสือของนาง
 ลีโอโนเวน เห็นจะเป็นเรื่อง English Governess at the Court of Siam
 ทรงเป็นภาษาอังกฤษ มีใจความสำคัญว่า ไม่ทรงแน่พระทัยว่าหนังสือ
 จะเป็นสิ่งพิมพ์ดี หรือสิ่งพิมพ์เลวกันแน่ นางลีโอโนเวนเองหรือก็มี
 ลักษณะเป็นคนเพื่อเจ้าและเป็นนักเผชิญโชคอยู่ด้วย แม้การดีและชม
 ของนางจะพอฟังได้ แต่ก็ไม่เว้นที่จะแสดงนิตย์ไม่สุจริตธรรมให้เห็น
 ก่อนอนนาพยายามจะทำให้ผู้อ่านเข้าใจว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 ของกรุงสยาม เป็นผู้ไม่ทรงนับถือศาสนา เพราะตนเองเป็นคนนับถือ
 ศาสนาคริสต์นัยอย่างมง่าย ฉะนั้นความคิดความเห็นของนางจึงมัก
 จะเอนเอียงไปทางคริสต์ศาสนาทางนับถือ

พ.ศ. ๒๔๕๘ หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกทรงสอบไล่ได้เกียรตินิยมปริญญา
 B.Sc และ A.C.G.I. ในวิชาวิศวกรรมเครื่องกล แล้วทรงศึกษาเพิ่มเติม
 ในวิชาเฉพาะของแขนงเดียวกันอีก ๑ ปี ได้ D.I.C.

ต่อมาหม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกเริ่มประสูติ พระอาการทรุดลงเป็นลำดับ
 ได้รักษาพยาบาลทั้งในประเทศอังกฤษ และ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ เป็น
 เวลาติดต่อกันเกือบ ๔ ปี จึงหายประชวร หม่อมเจ้าวิเศษศักดิ์ ชยางกูร

ทรงสัสทุกหม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกว่า ไม่เคยเห็นผู้ใดมีความอดทนอย่างทศก
เหมือนหม่อมเจ้ารัชฎาภิเศก หากเป็นผืนข่อยอาการอย่างนั้นเป็นเวลาหลายปี
ไม่ตายก็ต้องเป็นขี้ แต่หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกไม่แสดงพระอาการเค็ดครอน
เลย ทรงหนังสือวรรณคดีองค์ฤษยและเล่าเรื่องที่เป็นสาระนยเป็นห้องสมุด
ที่เคียว ช่างทรงแข่งขันหมากรุกทางไปรษณียอยู่เช่นเคย

หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกเสด็จกลับเข้ามารับราชการครั้งแรกเป็นอาจารย์
ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตั้งแต่วันที่ ๗ มกราคม ๒๔๖๖ เป็น
เวลา ๓ ปี แล้วก็เสด็จกลับไปศึกษาในประเทศอังกฤษต่อไปอีก โดย
พระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ของสมเด็จพระราชบิดา เจ้าพากรมหลวงสังฆลา
นครินทร์ คราวนี้ทรงศึกษาในแขนงวิชาฟิสิกส์ที่วิทยาลัยวิทยาศาสตร์
(Royal College of Science) แห่งมหาวิทยาลัยลอนดอนตามพระราชประสงค์
ของสมเด็จพระราชบิดา เจ้าพากรมหลวงสังฆลานครินทร์ เพื่อให้กลับมา
ทรงสอนวิทยาศาสตร์การแพทย์ ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
แม้การเสด็จไปทรงศึกษาอีกในครั้งนั้น จะเป็นวิชาคนละอย่างกับที่
เคยทรงศึกษาก่อนหน้านี้ ประกอบกับพระสวรสงคองรับการผาดกักตาม
กึ่งทรงทำให้นักเรียนไทยในประเทศอังกฤษรุ่นนั้นเห็นผลพระหัตถ์เป็นท่ประจักษ์
และเป็นตัวอย่างหลายประการ เช่น ในทางการศึกษาทรงได้รัปริญญา
วิศวกรรมศาสตรบัณฑิตเกียรตินิยม (B.Sc) และ A.R.C.S. แล้วได้ทรง
ศึกษาต่อ ได้รัประกาศนียบัตรชั้นสูง (C.D.I.) และปริญญาวิทยาศาสตร
มหาบัณฑิต (M.Sc) ส่วนในทางสมาคมและกีฬาทรงมีบทบาทที่สำคัญ
หลายอย่าง เช่น ทรงได้รัเลือกเป็นสภานายกของสมาคมศิษย์เก่าอีก

หนึ่ง และได้ทรงเล่นกอล์ฟและหมากรุกให้แก่มหาวิทยาลัยลอนดอนแข่งขัน
กับมหาวิทยาลัยอื่น ๆ มี ออกสฟอร์ด และ เคมบริดจ์ ใน พ.ศ. ๒๔๗๐
และ พ.ศ. ๒๔๗๑ เป็นต้น

ผู้เขียนใคร่ขอสังเกตไว้ด้วยว่า ตามที่รายงานของนายแฮร์ ครู
ประจำชั้นโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย กล่าวถึงการศึกษาของหม่อมเจ้า
รัชฎาภิเศกกว่า วิชาที่อ่อนที่สุดของท่าน คือ วิชาคณิตศาสตร์นั้น ภาย
หลังกลายเป็นวิชาที่หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกทรงโปรดที่สุด เพราะแขนงวิชาที่
ทรงศึกษาทั้งสองแขนง คือ วิชาช่างเครื่องยนต์และวิชาฟิสิกส์ เกือบ
วิชาคณิตศาสตร์มาก ทั้งการที่ทรงใคร่ขบแต่งตั้งเป็นหัวหน้าแผนกวิชา
คณิตศาสตร์ ใน คณะอักษรศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหา
วิทยาลัยต่อมา ย่อมเป็นประจักษ์พยานในพระปรีชาสามารถเฉพาะวิชา
อยู่แล้ว

หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกทรงรับราชการ เป็นอาจารย์ในจุฬาลงกรณ์มหา
วิทยาลัย เมื่อวันที่ ๗ มกราคม ๒๔๖๖ เป็นเวลาเพียง ๓ ปี แล้ว
ก็ต้องเสด็จไปทรงศึกษาในแขนงวิชาฟิสิกส์อีกครั้งโตกลับมาแล้ว เมื่อเสด็จ
กลับมารับราชการต่อ ใน พ.ศ. ๒๔๗๒ ได้รับแต่งตั้งให้ทรงเป็นอาจารย์
เอก ในคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และ
เป็นหัวหน้าแผนกวิชาคณิตศาสตร์ด้วย

ในปลาย พ.ศ. ๒๔๗๓ ทรงย้ายไปรับราชการในตำแหน่งผู้ช่วย
อธิบดีกรมวิชาวชิการ ในสมัยที่พระยาเมธาธิบดีเป็นอธิบดี แต่ยังคงทรง
ดำรงตำแหน่งหัวหน้าแผนกวิชาคณิตศาสตร์ และ บรรยเวกษัสโมสร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นตำแหน่งทางราชการแต่งตั้งตลอดมา
 ในการเปลี่ยนแปลงการปกครองในเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕

ในขัตติยราชวงศ์สุโขทัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเดิมมีส่วน
 ในการเปลี่ยนแปลงสืบเปลี่ยนตำแหน่งหน้าที่ เช่นเดียวกับส่วนราชการอื่น ๆ
 ตำแหน่งที่เรียกว่า "ผู้บัญชาการ" ของมหาวิทยาลัยเลิกกันไป คณะบดี
 คณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ว่างลง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
 ให้หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศก มาดำรงตำแหน่งคณะบดีคณะอักษรศาสตร์และ
 วิทยาศาสตร์ พร้อมทั้งรักษาการในตำแหน่งอธิบดีกรมมหาวิทยาลัยอีก
 ตำแหน่งหนึ่ง ส่วนตำแหน่งหัวหน้าแผนกวิชาคณิตศาสตร์ก็ทรงดำรง
 ตำแหน่งต่อไปตามเดิม จน พ.ศ. ๒๔๗๗ จึงได้โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็น
 อธิบดีกรมมหาวิทยาลัยเป็นองค์ที่ ๓ นับแต่ได้เริ่มตั้งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 เป็นต้นมา (อธิบดีกรมมหาวิทยาลัยองค์ที่ ๑ คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
 กรมพระยาชัยนาทนเรนทร และองค์ที่ ๒ คือ สมเด็จพระราชาธิบดี
 เจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์)

เป็นที่น่าสังเกตว่า หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกได้ไปทรงศึกษาในประเทศ
 อังกฤษทั้งสองครั้งจุดมุ่งหมายเป็นอย่างเดียวกัน คือ กระทั่งทรงรวมการ
 ประสงค์ให้มาทรงสอนในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และพระปรีชาสามารถ
 ในการบริหารและปกครองของพระองค์ท่านเป็นที่ปรากฏอยู่ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘
 หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกได้ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการ ทั้งยังต้องทรง
 รักษาการในตำแหน่งอธิบดีกรมมหาวิทยาลัยอีกตำแหน่งหนึ่งด้วย

แต่เนื่องจากมีพระภารกิจมาก จนจะเกินพระกำลัง ทางราชการจึงให้พระองค์ท่านพ้นจากตำแหน่งอธิบดีกรมมหาวิทยาลัย ใน พ.ศ. ๒๔๗๘ เพื่อจะได้มุ่งพระทัยจัดส่วนราชการของกรมศึกษาธิการเพียงทางเดียว ได้ทรงเป็นหัวแรงในการแบ่งส่วนราชการในกรมนี้ออกเป็นสองกรม คือ กรมสามัญศึกษา และ กรมวิชาการ แล้วพระองค์ท่านก็ได้ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมวิชาการเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ (กรมวิชาการนั้นคือ กรมอาชีวศึกษาปัจจุบัน) ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์ท่านเป็นศาสตราจารย์ในคณะอักษรศาสตร์ และ วิทยาศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นับเป็นศาสตราจารย์คนแรกในประเทศไทย

ในการจัดตั้งกระทรวงอุตสาหกรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์ท่านทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม พระองค์ทรงเอาพระทัยใส่ ประคับประคองยื่นกายท้อผ้าด้วยพระองค์เอง จนได้ผลเป็นที่พอพระทัยแล้ว จึงทรงเผยแพร่การใช้เครื่องท้อผ้าทางวิทยุกระจายเสียงบ้าง แสดงในที่ต่าง ๆ บ้าง เพื่อส่งเสริมอุตสาหกรรมในครอบครัว งานชนนิกเหมือนนกขางานชนอน ๆ ที่ทรงปฏิบัติให้ราชการ คือ โปรดทรงเอง จับด้วยพระหัตถ์ ทดลอง และศึกษาอย่างถวิลทุกอย่าง

พ.ศ. ๒๔๘๗ สมัยพันตรีทอง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี ดำรงตำแหน่งอธิการบดีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งจอมพล ป. พิบูลสงคราม เคยดำรงอยู่ ว่างลง หม่อมเจ้าวิภาวดีโกศลก็กลับมาทรงเป็นอธิการบดีอีกตำแหน่งหนึ่ง แล้วยังต้องทรงรับราชการ ในตำแหน่งปลัดกระทรวง

บุคคลิกษณะอันสำคัญยิ่ง ที่สมควรนำมากล่าวก็คือ ทรงพคุณอัน
 แต่ทำมาก พูดคำใดมีคนเชื่อถือ เพราะถนัดด้วยเหตุผล ซึ่งบุคคลิกษณ
 ขอนี้ มิได้มีมาแต่เมื่อใดทรงดำรงตำแหน่งใหญ่โตในวงราชการแล้วเท่านั้น
 ความเห็นและคำแนะนำของพระองค์ท่านมีผู้นิยมเชื่อถือมาแต่สมัยที่ยังทรง
 ศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษ ในการประชุมต่าง ๆ ทั้งในและนอกวงราชการ
 จะเห็นได้ว่าพระองค์เป็นผู้ทรงฟังมากกว่าชอบอภิปราย แต่เมื่อเห็นว่าพวกตนใน
 พวกกันมาพอสมควรแล้ว ก็ทรงศรัทธาให้ความเห็นอันพร้อมด้วยเหตุและผล
 ในทางที่ทรงเห็นว่าสมควร ซึ่งที่ประชุมอื่น ๆ มักจะเห็นพ้องด้วยและลงมือ
 ตามข้อเสนอนของพระองค์ท่านอยู่เสมอ ๆ

การปฏิบัติงานนั้น ไม่ว่าเป็นงานส่วนพระองค์หรือราชการ ถ้าสั่งใด
 พอทำอะไรได้ มักทรงทำอะไรเสมอ ไม่ชอบใช้ใคร แม้งานธรรมดาสามัญก็
 ทรงทำ เช่น พิมพ์ตึกภาษาอังกฤษ แก้วรถยนต์ ช่างไม้ ควบภาพ เป็นต้น
 สำหรับในทางราชการ ก็ต้องทรงเห็นชอบยากกว่าคราวมาตลอดสมัยที่ทรงรับ
 ราชการ เพราะต้องทรงงานในตำแหน่งที่สำคัญ ๆ หลายตำแหน่งพร้อมกัน
 เรื่อยมา ทรงมีพระนิสัยไม่โง่งง่ายแต่หายเร็ว ถ้าผู้ใดขบขยุขยปฏิบัติงาน
 ผิดพลาดก็มักจะกรวบททันที แต่ไม่เป็นภัยแก่ใคร ไม่ทรงพยายามหา
 สันติระแวงสงสัยที่ทรงยกประโยชน์ให้แก่ผู้ต้องหาทุกรายไป ยิ่งกว่านั้น
 พระองค์ไม่พอพระทัยที่จะลงโทษใครถึงคอขาดบาดตาย เช่น ไล่หรือปลดออก
 เว้นแต่เป็นความผิดที่ปรากฏชัดแจ้งจนไม่สามารถหลีกเลี่ยงต่อการลงโทษตาม
 ระเบียบพระราชบัญญัติใด ๆ พอพระทัยที่จะลงโทษแต่เพียงให้ผู้นั้นผิด
 สวรรค์ในความผิด เช่น การตัดเงินเดือนเป็นต้น

ในบรรดาสรรพวิชาการทั้งหลาย ดูเหมือนจะทรงสนพระทัยในทาง
 วิศวกรรมเครื่องกล คณิตศาสตร์ และ ภาษาอังกฤษ ยิ่งกว่าอันใดทั้งหมด
 พงศ์เกิดไคจากเมื่อครั้งดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมวิชาการและกรมอาชีวศึกษา
 ไคทรงปลุกปล้ำคึกคักหาเครื่องมือเครื่องใช้ สำหรับโรงเรียนช่างกลปทุมวัน
 ด้วยพระองค์เอง และเมื่อครั้งดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม
 ก็ทรงเอาพระทัยใส่ตรวจสอยเครื่องปั้นต่ายทอผ้า ที่เจ้าหน้าที่คัดทำจนด้วย
 ความใกล้ชิดคละเอยตลอดจนใช้การไคคึ นี้เป็นประดัมษฐกรรมที่สามารถ
 ทำไคเองภายในประเทศ ราคาถูก และเกิดประโยชน์อันไพศาลแก่คนครึ่ง
 ก่อนประเทศ ใช้แก่ความขาดแคลนในยามสงครามไคเป็นเอย่างคึ ทาง
 คณิตศาสตร์ทรงชำซองเชี่ยวชาญทั้งเลขคณิตและเรขาคณิต ส่วนวิชา
 ภาษาอังกฤษ พระองค์ก็ทรงมีความรพือทระสอนภาษาอังกฤษแก่คนองอังกฤษ
 ส่วนมากไคเป็นเอย่างคึคึคึคึ

ผู้เขียนใคร่ขอเพิ่มเติม เกี่ยวกับโรงเรียนช่างกลปทุมวันสักเล็กน้อย
 เพราะโรงเรียนนี้เท่ากับเป็นอนุสรณ์ของพระองค์ท่าน ตั้งแต่เริ่มที่จะสร้าง
 โรงเรียนช่างกลปทุมวัน หม่อมเจ้าจรูญภาณีเศก ทรงกะฝั่งแบบก่อสร้างและ
 เครื่องมือต่าง ๆ ที่จะต้องใช้ด้วยพระองค์เองทั้งสิ้น ประกอบทั้งพระภาระ
 ทางบริหารของกรมทจตตั้งใหม่เอย่างหนง และพระภาระในทางสมาคม
 เช่นทรงเป็นกรรมการของราชกรีฑาสโมสร ราชตฤณมัยสมาคม สมาคม
 นายช่าง และเหรียญกฐนสมาคมนักเรียนเกำอังกฤษ ซึ่งแต่ละสมาคม
 กมักจะอาศัยพระปรีชาสามารถของพระองค์ท่านทงนอกออย่างหนง จึงเป็น
 เหตุให้พระองค์ท่านค้ำริหาผู้ช่วยทกรรม เกี่ยวกับเรื่องโรงเรียนช่างกลปทุมวัน

ใต้ทรงขอโอนผู้เขียนไปอยู่กรมนี้แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ ทรงโทรศัพท์ให้
ผู้เขียนคนตำราต่าง ๆ ถวายเกษียณเรื่องนบย่อยครัง ทรงทรากรว่าเสนา

ทอกพระเนตรการก่อสร้างเป็นประจำ ทรงเป็นห่วงใยตลอดจนแม่โรงเรียน
จะเข้ทรบนนักเรียนโตเร็วข้อยแล้ว ต้องไปทรงรับราชการในตำแหน่งอน

กึ่งทรงประทานคำแนะนำในการจัดหาครูอาจารย์ ของโรงเรียนนเรศวรมาเป็น
เวลานาน

นายกาญจน์ ภิรมย์ เขียนไว้ว่า “มีพระนิสัยแปลกอยู่อย่างหนึ่งท
ไปรคการเลี้ยงสุนัข ใต้ทรงเลี้ยงสุนัขพันธุ์ฝรั่งทงขนาดใหญ่และขนาดย่อม
ไว้หลายตัว และทะนุบำรุงสุนัขเลี้ยงอย่างถึงขนาด มีการประทานอาหาร
ชนิดกั ๆ ให้กิน เช่น เนอวว ซึ่งโดยมากมักจะทรงชอเองวันละหลายบาท
และให้นอนไม่ว่าในทกาทสง เวลาเสด็จไปที่ไหน มักจะเอาสุนัขเหล่านี้
ไปท้วย ทกตัว ๆ ก็ใต้ประโยชน์ในการเฝ้ารถและเป็นยามเฝ้าขานโตเป็น
อย่างที ทุกเวลาเช้าและเวลาเย็น ถ้าไม่ประชวรก็จะทรงจูงสุนัขเดินเที่ยว
เล่นตามถนนพลินจิก ราชประสงค์ และ ถนนเพชรบุรี ฯลฯ เคยทรงนำ
สุนัขเข้าประกวดได้รับรางวัลด้วยหลายใบ”

พระอติยาศัยหม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกทรงงามเพียงใด ย่อมปรากฏแก่ผู้
บังคยขณูชาของพระองค์ท่าน มีรัฐมนตรี เช่นอาท และแกผู้ทอยู่ในบังคยขณูชา
ของพระองค์ท่านเป็นอย่างที สำหรับผู้บังคยขณูชาของพระองค์ท่าน เช่น
รัฐมนตรีว่าการนเน ผู้เขียนเห็นแก่ต่างก็ถวายพระเกียรติยศอย่างสูง
เพราะต่างก็กระหนกในพระปรีชาสามารถ และคุณวุฒอนสูงของพระองค์ท่าน
เป็นอย่างที ส่วนผู้ทอยู่ในบังคยขณูชาของพระองค์ท่านน หม่อมเจ้า

เสฏฐาภิเศกทรงไต่รับความเคารพนับถือทงกลวเกรงเป็นอันมาก ทงนกกเพราะ
 'ทรงทศสันพระทัยสั่งงานได้อย่างเฉียบขาด และ รวดเร็วโดยไม่ผิดพลาด'
 ราชทนายกาญจน ภริมย์ ไต่กล่าวไว้แล้วอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่ง ก็คือไม่
 ล้อพระองค์ ทำพระองค์ให้เขาไต่กยคนทกชั้น แม่ผทเป็นลูกศิษย์และเคยเป็น
 ลูกศิษย์ อาจทรงทกทายและทรงคยอยู่ควยนาน ๆ เวลาจะทรงขอหรือทหรือ
 มอขหมายผู้ใดให้ปฏิบัติราชการอะไรนอกเหนือไปกว่าที่ปฏิบัติอยู่เป็นประจำ ก็
 จะต้องทรงถามความสมัครใจเสียก่อนเสมอ ยิ่งเป็นข้าราชการต่างสังกัด
 เม้จะเป็นผู้น้อยกว่าพระองค์ท่านมาก ก็มักจะเป็นผู้เสด็จไปหาเสียเอง
 ไม่ใช่เรียกให้ผู้นั้นมาเฝ้า หลวงชลานสรณ์ (บุญเกิด รัตนเสน) เล่าว่า
 ถึงกยทกใจเมื่อพระองค์ท่านเสด็จไปหาตททำงาน ณ กรมชลประทาน เพื่อ
 ทรงขอให้ปฏิบัติราชการบางอย่าง ผู้เขียนเองก็จำไต่เป็นอย่งคในกรณี
 เช่นเคยวกขของหลวงชลานสรณ์

พระองค์มีพระนิสัยเป็นครอยจนตลอดพระชนมชีพ ทังจะเห็นไต่ว่า
 เมอพระองค์เองไปรดกฟ้าเกยวกขเขาวนและความรวยขมมาก ก็ทรงแนะนำ
 ให้เพื่อนฝูงชวนชววยอ่านหนังสือต่าง ๆ และสคยตรบฟังเหตุการณทวโลกด้วย
 ทังปรากฏจากบันทึกประจำวนว่า ทรงปรารถนตนักเรียนรัฐบาลรุ่นเคยวกนท
 สอยไต่ตกเขินจำนวนมาก รวมทงนักเรียนไทยทไปเล่าเรียน ณ ต่างประเทศว่า
 ควรจะเรียนรูภาษาไทยพอเพียงที่จะไม่ไปทำห้าแถมต่าง ๆ ซึ่งสอให้เห็นพระ
 นิสัยท่วงไต่ก่อนาคคของเขาวชนรุ่นต่อ ๆ ไป ทงนเป็นลักษณะทแท้จริง
 ของครุ

เนื่องด้วยผู้เขียนช่วยหม่อมเจ้าวิชาญภาค สอนวิชาคณิตศาสตร์และ
 นิติศาสตร์วิทยาศาสตร์และนิติศาสตร์วิศวกรรมศาสตร์ที่ ๑ และ ที่
 ๒ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๓ เป็นเวลา ๓ ปี รู้สึกว่าวิธีการสอนของพระองค์ทำ
 ให้เป็นสองแง่ ในแง่หนึ่งตั้งพระทัยจะให้เด็กใช้ความคิดของตนเองมากกว่า
 ที่เพียงแต่จะตามอย่างผู้สอนเท่านั้น อีกแง่หนึ่งนั้น ทรงภาษาอังกฤษเป็นภาษา
 อังกฤษเป็นส่วนมาก เพื่อให้สอดคล้องกับตำราซึ่งเป็นภาษาอังกฤษอยู่แล้ว
 ทั้งยังเป็นการสอนภาษาอังกฤษให้เด็กคุ้นเคยไปในตัวด้วย เมื่อรับสั่งถามผู้
 นิติศาสตร์นักทอของคหบดีเป็นภาษาอังกฤษด้วย ปรากฏว่าเด็กที่รับสั่งสอนนั้น
 ภาษาอังกฤษแตกฉานกว่ารุ่นอื่น ๆ

โดยเหตุที่พระองค์ท่านโปรดวรรณคดีทั้งไทยและอังกฤษ รวมทั้ง
 ดนตรีไทยและฝรั่งประเภทคลาสสิก จึงทรงเห็นว่าเด็กจุฬาลงกรณ์มหา
 วิทยาลัยน่าจะมีความรู้ในทางนี้เช่นกัน จะได้ไม่ไปแสวงงเมื่อได้พบปะผู้
 วรรณคดีทั้งไทยและอังกฤษก็มีสอนในคณะอักษรศาสตร์แล้ว ส่วนดนตรีไทย
 นั้น สโมสรของมหาวิทยาลัยตั้งวงเป็นลำเป็นต้นอยู่ แต่ดนตรีสากลประเภท
 คลาสสิกยังว่างกันอยู่นัก จึงทรงขอให้กรมศิลปากรจัดวงดุริยางค์สากล
 มาบรรเลงคอนเสิร์ตพร้อมด้วยคำอธิบายก่อนละครึ่ง ทำให้เกิดความสนใจ
 แก่นิสิตรุ่นนั้นเป็นอย่างยิ่ง

ผลลักษณะของครูอีกประการหนึ่ง ที่ควรจะได้กล่าวในทันทีคือเมื่อคราว
 ทรงทราบแล้วว่า พระองค์ท่านทรงประชวรด้วยโรคเนื้องอกในหลอดลม
 ก็ยังทรงงานเป็นปกติอยู่ วันหนึ่งทรงนัดประชุมคณาธิการของจุฬาลงกรณ์มหา
 วิทยาลัย ทรงคอยอยู่ในห้องประชุมมาก่อน เพราะคณาธิการถึงพระย

กันเข้ามาเรื่อย ๆ ยังไม่ครบทุกคน เผอิญทรงพระภรรษะ (ไอ) จึงทรงขอโทษแล้วเสด็จไปห้องทรงงานนำหนังสือวิเศษ มาทรงอ่านเกี่ยวกับโรคมะเร็งในหลอดลม พร้อมทั้งทรงอธิบายให้สังเกตอาการไธว่าต่างกับการไอธรรมดาอย่างไร

เมื่อต้องไปประทับที่โรงพยาบาลฟ้าแดงครั้งแรกตามคำแนะนำของนายแพทย์นน เพียงวันที่ ๒ ผู้เขียนก็ได้นำกระดาษทอขดสอดใส่กลางขั้วของนีสคอกัษรศาสตร์ที่ ๔ ไปถวาย รัชกาลทรงสบายจนเมื่อใด ก็ทรงพระโสมนัส (กลัองยาสูบ) แล้วทรงทรวาจนเสร็จ และเมื่อพลตรีขุนประทุมโรคประหารทวายพระอาการ ได้ขอใหม่เขียนทูลให้ลองทรงรักษาทางเอกสเวยจะขอฉลองพระเดชพระคุณเต็มที รัชกาลให้เขียนขอบใจ ทิ้งให้อธิบายให้ขุนประทุม ๗ ทวายด้วยเหตุผลว่า เป็นอย่างพระองค์ท่านไม่มีโอกาสจะหายด้วยเอกสเวยเป็นแน่ ช่างสมกับที่ทรงบันทึกไว้ในสมุดประจำวัน เมื่อยังทรงเป็นนีสคอกัษรศาสตร์ว่า

“ตายเถิด เพื่อนเอ๋ย ตายอย่างชาติชายควรจะตาย คือสมองเต็มไปด้วยความรู้”

เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อเสด็จกลับจากโรงพยาบาลมาประทับที่วังนน ยังทรงอ่อนเพลียอยู่ ถึงกระนั้นก็เสด็จไปทรงงานและประทานปาฐกถาแก่นิสิตคณะอักษรศาสตร์ที่ ๔ เช่นที่เคยมา แม้จะมีผู้ขอรับให้ทรงงดแต่ส่วนการบริหารงานของมหาวิทยาลัยรัชกาลก็ให้เขียนนำงานไปให้ทรงทวงเวลา ๙.๐๐ น. ทุกวัน

พระอาการประชวรหนักลงเป็นลำดับ นายแพทย์ชบ ไชยกิจเสถียร เห็นควรจะเสด็จไปประทับโรงพยาบาลเป็นครั้งที่สอง ทรงตกลง เมื่อนายแพทย์พยายามทุกทางที่จะบังพระชนม์ชีพให้ยืนยาวต่อไปอีก กลับทรงถามเป็นภาษาอังกฤษว่า "ทำไมจึงต้องพญุงชีวิตให้ยาวต่อไปอีก ในเมื่อรู้ว่าไม่มีหวัง"

วันที่หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกเจ้านครราชสีมา คือ วันที่ ๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๒ นั้น ข้าราชการในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเพียงพระกระหนกั้วประชวรหนัก จึงนึกกันประมาณ ๕๐ คนเศษ นำกระเช้าดอกไม้มาเยี่ยมพระอาการ มีชาวต่างประเทศร่วมด้วยหลายนาย ผู้เขียนต้องจักเฉพาะแะข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ๒-๓ คน เขาเฝ้าเยี่ยมแทน ทรงทักทายและทรงขอบใจทั่วทุกคน ที่เป็นฝรั่งรับส่งด้วยภาษาอังกฤษ ขณะนั้นเป็นเวลาประมาณ ๑๗.๐๐ น. ต่อมาเวลาประมาณ ๒๑.๐๐ น. เมื่อผู้เขียนอยู่ที่โรงพยาบาลอีก รับสั่งให้หาผู้เขียนไปถามว่า ได้จัดการปรับปรองเงินก้อนข้าราชการในมหาวิทยาลัยไปแล้วเพียงใด เมื่อใดที่กล่าว พระองค์ท่านได้ทรงปรับปรองเองแล้ว และได้จกตั้งไปเรียบร้อยแล้วอีกพอพระทัย ครั้นถึงเวลา ๒๓.๕๕ น. หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกก็ถึงชีพิตักษัย

ในส่วนราชการพิเศษ หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกได้ทรงเป็นผู้แทนรัฐบาลไปประชุม ณ ต่างประเทศ ๓ ครั้ง คือ พ.ศ. ๒๔๗๓ เรื่องวิชาก่อนประวัติศาสตร์ที่ชานอัย ประเทศอินโดจีน พ.ศ. ๒๔๘๐ เรื่ององค์การครูสหพันธ์สากลที่ประเทศญี่ปุ่น และ พ.ศ. ๒๔๘๑ เรื่องมหาวิทยาลัยระหว่างประเทศที่มหาวิทยาลัยยูเคร็ค ประเทศเนเธอร์แลนด์

ตำแหน่งกิตติมศักดิ์เกี่ยวกับราชการและกึ่งราชการ คือ

- ๑. เป็นอุปนายกสภามหาวิทยาลัย
- ๒. เป็น อ. ก. พ. วิสามัญ พิจารณาอัตราค่าประโยชน์ขงผู้สำเร็จการศึกษากจากต่างประเทศเพอรับราชการ
- ๓. เป็นประธานกรรมการสอยไล่ผู้ที่จะไปศึกษาต่อ ณ ต่างประเทศของ ก. พ. และ ของครูสภาภยทั้งของสำนักข่าวสารอเมริกนหลายคราว

๔. เป็นกรรมการอำนวยการครูสภา ตั้งแต่เริ่มตั้งครูสภา ตลอดมาจนถึงชพตกษย

ตำแหน่งกิตติมศักดิ์เกี่ยวกับสมาคมวิชาการคือ

- ๑. เป็นนายกสมาคมวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทยพระองค์แรก
- ๒. เป็นกรรมการวิศวกรรมสถานแห่งประเทศไทย
- ๓. เป็นกรรมการสมาคมสังเคราะห์สัตว์
- ๔. เป็นกรรมการราชยานยนตรสมาคม

ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ
 เครื่องราชอิสริยาภรณ์สูงสุดที่ไทรย คือ ประถมาภรณ์มงกุฎไทย
 พระ องค์ท่าน ไท่ รย พระ ราช ทาน เขย หวัด พระ บรม วงศานวงศบละ
 ๑,๒๐๐ บาท ในขณะทสนชพตกษย ไทรยพระราชทานเงินเคอนเคอนละ
 ๑,๑๐๐ บาท

พระปรีชาสามารถของหม่อมเจ้ารัชฎาภิเศก ในด้านการ สมาคมซึ่งรวม
 ทั้งการกีฬาควยยนน ผู้ยู่ในบังคับขยัญชาของพระองค์ท่านยากที่จะทราบไค
 เพราะเป็นอย่างทนายกาญจนภรมย กล่าวว่ พระองค์เป็นผู้ตรสนอย

และครั้นเฉพาะแต่สิ่งทกอบปรว้วยเหตุผล แต่ทำงานมากโดยมุ่งหวังให้เกิดประโยชน์ส่วนรวม ทรงปฏิบัติราชการและงานทางบ้านสมาคมอย่างดีเกินประการใดไม่เคยได้ยินรยสั่งอวดพระองค์เลย แม้มีทรสหายก็ไม่อาจทราบได้นอกจากจะได้ร่วมงานกับพระองค์อย่างใกล้ชิด อาจยกตัวอย่างที่ทรงมีเกียรติได้เล่นกอล์ฟให้มหาวิทยาลัยลอนดอน เมื่อเสด็จไปศึกษา ณ ประเทศอังกฤษ ครึ่งที่สอง ก็มีผู้ทรายโดยเฉียด คือ ดร. คลุ่ม วัชโรบล สังเกตเห็นหม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกแต่งพระองค์และเตรียมพระองค์เดินทาง จึงทูลถามรยสั่งตอบไปว่า จะไปเล่นกอล์ฟให้มหาวิทยาลัยลอนดอนแข่งขันกับมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด เป็นต้น

ขณะที่ทรงศึกษาในประเทศอังกฤษครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๐ ทรงทำหน้าที่กรรมการของสามัคคีสมาคม หลายครั้งหลายคราว ในตำแหน่งต่าง ๆ กัน ปรากฏในบันทึกประจำวันวันที่ ๒๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๘ ดังกล่าวมาแล้วว่า ยินทรงเป็นเลขานุการและสันตนากรรมการ ของสามัคคีสมาคม ทั้งเป็นเลขานุการสมาคมช่างสยาม (สมาคมนายช่าง ต่อมาเป็นวิศวกรรมสถาน) อยู่ด้วยที่องทรงปฏิบัติงานในหน้าที่ทั้ง ๓ ตำแหน่ง เป็นเวลาดัง ๔ ปี เพราะไม่มีการประชุมสมาชิก สามัคคี สมาคม ระหว่างสงครามโลก ครั้งทหนึ่งเลย และเมื่อมีการประชุมต่อมาจนเสร็จสงครามแล้ว ใน พ.ศ. ๒๔๖๑ ได้รยเลือกเป็นสภานายกในคราวประชุมที่โรงเรียนเซนต์วินนิเฟรต มณฑลเซอเรีย และใน พ.ศ. ๒๔๖๖ ก็ได้รยเลือกเป็นสภานายกสามัคคีสมาคมอีกครั้งหนึ่ง

หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกทรงเป็นสมาชิกสมาคมชื้อ เกือบทุกแห่ง
 ่น สโมสรสามัคยาจารย์ ราชตฤณมัยสมาคม ราชกรีฑาสโมสร
 มาคนักเรียนเก่าอังกฤษ สมาคมนักเรียนเก่าวิทยาลัย ฯลฯ พระองค์
 วยได้รับเลือกเป็นกรรมการเกือบทุกแห่งเช่นกัน ทรงสนพระทัยเป็นพิเศษ
 ยี่สองสมาคม คือ สมาคมนักเรียนเก่าอังกฤษ ซึ่งทรงมีส่วนก่อตั้งขึ้น
 ึ่งแต่ยังอาศัยสถานที่ของราชตฤณมัยสมาคม และ ราชกรีฑาสโมสร อันมี
 าวต่างประเทศที่ทรงคุ้นเคยเป็นสมาชิกอยู่มาก

สำหรับสมาคมนักเรียนเก่าอังกฤษนั้น นอกจากทรงเป็นหัวแรงผู้หนึ่ง
 ในการก่อตั้งสมาคมแล้ว ยังได้ทรงรับเลือกเป็นกรรมการตั้งแต่ชุดเริ่มแรก
 ลอดมาเกือบทุกสมัยจนตลอดพระชนมชีพ ทางด้านราชกรีฑาสโมสร ซึ่งมี
 มาชิกชาวต่างประเทศมากกว่าคนไทยถึง ๕ - ๖ เท่า อาจกล่าวได้ว่า
 หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกเป็นสมาชิกตัวอย่างที่ดีของชาวไทย และชาวต่างประเทศ
 ในทันทีตลอดอายุไป ในคณะกรรมการดำเนินงานของสโมสร จำนวน
 ๐ คน ที่มีการเลือกตั้งทุกยี่สิบปี พระองค์ท่านมักจะไ้รับเลือกทุกปี
 ละก็บ่อยครั้งท่านจะเป็นคนไทยคนเดียวในคณะกรรมการนั้น เมื่อทรงได้รับ
 ักเลือกเป็นประธานกรรมการของสโมสรติดต่อกันถึง ๕ ปี คือตั้งแต่ พ.ศ.
 ๒๔๘๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๘๙ นั้น นับว่าพระองค์ท่านเป็นคนไทยคนแรก
 ใดดำรงตำแหน่งนี้ ตั้งแต่ก่อตั้งราชกรีฑาสโมสรมาจนถึงบัดนี้เกือบ ๖๐ ปี
 ังไม่มีคนไทยอื่นใดได้รับเกียรติเช่นหม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกเลย เกียรติยศ
 กออย่างหนึ่งที่ราชกรีฑาสโมสรถวายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙ คือ เชิญพระองค์
 านเป็นสมาชิกกิตติมศักดิ์ของสโมสร เหตุที่ทรงได้รับเกียรติยศครั้งนี้

ประการ ประการแรกในคราวมหาสงครามโลกครั้งที่สอง เมื่อกองทัพญี่ปุ่น
 เข้ายึดโมสโอสถาน และกรรมการฝรั่งที่เป็นศัตรูกับญี่ปุ่นถูกจับหมด
 หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกไกรยเลือกตั้งเป็นประธานกรรมการ ก็ทรงช่วยเหลือ
 มิให้สโมสโอสถานได้รับความเสียหายเกินควร ส่วนผู้ที่ถูกจับไป พระองค์ท่าน
 ก็ได้ทรงช่วยเหลือผ่อนหนักเป็นเบาไปได้หลายสถาน อีกประการหนึ่ง ในฐานะ
 ที่ทรงเป็นประธานกรรมการที่ปฏิบัติงานให้แก่สโมสโอสถานเป็นอย่างดี สโมสโอสถาน
 ถวายพระเกียรติยศเพื่อเป็นการสนองคุณ ขณะเมื่อพระองค์ท่านทรงได้รับเชิญ
 ให้เป็นสมาชิกกิตติมศักดิ์ของสโมสโอสถานไม่ถึง ๑๐ คน

หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกทรงสมรสกับหม่อมเจ้าหญิงพิมพ์รำไพ รพีพัฒน
 พระธิดาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ มีธิดา คือ
 หม่อมราชวงศ์หญิง ปรีชา โสณกุล วิทยาศาสตร์บัณฑิต ขณะนี้เป็นอาจารย์
 ในแผนกชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

หอสมุดครุสภา
 ม.ร.ว. สลับ ลดาวัลย์

พระยาวิเศษศุภวัตร

(เทศสุนทร กาญจนะศัพท')

พ. ศ. ๒๔๓๕ - ๒๔๘๓

พระยาวิเศษศุภวัตร (เทศสุนทร กาญจนะศัพท') เป็นบุตรคน
สืบทอดในจำนวนทั้งหมด ๔ คนของนายเสียง และนางชิว กาญจนะศัพท'
เกิดเมื่อวันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๕ ที่ตำบลถนนบำรุงเมือง
อำเภอสำราญราษฎร์ จังหวัดพระนคร เมื่ออายุได้ ๓ ปี ย้ายมาอยู่กรุงเทพฯ
มารดาจึงส่งมารดาเลี้ยงคหบดีชื่อนางแม่บัว ในครั้งนั้นการศึกษายังไม่
แพร่หลาย แต่มารดาของท่านมองเห็นความสำคัญของการศึกษาที่จะต้อง
ให้เป็นมรดกของบุตรทุกคน ดังนั้นเมื่อท่านอายุได้ ๗ ปี มารดาก็นำไป
ฝากเรียนหนังสือที่โรงเรียนวัดสุทัศน์ จนจบชั้นของโรงเรียนเมื่อ พ.ศ.
๒๔๔๗ แล้วก็ได้ไปเรียนต่อที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย (สุนันทาลัย
และเทพศิรินทร์) จนสอบไล่ได้ชั้นอุดมพิเศษใน พ.ศ. ๒๔๕๒ ในระหว่าง
ที่อยู่โรงเรียนนั้น ปรากฏว่าท่านเป็นนักกีฬาที่มชอลเสียงและเป็นทชอยพอ
ของเพื่อน ๆ ทุกคน

ท่านเริ่มรับราชการเมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ ในตำแหน่ง
ครูฝึกหัดโรงเรียนราชวิทยาลัย ซึ่งขณะนั้นใช้สถานที่ของโรงเรียนสายสวัสดิ-

สัญญาการ ต่อมาอีก ๖ เดือนได้รับคำสั่งให้ย้ายไปเป็นครูฝึกหัดโรงเรียน
สวนกุหลาบวิทยาลัย

ใน พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้รับทุนเล่าเรียนของกระทรวงธรรมการไปศึกษา
วิชาเพิ่มเติม ณ ประเทศอังกฤษ กลับถึงประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘
ได้เข้ารับราชการในตำแหน่งอาจารย์โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย และ
ปลายชนนเองก็ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงพิลาศวรรณสาร

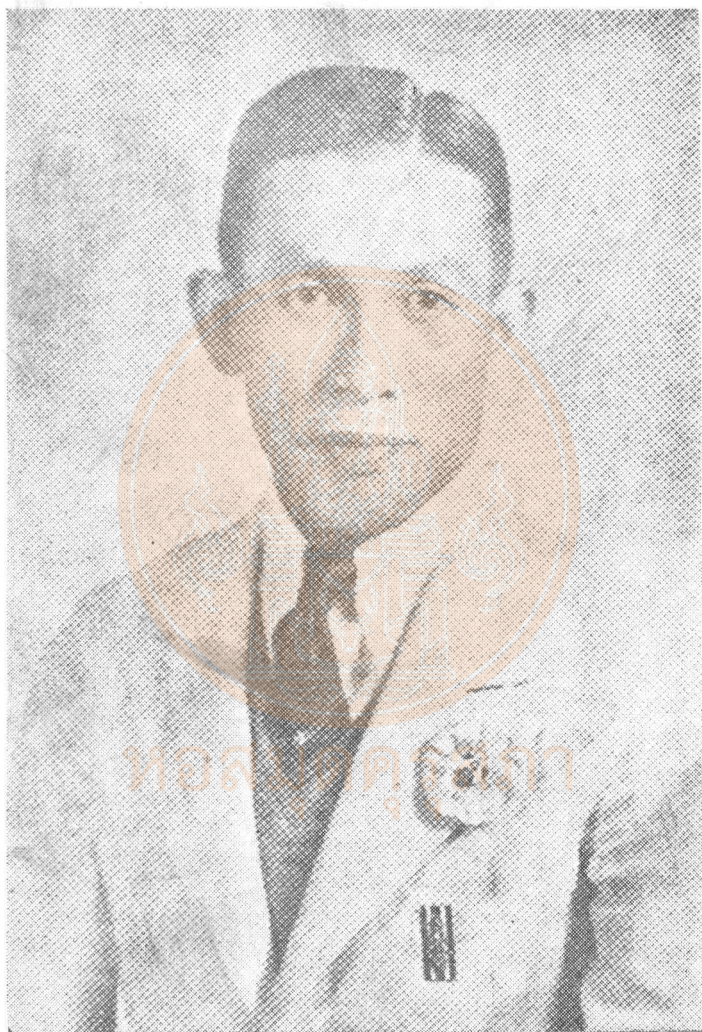
ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้รับคำสั่งให้ย้ายไปเป็นอาจารย์โรงเรียน
มหาดเล็กหลวง กรุงเทพฯ และในระยะนั้นเองที่ท่านได้เข้ารับราชการ
ใกล้ชิดพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏว่าเป็นที่พอพระราช
หฤทัยเป็นอันมาก จนได้รับพระราชทานเข็มช่่าหลวงเข็ม และเส

อาจารย์ในวัยเดียวกัน และในวัยเดียวกันท่านก็ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์
เปลี่ยนราชทินนามเป็น หลวงวิเศษศุภวัตร ปลายปี พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้
รับหน้าที่ใหม่เป็นปลัดกรมโรงเรียนมหาดเล็กหลวงเชียงใหม่ อีกสอง

ต่อมาก็ได้เลื่อนตำแหน่งเป็นผู้บังคับการโรงเรียน ใน พ.ศ. ๒๔๖๐
หลวงวิเศษศุภวัตรได้ทำการสมรสกับนางสาวดวงษ์ ขวทรพย์ อิกานายวิ
และนางละม่อม ขวทรพย์ ทายานตำบลยางกระสอบ อำเภอพระประแดง

จังหวัดพระประแดง ในการนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คู่สมรสไปรับ
พระราชทานนาสังข์ ณ พระที่นั่งอมพรสถานเป็นพิเศษด้วย ท่านได้รับพระราช
ทานบรรดาศักดิ์เป็นพระวิเศษศุภวัตรในปลายชนน ครั้น พ.ศ. ๒๖๐๘

พระวิเศษศุภวัตรมจิศคริทธิจาจะอุปสมบทในพระพุทธศาสนา จึงทรงพระกรุณา

พระยาวิเศษศุภวัตร (เทสสุนทร กาญจนะศัพท์)

โปรดเกล้าฯ ให้เป็นนาคหลวงและได้อุปสมบทที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
แล้วไปจำพรรษาที่วัดอรุณวิเวกวิหาร เมื่อลาสิกขาบทในปลายปีนั้น ก็กลับไป
ไปรับราชการที่จังหวัดเชียงใหม่ตามเดิม

เมื่อการคมนาคมสะดวกขึ้น จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
โรงเรียนมหาดเล็กหลวงเชียงใหม่ มารวมกับโรงเรียนมหาดเล็กหลวง
กรุงเทพฯ ท่านจึงได้ย้ายมาเป็นอาจารย์โรงเรียนราชวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ.
๒๔๖๘ และในปี ๒๔๖๙ ก็ได้รับหน้าที่ใหม่เป็นอาจารย์โรงเรียนมหาด
เล็กหลวงกรุงเทพฯ ครั้นเมื่อต้นรัชกาลที่ ๗ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้เปลี่ยนนามโรงเรียนมหาดเล็กหลวงเป็น “วชิราวุธวิทยาลัย” ท่านก็
ได้รับหน้าที่เป็นפקากยคณะตลอดมาจนถึง วันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๓
กระทรวงธรรมการจึงขอตัวท่านให้ไป เป็น อาจารย์ใหญ่ โรงเรียนมัธยม บ้าน
สมเด็จพระเจ้าพระยา ซึ่งนับว่าเป็นการเล่นตำแหน่ง พระยาปรีชานุศาสน์
(เสวีญ์ ยันยารชุน) ผู้บังคับการวชิราวุธวิทยาลัยจึงจำใจต้องให้พระวิเศษ-
ศุภวัตรย้ายไปด้วยความเสียดาย และได้เขียนไว้ว่า ผู้ที่ทำงานและขยัน
งานเช่นพระวิเศษศุภวัตร ใคร ๆ ก็อยากได้

พระวิเศษศุภวัตร ได้รับตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จ
เจ้าพระยาสืบต่อจากพระปวโรฬารวิทยา ซึ่งย้ายไปเป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียน
สวนกุหลาบวิทยาลัย ในครั้งนั้นโรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยาตั้งอยู่

ในบริเวณที่คนซึ่งเคยวนเป็นโรงเรียนศึกษานาร สุธศาลาเจ้าคุณพระประยูร
วงศ์ และถนนประชาธิปไตยวงเวียนเล็ก ในขณะที่ทางการกำลังดำเนิน
การตัดถนนประชาธิปไตย ซึ่งจะผ่ากลางโรงเรียน ทางโรงเรียนต้องขนของ
ออกจากที่ที่จะต้องรื้อเอาไปขยิบไว้ตามห้องที่ยังไม่ถูกถนนตัดผ่าน และ
ในเวลาเดียวกันต้องพยายามให้การเรียนของนักเรียนได้ดำเนินไปโดยปกติ
อีกด้วย จึงนับว่าตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ในขณะนั้นไม่เป็นที่น่าอิจฉาเลย เมื่อ
เหตุการณ์เป็นเช่นนี้ กระทรวงธรรมการจึงได้มอบหมายให้ท่านสยเสาะหา
สร้างโรงเรียนใหม่อีกด้วย ท่านจึงฉวยโอกาสแสดงความสามารถอย่างเต็มที่
และกล่าวไปเต็มปากเต็มคำ ว่า ท่านมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการย้ายโรงเรียน
มัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยาไปตั้งอยู่ในบริเวณอันกว้างขวางดังที่ปรากฏอยู่ใน
ปัจจุบันนี้

ในการหาที่ตั้งโรงเรียนใหม่นี้ หลังจากที่ได้อุปตรวจตราสถานที่ต่าง ๆ
หลายแห่งเช่น ที่ข้างขอมของขจรจามิตร ปากคลองสาน ที่คลองบางกอก
ใหญ่ข้างวัดสังฆกระเจา และที่สวนอนันต์ คลองมอญ แล้วก็ยังไม่เห็นที่
พอใจ ในที่สุดเห็นว่าโรงเรียนศึกษานาร ซึ่งเวลานั้นตั้งอยู่ข้างวัดราชมุนี
ศรีวิธานธรรม (วัดลาว) ทำขยิบง่าย ๆ มีบริเวณกว้างขวาง แต่มีจำนวน
นักเรียนน้อยน่าจะได้แลกเปลี่ยนที่ตั้งโรงเรียน กับโรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จ
เจ้าพระยา ซึ่งกำลังถูกตัดถนนนั้นเสีย กระทรวงธรรมการเห็นชอบกับ
ความดำริ จึงอนุมัติให้ท่านดำเนินการก่อสร้างข้างอย่างใดในบริเวณ
โรงเรียนศึกษานาร เพื่อย้ายโรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยาไปอยู่
ที่ใหม่ในทันที พ.ศ. ๒๔๗๔

โรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยามังทังนักเรียนประจำ และนักเรียน
 ไปกลับ ดังนั้นในการก่อสร้างอาคารใหม่ ดังแรกที่ท่านคำนึงถึงคือเรือน
 นอนของนักเรียนประจำและห้องเรียนชั่วคราว ทั้งต้องจัดทำอย่างเรียบร้อย
 เพื่อให้เสร็จทันความต้องการ เมื่อเปิดภาคต้นปี พ.ศ. ๒๔๗๔ ก็เปิดรับ
 นักเรียนเพิ่มเติมได้หลายชั้น ปรากฏว่าระยณะมีนักเรียน ๓๘๗ คน
 (ในจำนวนนี้เป็นนักเรียนประจำ ๑๒๘ คน) เพิ่มขึ้นจากจำนวนเดิมถึง
 ๗๘ คน

ในระหว่างนี้ ท่านได้พยายามวิ่งเต้นเพื่อขยายบริเวณโรงเรียนออกไป
 ทางทิศใต้ ทิศตะวันออกทิศกลางบ้างได้ไป ปรากฏว่าที่ดินที่จะขยายนเป็น
 หลวงและราษฎรเช่าที่ดินปลูกบ้านอยู่ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิ
 ยากร ซึ่งขณะนั้นดำรงพระยศเป็น พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานนวัต และ
 ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ได้ทรงสนับสนุนความดี
 ของท่านอย่างแข็งแรง โดยได้เจรจาขอที่ดินทั้งสองแปลงนี้จากกองรักษา
 หลวงจนเป็นผลสำเร็จ หลังจากนั้นพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิ
 ยากรก่อสร้างโรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยาตามแผนผังใหม่ ท่านได้
 รับผิดชอบว่าเป็นผู้ทำให้เป็นเมือง แต่ในเวลาเดียวกันท่านก็ต้องเผชิญวาท
 ะอันไม่เป็นมงคลจากคนบางคนก็ใคร่ขบความเดือดร้อน เพราะต้องย้ายที่อยู่
 อย่างไรก็อุปสรรคเหล่านี้ไม่ทำให้ท่านท้อถอย หรือละทิ้งความพยายามที่จะ
 ปฏิบัติหน้าที่ของตนตามความประสงค์ของทางราชการ การก่อสร้างโรงเรียน
 มัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยาจึงดำเนินไปด้วยดีเป็นลำดับมา

ปลายปี พ.ศ. ๒๔๗๔ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อน
บรรดาศักดิ์เป็นพระยาวชิรปราการ ในโอกาสที่บรรดาศักดิ์และนักเรียน
โรงเรียนยานสุมเด็จพระยา ได้พร้อมใจกันจัดให้มีการรณรงค์แสดงความ
ยินดีเป็นการใหญ่

โรงเรียนมัธยมยานสุมเด็จพระยาในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๗๔-
๒๔๗๖ ได้เห็นอนาจารเจริญรุ่งเรืองและมีชื่อเสียงโด่งดังที่สุด การก่อสร้าง
ต่าง ๆ เช่นคนว่า อาคารเรียน อาคารนอน สนาม ได้เสร็จเรียบร้อยเป็น
ลำดับ ท่านได้เป็นผู้ควบคุมการก่อสร้างต่าง ๆ เหล่านี้โดยตลอด นอกจาก
นั้น ท่านยังได้ให้ลูกเสือกของโรงเรียนมัธยมยานสุมเด็จพระยา ข้าพญ
ประโยชน์โดยจัดสร้างสะพานลูกเสือกสองเคราะห์ กั้นทางใต้เป็นฝัอำนวยการ
ทำถนนจากโรงเรียนมัธยมยานสุมเด็จพระยา ถึงถนนประชาธิปก ตรง
วงเวียนเล็ก จนรถยนต์เดินได้สะดวก ซึ่งแต่เดิมถนนสายนี้เป็นเพียงตรอก
แคบ ๆ ถึงถูกฝนแฉะแฉะมาก ทำความลำบากให้ผุ้สัญจรไปมาอย่างยิ่ง ท่าน
ได้พยายามวิ่งเต้นขอทศนจากเจ้าของตามทางถนนสายนี้ผ่าน แม้จะไ้รย
ความรังเกียจ และถูกกล่าวหาว่าหากความสุขส่วนตัวโดยทำถนนให้รถเข้าไ้
ถึงบ้าน ท่านก็ไม่ว่ากระไร จนในที่สุดถนนสายนี้จึงสำเร็จขึ้น และยังใช้
การได้จนตราขายเท่าทุกวันนี้

นอกจากการก่อสร้างต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว ก็กิจการภายในของโรงเรียน
มัธยมยานสุมเด็จพระยา ก็เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น จำนวนนักเรียนเพิ่มขึ้น
ทุกปี และใน พ.ศ. ๒๔๗๖ ก็มีสมาคมศิษย์เก่าโรงเรียนมัธยมยาน
สุมเด็จพระยาเกิดขึ้น

ในด้านการบริหารของกระทรวงธรรมการ พ.ศ. ๒๔๗๔ - ๒๔๗๖
 โรงเรียนมัธยมบ้านส้มเตี้ยเจ้าพระยา ซึ่งมีอภิมหา - ขาว เป็นอธิบดี
 โรงเรียนนั้น ปรากฏว่าได้รับรางวัลด้วยเกียรติยศและนามรวมเกือบทุกปี ทุก
 ประเภท ยิ่งกว่านั้นยังปรากฏว่าท่านเป็นผู้ริเริ่มจัดให้มีการวิ่งทางไกล
 ๕,๐๐๐ เมตร ซึ่งความประสงค์เดิมก็เพื่อเป็นการส่งเสริมสามัคคีระหว่าง
 นักเรียนเก่าและนักเรียนปัจจุบัน ก็จะทำให้เป็นงานประจำของโรงเรียนด้วย
 ปรากฏว่าการวิ่งทางไกลนี้ เชนทนยมของประชาชนเป็นอันมาก จนในงาน
 ฉลองรัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๔๗๖ ท่านได้ริเริ่มแต่งตั้งให้เป็นประธานกรรม-
 การจัดการวิ่งแข่งขันทางไกลอีกด้วย และนอกจากงานในหน้าที่แล้ว ท่าน
 ยังได้ริเริ่มให้เป็นที่ปรึกษาของนายสมาคมฟุตบอลแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์
 (พ.ศ. ๒๔๗๔ - ๒๔๗๖) เป็นเลขานุการสมาคมศึกษาจารย์สยาม (พ.ศ.
 ๒๔๗๕) และเป็นปฏิคมสมาคมศึกษาจารย์สยาม (พ.ศ. ๒๔๗๖) ยิ่ง
 กว่านั้นในระหว่างหยุดภาคต้น พ.ศ. ๒๔๗๖ ท่านยังได้ริเริ่มบัญชาจาก
 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ซึ่งครั้งนั้นเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ
 ให้ไปทำการศึกษาในประเทศจีนอีกด้วย นับว่าเป็นเกียรติแก่ตัวท่านเป็น
 อย่างยิ่ง

จำนวนนักเรียนของโรงเรียนบ้านส้มเตี้ยเจ้าพระยาเพิ่มมากขึ้นทุกปี ซึ่ง
 ทนยอมเป็นเครื่องวัดความก้าวหน้าของโรงเรียน ในสมัยที่ท่านเป็นอาจารย์
 ใหญ่โตเช่นอย่างนี้ เพราะเมื่อท่านเข้ารับหน้าที่อาจารย์ใหญ่นั้น มีนักเรียน
 เพียง ๓๑๘ คนเท่านั้น และสถิติสูงสุดในขณะที่ท่านดำรงตำแหน่งอาจารย์
 ใหญ่นั้นมีถึง ๑,๓๑๘ คน

นอกจากจะส่งเสริมการกระทำโดยจัดสร้างห้องพลศึกษาขึ้นแล้ว ท่าน
ยังได้ส่งนักเรียนเข้าแข่งขันนอกด้วย เช่นคนว่า แข่งเรือในงานฉลองรัฐธรรมนุ
มวยฝรั่ง บิมนาสติก ตะกร้อ ซักกะเย่อ ฟุตซอล กายบริหาร ซึ่งแม้
จะแพ้เป็นที่สองก็ตามบ้าง ก็สามารถเอาชนะเลิศในยกต่อมาได้
งานที่ท่านชอบมากที่สุด และปฏิบัติได้ผลมากที่สุดคือ

๑. งานก่อสร้าง จะเห็นได้จากผลงานการก่อสร้างโรงเรียนมัธยม
บ้านส้มเต๋จเจ้าพระยา ซึ่งนับว่าเข่นเพราะท่านคนเดียวแท้ ๆ ที่โรงเรียนเจริญ
ก้าวหน้าต่อมา

๒. งานกีฬา ซึ่งจะเห็นได้จากผลการแข่งขันต่าง ๆ ดังได้เสนอ
มาแล้ว

ความที่ท่านมาสนใจกกีฬา รักเด็ก แม้จะมีใครกล่าวหาอย่างไร
ท่านก็ยังคงปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วยความอดุสาหะ และได้พยายามแก้ไขข้อ
บกพร่องของโรงเรียนและของตนเองอยู่เสมอ

จะขอคัดข้อความที่ขบรมเวทย์ (แถม พิมพ์มิต) ซึ่งเคยเป็นผู้
ช่วยอาจารย์ใหญ่ โรงเรียนมัธยมบ้านส้มเต๋จเจ้าพระยา และได้รักษาการ
ร่วมกับพระวิเศษศุภวัตรเป็นเวลาหลายปี ได้เขียนไว้ว่า

“เจ้าคุณวิเศษศุภวัตร เป็นผเอาใจใส่ในงานที่มอบให้โดยมิได้คิดแก่
เห็นคเห็นอจนเป็นทไวใจและรักกันทไวไปว่า งานสิ่งใดที่มมอบให้เจ้าคุณ
วิเศษศุภวัตรทำแล้ว งานสิ่งนั้นเป็นทเชอไต่ว่าต้องเรียบร้อยบรรลุ่งไป
ด้วยผลอันคียง ชาวเรารู้สึกเสຍใจมากทจะเชยณพรรณาคความคของท่านใน

เรื่องความเอาใจใส่ต่อภาระงานของท่านให้คิดเท่ากับที่ท่านได้ทำมาแล้วนั้นไม่ได้
 เพราะไม่มีคำอะไรจะแสดงให้สัมพันธ์กัน นอกจากสิ่งที่ได้รู้จักกับคุณและร่วม
 การงานกับท่านแล้วนั้นแหละ จึงจะซาบซึ้งในคุณความดีของท่าน แต่เจ้าคุณ
 วิเศษศิวাত্রเป็นผอภาพออยู่อย่างหนึ่ง คือกิจการใดๆที่ท่านทำ มักจะมีผู้
 เห็นด้วยน้อย ต่อเมื่อกิจการนั้นสำเร็จไปแล้ว จึงจะเห็นประโยชน์เมื่อ
 ภายหลังเกือบทุกอย่าง”

นอกจากงานในหน้าที่อาจารย์ใหญ่ โรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยา
 แล้ว ท่านยังได้แต่งแบบเรียนวิชากรรมสอนแผนกพิชและตติกระตาศ กับได้
 เรียบเรียงหนังสือวิชาการเล่นตามประเพณีนิยม ซึ่งได้พิมพ์แจกในงานวัน
 วนษ์ใหม่ พ.ศ. ๒๔๘๐ อีกด้วย

พระยาวิเศษศิวাত্রดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ โรงเรียนมัธยมบ้าน
 สมเด็จเจ้าพระยาโดยรอบมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๘๑ จึงได้รับคำสั่งให้ย้ายมา
 ประจํากรมศึกษาธิการ ต่อมาเมื่อกรมศึกษาธิการได้แยกออกเป็นกรมสามัญ
 ศึกษาและกรมวิชาการ ท่านก็ได้โอนไปสังกัดกรมวิชาการเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒
 ด้วยความรู้และความชำนาญที่ท่านได้รับในการก่อสร้าง โรงเรียนมัธยมบ้าน
 สมเด็จเจ้าพระยาเป็นประโยชน์แก่ทางราชการและตนเองเป็นอันมาก ดังนั้น
 ท่านจึงได้รับหน้าที่พิเศษให้เป็นกรรมการ ตรวจสอบงานก่อสร้าง โรงเรียนต่าง ๆ
 เช่น โรงเรียนสวนสุนันทาวิทยาลัย และโรงเรียนช่างกลปทุมวัน เป็นต้น
 ยิ่งกว่านั้นกรมพลศึกษายังได้ขอตัวท่านไปช่วยราชการกรมพลศึกษาและช่วย
 ตรวจสอบงานก่อสร้างกรีฑาสถานแห่งชาติอีกด้วย

ใน พ.ศ. ๒๔๘๓ กระทรวงธรรมการได้มีคำสั่งให้โอนพระยา
 วิเศษศุภวัตรไปรับราชการในตำแหน่งหัวหน้ากองการศึกษาแห่งชาติ กรม
 พลศึกษา ในระยะนี้ร่างกายของท่านเริ่มทรุดโทรมลง และในที่สุดเริ่มช่วย
 หนักด้วยโรคปอดมีอาการทรงกัษทรุคนองแก่นิจกรรมเมื่อวันที่ ๓ พฤศจิกายน
 พ.ศ. ๒๔๘๓ ที่บ้านเลขที่ ๖๔ ซอยเกษม ตำบลบ้านกล้วย อำเภอ
 พระโขนง จังหวัดพระนคร

ภายหลังมรณกรรมของท่าน คุณหญิงดวงษ์ วิเศษศุภวัตร ได้
 บริจาคเงินจำนวน ๒,๐๐๐ บาท เพื่อออกตีส่วนกุศลให้แก่พระยาวิเศษศุภวัตร
 และเงินจำนวนนี้ได้นำมาซื้อให้แก่กรมสามัญศึกษา เพื่อเก็บดอกผลให้เป็นทุน
 เล่าเรียนสำหรับนักเรียนโรงเรียนมัธยมบ้านส้มเต็ญเจ้าพระยา ตามคำแนะนำ
 ของนาวาเอกหลวงศกษลาศัย ร.น. (บง ศกษลาศัย) อธิบดีกรมพลศึกษา
 ขณะนั้น และได้เขียนไว้ว่า “ในเรือนข้าพเจ้าเชื่อแน่ว่าถ้าพระยาวิเศษ-
 ศุภวัตรได้มีโอกาสทราบด้วยญาณวิถิต่าง ๆ ก็ตาม ท่านคงจะพอใจในการ
 บำเพ็ญกุศลของคุณหญิงดวงษ์ ผู้เป็นภริยาทรกของท่านอย่างแน่นอน”

นอกจากหน้าที่ในราชการตามที่กล่าวมาแล้ว ท่านยังได้เป็นเจ้าหน้า
 ประจำแผนกอุปนายก สภากรรมการกลางจัดงานลูกเสือแห่งชาติ และได้
 รับพระราชทานยศลูกเสือเป็นฝักากับเอกแห่งสมุทรเสนา ได้รับพระราชทาน
 เครื่องราชอิสริยาภรณ์ช่อ ตริตาภรณ์ช้างเผือก และ ตริตาภรณ์มงกุฎไทย
 ในด้านสังคมนี้ท่านได้เป็นกรรมการหรือสมาชิกของสมาคมต่าง ๆ เป็นต้นว่า
 สมาคมราชวิทยาลัย สมาคมศิษย์เก่าโรงเรียนมัธยมบ้านส้มเต็ญเจ้าพระยา

สมาคมศิษย์เก่าสวนกุหลาบ สมาคมนักเรียนเก่าอังกฤษ ฌุ่บุนไทยสมาคม
และสมาคมคณธรรายวุฒ อักควย

โรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยา จะเป็นสักขีพยานในความสามารถ
ของพระยาวิเศษศุภวทรไต่เป็นอย่งดี ยังกิจการก้าวหน้ามากเท่าใด ก็ยัง
มองเห็นความสามารถของท่านไต่เด่นชัดเท่านั้น

พระยาวิเศษศุภวทรไต่ทำหนาท “ครู” ไต่ครบบริบูรณ์ และเต็มที
โดยแท้.

สมบูรณ์ แสงวิเชียร

หอสมุดคุรุสภา

หลวงพรตพิทยพยัต

(พรต เดชา)

พ.ศ. ๒๔๓๘—๒๔๘๓

มนอบคน ทมิ โอกาส ได้เป็น เจ้าของผลงานการค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งได้พิมพ์ลงในวารสารของราชบัณฑิตยสถานทางวิทยาศาสตร์ (Proceedings of the Royal Society, London.) ของอังกฤษ การที่คนหลวงพรตพิทยพยัต ได้มีโอกาสที่เช่นนั้น ต้องนับได้ว่าเป็นผลที่คนสมควรยกย่องเป็นพิเศษ นอกเหนือจากวิชาความรู้ที่ได้เล่าเรียนมา จะเห็นได้ว่าในชีวิตของท่านผู้นี้ ท่านมักจะได้มีส่วนร่วมงานที่เด่นเสมอ ทั้งในทางวิชาการและทางบริการ อาทิเช่น ผู้ร่วมงานคนหนึ่งของท่านในการค้นคว้าทางฟิสิกส์ที่มหาวิทยาลัยบริสตอล ประเทศอังกฤษ คือ นายซีเอฟ พาวเวล (C.F. Powell) ซึ่งต่อมาได้เป็นศาสตราจารย์ หัวหน้าแผนกวิชาฟิสิกส์ในมหาวิทยาลัยบริสตอลนั้น ได้รับเลือกเป็นราชบัณฑิต (Fellow of the Royal Society) และได้รับรางวัลโนเบลทางฟิสิกส์ในการค้นพบอนุภาคมีซอน (meson) ชนิดหนึ่งในรังสีคอสมิก ในตำแหน่งที่คนหลวงพรตฯ ทำอยู่ เช่น ในตำแหน่งคณบดี คณะอักษรศาสตร์ และวิทยาศาสตร์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่เหมือนกัน ท่านก็ได้มีส่วนร่วมงานที่เข้มแข็งและดีเด่นหลายท่าน ขณะนั้นเป็นคนยี่สิบกว่าคนต่าง ๆ อยุ่กับและที่เคยดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมอยู่ ๒ ท่าน บุคลิก -

หลวงพรตพิทยพยัต (พรต เดชา)

ลักษณะที่น่าเชิดชอของคุณหลวงพรต ฯ ได้ช่วยสร้างสรรค์ความเจริญให้แก่
คณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็น
ส่วนรวม

คุณหลวงพรต ฯ เกิดเมื่อวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๘
เป็นนักเรียนโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย สมัยเด็กมักขี้ครู่เก่า ๆ เช่น
พระปวโรฬารวิทยา (ป้อ เชิดชอ) และหลวงแมนวิชาประสิทธิ์ (แมน ฟักเกียรติ)
จากโรงเรียนสวนกุหลาบ คุณหลวงพรต ฯ ได้รับทุนของกระทรวงศึกษาธิการ
ไปศึกษา ณ ประเทศอังกฤษ ซึ่ง ณ ที่นั้นคุณหลวงพรต ฯ ได้เลือกเรียน
วิชาวิทยาศาสตร์ และในเวลาต่อมาได้เข้าเรียนที่มหาวิทยาลัยบริสตอล
ปรากฏว่า หัวหน้าแผนกวิชาฟิสิกส์ของมหาวิทยาลัยบริสตอลในสมัยนั้น คือ
ศาสตราจารย์ เอ. เอ็ม. ทินดอล (A.M. Tyndall F.R.S.) ซอยพอและ
คุ้นเคยกับคุณหลวงพรต ฯ มาก ภายหลังที่ได้รับปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต
(B.Sc.) จากมหาวิทยาลัยบริสตอลแล้ว คุณหลวงพรต ฯ ได้กลับเข้ามารับ
ราชการในตำแหน่งอาจารย์พิเศษในกระทรวงศึกษาธิการ เมื่อวันที่ ๑ มิถุนายน
พ.ศ. ๒๔๖๓ ในเวลาเดียวกันได้ออกทำการสอนในโรงเรียนมัธยมหลาย
โรงเรียน ต่อมาเมื่อวันที่ ๔ ตุลาคม ปีเดียวกัน ได้ย้ายจากกระทรวงศึกษา-
ธิการมาเป็นอาจารย์โรงเรียนวัดเขมยุมพิตร์ โดยเป็นผู้สอนวิชาคณิตศาสตร์
สาขาต่าง ๆ และวิทยาศาสตร์ทุกแขนงในชั้นมัธยมที่ ๘ ซึ่งเรียกว่า
มัธยมวิวัฒน์ในสมัยนั้น จนกระทั่งถึง พ.ศ. ๒๔๗๑ จึงได้ย้ายมาเป็น
อาจารย์ประจำคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ในระยะ ๘ ปีที่คุณหลวงพรตฯ ไปประจำอยู่ในโรงเรียนวัดเบญจมบพิตร
 ท่านได้ทำหน้าที่อย่างดีที่สุด และเป็นอาจารย์ที่เอาใจใส่ต่อนักเรียนของท่าน
 ทุก ๆ คนเป็นพิเศษ คอยถามไถ่ถึงความเรียบร้อยส่วนตัวของนักเรียนอยู่เสมอ
 นอกจากการสอนในชั้นตามปกติ ท่านยังเอาใจใส่ฝึกฝนแนะนำนักเรียนใ้
 รู้จักระเบียบแบบแผนทางงานและยังส่งสอนเรื่องอื่น ๆ ให้นักเรียนอาจารย์
 ไปเผชิญกับโลกภายนอกอีกด้วย นักเรียนของท่านในสมัยนั้นได้เล่าให้ฟัง
 เป็นเสียงเดียวกันว่า สิ่งที่ท่านสอนนั้นมีคุณค่าสูง เพราะคำแนะนำเหล่านั้น
 ไม่อาจค้นหาในตำรับตำราได้ นอกจากท่านเป็นกันเองกับนักเรียนเรีย
 นักเรียนทุกคนในชั้นโดยใกล้ชิดแล้ว ยังเอาใจใส่ส่งเสริมให้สนใจใ้
 กีฬาต่าง ๆ ของโรงเรียน มีฟุตบอลเป็นต้น เมื่อมีการแข่งขันกับโรงเรียน
 อื่นก็ส่งกำลังให้นักเรียนลงสนามและไปกดฟุตบอลเพื่อให้กำลังใจแก่ผู้เล่น
 ในสมัยนั้นโรงเรียนมัธยมวัดเบญจมบพิตร เป็นโรงเรียนที่เข้มแข็งในกีฬา
 ประเภทนี้ไม่น้อย บางปีเคยได้โล่ห์หมตกทั้ง ๓ รุ่นก็มี ชิงชัยได้ว
 คุณหลวงพรตฯ มีส่วนส่งเสริมอยู่ด้วยเป็นอันมาก

ในระหว่างรัชการอยู่ทโรงเรียนมัธยมวัดเบญจมบพิตรนี้ คุณหลวง
 พรตฯ ได้รับพระราชทานยศเป็นรองอำมาตย์เอกเมือวันที่ ๓๐ ธันวาคม
 พ.ศ. ๒๔๖๓ เป็นอำมาตย์ตรีเมือวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๖
 และอีก ๓ ปีต่อมา ก็ได้เลื่อนยศเป็นอำมาตย์โท และได้รับพระ
 ราชทาน บรรดาศักดิ์เป็น หลวง พรต พิทยพยัคฆ์ เมือวันที่ ๒๒ ธันวาคม

คุณหลวงพรต ฯ ได้ย้ายมาเป็นอาจารย์ในคณะอักษรศาสตร์ และ
 วิทยาศาสตร์ เมื่อวันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๑ ได้เป็นผู้สอน
 วิชาฟิสิกส์แก่นิสิตเตรียมแพทย์ และสอนวิชาฟิสิกส์และคณิตศาสตร์แก่นิสิต
 วิทยาศาสตร์และนิสิตวิศวกรรมศาสตร์ปีที่ ๑ และ ปีที่ ๒ ในถนนทาง
 กระทรวงศึกษาธิการ ได้เขียนนิสิตแผนกอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์เป็น
 ปีแรกเพื่ออบรมเป็นครูประกาศนียบัตรมัธยมตามหลักสูตรใหม่ ซึ่งต่อมาได้

ขยายถึงชั้นปริญญา ในพ.ศ. ๒๔๗๔ คุณหลวงพรต ฯ ได้รับทุน
 รอคคิเฟลเลอร์มูลนิธิไปศึกษาวิชาฟิสิกส์เพิ่มเติมในประเทศอังกฤษ
 เพื่อให้ท่านผู้อ่านทราบความเป็นมาของคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์
 ซึ่งคุณหลวงพรต ฯ ได้มีส่วนช่วยปรับปรุงให้เจริญขึ้น และเหตุที่รอคคิเฟลเลอร์
 มูลนิธิได้เข้ามาช่วยเหลือ จึงขอยกประวัติของ คณะอักษรศาสตร์และ
 วิทยาศาสตร์มาเล่าสั้นๆ ในตอนนี้

เมื่อใดมีพระบรมราชโองการ ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ให้ประดิษฐานโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๗
 และให้ขึ้นกับกระทรวงธรรมการนั้น ต่อมาอีกเล็กน้อยกระทรวงธรรมการ
 ก็ได้ประกาศรวมโรงเรียนราชแพทยาลัย ของกระทรวงธรรมการเข้าเป็น
 ส่วนหนึ่งของมหาวิทยาลัยและตั้งกรมมหาวิทยาลัยขึ้นอีกกรมหนึ่ง วิชา
 ต่าง ๆ ที่สอนอยู่แบ่งออกเป็น ๔ คณะ คือ คณะแพทยศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์
 คณะวิศวกรรมศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ สำหรับคณะ
 อักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์นั้นแยกทำการสอนที่หอวัง อำเภอปทุมวัน

ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๑ เป็นต้นมา (ต่อมาได้ขอหอวังและจัดสร้าง
 ภัตตาคารแห่งชาติขึ้นในบริเวณนั้น) วิชาที่สอนส่วนมากเป็นชั้นเตรียม
 เพื่อศึกษาวิชาแพทยศาสตร์ และวิชาเภสัชกรรมศาสตร์ ในคณะแพทยศาสตร์
 สมเด็จพระราชบิดา เจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ซึ่งสนพระทัยในวิชา
 แพทย์มาก มีพระประสงค์ที่จะปรับปรุงหลักสูตรแพทยศาสตร์ ให้ดีขึ้น
 จึงได้ทรงเจรจาจากบรรดาคณะเฟลโลเออร์มลันนิ ให้ร่วมมือกับกระทรวงศึกษาธิการ
 ในการจัดการศึกษาวิชาแพทย์ในประเทศไทยให้มีมาตรฐานสูงขึ้น ในเวลา
 เดียวกัน สมเด็จพระราชบิดาก็ได้ประทานเงิน ๒๐๐,๐๐๐ บาท ตั้งไว้
 เป็นทุนหาผลประโยชน์ใช้บำรุงให้หนังสือได้ไปศึกษาวิชาวิทยาศาสตร์การแพทย์
 ออกจากหนังสือ

ใน พ.ศ. ๒๔๖๖ กระทรวงศึกษาธิการและร็อคคิเฟลเลออร์มลันนิ
 ก็ร่วมมือปรับปรุงการศึกษาวิชาแพทยศาสตร์ แต่เป็นที่ประจักษ์แน่ชัดว่า
 การสอนวิชาแพทย์จะได้ผลสมบูรณ์ต่อเมื่อเขยิบการสอนวิชาเตรียมแพทยศาสตร์
 ให้มีมาตรฐานสูงขึ้นด้วย ร็อคคิเฟลเลออร์มลันนิจึงตกลงร่วมมือปรับปรุง
 การสอนวิชาเตรียมแพทย์ในคณะอักษรศาสตร์ และ วิทยาศาสตร์ด้วยพร้อม ๆ
 กันไป โดยมีกำหนดเวลา ๕ ปี ซึ่งต่อมาได้ขยายเวลาออกไปตามความ
 ต้องการของกิจการและมาสิ้นสุดลงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘

ตามโครงการขอความร่วมมือ ร็อคคิเฟลเลออร์มลันนิได้ส่ง
 ศาสตราจารย์ชาวต่างประเทศมาทำการสอน เป็นหัวหน้าแผนกฟิสิกส์ เคมี
 และชีววิทยา เป็นการชั่วคราว ในขณะที่เดียวกันก็ให้ทุนแก่อาจารย์ไทยไป
 ศึกษาวิชาดังกล่าวเพิ่มเติมในต่างประเทศ เพื่อกลับเข้ามารับตำแหน่ง

แทนศาสตราจารย์ของมลินี หลวงประวดีวณิชการ (ม.ล. ประวดี-
อิศรางกูร ณ อยุธยา) เป็นคนแรกที่ไดรับทุนของมลินีในสาขาวิชาฟิสิกส์
และคุณหลวงพรตฯ เป็นคนที่สองที่ไดรับทุนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ และได้
ไปทำการค้นคว้าเพื่อรับปริญญา Ph.D. ที่มหาวิทยาลัยบริสตอล

ขณะนั้นศาสตราจารย์ เอ เอ็ม ทินคอด กำลังสนใจในเรื่อง

Mobility of Ions in Gases อยู่ เมื่อคุณหลวงพรตฯ ไปถึงก็ให้รวมมือกับ

นายซี เอฟ พาวเวล ซึ่งเพิ่งสำเร็จมาจากมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์มาอยู่ที่

บริสตอลอยู่ก่อนแล้ว ผลของการค้นคว้า ของคนที่สองได้ตีพิมพ์ใน Proceedings

of the Royal Society ๒ ความยาวกึ่งมวเรื่อง Mobility of Alkali Ions in Gases

เรื่องหนึ่งใน Section A, Vol.138, 1932. ในนามของ C.F. Powell และ

Luang Brata ในการค้นคว้าเรื่องนี้นอกจากจะหา Mobility หรือความ

เคลื่อนไหวของ alkali ions ในก๊าซ krypton และ xenon แล้ว ผู้ทำการ

ค้นคว้าทั้งสองยังใช้ไอออนนหาธาตุที่ ๘๗ ซึ่งในขณะนั้นยังเรียกว่าeka caesium

ในแร่ชนิดหนึ่งซึ่งมีชื่อว่า samarskite การที่อาจใช้ไอออนหาธาตุใหม่ ๆ ได้

ก็เพราะว่าไอออนของธาตุต่าง ๆ ที่มีน้ำหนักต่าง ๆ กัน เช่น ของธาตุไซเตียม

หรือ ลิเทียม ย่อมมี mobility ในก๊าซชนิดเดียวกันในภาวะอันเดียวกัน แตก

ต่างกันด้วย แต่คุณหลวงพรตฯ และนายซีเอฟ พาวเวล พยายามไม่

ในแร่ samarskite ตามที่คาดหมายไว้ ธาตุที่ ๘๗ ที่กล่าวถึงนั้น ต่อมา

ในปี พ.ศ. ๒๔๘๒ นักฟิสิกส์ชาวฝรั่งเศสที่สถานีกรุงปารีสได้ค้นพบ

เนื่องจากการสลายตัวของธาตุ actinium ที่ส่งธาตุแอลฟาออกไป และ

มีชื่อต่อมาว่า Francium เพื่อเป็นเกียรติแก่ประเทศฝรั่งเศส คุณหลวงพรตฯ

ที่เคยเล่าให้ผมเขียนฟังว่าในคืนที่จรรยาผลความอากาศ ๘๗ อยู่ในแคว samarskii
 หรือไม่นั้น เป็นคนทนต์เทศ ศักดิ์ทำงานกับลูกตคน ผลของกา
 คนควาอีกเรื่องหนึ่งทศพมพในนามของ L. Brata ก็เป็นงานทศทตเอง
 นอกจากนั้นก็มีอีกเรื่องหนึ่งทศพมพในวารสาร Nature Vol. 131 p. 108
 Feb. 4, 1933 เรื่อง Positive Ion Emission From Oxide Catalysts
 นามของ C.F. Powell และ L. Brata ร่วมกัน

เมื่อผมเขียนได้มีโอกาสไปอยู่บริสตอล เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐
 ศาสตราจารย์ ซีเอฟ พาวเวล และศาสตราจารย์ เอ เอ็ม ทินคอลล (ซึ่งยัง
 มีชีวิตอยู่ แต่ได้ลาออกจากตำแหน่งประจำมานานแล้ว) ได้เชิญผมคลิกลักษณะ
 ของคุณหลวงพรต ฯ เป็นอันมาก ศาสตราจารย์พาวเวลได้เล่าให้ฟังอีก
 คราวหนึ่งคุณหลวงพรต ฯ จึงได้มีการเลี้ยงอาหารจนตลอดคืนแก่อาจารย์
 ในแผนกฟิสิกส์ของมหาวิทยาลัยบริสตอล เนื่องในวันทศศาสตราจารย์ ทินคอลล
 ได้เรียกเกียรติให้ไปปาฐกถาที่ Royal Institution ซึ่งเป็นสถาบันที่
 มุ่งหมายเผยแพร่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และวิชาการต่างๆที่มีประโยชน์ ก
 เลี้ยงคราวนั้นนับว่าเป็นการเลี้ยงที่ใหญ่โต และเมื่ออาหารหมดไอซาร์สมากหลาย
 เป็นการเลี้ยงแบบคนไทยเลี้ยง คือกินและดื่มกินไม่อน ปรากฏว่า ศาสตราจารย์
 ทินคอลล เกือบจะแสบตงปาฐกถาไม่ได้ในคืนนั้น

เมื่อคุณหลวงพรต ฯ กลับประเทศไทยในปลายปี ๒๕๑๖ นั้น ได้
 มีการเปลี่ยนแปลงในเจ้าลงกรณมหาวิทยาลัยหลายอย่าง คณะอักษรศาสตร์
 และวิทยาศาสตร์ได้ย้ายจากหอดวง ไปสอนที่ตึกขาว ถนนพญาไท ตั้งแต่

รศ. เฟลเลอร์ มลินี ขณะนั้นศาสตราจารย์ เอ ซี ไบลิ (A. C. Baily) ซึ่งมลินีส่งมาเขียนหัวหน้าแผนกฟิสิกส์กลับไปอเมริกาแล้ว หม่อมเจ้า-
 รัชฎาภิเศก โสณกุล ได้รับตำแหน่งหัวหน้าแผนกฟิสิกส์แทนและเริ่มมีการ
 ปรับปรุงหลักสูตรการสอนในวิชาฟิสิกส์ คุณหลวงพรตฯ จึงกลับมาดำรง
 ตำแหน่งเดิม คือหัวหน้าแผนกคณิตศาสตร์ ซึ่งท่านได้รับแต่งตั้งตั้งแต่นั้น
 วันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๒ แต่การสอนวิชาฟิสิกส์ก็ยังคงกระทำ
 อยู่ด้วย

ความสนใจของคุณหลวงพรตฯ ตอนนั้นได้หันไปทางสาขา Spectroscopy
 และต้องนับได้ว่าเป็นคนแรกที่เริ่มสอนวิชานี้แก่นักชั้นปริญญาเมื่อ
 พ.ศ. ๒๔๗๘ เหตุผลที่ทำให้คุณหลวงพรตฯ หันมาสนใจมีอยู่หลาย
 ประการ ที่สำคัญก็คือ Spectroscope หรือ Spectrograph นั้นเป็นอุปกรณ์ที่ใช้
 ประโยชน์ได้หลายอย่าง สามารถใช้ในการวิเคราะห์ธาตุต่าง ๆ ได้สะดวก
 และรวดเร็ว มีหลักการสำคัญอยู่ว่า ถ้าธาตุต่าง ๆ ถูกกระตุ้น เช่น ถูกเผา
 ให้ร้อนจนมีแสงออกมา หรือทำให้มีแสงโดยใส่ธาตุนั้นในขั้วของ arc หรือ
 spark ที่มีไฟฟ้าผ่าน ธาตุนั้น ๆ จะให้เส้นสเปกตรัมที่มีช่วงคลื่นของมัน
 โดยเฉพาะ ไม่มีธาตุไหนที่มีเส้นสเปกตรัมเหมือนกันธาตุอื่น ตามประวัติ
 ของการค้นพบจะเห็นได้ว่ามีธาตุต่าง ๆ ที่ค้นพบโดยวิธีนี้มากมายหลายธาตุ
 บางธาตุ เช่น ธาตุเลียมค้นพบครั้งแรกในดวงอาทิตย์โดยสังเกตเส้น
 สเปกตรัม ที่เกือบ ๓๐ ปีต่อมาจึงแยกออกมาได้โดยทางเคมี เช่นนี้
 เป็นตัวอย่าง ในขณะที่คุณหลวงพรตฯ อยู่ที่บริสตอลก็มีการค้นพบสำคัญ
 ๒ อย่างที่ติด ๆ กันคือ นายบี แชดวิก (G. Chadwick) ค้นพบนิวตรอน

และ นายเฮช ซี ยูเร (H.C. Urey) ได้ค้นพบ heavy water หรือ Deuterium การค้นพบของ นายเฮช ซี ยูเร ใช้วิธี Spectrograph ถ่ายสเปกตรัม Deuterium เป็นไอโซโทปของไฮโดรเจนธรรมดา มีคุณสมบัติทางเคมีเหมือนกัน ผิดกันที่น้ำหนักเป็น ๒ เท่าของไฮโดรเจน เพราะใจกลางปรมาณุนิวตรอนและโปรตอนอยู่รวมกัน แต่ใจกลางของไฮโดรเจนมีแต่โปรตอนตัวเดียว ตามธรรมชาติ Deuterium มีปะปนกับไฮโดรเจนในน้ำในอัตราส่วน ๑ ต่อ ๕,๐๐๐ ถ้าทำให้น้ำระเหยโดยการตากแดด น้ำธรรมดาซึ่งประกอบไปด้วยไฮโดรเจนและออกซิเจนก็จะระเหยไวก่อน ส่วนที่เหลือจะมีอัตราส่วนของ heavy water เพิ่มขึ้น ถ้าเอาน้ำที่เหลือผ่านกระแสไฟตรงให้วิ่งลงตกที่ คอนสแตนท์จะเหลือแต่ heavy water คุณหลวงพรตฯ ได้สนใจและทำเรื่องนี้อยู่เป็นเวลานาน ตอนแรกผู้เขียนได้มีส่วนช่วยเหลืออยู่ แต่เมื่อจากไปประเทศอังกฤษแล้ว เข้าใจว่าถ้าทำอย่างอื่นทำให้คุณหลวงพรตฯ ต้องละทิ้งเรื่องนี้ไป ความจริง Deuterium เป็นแหล่งที่มาของนิวตรอนที่ตกที่สุด และนิวตรอนนี้เป็นอนุภาคสำคัญที่ทำให้เกิดปฏิกิริยาฟิชชันในการสลายตัวของธาตุยูเรเนียม เช่นในลูกระเบิดปรมาณู เป็นต้น ในตอนสงครามสัมพันธมิตรของทางการทิ้งระเบิดแหล่งที่หา heavy water ของเยอรมันเพราะเหตุนี้

เรื่องความสนใจของคุณหลวงพรตฯ ในทาง Spectroscopy จะเห็นได้ชัดออกตอนหนึ่งในการสอบสัมภาษณ์นักเรียนของ ก.พ. รุ่นแรกที่จะไปเรียนต่างประเทศใน พ.ศ. ๒๔๗๘ ท่านถามผู้ที่เข้าสอบซึ่งทนทางวิทยาศาสตร์ว่า เครื่องอุปกรณ์อะไรในทางฟิสิกส์ที่สำคัญที่สุด ได้รับคำตอบว่าหลอดวิทยุ

ซึ่งท่านก็ให้ผ่านไป ความจริงในขณะนั้นท่านหมายถึง Spectroscope เพราะเป็นอุปกรณ์ทางฟิสิกส์ ที่อาจใช้สำรวจว่า ในดวงอาทิตย์หรือดวงดาวมีธาตุอะไรอยู่บ้าง และอาจรู้ได้ว่าดวงดาวต่าง ๆ เหล่านี้ เคลื่อนที่ออกไปจากโลกหรือเข้าหาโลกด้วยความเร็วเท่าใด และที่สำคัญก็ออกจากเส้นสเปกตรัมของธาตุต่าง ๆ เราอาจระบุโครงสร้างของอะตอมของธาตุนั้น ๆ ได้ การที่ทดลองว่าเป็นหลอดวิทยาก็ถูกต้องเหมือนกัน เพราะว่าหลอดวิทยาก็ประกอบกันเป็นอุปกรณ์ อิเล็กทรอนิกส์ electronics ที่ใช้ประโยชน์และมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน

เมื่อหม่อมเจ้ารัชฎาภิเศก โสณกุล ได้ย้ายไปเป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยการใน พ.ศ. ๒๔๗๗ คุณหลวงพรตฯ ได้เข้าดำรงตำแหน่งหัวหน้าแผนกฟิสิกส์แทน และต่อมาก็ได้รับตำแหน่งคณบดีคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์อีกตำแหน่งหนึ่ง คุณหลวงพรตฯ ได้ก่อสร้างโรงเรียนซ่อมและทำเครื่องมือของคณะซึ่งหม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกได้ทรงสร้างขึ้น และต่อมาก็ได้ฟิสิกส์ให้ใหญ่ขึ้นกว่าเดิมด้วย เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามครั้งที่เป็นพันเอกหลวงพิบูลสงครามมาเป็นอธิการบดีใน พ.ศ. ๒๔๗๘ และนายสุกิจ นิมมานเหมินทร์เป็นเลขาธิการของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในฐานะคณบดีอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ คุณหลวงพรตฯ ก็ได้มีส่วนส่งเสริมสร้างความเจริญให้แก่มหาวิทยาลัยไม่น้อย และความคิดเห็นของคุณหลวงพรตฯ ก็เป็นที่เชื่อถือของอธิการบดีในสมัยนั้นมาก เช่นท่านเสียดายที่ท่านมีอายุสั้น ถึงแก่กรรมในขณะที่มีอายุเพียง ๔๕ ปี เมื่อวันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๓ ในขณะที่ท่านกำลังพักผ่อน สนามคัสติท เข้าใจว่าเส้นโลหิตในสมองแตก

พระยาอารักขคุณพรวค (ม.ล. เจริญ อิศรางกูร) ได้เขียนไว้ในหนังสือพิมพ์มหาวิทยาลัย สมัยวันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๓ มีข้อความนำพาดังนี้

“หลวงพรวคฯ เป็นนักกอล์ฟอย่างมีศรัทธาแรงกล้า มีความพยายามฝึกฝนวิชาเล่นกอล์ฟเป็นอย่างดี ในช่วงเวลา ๓ ปี หลวงพรวคฯ ได้แสดงฝีมือในเชิงกอล์ฟตั้งแต่คือ ๒๔ สดกลงมาตามลำดับ จนเหลือเพียง ๑๒ อันนัยเขาเป็นมือชานาครุ่นใหญ่ ในการที่หลวงพรวคฯ มีใจเป็นนักกีฬาและมีนิสัยอ่อนโยน เพื่อนฝูงในสโมสรจึงพากันรักใคร่.....

ข้าพเจ้าคุ้นเคยกับหลวงพรวคฯ มากกว่า ๒๕ ปี และได้เคยร่วมงานด้วยกันมาหลายคราว ก็พอจะสังเกตเห็นนิสัยใจคอได้เป็นส่วนมาก หลวงพรวคฯ มีนิสัยสุขุมอ่อนโยน รุ้จักได้ผู้ใหญ่ เคารพวัดถุและบุคคลที่ควรเคารพ ประกอบกับได้ศึกษามีความรูเป็นปราชญ์ทางฟิสิกส์ เป็นผู้อยู่ในอำนาจแห่งเหตุผล ไม่ยอมหรือแกล้งนำใครในทางผิด โดยเหตุนี้จึงเป็นที่สขอารมณของสัตบุรุษผู้ใดคบหาสมาคมกับหลวงพรวคฯ ถึงแม้ว่าหลวงพรวคฯ จะเป็นผู้คงแก่เรียนในวิชาการสมัยใหม่ แต่ก็ไม่เคยพนบยถือปฏิบัติตามธรรมเนียมและประเพณีที่ตกอยู่เป็นนิตย์ หาได้คู้หมิ่นถิ่นแคลนต่อสิ่งเหล่านั้นไม่ แม้ด้วยกายหรือวาจา

ในวงราชการ หลวงพรวคฯ ก็ได้ปฏิบัติราชการไปด้วยวิริยะอุตสาหะและดำเนินนโยบายให้ได้ผลดีต่อราชการเป็นส่วนใหญ่ ข้าพเจ้าไม่เคยได้ยินข้าราชการบรรดาที่ร่วมงานด้วยกันคิดนินทาในการงานอย่างใดเลย เพราะหลวงพรวคฯ ได้ปฏิบัติการทำงานตามคลองธรรม และเฉลียวฉลาดซื่อตรง

ชีวิตในการทำงานและร่วมงานในหน้าที่ของคน นี้ยาวขึ้นผมภูมิใจรวมเป็น
นิยมของประชาชนทั่วไป หลวงพรต ฯ มิวทฤษฎีฐานะ Ph.D ซึ่งนี้ยาวสมควร
กักตำแหน่งศาสตราจารย์และคณบดี คณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์แห่ง
ฟ้าลางกรณมหาวิทยาลัย พร้อมทั้งเป็นผอมวยและความชำนาญงานมานาน
ารทมหาวิทยาลัยมาเสยหลวงพรต ฯ ไปเช่นนี้ ก็เท่ากยเสยกำลังอิน
าณีย์ส่วนหนึ่งของมหาวิทยาลัย”

ปัจจุบัน นอกจากคกรเรียนและอุปกรณต่าง ๆ ที่คุณหลวงพรต ฯ ได้สร้าง
ระสมไว้ในแผนกฟลสิกส์ฟ้าลางกรณมหาวิทยาลัยแล้ว สิ่งที่เป็นอนุสรณ์ของ
งานที่จะยังยืนถาวรต่อไป ก็คือโรงเรียนพรตพิทยพยัต ณ ตำบลลาดกระบัง
งอำเภอลาดกระบัง จังหวัดพระนคร ซึ่งท่านเลียม พรตพิทยพยัต ได้
บริจาคที่ดินเป็นจำนวนมาก สร้างไว้เป็นพระลิกถงสามทลวงลยไปแล้ว
พระเมอคุณหลวงพรต ฯ ยังมชวคอยู่ ไต่เคยปรารภถงเรื่องเด็กทสำเร็จชน
ระถมทหวัระเขไมมทเรียนคอ นอกจากจะเขามาเรียนถงกรุงเทพ ฯ
เนสรณ์อกสงหนงคช “ทนหลวงพรตพิทยพยัต Ph.D” ในฟ้าลางกรณ-
มหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นทนการคศึกษาในวิชาฟลสิกส์ให้แก่นิสิตโดยไม่จำกคเพศ
และถาไมมีผโคไครยทน คอกผลซึ่งเกิดจากทนนนเกยสรสมไว้ชออุปกรณ
การคศึกษา ทนทนานเลียม พรตพิทยพยัต ได้บริจาคหินในบริษทปูนซีเมนต์
ไทยเป็นจ่านวนมากให้แก่ฟ้าลางกรณมหาวิทยาลัยเพอเกยคอกผลทำประโยชน์
คิงถล่าว อนุสรณ์ทงสงน บ่อมจะยังยืนถาวรและมีประโยชน์ในการคศึกษา
มากหลาย สมกยทคุณหลวงพรต ฯ ไคใช้ชวิตของท่านเพอการคศึกษานน.

เจริญ ธรรมพานิช

บรรณานุกรม

จินตนิภา เทวกุล, หม่อมเจ้าหญิง. บทละครของเรื่องมหาสยมพร.

พระนคร : พระจันทร์. ๒๔๘๘.

ตำราราชอาณาจักร, สมเด็จพระยา. ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาของ

ประเทศไทย. พระนคร : กระทรวงศึกษาธิการ. ๒๔๖๓.

ศาสตราจารย์ประเสริฐ. โรงเรียนกุลสตรีวังหลังกับหม่อมไค้. พระนคร :

ร. วัฒนะ. ๒๔๘๑.

ศาสตราจารย์ หลวง. กฎหมายคำฉันท์. พระนคร : พระจันทร์. ๒๔๗๒.

ศาสตราจารย์ หลวง. วิวัฒนาการคำฉันท์. พระนคร : พิศาลบรรณกิจ.

๒๔๕๘.

ประพจน์ ตรีธรรม. ชาวประมงไทย. พระนคร : คลังวิทยา. ๒๔๘๘.

บริษัทเวท, พระภิกษุ. พระมหาปริณิพพานสูตรแปลย่อ. พระนคร : ศิวพร.

๒๕๐๑.

บริษัทโคกาน, พระภิกษุ. ปกิณณกถา. พระนคร : พระจันทร์. ๒๔๘๔.

คณาจารย์มหาวิทยาลัย, พระยา. แบบเรียนคู่มือ Dent's First English Book

First Part. พระนคร : ศิวพร. ๒๔๗๖.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. นินทาสไมล์. พระนคร :
บำรุงนุกุลกิจ. ๒๕๐๐.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. หัวใจนกรบ. พระนคร :
โสภณพิพรรฒธนากร. ๒๔๘๔.

Mc Farland, Bertha Blount. Mc. Farland of Siam. New York: Vintage
Press. 1958.

Mc Farland, George Bradley. Historical Sketch of Protestant Missions
in Siam 1828-1928. Bangkok: Bangkok Time Press. 1928.

“แม่เจ้า” มารดาเป็น “พรหม” ของบุตรเหมือนกันเป็น “พรหม”
ของบุตร. (๒๔๗๘), ๕๗-๕๘.

“ราชกิจจานุเบกษา” ข่าวตาย. (๒๔๗๒), ๑๕๒๐-๑๕๒๑.

“วรรณคดีสาร” นายถก อรรถาภิธาน จิตรถก กวีเอกในรัชกาลที่
๕-๖. (๒๔๘๖), ๕๘-๗๕.

“วิทยากรย” หน้าที่ของลูกบ้าน. (๒๔๕๘), ๑๑๕๗.

วิเทศดุริยกุล, พระยา. แบบสอนจรรยาชนประถมขท ๒. พระนคร :
กรมตำรา. ๒๔๗๑.

วิเทศดุริยกุล, พระยา. แบบสอนวิชาชนประถมขท ๑. พระนคร :
กรมตำรา. ๒๔๖๖.

วิเศษสุวัตร, พระยา. ผู้ปกครองเด็กนกรเรียน. พระนคร : ศรีสุเทพ.

แวลส์, เคนเนท อี. ประวัติศาสตร์โปรเตสแตนต์ในประเทศไทย ๑๘๒๘—

๑๘๕๘. พระนคร : สภาคริสตจักรแห่งประเทศไทย. ๒๕๐๑.

Wells, Kenneth E. History of Protestant Work in Thailand 1828-1958.

Bangkok : Church of Christ in Thailand. 1958.

“ศิษยานุสรณ์” ประวัตินายชุ่ม จรัสชวณะเพท. (๒๔๘๖), ดง.—๒ง.

Sutton, N. How to Write English Letters. พระนคร : หว่าเซียง.

๒๔๗๗.

ลียพันพารเสนอ ไสณกุล, หม่อมเจ้าหญิง. เที่ยวชะวาคำฉันท. พระนคร :

คุรุสภา. ๒๔๗๓.

หอพระสมุดวชิรญาณ. ราชสกุลวงศ์ พระนามเจ้าฟ้าและพระองค์เจ้าในกรุง

รัตนโกสินทร์. พระนคร : หอพระสมุดวชิรญาณ. ๒๔๖๘.

อนมานราชอิน, พระยา. ชีวิตพระตำราประเสริฐที่ข้าพเจ้า. พระนคร :

ไทยพิทยา. ๒๔๘๘.

อริยชนทมน, พระภิกษุ. เรื่องเกยวดยความคยทุกข. พระนคร :

อักษรศาสตร์. ๒๕๐๐.

The Eakin Family in Thailand. พระนคร : พระจันทร์. ๒๔๘๘.

จุฬารัตนพิทย ๒๔๘๐.

ท. ๒. ก ประโยคกรตุต่าง ๆ พ.ศ. ๒๔๖๘—๒๔๗๔.

แถลงการณ์สหุทธิวารวามในงานวันเรียงชมนุมนครและนักเรียนเก่า พ.ศ. ๒๔๘๑.

ภาคเร่งเคราะห์ประจำพุทธศก ๒๔๖๕.

โณชพระบรมวงศานุวงศ์ นามานุกรม ข้าราชการ พ่อค้า คหบดี ทวีราช
าณาจักร และทำเนียบปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๐.

ะเขยบการ และหลักสัทร คณะอักษรศาสตร์ และ วิทยาศาสตร์ ุฬาลงกรณ
มหาวิทยาลัยประจำการศึกษา พุทธศักราช ๒๔๘๕ (พ.ศ. ๒๔๘๕ —

๒๔๘๖)

หอสมุดคุรุสภา

รายชื่อผู้สอบไล่ได้ประโยคครูมูลและครูประถม

จาก

โรงเรียนฝึกหัดครูวัดบวรนิเวศ

พ. ศ. ๒๔๖๕

๑. นายสมเพชร ษานามิ เคยเป็นครูโรงเรียนน่าน “ศรีสวัสดิ์-
วิทยาคาร”
๒. นายศิริ สุ่มนเทมย์ เคยเป็นครูโรงเรียนบางพลีราษฎร์บำรุง จังหวัด
สมุทรปราการ
๓. นายทองพูน ตาเงิน เคยเป็นครูโรงเรียนวัดทรงธรรม จังหวัด
สมุทรปราการ
๔. นายกล่อม สัจจะบุตร ผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่โรงเรียนฝึกหัดครูอาชีพ-
ศึกษา
๕. นายสวน พันธุ์เพ็ง
๖. นายเจริญ ไชยชนะ หัวหน้าแผนกส่งเสริมฐานะของครู สำนัก
งานเลขาธิการคุรุสภา
๗. นายล ชาท่าไม้
๘. นายฟู สภานนท์ ครูใหญ่โรงเรียนประชาบาลจังหวัดปทุมธานี

๙. นายประสงค์ มฤคทัต (เดิม ชะ มฤคทัต) เคยเป็นครูใหญ่โรงเรียน
พิจิตร "พิจิตรวิทยาคม"
๑๐. นายเทพ อินทสุวรรณ เคยเป็นครูใหญ่โรงเรียนนครนายก "นครลำ
สังเคราะห์"
๑๑. นายทองม้วน อิ่มลำอาน ครูใหญ่โรงเรียนนราธิวาส
๑๒. นายผิว แก้วผลึก
๑๓. นายทิมายู ถนัคอักษร (เดิม ทองคำ ถนัคอักษร) หัวหน้ากอง
ประกันภัย กรมทะเบียนการค้า กระทรวงเศรษฐกิจ
๑๔. นายจงกล รัตนารมณ
๑๕. นายแปลง ปรีชานนท์ ครูโรงเรียนโยธินบูรณะ
๑๖. นายเพิ่ม ไสยมใจบุญ
๑๗. นายโชติ ชำนาญกุล (เดิม ทองดี ชำนาญกุล) กรมตรวจ
ราชการแผ่นดิน
๑๘. นายเวียง จินตะเลขา
๑๙. นายมนต์ นิจโภาค (เดิม เขียว นิจโภาค) ครูใหญ่โรงเรียนสุโขทัย
"สุโขทัยวิทยาคม"
๒๐. นายสนชัย สวดโต เคยเป็นผู้ช่วยศึกษาธิการจังหวัดชัยนาท
๒๑. นายจันท รักษารัตน์ (เดิม จัย รักษารัตน์) ผู้ว่าราชการจังหวัดชัย
พิเศษ จังหวัดอุตรธานี
๒๒. นายอำพัน ปาณิกบุตร
๒๓. นายบุญมี สุวรรณภาชน

๒๔๐

๒๔. นายทองอยู่ สอนไฉ เคยเป็นครูโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย
๒๕. นายชุ่มชู จระพนธ์
๒๖. นายผืน พรหมสวัสดิ์
๒๗. นายประหยด ธรรมบุตร
๒๘. นายสุข สระไชย ครูโรงเรียนราชสีมาวิทยาลัย
๒๙. นายทองสัก ทยานันทน
๓๐. นายกัย เหลืองอรุณ เคยเป็นครูโรงเรียนวัดจันทร์สโมสร
๓๑. นายประเสริฐ สีสัน เคยเป็นครูโรงเรียนปราชญ์ราษฎร์อารุง
๓๒. นายชม เคียววรรณ

พ. ศ. ๒๔๗๐

๓๓. นายเที่ยง ศิริขันธ์ เคยเป็นรัฐมนตรีสังฆการการกระทรวงศึกษาธิการ
และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดสกลนคร
๓๔. นายยอด อ่อนโอภาส เคยเป็นครูโรงเรียนวัดนวลนรดิศ
๓๕. นายแนม สิงห์เล็ม เคยเป็นครูโรงเรียนบ้านส้มเต่าเจ้าพระยา
๓๖. นายกิจำนงค์ วิคณจินดา ผู้ช่วยผู้อำนวยการวิทยาลัยเทคนิค
พระนคร
๓๗. นายสุวินต์ ขบพระศิริ เคยเป็นหัวหน้ากองส่งเสริมอาชีพ
อาชีวศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ
๓๘. นายเบ้ง เขียวจัน

พ. ศ. ๒๔๗๑

๓๙. นายเหลือ คำพิทักษ์ ครูใหญ่โรงเรียนชัยภูมิ

๔๐. นายบุญทัน พลภักดี
๔๑. นายมี ศรีทองสงค์ ผู้ช่วยศึกษาธิการจังหวัดขอนแก่น
๔๒. นายอินทร์ ศิริมาศ เคยเป็นครูโรงเรียนหนองคาย "หนองคาย
วิทยาคาร"
๔๓. นายเผอ ครอบคุณ
๔๔. นายผดึกตา ศักดิ์เจริญ
๔๕. นายชน เจริญกุล
๔๖. นายบุญเรือง กระจวนรัตน
๔๗. นายกหลาย พงษ์วิกรมการขนส่ง กระทรวงคมนาคม
๔๘. นายเทพ เสมอติ ประจำกรมตรวจราชการแผ่นดิน สำนักงานยก
รัฐมนตรี
๔๙. นายสาลี สวรรณเทศ เคยเป็นครูโรงเรียนชัยนาท "วิชัยบำรุงราษฎร์"
๕๐. นายชน อยู่สุข
๕๑. นายสนิท เจริญสุใจ ครูโรงเรียนปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี
๕๒. นายไศยศักดิ์ อยู่สาธิต (เดิม ไวย อยู่สาธิต) เคยเป็นครู
โรงเรียนนวัตราชโอรส
๕๓. นายพงศ์ แสงทอง เคยเป็นครูใหญ่โรงเรียนศรีอยุธยา จังหวัด
พระนคร
๕๔. นายสว่าง ประเสริฐสุตม ครูโรงเรียนนวัตบรรณิเวศ
๕๕. นายอมร สุวรรณรัตน์ (เดิม อี สุวรรณรัตน์) ครูประจำกรม
กรมการฝึกหัดครู

๕๖. นายสอน ธรรมเศวต เคยเป็นครูใหญ่โรงเรียนหลวงสวน
 ๕๗. นายพันกำรจกัตรี ประคอง ก้องสมทร
 ๕๘. นายกลัษย์ ส่งศรี เคยเป็นครูโรงเรียนวัดเทพศิรินทร์
 ๕๙. นายยว รัชชาติย์ ครูโรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม
 ๖๐. นายโสฬส พรหมสาขา ณ สกลนคร เคยเป็นครูโรงเรียนอุท
 พิตยานุกูล

พ.ศ. ๒๔๗๒

๖๑. นายสอน ธรรมเศวต เรียนต่อใน พ.ศ. ๒๔๗๒ นี้
 ๖๒. นายเฮง ปรีทสันติท
 ๖๓. นายสุชาติ สุขากันยา (เดิม โสภกา สุขากันยา) ครูใหญ่โรงเรียน
 หนองคาย "หนองคายวิทยาคาร"
 ๖๔. นายประเสริฐ พุ่มสุวรรณ ประจำมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
 ๖๕. นายประสิทธิ์ คนตรง เคยเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัด
 ขอนแก่น
 ๖๖. นายเกรียง เขียมสกุล ผู้อำนวยการกองการประถมศึกษา กรม
 สามัญศึกษา
 ๖๗. นายโสภณ สุภธีระ ทนายความ
 ๖๘. นายคำแกิง โสภกา (เดิม แกิง โสภกา) เคยเป็นครูโรงเรียน
 อุดรพิทยานุกูล
 ๖๙. นายเขียน สันทรพิทักษ์ ศึกษาธิการอำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น
 ๗๐. นายศักดิ์ บัณฑิตวงษ์ เลขาธิการวิทยาลัยเทคนิค

๗๑. นายไข่ บุญปาน เคยเป็นผู้ช่วยศึกษานิเทศการจังหวัดฉะเชิงเทรา
๗๒. นายพัฒนาพงศ์ ศุกรโยธิน (เดิม ฉัตร ศุกรโยธิน) ผู้ช่วยศึกษานิเทศการจังหวัดเพชรบุรี
๗๓. นายฉลอง พงพระ ทนายความ
๗๔. นายสหัส กาญจนพิงคะ
๗๕. นายสุวิน ขวัญเมือง ประจำกระทรวงมหาดไทย
๗๖. นายจรรยา เศรษฐกิจ ผู้จัดการสวนยาง จังหวัดยะลา
๗๗. นายศิริ กักสวัสดิ์
๗๘. นายคง สังก้าว เคยเป็นครูโรงเรียนวัดเทพศิรินทร์
๗๙. นายพน วิจารณ์เสถียร (เดิม พน รุ่งอ่วม) ครูใหญ่โรงเรียนวัดนอญในจังหวัดฉะเชิงเทรา
๘๐. นายผ่อง มณียพัฒน์ ครูโรงเรียนสมุทสาคร "สมุทสาครวิทยาลัย"
๘๑. นายอุดม ทองอยู่เวื่อน
๘๒. นายช่วย สุขพันธ์ ครูใหญ่โรงเรียนตะกั่วป่า "เสนาบุญกุล"
๘๓. นายสำเนียง ปรุฒน ครูใหญ่โรงเรียนไพฑิสารพิทยากร ฉะเชิงเทรา
๘๔. นายเสงี่ยม เอี่ยมธรรม ครูใหญ่โรงเรียนชุมแสง "ชุมแสงชนูทิศ"
๘๕. นายสุวิน ฉินทกานนท์
๘๖. นายสมบุรณ เกษตรสันต์
๘๗. นายสน ขาวประเสริฐ ผู้ช่วยครูใหญ่โรงเรียนวัดสิงห์ ฉะเชิงเทรา
๘๘. นายคธา พิมพ์พันธ์ (เดิม ทาพิมพ์พันธ์) ครูใหญ่โรงเรียนวัดเทพนิมิตร

ฉะเชิงเทรา

๙๙. นายพิษณุ ชัชวาลย์ปรีชา (เดิม สังวาลย์ ชัชวาลย์ปรีชา)
 อาจารย์ใหญ่โรงเรียนฝึกหัดครูเชียงใหม่
๑๐๐. นายสุขุม จันทร์วัฒน ผู้พิพากษา
๑๐๑. นายทองเจือ สอนไม้ ครูโรงเรียนนครสวรรค์
๑๐๒. นายเจริญ สุจิตาภา วิทยศักดิ์ (เดิม เจริญ จากศรี) ศึกษาธิการ
 จังหวัดสุราษฎร์ธานี
๑๐๓. นายเฉลิม เมืองสมบรม ครูโรงเรียนสุพรรณบุรี “กรรณสูตร
 ศึกษาลัย”
๑๐๔. นายทวี คำเจริญ
๑๐๕. นายชั้น วิริยาภรณ์ (เดิม ชั้น แม่นดวง) ผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่
 โรงเรียนช่างกลนนทบุรี
๑๐๖. นายเตียบ นวจินดา (เดิม เตียบ นกจัน) หัวหน้ากองการศึกษ
 พิเศษ กรมสามัญศึกษา
๑๐๗. นายไฉน คุ้มงามตรง
๑๐๘. นายถนอม เชื้อพิบูลย์
๑๐๙. นายสอาด บุญสืบสาย ครูใหญ่โรงเรียนจันทบุรี “เบญจมาศวิทยาศึกษา
๑๐๐. นายสุทธิ สายนิล ครูใหญ่โรงเรียนยวใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา
๑๐๑. นายประนอม รัตนศึกษา
๑๐๒. นายประจิม กมลศิลป์ ครูโรงเรียนวัดเทพศิรินทร์

๑๐๓. นายสุวรรณ วนยศ รองอธิบดีกรมประชาสัมพันธ์ กระทรวงมหาดไทย
๑๐๔. นายวิล แสงไชย (เดิม ยืน แสงไชย) ครูโรงเรียนอำนวยการศิลป์ธนบุรี
๑๐๕. นายนาถ กระจายทอง ครูโรงเรียนวัดสระเกศ
๑๐๖. นายสุวัฒน์ กาญจนสวัสดิ์ (เดิม บุญเลี้ยง กาญจนสวัสดิ์) ครูใหญ่โรงเรียนวัดสระเกศ
๑๐๗. นายเจริญ พลบุตรการ หัวหน้ากองการช่าง กรมสหกรณ์ กระทรวงสหกรณ์

พ.ศ. ๒๔๗๔

๑๐๘. นายทองสุก อินเลิศฉาย เคยเป็นครูโรงเรียนพระปฐมวิทยาลัย
๑๐๙. นายสาคร อินทรลักษ์ณ ทนายความ
๑๑๐. นายจำรูญ ศรีทอง แผนกห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์ กองอุปกรณ์การศึกษา กรมวิชาการ
๑๑๑. นายเกร็ด ธัญญะอุทม
๑๑๒. นายประคิษฐ์ ทิมมณี
๑๑๓. นายมงคลชัย เหมริศ (เดิม มุล เหมริศ) เคยเป็นครูใหญ่โรงเรียนกาญจนาบุรี
๑๑๔. นายล้วน ชนน้อย เคยเป็นครูโรงเรียนวัดทรงธรรม
๑๑๕. นายสมริศ นิลกำแหง

๑๑๖. นายประสิทธิ์ พิมล เคยเป็นครูโรงเรียนประจวบคีรีขันธ์ “ประจวบ
วิทยาลัย”
๑๑๗. นายจำรัส สุขุมวัฒน์ หัวหน้าแผนกจัดพิมพ์ กองตำรา กรม
วิชาการ
๑๑๘. นายไสว จันทร์กาญจน์
๑๑๙. นายสันต์ จรรยาศิริ (เดิม ทองคำ จรรยาศิริ) ครูใหญ่
โรงเรียนท่านขุนทด จังหวัดนครราชสีมา
๑๒๐. นายกระจำ ชมแซ ครูใหญ่โรงเรียนกุนนทีรุทธารามวิทยาการ
พระนคร
๑๒๑. นายเฉลิม สิงห์เส็น อาจารย์โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา
๑๒๒. นายพิชิต สี่ลายงค์ (เดิม ทองย้อย สี่ลายงค์) ครูโรงเรียน
วัดสระเกศ
๑๒๓. นายเทอม ทุงคะนาค ครูใหญ่โรงเรียนวัดตราซบพิช
๑๒๔. นายทวี แดงน้อย (เดิม ทองไข แดงน้อย) ครูใหญ่โรงเรียน
ปราชญ์ราษฎร์อารุง
๑๒๕. นายจันทร์ ช่างบุญศรี ครูใหญ่โรงเรียนวัดสังเวช
๑๒๖. นายกลั่น อุบล เคยเป็นครูโรงเรียนวัดบวรนิเวศ
๑๒๗. นายสำเภา กุฎศิริ ประจำสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์
๑๒๘. นายจูเลียง วรรณรักษ์

รายชื่อผู้สอบไล่ได้ประโยคครูประกาศนียบัตร นักเรียนฝึกหัดครูเบญจมราชาลัย

ปีที่ ๑ พ.ศ. ๒๔๕๖

๑. นางวิศาลกรคุณกร (ไปล์ สายฉันทนะ) เคยเป็นครูโรงเรียนสตรี
ประจำจังหวัดนครปฐม
๒. นางสาวบุญปาก จิตวิเศษ เคยเป็นครูโรงเรียนสายปัญญา
๓. นางสาวศิริมา จินณาสา (เต็ม ศิริ จินณาสา) เคยเป็นครูใหญ่
โรงเรียนสตรีวิทยา

ปีที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๕๗

๔. นางบรรตยวิชาดาน (เนื่อง นิยมวิภาต)
๕. นางสาวเจริญ ยุทธะสิงห์
๖. นางสาวน้ำทอง คุณวิศาล (เต็ม กิมจ้อย คุณวิศาล) เคยเป็นครู
โรงเรียนการเรือนพระนคร
๗. นางอัครศรีรักษา (เต็ม นางสาวครุฑ รตกิจ) เคยเป็นครูโรงเรียน
เบญจมราชาลัย
๘. นางสาววิกรมาทิพย์ (เต็ม นางสาวผ่องศรี เวถาระ) เคยเป็น
ครูโรงเรียนเบญจมราชาลัย

๘. นางประเสริฐศักดิ์ตราวุธ (เดิม นางสาวทองสุก นิงสานนท์)
๑๐. นางสาวเข็ม
- ปี ๓ พ.ศ. ๒๔๕๘
๑๑. นางสาวอาษา เคยเป็นครูโรงเรียนสตรีวิทยา
๑๒. นางสาวโสม เคยเป็นครูโรงเรียนสตรีวิทยา
๑๓. นางพิสิฐวณิชญ์ (ทองฟู อปลพันธ์) - เคยเป็นครูใหญ่โรงเรียนสตรี
ประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- ปี ๔ พ.ศ. ๒๔๕๙
๑๔. นางสาวระเบียบ สุวงศ์ เคยเป็นครูโรงเรียนสายบุญญา
๑๕. นางสาวเขมม
- ปี ๕ พ.ศ. ๒๔๖๑
๑๖. นางสาวอารี
๑๗. นางประเทียข พงษ์บุญ ณ อยุธยา (เดิม น.ส. เทียบ พลภักดิ์)
เคยเป็นครูโรงเรียนสายบุญญา
๑๘. นางสาวสอง ผลาชีวะ เคยเป็นครูโรงเรียนสายบุญญา
๑๙. นางนันทา บุญยะประภัสร์ (เดิม น.ส. ชม ไชยเวช) อาจารย์
วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร
๒๐. นางสาวจรัส มีชัยจันทร์
๒๑. นางสาวคำไต้ ณ เชียงใหม่
๒๒. ม.ล. อุไรวรรณ นพวงศ์ ณ กรุงเทพฯ (ม.ล. อุไรวรรณ กุศลมา
ณ อยุธยา)

๒๓. นางสาวฉลวย ศกุนตภาภย์
๒๔. นางสาวแดงพิชชาโชติ (เดิม น.ส. ปลัม วิภาตศิลาพันธ์)
๒๕. นางวิฑูรเวชกิจ (เดิม น.ส. ทองเื้อ จันทรวีรุจ) เคยเป็นครู
โรงเรียนเบญจมราชาลัย
๒๖. นางเลลา ไทยวัฒน์ (เดิม น.ส. เลลา คชเสนี) เคยเป็นครู
โรงเรียนมาแตร์เดอี
๒๗. นางอัมพร นาวาสวัสดิ์กิจการ (เดิม น.ส. อัมพร เข้มมกระสินธุ์)
ครูโรงเรียนสตรีวัดมหาพฤฒาราม
๒๘. นางชมชื่น สีนัยุจะ (เดิม น.ส. ชม ฌบางช้าง) เคยเป็นครู
โรงเรียนสตรีวัดมหาพฤฒาราม
๒๙. นางสอาดสรรพ ไทลังคะ (เดิม น.ส. สอาด ไทลังคะ) ผู้ช่วย
อาจารย์ใหญ่โรงเรียนสตรีศรีสุริโยทัย
๓๐. นางเทพ ว่องวิทย์ (เดิม น.ส. เทพ บุณยนิยม) เคยเป็นครู
โรงเรียนเบญจมราชาลัย
- ปีที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๖๒
๓๑. หม่อมมณี เทวกุล (เดิม น.ส. มณี ภมรสุต) เคยเป็นครู
โรงเรียนเบญจมราชาลัย
๓๒. นางสาวทรัพย์ กิจสุวรรณ
๓๓. นางอรรดไกรวัลย์ (เดิม น.ส. น้อย กสิรัต) เคยเป็นครูใหญ่
โรงเรียนสตรีนครสวรรค์

๓๔. นางนพมาศ สุวรรณเกสร (เต็ม น.ส. นพ กสิรัต) ครูโรงเรียน
ฝึกหัดครูพระนคร
๓๕. นางสาวเหรียญเพชร ทาลวัฒน์นา (เต็ม เหรียญ ทาลวัฒน์นา)
ครูใหญ่โรงเรียนสตรีเพชรบุรี
๓๖. นางสาวทองเย็น เลขยานนท์ เคยเป็นครูโรงเรียนสายชัยัญญา
๓๗. นางสาวलय จันทระเทศา
๓๘. นางสาวกอบกาญจน์ รัตนวิจิตร (เต็ม เลื่อน รัตนวิจิตร) ครู
โรงเรียนสายชัยัญญา
ปี ๗ พ. ศ. ๒๔๖๓
๓๙. นางสาวทิน ลือประเสริฐ
๔๐. นางสาวอ่วม สุขศิริ เคยเป็นครูโรงเรียนศึกษานารี
ปี ๘ พ. ศ. ๒๔๖๔
๔๑. นางสาวลมน ชูประบุร
๔๒. นางภูเก็ท ณ นคร (เต็ม น.ส. ภูเก็ท ณ นคร)
๔๓. นางสาวยุพิน สุกุมารทัต อาจารย์ใหญ่โรงเรียนสายชัยัญญา
๔๔. นางสะอาด เสือวรรณศรี (เต็ม น.ส. สะอาด เพ็ชรอินทร์)
๔๕. นางผจงวาท วายวานนท์ (เต็ม น.ส. วาท ศษเส็น) ศึกษานิเทศก์
กรมการฝึกหัดครู
๔๖. นางจิตต์สमान โกมลจิติ (เต็ม น.ส. สลัย สุนทรจัมปะกะ)
ผู้ช่วยครูใหญ่โรงเรียนสตรีวัดชีโนรส

๔๗. นางสาวกิมเซ้า ไปรษณีย์
 ๔๘. นางจรัส จินายน (เดิม น.ส. จรัส จินายน)
 ๔๙. นางสาวสมยา เก่งระคมยิ่ง
 ๕๐. นางสาวสุคันธา ประทุมมณี

ปีที่ ๙ พ.ศ. ๒๔๖๕

๕๑. นางจารุณี พงศทัฬ (เดิม น.ส. เจริญ เมนะเศวต) เคยเป็นครู
 โรงเรียนสตรีวิทยา
 ๕๒. นางยี่สุน อัจกุล (เดิม น.ส. ยี่สุน อ้อยตระกูล) ครูโรงเรียน
 ไทรมิตรวิทยาลัย
 ๕๓. นางสาวสนอง สาระธนะ
 ๕๔. นางสุนทรี นิลกำแหง (เดิม น.ส. สุนทร ประเสริฐพงศ์)
 เคยเป็นครูใหญ่โรงเรียนเพชรบุรีวิทยาลัย
 ๕๕. นางเกอกุล ปุณณะหิตานนท์ (เดิม น.ส. ผิว กสิวัต) อาจารย์ใหญ่
 โรงเรียนสตรีผกหัตถ์คราชวศศึกษา

ปีที่ ๑๐ พ.ศ. ๒๔๖๘

๕๖. นางทองดี สุวรรณอัทม์ (เดิม น.ส. ทองดี สุวรรณหงส์)
 ครูวิทยาลัยครูสวนสุนันทา
 ๕๗. นางศรีสวัสดิ์ มีนระวิช (เดิม น.ส. สวัสดิ์ อทองสุวรรณ)
 ประจํากรมอาชีวศึกษา
 ๕๘. นางสาวศรี เมนะเศวต

๕๙. นางสาวส้อง จุฑารัตนศิลป์
 ๖๐. นางสาวนิล ฉันทหัตถกรรม เคยเป็นครูใหญ่โรงเรียนสงวนหญิง
 จังหวัดสุพรรณบุรี
 ๖๑. นางมณี ขุขปากม (เต็ม น.ส. มณี เกตุรายนาค) เคยเป็น
 ครูใหญ่โรงเรียนสตรีสมุทรสาคร
 ๖๒. แพทย์หญิงจิตรา อินทิวราพาณิชย์ (เต็ม น.ส. เพ็ญเอ็ง ช่วงสุวรรณิช)
 ๖๓. นางผกา ประภาวิวัฒน์ (เต็ม น.ส. เนือง ฤทธาคนี) ศึกษาในเทศก
 กรรมวิสามัญศึกษา
 ๖๔. พันตรีระออบ โยษกฤษณะ (เต็ม น.ส. ระออบ วิโรจน์เพชร)
 อาจารย์โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า
 ๖๕. นางสาวสวัสดิ์กี วรรณโกวิท (เต็ม สวัสดิ์กี วรรณโกวิท)
 ครูโรงเรียนการเรือนพระนคร
 ๖๖. นางสาววรรณ ไพฑูรกิจ (เต็ม น.ส. สุวรรณ สุพรรณเกษัช)
 ๖๗. นางเร่งงานรักรัต (สงวนพร รุทธะวณิช เต็ม น.ส. สงวน
 วีระสัมฤทธิ์) ครูโรงเรียนศึกษานารี
 ๖๘. นางกรองทอง สุรัสวดี (เต็ม น.ส. กรองทอง วนิกนันท์)
 อาจารย์ใหญ่โรงเรียนสตรีวิทยา
 ๖๙. นางทองอยู่ วสันตทศัน (เต็ม น.ส. ทองอยู่ เกษกาญจน์)
 อาจารย์ใหญ่โรงเรียนสตรีวัดมหาไถยพายัพ
 ๗๐. นางสาวแย้ม ชวนะ เคยเป็นครูโรงเรียนศึกษานารี
 ๗๑. นางสาวอุ้น ตรีชนะ เคยเป็นครูใหญ่โรงเรียนสตรีชลบุรี

๗๒. นางไสววัลย์ วัฒนพงศ์ (เดิม น.ส. ไสว ผลาชีวะ) ครูใหญ่
โรงเรียนสตรีราชบุรี "ราชโบริกานุกราวะห์"
๗๓. นางสาวสนิธา ชวดสมบัติ
๗๔. นางสาวผจง รงควิชาติ เคยเป็นครูโรงเรียนสตรีวิทยา
๗๕. นางสาวละม้าย สมิติทิลก
๗๖. นางภัทธา อภิชัยศิริ (เดิม น.ส. กิมอิน ศรีสาคร) อาจารย์ใหญ่
โรงเรียนเขมยุมราชาลัย
๗๗. นางส้อง เตมียบุตร (เดิม น.ส. ส้อง อินทรโกเศศ) ครู
โรงเรียนเพชรบุรีวิทยาลัย
๗๘. นางเอียงบุญ สัมพงษ์ (เดิม น.ส. เอียง วินทุพราหมกุล) ผู้ช่วย
อาจารย์ใหญ่วิทยาลัยครูสวนสุนันทา
๗๙. นางสาวโสพิศ สัจวานิช
๘๐. นางผ่องฉวี จารุประกร (เดิม น.ส. ผ่อง อักษรานุกราวะห์)
เคยเป็นครูวิทยาลัยครูสวนสุนันทา
๘๑. นางทองอิม นายเรือ (เดิม น.ส. ทองอิม นายเรือ) แผนกทะเบียน
กรมสามัญศึกษา

รายชื่อผู้สอบไล่ได้ประโยคक्रमมัธยม

(ป. ม. ชาย)

พ.ศ. ๒๔๖๘ (เพิ่มเติม)

๑. นายเชษฐ ปรี่ชานนท์ (เดิม จำป์ ปรี่ชานนท์) อาจารย์ใหญ่
โรงเรียนโยธินบูรณะ
๒. นายเฉลิม อัจฉระกาญจน์ (เดิม แฉล้ม อัจฉระกาญจน์) ผู้พิพากษา
ศาลอาญา
๓. นายเกิด สุวณิชย์ หัวหน้าแผนกสารบรรณ สำนักงานเลขาธิการกรม
กรมพลศึกษา
๔. นายเสถียร ประโมจน์ย์ หัวหน้าแผนกมัธยมศึกษา กองการศึกษา
พิเศษ กรมสามัญศึกษา
๕. นายประสงค์ วงศ์วิวัฒน์ อาจารย์ประจำ ศ.อ.ศ.อ. จังหวัด
อุบลราชธานี
๖. นายทอง วิสุทธารมณ (เดิม ทอง กัญภัย) ผู้อำนวยการกอง
ส่งเสริมพลศึกษา กรมพลศึกษา
๗. ขุนวิเศษทรุณกิจ (เรือง ปรี่ชานนท์) ศึกษาธิการจังหวัดสุพรรณบุรี

๘. นายสม ชุติฉันทน์ (เดิม สม นันทขว้าง) ทนายความ

๙. นายเพ็ญ รัชตพันธ์ ผู้อำนวยการเขต ๘ จังหวัดนคร
ศรีธรรมราช

พ.ศ. ๒๔๖๕

๑๐. นายฟอง สิทธีธรรม เคยเป็นรัฐมนตรีสั่งราชการกระทรวงศึกษาธิการ
และเคยเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดอุบลราชธานี

๑๑. นายประเสริฐ เจริญโต ครูโรงเรียนมัธยมกล่อมพิทยากร

๑๒. ชูวิเศษธรรม (น้อย เพทาวณิช) ครูโรงเรียนวัดขจรนิเวศ

พ.ศ. ๒๔๗๐

๑๓. นายนิศย์ นพคุณ เคยเป็นครูใหญ่โรงเรียนประชาบาล

๑๔. นายสนั่น ศุขสุมาน เคยเป็นครูใหญ่โรงเรียนประชาบาลอำเภอรุ่ง

๑๕. นายชวน อังสุละโยธิน ครูโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย

๑๖. นายผ่อง มลิินทางกร เคยเป็นอธิการผู้ช่วยจังหวัดนครปฐม

๑๗. นายสกล สิงห์ไพศาล อาจารย์ใหญ่โรงเรียนวัดปฐมคงคา

๑๘. นายฉำรง สัมมบุตร (เดิม บุญศรี สัมมบุตร) ศึกษาธิการ
จังหวัดลำปาง

๑๙. นายจรัส ศุขเกษม (เดิม กิมจิว ศุขเกษม) เคยเป็นอรรคมการ
จังหวัดแม่ฮ่องสอน

๒๐. นายพันธ์ รัตกนก (เดิม เผ่ รัตกนก) ครูใหญ่โรงเรียนบุญวาทย์-
วิทยาลัย ลำปาง

๒๑. นายทองอินทร์ บัณฑิตวานนท์ เคยเป็นครูโรงเรียนยุพราชวิทยาลัย
จังหวัดเชียงใหม่

๒๒. นายทรง เชาวน์ปรีชา (เดิม แซ่ เชาวน์ เชาวน์ปรีชา) กสิกร

๒๓. นายกุหลาบ ประภาสโนบล เคยเป็นครูใหญ่โรงเรียนลำพูน

๒๔. นายกำน สถานนท์ ครูโรงเรียนช่างกลปทุมวัน

๒๕. นายชัย วรสินธุ์ เคยเป็นครูโรงเรียนวัดราชขพิภ

๒๖. นายฟู พุทธิพนทน ครูโรงเรียนสตรีวิทยา

๒๗. นายเล็ก สวัสดิ์ เคยเป็นครูโรงเรียนวัดปทุมคงคา

๒๘. นายคำบ่อ เกษกฤษฏ์ เคยเป็นคึกษาธิการจังหวัดขอนแก่น

๒๙. นายกำฟ้า พรพรรณแพทย เคยเป็นครูประจำกรม กรมอาชีวศึกษา

๓๐. ชุนส์รรพเพทย์พิศาล (พูน กระตะกฤษ) เคยเป็นคึกษาธิการจังหวัด

นครนายก

๓๑. นายสนิท เมษะมาน

๓๒. นายง่าน จุติกุล ผู้พิพากษากระทรวงยุติธรรม

๓๓. นายชฎเริง นาคินพคุณ

พ.ศ. ๒๔๗๑

๓๔. นายพร้อม จุลชาติ เคยเป็นหัวหน้ากองคลัง กระทรวงวัฒนธรรม

๓๕. นายเทพ เวชพงศ์ ครูโรงเรียนวัดมกุฏกษัตริย์

๓๖. นายเป่า บุพพะสสิกร เคยเป็นครูโรงเรียนวัดปทุมคงคา

๓๗. นายฉลวย ส้าทรพร เคยเป็นผู้รักษาการแทนครูใหญ่โรงเรียน

อยุธยาวิทยาลัย

๓๘. นายเกษว อินทรชุตโต เคยเป็นครูโรงเรียนวัดเขมฺพรมพิตร
๓๙. นายท ขจรเทศ เคยเป็นครูโรงเรียนวัดเขมฺพรมพิตร
๔๐. นายภักดี ฉวีสุข บรรณาธิการหนังสือพิมพ์วิทยากรย์ สำนักงาน
เลขาธิการคุรุสภา
๔๑. นายแบน ทุงคะสมิต เคยเป็นครูใหญ่โรงเรียนอนุสรณ์
๔๒. คาบอช ไซยวสุ เคยเป็นครูโรงเรียนฝึกหัดครูเพชรบุรีวิทยาลงกรณ์
๔๓. นายบาล ชันสุวรรณ เคยเป็นครูโรงเรียนวัดเขมฺพรมพิตร
๔๔. นายหงิม เกี้ยวไว้ ครูใหญ่โรงเรียนวัดสิงห์ จังหวัดฉะบุรี
๔๕. นายบังเวียน นาคน้อย เคยเป็นครูโรงเรียนพินิจโลกพิทยาคม
๔๖. นายลือ ไซยประวติ เคยเป็นครูวิชาการแทนครูใหญ่โรงเรียน
แพร่พิทยาลัย
๔๗. นายอินทรศวรร สีโรรส พ่อค้า จังหวัดเชียงใหม่
๔๘. นายวัน บุญฤทธิ (เดิม หนง บุญฤทธิ) เคยเป็นครูใหญ่โรงเรียน
ศรีสะเกษวิทยาลัย
๔๙. คาบพอง รัตนจินดา
๕๐. นายศักดิ์ จันทนะโพธิ อาจารย์วิทยาลัยวิชาการศึกษาบางแสน
จังหวัดชลบุรี
๕๑. นายจรูญ แจ่มเจริญ (เดิม ่วนหลิน แจ่มเจริญ) หัวหน้า
กองการศึกษาผู้ใหญ่ กรมสามัญศึกษา
๕๒. ร.ท. ไชติ ยรวรง (เดิม ทุบ ยรวรง) ครูใหญ่โรงเรียนคอนเมือง

๕๓. นายทอง พงศ์อนันต์ เคยเป็นครูใหญ่โรงเรียนชัยภูมิ
๕๔. นายเทียบ ลอยเพชร หัวหน้าแผนกเผยแพร่การศึกษา กของ
เผยแพร่การศึกษา สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ
๕๕. นายทิม เงินชูกลิ่น เคยเป็นครูประจำกรม กรมการฝึกหัดครู
๕๖. นายเชือ จันทร์วงศ์ เคยเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จังหวัด
นครพนม และครูใหญ่โรงเรียนสตรีราชินูทิศ อุดรธานี
- พ.ศ. ๒๔๗๒
๕๗. นายเทพ อินทสุวรรณ์ เคยเป็นครูใหญ่โรงเรียนทรง "วิเชียร-
มาตุ"
๕๘. นายจรลี พ่วงพัก
๕๙. นายจาก โฉมทองคำ ครูโรงเรียนวัดเทพศิรินทร์
๖๐. นายเยี่ยม เล่าหะจินตา อาจารย์วิทยาลัยเทคนิค พระนคร
๖๑. นายแคล้ว ศิริเทพ เคยเป็นครูโรงเรียนวัดสุทธิวราราม
๖๒. นายมนัส นิจโภาค (เดิม เขียว นิจโภาค) ครูใหญ่โรงเรียน
สุโขทัย "สุโขทัยวิทยาคม"
๖๓. นายบุญ แจ่มจัน ทนายความ
๖๔. นายภู สิทธิพงศ์ กรมศุลกากร กระทรวงการคลัง
๖๕. นายชน วิดมโน หัวหน้ากองส่งเสริมและวัดผลการศึกษา กรม
วิสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ

๖๖. นายเสียง วรรณจิระ ครูโรงเรียนวัดราชโอรส
๖๗. นายวงศ์ พิธานนท์ เคยเป็นครูโรงเรียนวัดราชขพิ
๖๘. นายเออ ชุบประเกศ หงสกุล หัวหน้าแผนกตำราและห้องสมุด
กระทรวงศึกษาธิการ
๖๙. นายนพ เจริญวุฒิ เคยเป็นครูประจำกรม กรมวิสามัญศึกษา
๗๐. นายกิ่ง ขัทมานช เคยเป็นครูโรงเรียนไตรมิตรวิทยาลัย
๗๑. นายอักษร ไพบลย์ (เดิม นกแก้ว ไพบลย์) ศึกษาธิการจังหวัด
พระนครศรีอยุธยา
๗๒. นายเพน ขวเข้มเจริญ เคยเป็นครูใหญ่โรงเรียนวัดนวลนรดิศ
๗๓. นายทองสุก สุวรรณเกสร เคยเป็นครูโรงเรียนวัดนวลนรดิศ
๗๔. นายบุญรอด อติกันขัฐ เคยเป็นหัวหน้าแผนกตรวจและอบรม
กองโรงเรียนราษฎร์ กรมวิสามัญศึกษา
๗๕. นายถม ศรเอนก
๗๖. นายสำเภา ถาวรอยู่ ครูใหญ่โรงเรียนวัดรางบัว จังหวัดธนบุรี
๗๗. นายชน นิวาศบุตร เคยเป็นครูใหญ่โรงเรียนนนทบุรี "ศรี-
บุญยานนท์"
๗๘. นายปรีดา สุขบำรุง ศึกษาธิการจังหวัดนครสวรรค์
๗๙. นายผล ไทละนนท์
๘๐. นายพิชิต โสภณ ปาลบุตร (เดิม โสภณ ปาลบุตร) อำนวยการ
โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย

๘๑. นายรูป อิมวิทยา เคยเป็นครูใหญ่โรงเรียนมัธยมศึกษาจุฬาลงกรณ์
พิษณุโลก
๘๒. นายโชติ พัฒนากุล เคยเป็นผู้ช่วยครูใหญ่โรงเรียนพิษณุโลก
พิทยาคม
๘๓. นายอ่อง บุญยิ่ง
๘๔. นายเปล่ง บุญสมขัติ เคยเป็นคึกษาธิการจังหวัดระนอง
๘๕. นายทิม ภวิพัฒน์ เคยเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดอุบล
ราชธานี และรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ
๘๖. นายบัว เพ็ชรสุข เคยเป็นกรรมการจังหวัดลำพูน
๘๗. นายประณต พรชัย (เดิม ประณต พรไชย) คึกษาธิการจังหวัด
มหาสารคาม
๘๘. นายวิโรจน์ กมลพันธ์ (เดิม ไต้ กระมลพันธ์) เคยเป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ และสมาชิกสภาผู้แทน
ราษฎรจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
๘๙. นายฟู คชพิมพ์ เคยเป็นคึกษาธิการจังหวัดสระบุรี
๙๐. นายกิมเซ่ง ทวีธีรานนท์
๙๑. นายเชนม พุ่มพวง ครูโรงเรียนเกษตรกรรมเชียงใหม่
๙๒. นายสุรียนต์ ขุนละศิริ เคยเป็นหัวหน้ากองส่งเสริมอาชีพ กรม
อาชีพศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ

๙๓. นายขาว โทมสมิตรี เคยเป็นศึกษาธิการภาค ๗
๙๔. ขุนพลคุณสมขัติ (สวาสัก คัยนันท์) เคยเป็นกรรมการจังหวัด
อุตรดิตถ์
๙๕. นายแก้ว สิงหะเศนทร์ เคยเป็นผู้แทนราษฎรจังหวัดพิจิตร
๙๖. นายเต็ม ศรีเพริศ เคยเป็นครูโรงเรียนฝึกหัดครูประถมกสิกรรม
ภาคเหนือ จังหวัดเชียงใหม่
๙๗. นายสัน ทรู่นรักวิทย์ เคยเป็นศึกษาธิการจังหวัดสมุทรปราการ
๙๘. นายเจิม เมียงมุกต์ ครูใหญ่โรงเรียนการช่างพระนคร

พ. ศ. ๒๔๗๓

๙๙. นายฉาย วิโรจน์ศิริ (เดิม ฉาย เกลียงเกล้า) เคยเป็นเลขา-
ธิการนายกรัฐมนตรี และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัด
กาญจนบุรี
๑๐๐. นายผาด วัฒนะพงศ์ อาจารย์ใหญ่โรงเรียนเขตนครราชบุรี
จังหวัดราชบุรี

พ. ศ. ๒๔๗๔

๑๐๑. นายคำรพ นุชนิยม ศึกษาธิการจังหวัดสุโขทัย
๑๐๒. นายบุญยัง ทรวททรง อาจารย์ใหญ่โรงเรียนมวกะแก้วเกษรชัย
๑๐๓. นายพิมายุ ธนคักษร (เดิม ทวงคำ ธนคักษร) ทัศนีย์
กองประกันภัย กรมทะเบียนการค้า กระทรวงเศรษฐกิจ

๑๐๔. นายอตุล สุวรรณชล (เต็ม หยุบ สุวรรณชล) รองอธิบดี
พลศึกษา
๑๐๕. นายคลอง บุญเยี่ยม ครูใหญ่โรงเรียนชุมชน “ศรีบางยี่”
๑๐๖. นายแสงยม สุภาพ เคยเป็นครูโรงเรียนวัดพิตรพิมุข
๑๐๗. นายเชอ สมบุญวงศ์ เคยเป็นครูประจำกรมสามัญศึกษา(เต็ม)
๑๐๘. นายเจริญ ไชยชนะ หัวหน้าแผนกส่งเสริมฐานะของครู สำนัก
งานเลขาธิการคุรุสภา
๑๐๙. นายโชติ ชำนาญกุล (เต็ม ทองดี ชำนาญกุล) กรมต
ราชการแผ่นดิน
๑๑๐. นายปลั่ง กลิ่นศรีสุข เคยเป็นครูโรงเรียนไตรมิตรวิทยาลัย
๑๑๑. นายบุญ ทาแก้ว
๑๑๒. นายรุ่ม วุฒาคม เคยเป็นครูใหญ่โรงเรียนประจำจังหวัดปัตตานี
๑๑๓. นายน้อย เล่าจารย์ เคยเป็นครูโรงเรียนวัดพิตรพิมุข
๑๑๔. นายมนตรี สุขสวัสดิ์ (เต็ม ม้วน สุขสวัสดิ์) ครูโรงเรียน
วัดพิตรพิมุข
๑๑๕. นายพินิจ วีรวานิช (เต็ม บุญเม้ง วีรวานิช) ครูประจำ
กรมวิสามัญศึกษา กองโรงเรียนราษฎร์
๑๑๖. ศาสตราจารย์ จารุภาค เคยเป็นครูประจำกรม กรมวิสามัญศึกษา
กองโรงเรียนราษฎร์
๑๑๗. นายอุ้น ศรีสัคคนิ หัวหน้าแผนกทะเบียน สำนักงานเลขาธิการ
คุรุสภา

๑๑๘. นายศักดิ์ วิฑยรักษ์ (เดิม ทองใบ ต้นเจียง) ครูใหญ่โรงเรียน
วัดราชโอรส
๑๑๙. นายพิรุฬ บำรุงใจ (เดิม พริ้ง บำรุงใจ) ครูใหญ่โรงเรียน
วัดบางปะกอก จังหวัดฉะบuri
๑๒๐. นายสังข์ ถ้อยคำดี เคยเป็นครูใหญ่โรงเรียนหนองจอก จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา
๑๒๑. นายจัน แสงสวัสดิ์ เคยเป็นครูโรงเรียนวัดนวลนรดิศ
๑๒๒. นายถึก พรหมมาณพ เคยเป็นรัฐมนตรีสงฆราชการกระทรวงศึกษา-
ธิการ และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดพิจิตร
๑๒๓. นายอำรง เทวะผลิน (เดิม ประจง เทวะผลิน) ครูใหญ่
โรงเรียนปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี
๑๒๔. นายพุ่ม พุ่มพูน
๑๒๕. นายปิยะ เกต เนนเลิศ (เดิม เข้ม เนนเลิศ) เคยเป็นศึกษา-
ธิการจังหวัดกำแพงเพชร
๑๒๖. นายผอน ชุมสุมท เคยเป็นครูโรงเรียนทเวศร์ศึกษา
๑๒๗. นายหนู พิชากร หัวหน้าฝ่ายการค้า องค์การค้าของคุรุสภา
๑๒๘. นายชม จันทรรักษ์ เคยเป็นครูโรงเรียนเบญจมราชูทิศ จังหวัด
ราชบุรี
๑๒๙. นายเทพ เสมอติ ประจํากรมตรวจราชการแผ่นดิน สำนัก
นายกรัฐมนตรี

๑๓๐. นายทวี ประสงค์ศรี เคยเป็นครูโรงเรียนมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
๑๓๑. นายวีระ อรรถพันธ์ ครูใหญ่โรงเรียนยานนาวา จังหวัดพระนคร
๑๓๒. นายเซ่ง รันรมย์ เคยเป็นครูโรงเรียนวิทวณวิเศษ
๑๓๓. นายพงษ์ แสงทอง เคยเป็นครูใหญ่โรงเรียนศรีอยุธยา จังหวัดพระนคร

พระนคร

๑๓๔. นายอรุณ วิวัฒน์ สุนทรพงศ์ (เดิม อ้าย แซ่ซ้อ) อาจารย์ใหญ่โรงเรียนฝึกหัดครูนครราชสีมา
๑๓๕. นายชวลิต ปทุมานนท์ ศึกษานิเทศก์
๑๓๖. นายเชิด มุกตานนท์ เคยเป็นครูโรงเรียนฝึกหัดครูประถมศึกษาศรีวิชัย
๑๓๗. นายสอน พงศ์สุวรรณ ครูใหญ่โรงเรียนชุมชน จังหวัดศรีสะเกษ

รายชื่อผู้สอบไล่ได้ประโยคครูมัธยม

(ป. ม. หญิง)

พ. ศ. ๒๔๗๐

๑. นางทองอยู่ วสันตทัศน์ (เดิม น.ส. ทองอยู่ เกษกาญจน์) อาจารย์ใหญ่โรงเรียนสตรีวัดมหาไถย

๒. นางภัทธา อภิชาติศิริ (เดิม น.ส. กิมอิน ศรีสาคร) อาจารย์ใหญ่
โรงเรียนเวญามราชาลัย
๓. นางสาวอุ้น ทิวทันะ เคยเป็นครูใหญ่โรงเรียนสตรีชลบุรี "ชลราษฎร์-
บำรุง"
๔. นางกรรทอง สุรัสวดี (เดิม น.ส. กรรทอง วัฒนันท์)
อาจารย์ใหญ่โรงเรียนสตรีวิทยา
๕. พ.ต. หลุยงผะอบ โปษกฤษณะ (เดิม น.ส. ผะอบ วิโรจน์เพชร)
อาจารย์โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ฯ
๖. คุณหญิงวิจิตรวาทการ (เดิม น.ส. ประภา รพีพันธุ์) อาจารย์ใหญ่
โรงเรียนศิลปากร
๗. นางสุนทร นิธกานนท์ (เดิม น.ส. สุนทร ประเสริฐพงศ์) เคย
เป็นครูใหญ่โรงเรียนเพชรบุรีวิทยาลัยสงครณี
๘. นางสาวแย้ม ชวนะ เคยเป็นครูโรงเรียนศึกษานารี
- หอสมุดครูสภา
พ. ศ. ๒๔๗๑
๙. นางมณี ขุขุขาคม (เดิม น.ส. มณี เกตุรายนาถ) เคยเป็น
ครูใหญ่โรงเรียนสมุทรสาคร
๑๐. นางสาวสุรัสวดี วรรณโกวิท (เดิม น.ส. สุรัสวดี วรรณโกวิท)
ครูโรงเรียนการเรือนพระนคร
๑๑. นางสาวธวัช สุนทรารชุน เคยเป็นผู้รักษาการแทนครูใหญ่โรงเรียน
สตรีสมุทรสาครบูรณะ

๑๒. นางกีรติงกาญจน์ สิทธิแพทย์ (เดิม น.ส. แอบ ลิ้มขี้เฒ่า)
 ครูโรงเรียนสายปัญญา
๑๓. นางสาวพิทยาภา พัฒนานนท์ (เดิม น.ส. ทิพย์ พัฒนานนท์)
 ผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่โรงเรียนสตรีวิทยา
๑๔. นางผจงวาท วยวานนท์ (เดิม น.ส. วาท คชเสนี) คึกษานิเทศก์
 กรมการฝึกหัดครู

พ. ศ. ๒๔๗๒

๑๕. นางสาวสังวาล ทองคำ เคยเป็นครูใหญ่โรงเรียนสตรีศรีนคร
 นครเชียงใหม่
๑๖. นางผกา ประภาวิวัฒน์ (เดิม น.ส. เนือง ฤทธาคัน) คึกษา
 นิเทศก์ กรมวิสามัญศึกษา
๑๗. นางสาววิจิตรชณะ (เดิม น.ส. เหลลยม แก้วปลาค) อาจารย์
 วิทยาลัยครูจันทรมณฑล
๑๘. นางเกตุกล ปุณณะหิตานนท์ (เดิม นางผิว ปุณณะหิตานนท์)
 อาจารย์ใหญ่โรงเรียนฝึกหัดครูสตรีอาชีวศึกษา

พ. ศ. ๒๔๗๔

๑๙. นางสาวบุญเกตุ กรลักษ์ณ์ เคยเป็นครูใหญ่โรงเรียนการเรือน
 พระนคร

รายนามผู้สำเร็จประกาศนียบัตรครุมัธยม

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๔๗๓

๑. นายสุวรรณ เผือกใจแก้ว อ.บ., ป.ม. เคยดำรงตำแหน่ง ประจำกรมวิชาการ และ รักษาการในตำแหน่ง เลขาธิการกรม
๒. นายวิเชียร พุทธินนท์ ป.ม. อาจารย์ประจำสำนักงานเลขาธิการจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๓. นายประวัติกี ประคิษฐานนท์ ป.ม. เคยดำรงตำแหน่ง ประจำแผนกโรงเรียนฝึกหัดครูส่วนกลาง กองโรงเรียนฝึกหัดครู กรมสามัญศึกษา (ปัจจุบันเป็นกรมวิสามัญศึกษา)
๔. นายเปลื้อง ณ นคร ป.ม. คึกษานิเทศก์เอก ประจำสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ
๕. นายบุญญาคู สุนทรชัย อ.บ., ป.ม. หัวหน้าคณะวิชาสามัญและวิชาสัมพันธ์ วิทยาลัยเทคนิค

๖. นายเทือก กุสุมา ณ อยุธยา อ.บ., ป.ม., M.A. (Ohio State) หัวหน้า
คณะมนุษยธรรมศึกษาและสังคมศาสตร์
วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร
๗. หม่อมหลวงทศ ชุมสาย ป.ม. B.Sc. (U.P.) M.A. (Michigan),
Ph. D. (Michigan) หัวหน้ากองสำมะโน
และสำรวจ สภาเศรษฐกิจแห่งชาติ
๘. นายสุรินทร์ สวัสดิ์ อ.บ., ป.ม., M.Ed. (Kent.) อาจารย์
ประจำกรมการฝึกหัดครู
๙. นายสวัสดิ์ บุษปฤกษ์ ป.ม. A.A. (American U.) ผู้แทน
ประเทศไทย ใน คณะกรรมการรวมและ
พันฟุเกาหลี่แห่งสหประชาชาติ กระทรวง
การต่างประเทศ
๑๐. นางนวลละออ ลิละพันธ์ (นางสาวละออ วิวิศศิริ) อ.บ., ป.ม. อาจารย์
ใหญ่ โรงเรียน กัลยาณี ศรี ธรรมราช
จังหวัดนครศรีธรรมราช
๑๑. พันตรีหญิงผะอับ ไชยะกฤษณะ (นางสาวผะอับ วิโรจน์เพชร) อ.บ.,
ป.ม. อาจารย์โรงเรียนนายร้อยพระจุล-
จอมเกล้า ฯ
๑๒. นางอาภรณ์ กฤษณามระ (นางสาวอาภรณ์ ศษเส็น) อ.บ., ป.ม. เคย
ดำรง ตำแหน่ง อาจารย์ ใหญ่ โรงเรียน
สตรีวิทยา

๑๓. นางสาวรัตนา ศุภศิริวิวัฒน์ อ.บ., ป.ม. เคยดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนจอมสุรางค์อุปถัมภ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
๑๔. นายชอก ไททีลานนท์ ป.ม., อ.บ. ทนายความ
๑๕. นายจำลอง เอี่ยมโสภาส ป.ม. เคยดำรงตำแหน่งครูโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย
๑๖. นายเตียง ศิริขันธ์ ป.ม. เคยดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เคยเป็นผู้แทนราษฎรจังหวัดสกลนคร

หอสมุดคุรุสภา

๑. นายชวน ฉวีวงศ์ (นายชวน ฉวีวงศ์) ป.ม.,อ.บ., M.S. in Education (Indiana) เคยดำรงตำแหน่งอาจารย์ประจำกรมสามัญศึกษา
๒. นายทศ วงศ์ประทีป (นายทศ วงศ์ประทีป) ป.ม.,อ.บ. เคยดำรงตำแหน่ง อาจารย์ โรงเรียน นายร้อย พระจุลจอมเกล้า ฯ
๓. นายสวัสดิ์ ภูมิรัตน์ อ.บ.,ป.ม., Dip. E.E. T&P อาจารย์ใหญ่ โรงเรียนนวมิตรีมิตร และรักษาการหัวหน้ากองตำรา กรมวิชาการ
๔. นายอำนาจ ฉายะบุตร ป.ม. เคยดำรงตำแหน่งครูโรงเรียนพณิชยการพระนคร
๕. นายอุทิศ ชัยฉิมมาภิรมย์ ป.ม. เคยดำรงตำแหน่งอาจารย์ประจำกรมสามัญศึกษา (ปัจจุบันเป็นกรมวิสามัญศึกษา)
๖. นายประวัฑ์ อิศรางกูร ณ อยุธยา ป.ม. เลขานุการกรมวิททยาศาสตร์ กระทรวงการอุตสาหกรรม
๗. นายที ใจวาทองชวด ป.ม.
๘. นายกุล มฤคทัต (นายกุล มฤคทัต) อ.บ.,ป.ม.,อ.บ. อาจารย์ประจำกรมอาชีวศึกษา

๘. นายสนอง คุุขสุมาน อ.บ.,ป.ม.,อ.บ., M.A. (Indiana) อาจารย์ใหญ่
โรงเรียนฝึกหัดครูคะเซิงเทรา
๑๐. นางฉลวย วุฒาทิพย์ (นางสาวฉลวย กาญจนาคม) อ.บ.,ป.ม., M.A.
(Yale) อาจารย์คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๑๑. นางอำไพ บุรณฤกษ์ (นางสาวอำไพ อินทรสุต) อ.บ.,ป.ม. อาจารย์
วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร
๑๒. นายสิริ สุขกิจ ป.ม. อาจารย์ใหญ่โรงเรียนฝึกหัดครูอุดรธานี

หอสมุดคุรุสภา

คำผิด

หน้า	บรรทัดที่	คำว่า	แก้เป็น
๒	๕	อำมาย	อำมาตย์
๓	๑๖	สมท	สมท
๑๑	๑๑	โรงพยาบาล	โรงพยาบาลพระสุเมรุ
๒๖	๕	รบ	รบ
๒๙	๒๒	ฝ	ฝ
๖๙	๑๙	ผง	ผง
๗๖	๙	เมอ	เมอ
๘๐	๑๙	สวัสดิ	สวัสดิ
๘๖	๒๐	พินยกรรรม	พินยกรรรม
๙๘	๑๑	มิตรท	มิตรท
๑๑๙	๒๐	ชมนม	ชมนม
๑๒๓	๙	กร	กร
๑๓๓	๙	สัตว์คุณ	สัตว์คุณ
๑๓๔	๙	ประสูติ	ประสูติ
๑๓๔	๑๙	คุณกร	คุณกร

โปรดแก้

ประวัติครุ ๑๖ มกราคม ๒๕๐๑

หน้า	บรรทัด	ความว่า	แก้เป็น
๑	๗-๘	บ้านเดิมอยู่ตำบลบ้านเพ็ญ อำเภอโพธิ์ไทรหวาน จังหวัด เพชรบุรี	บ้านเดิมอยู่บ้านเพ็ญ ตำบล โพธิ์ ไทรหวาน อำเภอเมือง จังหวัด เพชรบุรี
๑	๗	(นางพิทักษ์พัศถการ)	(นางพิทักษ์อนผล)
๑	๑๐	เพราะเรอลมที่ตำบลลานเท	เพราะเรอลม ที่ตำบล บางพุด
๒๗	๑๓-๑๔	มารดาของท่านชื่อ อยู่ เป็น คุณหญิงไชยสุรินทร์	มารดาของท่านชื่อ อยู่ เป็น
	๑๕-๑๖	แต่เป็นคนแรกที่เกิดจาก คุณหญิงไชยสุรินทร์ (อยู่)	แต่เป็น คนแรก ที่ เกิด จากท่านอยู่

ພິມພັດໂຮງພິມພັດຣຸສາ
ພາຍກຳຮ ສັດຖຸຄ ຜູ້ພົມທຳແລະຜູ້ໄພະຜາ

໑໐ ມກຣາຄມ ໒໕໐໒

ໂຮງສມຸດຄຸຣຸສາ

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ตรา

นายกำจร สัตถกมล พิมพ์และโฆษณา

๕ มกราคม ๒๕๐๒

หอสมุดคุรุสภา